

Αφροδίτη Αθανασοπούλου Χριστίνα Αργυροπούλου Βασιλική Σελιώτη

Ανθολόγιο

ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

Γ' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

Ανθολόγιο

Λογοτεχνικών Κειμένων

Γ' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

Επιστημονική Επιτροπή Αξιολόγησης

Συντονιστής / Αξιολογητής

Κιοσσές Σπύρος

Εν ενεργεία μέλος Διδακτικού Ερευνητικού Προσωπικού
Πανεπιστημίου

Αξιολογήτρια

Στρατή Πηνελόπη

Εν ενεργεία Εκπαιδευτικός

Αξιολογήτρια

Παπαδοπούλου Διαμαντίνα

Εν ενεργεία Εκπαιδευτικός

Τεχνικός Εμπειρογνώμονας

Ηλιούδη Χριστίνα

Πτυχιούχος Πληροφορικής

Επικουρικός Εμπειρογνώμονας

Πάλμου Λαμπρινή

Διπλωματούχος τεχνολογίας γραφικών τεχνών

**Υπεύθυνη του μαθήματος/γνωστικού
αντικειμένου στο πλαίσιο της Πράξης**

**Βασιλική Βαρτζιώτη, Σύμβουλος Β΄ ΙΕΠ, Μέλος της
Επιστημονικής Ομάδας Έργου (ΕΟΕ) της Πράξης**

Πράξη με τίτλο: «Συγγραφή, Αξιολόγηση και Ένταξη διδακτικών βιβλίων στο Μητρώο Διδακτικών Βιβλίων και στην Ψηφιακή Βιβλιοθήκη Διδακτικών Βιβλίων» με κωδικό ΟΠΣ 6010165 στο Πρόγραμμα «Ανθρώπινο Δυναμικό και Κοινωνική Συνοχή» 2021-2027

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Σπυρίδων Δουκάκης

Πρόεδρος του Δ.Σ. του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Υπεύθυνη Πράξης

Πολυξένη Μπίλλα

Σύμβουλος Α΄ του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Προϊσταμένη Τμήματος Β΄ Προγραμμάτων Σπουδών και Εκπαιδευτικού Υλικού

Αναπληρώτρια Υπεύθυνη Πράξης

Άννα-Αικατερίνη Λυκούρη

Σύμβουλος Α΄ του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής

**«Με τη συγχρηματοδότηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης»
και το Πρόγραμμα «Ανθρώπινο Δυναμικό και Κοινωνική Συνοχή»**

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ, ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Αφροδίτη Αθανασοπούλου Χριστίνα Αργυροπούλου Βασιλική Σελιώτη

Ανθολόγιο

Λογοτεχνικών Κειμένων

Γ' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ»

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΣΥΓΓΡΑΦΗΣ

ΣΥΓΓΡΑΦΙΚΗ ΟΜΑΔΑ

Αφροδίτη Αθανασοπούλου

*Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Νεοελληνικής Φιλολογίας,
Πανεπιστήμιο Κύπρου*

Χριστίνα Αργυροπούλου

*Δρ Γλώσσας και Λογοτεχνίας Πανεπιστημίου Βρυξελλών, Επίτιμη
Σύμβουλος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου*

Βασιλική Σελιώτη

*Φιλολόγος, Διδάκτωρ Αριστοτελείου Πανεπιστημίου
Θεσσαλονίκης*

ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΣ

Χριστίνα Αργυροπούλου

*Δρ Γλώσσας και Λογοτεχνίας Πανεπιστημίου Βρυξελλών, Επίτιμη
Σύμβουλος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου*

ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ

Δημιουργικό τμήμα των εκδόσεων Πουκαμισάς

ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ

Μίνα Φάκκα, Θαλασσινό τοπίο

ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ

Δημιουργικό τμήμα των εκδόσεων Πουκαμισάς

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ - ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΚΗ
ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Τμήμα επιμέλειας εκδόσεων Πουκαμισάς

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	10
Η ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ	11

ΤΑΣΕΙΣ ΣΤΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΤΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ

Διονύσιος Σολωμός <i>Ύμνος εις την Ελευθερίαν</i>	16
<i>Εις Φραγκίσκα Φραιξερ (Επίγραμμα)</i>	19
<i>Διάλογος</i>	20
ΣΥΝΑΝΑΓΝΩΣΕΙΣ	
Λόρδος Μπάιρον <i>Τα νησιά της Ελλάδας</i>	22
<i>Δημοτικό</i>	23
Κώστας Βάρναλης <i>Η Λευτεριά του Σολωμού</i>	24
Δημήτρης Παπαδίδας <i>Διονύσιος Σολωμός</i>	24
Ανδρέας Κάλβος <i>Ο θωμός της πατρίδος</i>	26
ΣΥΝΑΝΑΓΝΩΣΕΙΣ	
Λεύκιος Ζαφειρίου <i>Προσχέδιο για την εικόνα του Ανδρέα Κάλβου</i>	29
Ευανδία Καΐρη <i>Νικήρατος</i>	31
Αλέξανδρος Πούσκιν <i>Μόζαρτ και Σαλιέρι</i>	34
Βίκτωρ Ουγκώ <i>Η Παναγία των Παρισίων</i>	41
ΣΥΝΑΝΑΓΝΩΣΕΙΣ	
Γιώργης Παυλόπουλος <i>Της Γύφτισσας</i>	44
Νίκος Μπατζαλής – Κωνσταντίνος Χηνάς <i>Γκογκί [Μνήμη]</i>	45
Έντγκαρ Άλλαν Πόε <i>Οι φόντοι της οδού Μοργκ</i>	47
ΣΥΝΑΝΑΓΝΩΣΗ	
Αντρέα Καμιλλέρι <i>Ρικκαρντίνο</i>	52
Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης <i>Η χολεριασμένη</i>	54
ΣΥΝΑΝΑΓΝΩΣΕΙΣ	
Νικήτας Παρίσης <i>Τ' αγνάντεμα</i>	59
Λουκάς Κούσουλας <i>Βαρδιάνος στα σπόρκα</i>	60
Λευκάδιος Χερν <i>Ο ονειροφάγος. Μια γιαπωνέζικη ιστορία</i>	62
ΣΥΝΑΝΑΓΝΩΣΗ	
Γκαμπριέλ Γκαρσία Μάρκες <i>Εκατό χρόνια μοναξιά</i>	65

Η ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΣΤΗΝ ΚΑΜΠΗ 19ου-20ού ΑΙΩΝΑ

Κωστής Παλαμάς <i>Ο Δωδεκάλογος του Γύφτου. Λόγος Ζ΄</i>	68
<i>Σατιρικά Γυμνάσματα. Πρώτη σειρά, 5</i>	71
ΣΥΝΑΝΑΓΝΩΣΗ	
Γ. Θ. Βαφόπουλος <i>Τα Νέα Σατιρικά Γυμνάσματα, 10</i>	73

Κ. Π. Καβάφης	<i>Τείχη</i>	74
	<i>Έτσι πολύ ατένισα –</i>	75
	<i>Υπέρ της Αχαϊκής Συμπολιτείας πολεμήσαντες</i>	77
	<i>Εκόμισα εις την Τέχνη</i>	78
ΣΥΝΑΝΑΓΝΩΣΕΙΣ		
Α. Καβαφογενή ποιήματα		79
	<i>Μπέρτολτ Μπρεχτ Διαβάζοντας έναν μεταγενέστερο Έλληνα ποιητή</i>	79
	<i>Έκτωρ Κακναβάτος Σχόλιο</i>	80
Β. Καβαφικές παρωδίες		81
	<i>Ξενοφών Κοκόλης Τόσο πολύ ατένισα</i>	81
Άγγελος Σικελιανός	<i>Το θρόνος</i>	83
	<i>Μήτηρ Θεού</i>	86
ΣΥΝΑΝΑΓΝΩΣΕΙΣ		
	<i>Τάκης Παπατσώνης Η εθνεγερσία</i>	89
	<i>Νικηφόρος Βρεττάκος Επιτάφιος Σταυρός για χιλιάδες θρόνοι</i>	90
Κώστας Βάρναλης	<i>Η Μάνα του Χριστού</i>	92
ΣΥΝΑΝΑΓΝΩΣΕΙΣ		
	<i>Γιώσεφ Ελιγιά Ο Ιησούς από τη Ναζαρέτ</i>	95
	<i>Ματθαίος Μουντές Η αντοχή των υλικών</i>	96
Κώστας Καρυωτάκης	<i>Δον Κιχώτες</i>	98
	<i>ΤΡΕΙΣ ΜΕΓΑΛΕΣ ΧΑΡΕΣ. Ι. Καλός Υπάλληλος</i>	100
ΣΥΝΑΝΑΓΝΩΣΕΙΣ		
	<i>Κώστας Ουράνης Δον Κιχώτης</i>	102
	<i>Αντόν Τσέχοφ Ο θάνατος ενός υπαλλήλου</i>	104
Μαρία Πολυδούρη	<i>Αμφιβολία</i>	108
ΣΥΝΑΝΑΓΝΩΣΕΙΣ		
	<i>Λεία Χατζοπούλου-Καραβία Σ' αγαπώ</i>	111
	<i>Γιάννης Ρίτσος Σάρκινος λόγος. IV</i>	111

Η ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΜΕΤΑΞΥ ΔΥΟ ΠΟΛΕΜΩΝ – ΜΟΝΤΕΡΝΙΣΜΟΣ

Γιώργος Θεοτοκάς	<i>Ελεύθερο πνεύμα</i>	114
Στράτης Μυριβήλης	<i>Η ζωή εν τάφω</i>	117
ΣΥΝΑΝΑΓΝΩΣΕΙΣ		
	<i>Παντελής Καλιότσος Η ωραιότερη ιστορία του κόσμου</i>	122
	<i>Άγγελος Τερζάκης Απρίλης. Η νεροποντή</i>	125
Ηλίας Βενέζης	<i>Το νούμερο 31328</i>	127
ΣΥΝΑΝΑΓΝΩΣΕΙΣ		
	<i>Σολούρ Αϊθαλί</i>	130
	<i>Πρίμο Λέβι Εάν αυτό είναι ο άνθρωπος</i>	134
Γιώργος Σεφέρης	<i>Μυθιστόρημα. ΙΖ'. Αστυάναξ</i>	137
	<i>Καλλίγραμμα</i>	140
	<i>Νεόφυτος ο Έγκλειστος μιλά –</i>	142

ΣΥΝΑΝΑΓΝΩΣΕΙΣ	
André Pieyre de Mandiargues <i>Αστυάναξ</i>	145
Γιώργος Σεφέρης <i>Ένας Έλληνας – Ο Μακρυγιάννης</i>	146
Οδυσσέας Ελύτης <i>Ήλιος ο πρώτος</i>	150
<i>Το Άξιον Εστί. Ανάγνωσμα τέταρτο: Το οικοπέδο με τις τσουκνίδες</i>	152
<i>Ο μικρός ναυτίλος</i>	155
ΣΥΝΑΝΑΓΝΩΣΕΙΣ	
Τάσος Λειβαδίτης <i>Καντάτα</i>	157
Μαρίνα Λαμπράκη-Πλάκα <i>Τα οπτικά ποιήματα του Οδυσσέα Ελύτη</i>	160
Γιάννης Ρίτσος <i>Η Κυρά των αμπελιών</i>	162
<i>Ο λόφος</i>	164
<i>3 x III τρίστιχα</i>	165
ΣΥΝΑΝΑΓΝΩΣΕΙΣ	
Νίκος Γκάτσος <i>Τσάμικος</i>	168
Τίτος Πατρίκιος <i>Υπόγειο τραίνο</i>	170
Τζένη Μαστοράκη <i>Η πόρτα</i>	170
Ανδρέας Εμπειρικός <i>Το ρήμα Αγναντεύω</i>	172
<i>Του Αιγάρου</i>	173
ΣΥΝΑΝΑΓΝΩΣΕΙΣ	
Μίλτος Σαχτούρης <i>Ο Ανδρέας Εμπειρικός στον Πόρο</i>	176
Κώστας Παράσχος <i>[Άτιτλο]</i>	178
Νίκος Εγγονόπουλος <i>Ελεωνόρα</i>	180
<i>Ορφεύς ξενόφοβος</i>	182
ΣΥΝΑΝΑΓΝΩΣΕΙΣ	
Αρδούρος Ρεμπώ <i>Μια εποχή στην κόλαση</i>	183
Μάτση Χατζηλαζάρου <i>Φύλλα με εικόνες</i>	185

Η ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΣΤΟΝ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΟ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΟ ΚΟΣΜΟ

Τζορτζ Όργουελ <i>Η φάρμα των ζώων</i>	188
ΣΥΝΑΝΑΓΝΩΣΗ	
<i>Η φάρμα των ζώων (γκράφικ νόβελ)</i>	191
Μανόλης Αναγνωστάκης <i>Ποιητική</i>	197
<i>Πέντε μικρά δέματα. III</i>	198
ΣΥΝΑΝΑΓΝΩΣΕΙΣ	
Τάσος Λειβαδίτης <i>Ο ποιητής I</i>	200
Κατερίνα Γώγου <i>(33)</i>	200
Μιχάλης Γκανάς <i>Περί ποιήσεως 2</i>	200
Ζωή Καρέλλη <i>Η Άνθρωπος</i>	202
ΣΥΝΑΝΑΓΝΩΣΕΙΣ	
Χάρης Βλαβιανός <i>Τα υπόλοιπα είναι σιωπή</i>	205
Τόλης Νικηφόρου <i>Γυναίκα</i>	206
Ιάκωβος Καμπανέλλης <i>Η Στέλλα με τα κόκκινα γάντια</i>	209

Μαργαρίτα Λυμπεράκη <i>Τα ψάδινα καπέλα</i>	213
ΣΥΝΑΝΑΓΝΩΣΕΙΣ	
Κατερίνα Αγγελάκη-Ρουκ <i>· γ ·</i>	215
Κική Δημουλά <i>Ασυμβίβαστα</i>	215
Κώστας Μόντης <i>Στιγμές. Μια μητέρα μπροστά στο Μνημείο του Αγνώστου Στρατιώτη</i>	217
<i>Τουρκική εισβολή – Ο αγνοούμενος</i>	218
ΣΥΝΑΝΑΓΝΩΣΕΙΣ	
Κυριάκος Πλησής <i>Επίμετρο II: Να μνημονεύονται</i>	220
Λεύκιος Ζαφειρίου <i>Γυναίκες στο Λεονάρισσο</i>	220
Θανάσης Βαλτινός <i>Στοιχεία για τη δεκαετία του '60</i>	223
ΣΥΝΑΝΑΓΝΩΣΗ	
Δημήτρης Χατζής <i>Το διπλό βιβλίο</i>	227
Κυριάκος Χαραλαμπίδης <i>Τα κατά Ματθαίον πάθη των Αθηνών</i>	231
ΣΥΝΑΝΑΓΝΩΣΗ	
Αμαλία Τσακνιά <i>Νοσταλγία</i>	233
Νούτσιο Όρντινε <i>Η χρησιμότητα των άχρηστων γνώσεων</i>	235
Γιουβάλ Νώαχ Χαράρι <i>Ο Μότσαρτ στη μηχανή</i>	238
ΣΥΝΑΝΑΓΝΩΣΕΙΣ	
Μάτση Χατζηλαζάρου <i>επίλογος</i>	241
Μένης Κουμανταρέας <i>Ένα πλατάνι</i>	241
Πηγές Εικόνων	244

Η ανώτατη αρετή δεν είναι να 'σαι ελεύτερος,
παρά να μάχεσαι για την ελευθερία.

Νίκος Καζαντζάκης, *Ασκητική*,
εκδ. Ελένης Καζαντζάκη, Αθήνα 1969

Σαν το κρασί...

Σαν το κρασί την πίναμε την ποίηση
Κάτω απ' τα βαρέλια
Αλλά στο ύπαιθρο
Θυμάμαι
Που μαλακά πατούσαμε τη γλόη
Ερχότανε η ώρα ν' αρμέξουμε τα ζώα
Θυμάμαι την εκκλησία
Όπως η πάχνη
Ανέβαινε η ποίηση απ' το χώμα...

24.9.1939

Γιώργος Σαραντάρης, *Ποιήματα*, τόμος Ε',
εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1987

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Αγαπητοί μαθητές και αγαπητές μαθήτριες,

Φέτος ολοκληρώνεται η βασική λογοτεχνική σας παιδεία με το παρόν *Ανθολόγιο Λογοτεχνικών Κειμένων*, στο οποίο τα κείμενα έχουν διαφορετική δομή από τις προηγούμενες τάξεις. Θα μυηθείτε πιο εμπεριστατωμένα σε λογοτεχνικά είδη, σχολές και ρεύματα, θα γνωρίσετε δημιουργούς και έργα από τις αρχές του 19ου αιώνα (όταν δημιουργείται το νεοελληνικό κράτος και εγκαινιάζεται η νεότερη ελληνική λογοτεχνία) μέχρι σήμερα. Έτσι, θα ταξιδέψετε στον κόσμο της παλαιότερης και της σύγχρονης λογοτεχνίας και θα αντιληφθείτε ότι, παρά τη χρονική απόσταση, τα αισθήματα και οι αξίες των ηρώων, που ενσαρκώνουν ανθρώπινους χαρακτήρες και συμπεριφορές, παραμένουν επίκαιρα.

Η γνωριμία σας με Έλληνες και ξένους δημιουργούς σε χρονολογική-γραμματολογική σειρά και με τα θέματα που διερευνώνται σε αυτά (κοινωνία, ιστορία, αγώνες για την ελευθερία και για άλλες οικουμενικές αξίες, στάσεις, αγωνίες και πάθη των ηρώων και των ηρωίδων), όπως και ο ιδιαίτερος τρόπος γραφής κάθε συγγραφέα σε σχέση με την παράδοση και τις συμβάσεις του λογοτεχνικού είδους που καλλιεργεί (ποίηση, πεζογραφία, θέατρο), θα σας δώσουν τη δυνατότητα να συγκροτήσετε μια σφαιρική εικόνα για την πνευματική δημιουργία του τόπου μας, όπως και άλλων λαών.

Προσπαθήσαμε τα ανθολογημένα κείμενα να ανταποκρίνονται στις αναζητήσεις της ηλικίας σας, να σας κινούν το ενδιαφέρον με τα ζητήματα που θέτουν και να έχουν υψηλή λογοτεχνική αξία, ώστε, με βάση και την αναγνωστική εμπειρία των προηγούμενων χρόνων, να τα απολαύσετε χωρίς ιδιαίτερες δυσκολίες. Η λογοτεχνία είναι ένα κοινωνικό και πολιτισμικό αγαθό που αναδεικνύει κάθε πτυχή της ζωής και της ψυχής του ανθρώπου, οπότε πολλά μπορείτε να μάθετε ως αναγνώστες, αλλά και ως δημιουργοί των δικών σας κειμένων, μέσα από τις ποικίλες δραστηριότητες που θα σας μυήσουν στα μυστικά της γραφής.

Ευχή μας είναι η σχολική μελέτη να σας οδηγήσει στη φιλαναγνωσία. Μέσα από τη μελέτη των λογοτεχνικών κειμένων θα διαπιστώσετε τη μεγάλη δύναμη της γλώσσας και θα ασκηθείτε στην τέχνη του λόγου, θα καλλιεργήσετε το αισθητικό σας κριτήριο και την ευαισθησία σας και θα διαμορφώσετε πληρέστερα την ταυτότητά σας σε συναισθηματικό, πνευματικό και ηθικό επίπεδο. Η λογοτεχνία ψυχ-αγωγεί, προάγοντας την επικοινωνία μεταξύ των ανθρώπων, και μπορεί να σας ενδυναμώσει συνολικά, ως ανεξάρτητα άτομα και ενεργούς πολίτες. Ευχόμαστε να την αγαπήσετε και να πορευτείτε στη ζωή σας με αξιοπρέπεια, ενσυναίσθηση και ευθύνη, ως προασπιστές των πανανθρώπινων δημοκρατικών αξιών, που είναι τελικά και ο στόχος της μελέτης της λογοτεχνίας στο σχολείο και διά βίου.

Η Συγγραφική Ομάδα

Η ταυτότητα του βιβλίου

Το *Ανθολόγιο Λογοτεχνικών Κειμένων* για την Γ' τάξη του Γυμνασίου συγκροτήθηκε σύμφωνα με το νέο Πρόγραμμα Σπουδών (ΠΣ) και τις σχετικές Προδιαγραφές.¹ Όλα τα ανθολογημένα κείμενα και τα μικροκείμενα της Συγγραφικής Ομάδας είναι γραμμένα στη νέα ελληνική γλώσσα (σύμφωνα με τον Νόμο 306/1976) και στο μονοτονικό (σύμφωνα με Νόμο του 1982). Τηρείται η ορθογραφία των εκδόσεων που χρησιμοποιήθηκαν, εκτός από εντελώς πεπαλαιωμένες γραφές (π.χ. χρήση της υπογεγραμμένης). Σε σπάνιες ή διαλεκτικές λέξεις και εκφράσεις δίνεται υποσελίδιο λεξιλόγιο για τη διευκόλυνση της μελέτης.

Δομή του βιβλίου. Το *Ανθολόγιο* της Γ' Γυμνασίου διαφέρει στη δομή από εκείνα της Α' και Β' τάξης του Γυμνασίου, σύμφωνα με τις προδιαγραφές του ΠΣ. Σε αυτό, όπως αναφέρθηκε στον Πρόλογο, έχουν ανθολογηθεί έργα Ελλήνων και ξένων συγγραφέων, με χρονολογική σειρά, από τον 19ο αιώνα και εξής, γραμμένα από αντιπροσωπευτικούς/ές δημιουργούς για κάθε ιστοριογραφματολογική περίοδο, με κριτήριο την αισθητική αξία των έργων και την καταλληλότητά τους για μαθητές που βρίσκονται στο κατώφλι του Λυκείου. Τα ανθολογημένα λογοτεχνικά κείμενα εντάσσονται στους Άξονες προβληματισμού («Κοινωνική ζωή», «Εξερεύνηση, «Αυτογνωσία») και στα γενικά θέματα που προβλέπει το ΠΣ για την Γ' Γυμνασίου: «Η δημιουργία του πολιτισμού και η ποιότητα της ζωής», «Ανθρώπινα δικαιώματα, δράσεις και πρωτοβουλίες», «Η μνήμη και ο χρόνος – η ευθύνη του ανθρώπου». Πιο συγκεκριμένα, τα θέματα των κειμένων σχετίζονται με την ιστορία και τη σημασία της μνήμης για την ατομική και συλλογική ταυτότητα και αυτογνωσία, τις συνθήκες και τα προβλήματα της κοινωνικής ζωής, τα ανθρώπινα δικαιώματα, τη σχέση του ανθρώπου με το περιβάλλον και την ποιότητα ζωής, την πολυπλοκότητα των ανθρώπινων σχέσεων και τις υπαρξιακές αγωνίες, τις στάσεις ζωής, τις επιλογές και τις συνέπειες των πράξεων των λογοτεχνικών χαρακτήρων, ενώ αρκετά κείμενα εστιάζουν στα πολιτισμικά αγαθά, στα προβλήματα του σύγχρονου πολιτισμού, στην ευθύνη του ανθρώπου, ως ενεργού πολίτη και ως προασπιστή αξιών, και σε πολλά ακόμη ζητήματα που αποτελούν ερέθισμα και έμπνευση για λογοτεχνική δημιουργία. Δεδομένης της ιστορικο-γραμματολογικής δομής του βιβλίου της Γ' Γυμνασίου, αλλά και της σύνδετης θεματολογίας πολλών από τα ανθολογημένα λογοτεχνικά κείμενα, δεν ήταν δυνατή η αντιστοίχιση καθενός από αυτά με συγκεκριμένα θέματα (όπως γίνεται στις συστάδες κειμένων των *Ανθολογιών* της Α' και της Β' Γυμνασίου, που η δομή τους είναι θεματοκεντρική). Ο χρήστης, ωστόσο, του παρόντος *Ανθολογίου* εύκολα ανακαλύπτει ότι έχει γίνει προσπάθεια τα ανθολογημένα κείμενα να είναι αντιπροσωπευτικά των ζητημάτων και κατευθύνσεων που θέτει κάθε εποχή στη διαχρονική εξέλιξη της λογοτεχνίας.² Να σημειωθεί ότι στο βιβλίο περιλαμβάνονται και δοκίμια σύγχρονων στοχαστών.

Το *Ανθολόγιο* έχει ως αφετηρία το κίνημα του Ρομαντισμού (που υπήρξε καθοριστικό για τη διαμόρφωση της νεότερης ευαισθησίας) και καταλήγει στη σύγχρονη δημιουργία. Τα γραμματολογικά

¹ Για το ΠΣ βλ. ΦΕΚ, αρ. φύλλου 5871, 15-12-2021 και ΦΕΚ, αρ. φύλλου 694, 10-02-2023, ενώ για τις Προδιαγραφές βλ. αρ. πρωτ. 46978/ΓΔ4/24-04-2023.

² Ενδεικτικά αναφέρουμε: το ζήτημα της εθνικής αυτογνωσίας στα χρόνια του Ρομαντισμού έως τη γενιά του Παλαμά και του Σικελιανού, τα κοινωνικά προβλήματα που θέτει η ελληνική «ηθογραφία», το σύνθετο ιστορικό-ερωτικό-φιλοσοφικό πρίσμα της ποίησης του Καβάφη (με τους πολλούς μιμητές του), τα υπαρξιακά ζητήματα στη λογοτεχνία του Μεσοπολέμου, η «χριστολογία» ιδωμένη από ποικίλα λογοτεχνικά πρίσματα, η επίμονη αντιπολεμική θεματική στη λογοτεχνία της γενιάς του '30 και εξής, και το αναθεωρημένο κοίταγμα στην «ελληνικότητα». Επίσης, η αναδίφηση στον κόσμο της εφηβείας συνθέτει ένα ξεχωριστό πεζογραφικό είδος (*Bildungsroman*), η εξερεύνηση στην αστυνομική λογοτεχνία, η ανακάλυψη μιας βαθύτερης πραγματικότητας από τον υπερρεαλισμό (αλλά και τον «μαγικό ρεαλισμό»), το επώδυνο βίωμα του «επιζώντος» και η εμπειρία της «αλλοτρίωσης» στη μεταπολεμική λογοτεχνία, το ατομικό και συλλογικό τραύμα της εισβολής και του διαμελισμού στην κυπριακή λογοτεχνία, τα οικολογικά προβλήματα και οι προκλήσεις της τεχνητής νοημοσύνης σήμερα.

σημειώματα που προτάσσονται (ως προοργανωτές) εντάσσουν τα κείμενα και τους δημιουργούς τους στην εποχή και στις λογοτεχνικές τάσεις που τη χαρακτηρίζουν. Με τον τρόπο αυτό δίνεται μια «χρονογραμμή», στην οποία παρουσιάζεται περιεκτικά η διαχρονική εξέλιξη της λογοτεχνικής παραγωγής. Τα επιμέρους εισαγωγικά σημειώματα παρέχουν ειδικότερες πληροφορίες για τα ανθολογημένα κείμενα και για τους/τις δημιουργούς τους. Έτσι, οικοδομείται σταδιακά μια αδρομερής γνώση της ιστορίας της λογοτεχνίας, όπως αυτή διαμορφώθηκε από σημαντικούς εκπροσώπους της νέας ελληνικής λογοτεχνίας από την Επανάσταση και μετά, σε συνάρτηση και με την ξένη λογοτεχνική παραγωγή. Ακολουθώντας την παρότρυνση των συντακτών του ΠΣ Λογοτεχνίας για «φειδώ στη χρήση της μεταγλώσσας», αλλά και τις ανάγκες των ιδίων των εκπαιδευτικών που θα κληθούν να το εφαρμόσουν στην τάξη στα στενά πλαίσια του ωρολογίου προγράμματος, περιοριστήκαμε στα εντελώς ουσιώδη, αποφεύγοντας σχοινοτενείς περιγραφές και ορισμούς κινήσεων, ρευμάτων, όρων της θεωρίας της λογοτεχνίας κλπ., αποσπασμένους από τα ίδια τα κείμενα, θεωρώντας ότι τέτοια στοιχεία τα βρίσκει κανείς εύκολα σε έντυπες και ηλεκτρονικές πηγές. Δικό μας μέλημα ήταν να δίνονται στους προοργανωτές οι αναγκαίες πληροφορίες, με οικονομία και με γνώμονα το επίπεδο γνωστικής ετοιμότητας των μαθητών/τριών της Γ' Γυμνασίου, και, κυρίως, αυτά τα στοιχεία να ενοφθαλμίζονται στην ερμηνευτική προσέγγιση των κειμένων μέσω κατάλληλων δραστηριοτήτων (όπου διευκρινίζονται και ορισμένοι λογοτεχνικοί όροι, όταν κρίνεται αναγκαίο).

Μετά το έργο ή τα έργα κάθε δημιουργού προτείνεται ένα ή περισσότερα κείμενα για συνανάγνωση. Τα κείμενα αυτά προέρχονται από διάφορες εποχές και από ποικίλα λογοτεχνικά είδη ή ρεύματα, και μέσα από τη συνεξέτασή τους επιδιώκεται να αναδειχθεί η πραγμάτευση του ίδιου θέματος από διαφορετικούς λογοτέχνες, γεγονός που καταδεικνύει τη δυναμική εξέλιξη της λογοτεχνίας. Επίσης, μέσα από τις συναναγνώσεις και τις συναφείς δραστηριότητες, η τάξη ασκείται στην κριτική και δημιουργική ανάγνωση, εντοπίζοντας ομοιότητες και διαφορές μεταξύ των κειμένων, τις ποικίλες οπτικές γωνίες και προσεγγίσεις ενός θέματος από τον/την κάθε δημιουργό, αλλά και τη συνομιλία νεότερων με παλαιότερους/ες δημιουργούς που έχουν εξέχουσα θέση στον λογοτεχνικό «κανόνα». Κάθε γραμματολογική ενότητα κειμένων, με τις συναναγνώσεις τους, διαφοροποιείται χρωματικά στο *Ανθολόγιο* για τη διευκόλυνση των μαθητών-αναγνωστών

Παρότι η λογοτεχνία μας έχει μια αυτοδύναμη και διακριτή παρουσία, που συμβαδίζει με την ιστορική πορεία του ελληνικού λαού, εντούτοις πάντοτε θρискόταν σε συνομιλία με την ευρωπαϊκή λογοτεχνική παραγωγή (και όχι μόνο με αυτήν). Για τον λόγο αυτό, στο *Ανθολόγιο* εντάσσονται και μεταφρασμένα κείμενα από την παγκόσμια λογοτεχνία –ποιητικά, πεζά και θεατρικά– ώστε να αναδειχθεί η σχέση της ελληνικής λογοτεχνίας με τη λογοτεχνία άλλων λαών, οι κοινότητες, οι συνάψεις αλλά και οι αποκλίσεις μεταξύ τους. Πολλά από τα κείμενα, και ιδιαίτερα τα πεζά, λόγω της έκτασής τους δε δίνονται ολόκληρα, αλλά παρατίθενται χαρακτηριστικά αποσπάσματά τους, τέτοια που αφενός προβάλλουν τη συγγραφική ιδιοσυγκρασία του/της κάθε δημιουργού, και αφετέρου συνάδουν με τη φιλοσοφία του ΠΣ. Στόχος είναι οι μαθητές/τριες να παρακινηθούν από τη μελέτη αυτών των αποσπασμάτων, ώστε να γνωρίσουν το συνολικό έργο με κατάλληλες δραστηριότητες που θα εντάσσουν το μέρος (το συγκεκριμένο απόσπασμα) στο όλον.

Το εικονιστικό υλικό που πλαισιώνει τα κείμενα του *Ανθολογίου* δεν είναι «διακοσμητικό», αλλά, κατά κανόνα, στοχεύει στη μελέτη και στην κατανόηση των λογοτεχνικών έργων σε ένα ευρύτερο πλαίσιο δημιουργικής αλληλεπίδρασης της τέχνης του λόγου με άλλες καλές τέχνες ή μορφές καλλιτεχνικής έκφρασης (ζωγραφική, μουσική, φωτογραφία, κόμικς, κτλ.).

Επιπλέον, παρέχεται ψηφιακό ποικίλο συμπληρωματικό υλικό: άλλα κείμενα, βίντεο, μελοποιήσεις κλπ., μαζί με δραστηριότητες, που σχετίζονται με τα κείμενα στο έντυπο *Ανθολόγιο* μέσω QR παραπομπών (*Γραμμωτοί Κώδικες Γρήγορης Απόκρισης*), με στόχο να αξιοποιηθούν στη διδασκαλία του μαθήματος, σύμφωνα με τις προδιαγραφές των Ψηφιακών Μαθησιακών Αντικειμένων (ΨΜΑ).³ Πρόκειται για υλικό το οποίο κυρίως αναδεικνύει τη συνομιλία της λογοτεχνίας με άλλες τέχνες (διακαλλιτεχνικότητα), ή δίνει τη δυνατότητα να μελετηθεί το θέμα μέσα από την οπτική και

άλλων γνωστικών πεδίων (διαθεματικότητα). Παρέχει, επίσης, πληροφορίες για τα κείμενα και τους δημιουργούς τους (βιοεργογραφικά και ιστορικά στοιχεία). Τα επιπλέον λογοτεχνικά κείμενα που παρατίθενται στην ψηφιακή πλατφόρμα μπορούν να αξιοποιηθούν για συνανάντηση ή για δραστηριότητες στο σπίτι, καθώς και για την αξιολόγηση.

Διδακτική αξιοποίηση του βιβλίου – Μαθησιακές στρατηγικές.⁴ Κατά τη διδασκαλία των κειμένων του *Ανθολογίου*, κύρια επιδίωξη είναι εσείς, οι μαθητές και οι μαθήτριες, να απολαύσετε και να επικοινωνήσετε δημιουργικά με τη λογοτεχνία, να μάθετε να αποκωδικοποιείτε την πολύσημη λογοτεχνική γλώσσα, να αναπτύξετε την κριτική σας ικανότητα και τη φαντασία σας, και μέσα από τις δραστηριότητες να ασκηθείτε και να καταδέσετε τελικά τη δική σας δημιουργία (λογοτεχνική ή άλλη). Ουσιαστικά, στόχος του μαθήματος είναι, με αφορμή τα κείμενα που θα μελετήσετε, να οργανώσετε τη δική σας αναγνωστική κοινότητα μέσα στην τάξη (μια μικρή λέσχη ανάγνωσης), και, στη συνέχεια, να επικοινωνήσετε με περισσότερα έργα και πέρα από το σχολείο.

Στην ανάλυση των κειμένων προέχει να μάθετε *πώς να ξεκλειδώνετε ένα λογοτεχνικό κείμενο*, ξεκινώντας από την πρώτη αναγνωστική επαφή και τα συναισθήματα και τους προβληματισμούς που σας προκαλεί και προχωρώντας στη συνέχεια με την καθοδήγηση του καθηγητή/της καθηγήτριάς σας στην ανάλυση μορφής-περιεχομένου, που θα σας αποκαλύψει την ιδιαίτερη ανθρωπογνωστική και καλλιτεχνική αξία του έργου. Στην Γ΄ Γυμνασίου, αξιοποιώντας την εμπειρία της Α΄ και Β΄ τάξης, προέχει τόσο η διερεύνηση της πολιτισμικής φυσιογνωμίας που διακρίνει το κάθε κείμενο όσο και η συνομιλία του με άλλα έργα (εγκιβωτισμένοι στίχοι, παραθέματα άλλων δημιουργών, άλλα «διακείμενα»), καθώς και η εμβάθυνση στα χαρακτηριστικά κάθε λογοτεχνικού είδους ή λογοτεχνικού ρεύματος. Στο πλαίσιο αυτό, θα μάθετε να χειρίζεστε όρους της αφηγηματολογίας και της ποιητικής ορολογίας, πάντα όμως *σε επαφή με τα κείμενα*. Έτσι, θα αποκτήσετε γνώσεις για τον κόσμο (σχέση πραγματικότητας – μυθοπλασίας, σχέση ατόμου – κοινωνίας, σχέση ιστορίας – λογοτεχνίας, σχέση ανθρώπου – φύσης, επιστημονική και τεχνολογική ανάπτυξη και οι επιπτώσεις τους στη λογοτεχνία και στην τέχνη), αλλά και για τον ιδιαίτερο κόσμο της Λογοτεχνίας (δομικά στοιχεία του πεζού ή θεατρικού κειμένου: τόπος, χρόνος, σκηνές, πλοκή, χαρακτήρες· «γραμματική» της ποιητικής γλώσσας: μέτρο, ρυθμός, σχήματα λόγου, ποιητικά σύμβολα κλπ.).

Μέσα από τη μελέτη των λογοτεχνικών κειμένων, και ειδικά μέσα από τη μελέτη ολοκληρωμένων έργων, καινοτομία η οποία δεσμοδετείται πλέον για όλες τις τάξεις του Γυμνασίου και του Λυκείου, επιδιώκεται η συνολική αναγνωστική απόλαυση και η διά βίου σχέση με τα λογοτεχνικά έργα (φιλιαναγνωσία). Στο ΠΣ για την Γ΄ Γυμνασίου προτείνεται θεατρικό έργο.⁵ Η μελέτη του – ατομικά ή σε μικρές ομάδες – προετοιμάζεται σε συνεργασία με τον/την εκπαιδευτικό. Στο βιβλίο έχουν ανθολογηθεί και σκηνές από άλλα θεατρικά έργα, που είναι καλό να διαβάζονται στην τάξη με τις διαφορετικές φωνές των χαρακτήρων (θα μπορούσαν να γίνουν και δρώμενο στην τάξη). Είναι σημαντικό το θεατρικό απόσπασμα να ενταχθεί στο όλον – το ίδιο ισχύει και για τα ανθολογημένα αποσπάσματα μυθιστορημάτων ή άλλων εκτενών έργων· και αυτά μπορούν συνολικά να μελετηθούν – ατομικά ή σε ομάδες – με επιστέγασμα την παρουσίασή τους στην τάξη και την αξιολόγηση του κάθε μαθητή/μαθήτριας ανάλογα με τη συμβολή του.

Είναι ευνόητο ότι στη διδασκαλία λαμβάνονται υπόψη όλα τα στοιχεία που περιβάλλουν και ενημερώνουν τα κείμενα (προοργανωτές, βιοεργογραφικά στοιχεία, τίτλοι, αφιερώσεις, προμετωπίδες,

³ Βλ. ΦΕΚ, τεύχος Β4/04-01-2023: «Παράρτημα. Τυπολογία Ψηφιακών Μαθησιακών Αντικειμένων».

⁴ Στο ΠΣ γίνεται λόγος για τη φυσιογνωμία του μαθήματος (η Λογοτεχνία ως μορφωτικό αγαθό, γενικές κατευθύνσεις της προσέγγισης της Λογοτεχνίας στην τάξη), για τη σκοποθεσία (γλωσσική, γνωστική, συναισθηματική, επικοινωνιακή ανάπτυξη των μαθητών και συνολική καλλιέργεια), για τα θεματικά πεδία και τις στρατηγικές μάθησης με τις συνακόλουθες δραστηριότητες, καθώς και για την αξιολόγηση. Βλ. αναλυτικότερα στην ιστοσελίδα του Ι.Ε.Π.

⁵ Βλ. αναλυτικό διδακτικό σενάριο για το θεατρικό *Η Στέλλα με τα κόκκινα γάντια* του Ιάκωβου Καμπανέλλη στις *Οδηγίες για τον/την Εκπαιδευτικό* που συνοδεύουν το παρόν *Ανθολόγιο*.

χρονολογίες, φωτογραφικό και άλλο οπτικοακουστικό υλικό), γνωστά ως «παρακειμενικά και περικειμενικά» στοιχεία. Αξιοποιούνται, επίσης, οι Τεχνολογίες Πληροφορίας και Επικοινωνίας (ΤΠΕ) και το Διαδίκτυο (με σύνεση), το συμπληρωματικό υλικό που δίνεται στην πλατφόρμα των Ψηφιακών Μαθησιακών Αντικειμένων (ΨΜΑ), με QR code παραπομπές, τα Λεξικά και οι Ιστορίες της Λογοτεχνίας, όπως και οποιεσδήποτε άλλες αξιόπιστες πηγές σε έντυπη ή/και ηλεκτρονική μορφή.

Δραστηριότητες-Ασκήσεις δημιουργικής ανάγνωσης και γραφής. Με τις μαθητοκεντρικές τεχνικές που προτείνονται στο ΠΣ, το μάθημα της Λογοτεχνίας μετατρέπεται σε *δημιουργική πράξη*, μέσα από τη συμμετοχή και τον διάλογο, πάντα με σεβασμό στη διαφορετική άποψη. Βασικό μέρος του μαθήματος αποτελούν οι δραστηριότητες, που φροντίσαμε να είναι ποικίλες και ευφάνταστες, ατομικές ή σε συνεργασία (άλλωστε σε μικρές ομάδες μπορεί να γίνεται και η διδασκαλία, ιδιαίτερα για τις συναναγνώσεις κειμένων). Με τις δραστηριότητες και τις ασκήσεις δημιουργικής γραφής, οι οποίες υλοποιούνται και κατά τη διάρκεια και ως συνόψιση και επιστέγασμα της διδασκαλίας, θα αναπτύξετε τις γλωσσικές και καλλιτεχνικές σας δεξιότητες, όπως και τη δημιουργική φαντασία σας. Μέσα από τέτοιες δραστηριότητες θα ενδυναμωθεί η αυτοπεποίθηση και η δημιουργική σας ικανότητα, καθώς θα συνειδητοποιήσετε ότι μπορείτε να γράψετε τα δικά σας κείμενα ή να μεταπλάσετε τα διδαγμένα. Επιπλέον, συμμετέχοντας σε διακαλλιτεχνικές εργασίες, όπως είναι λ.χ. η ζωγραφική πλαισίωση ενός κειμένου, η απόδοσή του σε εικονοφήγημα, η μελοποίηση ενός ποιήματος, η μετατροπή ενός κειμένου σε μορφή βίντεο ή δρώμενου κ.ο.κ., μπορείτε να ανακαλύψετε κάποιο άλλο ταλέντο, πέραν του γραπτού λόγου, πολύτιμο για την κατοπινή ζωή σας.

Αξιολόγηση. Γενικά, αναπόσπαστο στοιχείο της διδασκαλίας είναι η αξιολόγηση (αρχική, διαμορφωτική, τελική), ως σημαντικός οδηγός για τη βελτίωση της μαθησιακής διαδικασίας, και βέβαια για την πρόοδό σας. Στο μάθημα της Λογοτεχνίας μαθαίνετε να αυτοαξιολογείστε ο καθένας και η καθεμία χωριστά και όλοι μαζί, ως αναγνωστική κοινότητα, και να συνεργάζεστε για το καλύτερο αποτέλεσμα με τις ατομικές και ομαδικές δραστηριότητες (συν)εξέτασης των κειμένων, τις ασκήσεις δημιουργικής ανάγνωσης και γραφής, καθώς και με τις ερευνητικές εργασίες (project). Με άλλα λόγια, η αξιολόγησή σας στο συγκεκριμένο μάθημα περνάει αναγκαστικά μέσα από τη δημιουργική σας ενασχόληση με τα λογοτεχνικά κείμενα, ως στόχος ατομικός και συλλογικός, και αποσκοπεί στο να ελέγξει δεξιότητες ανάλυσης και συνδυασμού των κειμένων, την κριτική σας ικανότητα, τις δημιουργικές καλλιτεχνικές σας κλίσεις, την ενσυναισθητική σας ικανότητα, καθώς και τη δυνατότητά σας να τηρείτε τους κανόνες κάθε λογοτεχνικού είδους, αλλά και την πρωτοτυπία με την οποία τους ανατρέπετε.

Καταλήγοντας, αγαπητές μαθήτριες και αγαπητοί μαθητές, η Λογοτεχνία ως τέχνη απελευθερώνει τις δημιουργικές δυνάμεις του ανθρώπου, προσφέροντας «με λογισμό και μ' όνειρο», όπως λέει ο εθνικός μας ποιητής Διονύσιος Σολωμός, έναν λόγο ελευθερίας. Το ταξίδι στον κόσμο της Λογοτεχνίας είναι ένα ταξίδι στη ζωή, στην ομορφιά και στις δοκιμασίες της, στα πάθη και στις μεγάλες στιγμές του ανθρώπου, που αξίζει να το δοκιμάσετε. Ευχόμαστε αυτό το *Ανθολόγιο* να σας δώσει τη χαρά της ανακάλυψης και να κάνει το μάθημα της Λογοτεχνίας μια ενδιαφέρουσα και γοητευτική εμπειρία μάθησης του εαυτού σας και του κόσμου.

Η Συγγραφική Ομάδα

Οδηγίες για τον /
την εκπαιδευτικό

ΤΑΣΕΙΣ ΣΤΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΤΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ

Ο 19ος αιώνας είναι καθοριστικός όχι μόνο σε κοινωνικοϊστορικό επίπεδο (μετάβαση στη νεωτερικότητα) αλλά και για την εξέλιξη των λογοτεχνικών και καλλιτεχνικών πραγμάτων. Τον αιώνα αυτό κυρίαρχο σε πολλές μορφές τέχνης στην Ευρώπη και αλλού είναι το κίνημα του Ρομαντισμού. Ο Ρομαντισμός θεωρείται το εμβληματικό κίνημα της νεωτερικότητας, τόσο σε επίπεδο σκέψης όσο και σε επίπεδο καλλιτεχνικής έκφρασης, που διαποτίζει με στοιχεία του πολλά επόμενα λογοτεχνικά ρεύματα (π.χ. συμβολισμός, αισθητισμός) μέχρι τον Μοντερνισμό.

Στην Ελλάδα εκδηλώνεται ως «εθνορομαντισμός», δηλαδή συνδέεται με την Ελληνική Επανάσταση και την ίδρυση του Νεοελληνικού κράτους, καθώς ένα βασικό γνώρισμα του ρομαντικού κινήματος γενικά είναι ο φιλελευθερισμός. Η εθνική αυτογνωσία και η ενίσχυση του εθνικού φρονήματος είναι κυρίαρχος στόχος της ρομαντικής λογοτεχνίας, όπως δείχνουν τα πατριωτικά ποιήματα του Σολωμού και του Κάλθου αλλά και το θεατρικό της Ευανθίας Καΐρη, που παρατίθενται σε αυτή την ενότητα (οι συναναγνώσεις τους δείχνουν τη συγχρονική αλλά και τη διαχρονική εμβέλεια της ιδέας της Ελευθερίας για τη συγκρότηση του νέου ελληνισμού). Τους Έλληνες λόγιους και συγγραφείς απασχολεί επίσης έντονα αυτά τα χρόνια το γλωσσικό ζήτημα, μια διαμάχη για την επικράτηση της καθαρεύουσας ή της δημοτικής που θα κρατήσει πολλές δεκαετίες, μολονότι ο Διάλογος του Σολωμού από πολύ νωρίς έχει θέσει το ζήτημα στη σωστή του βάση.

Το σπάσιμο των κανόνων και η έμφαση στην ατομικότητα, στην «ιδιοφυία» του δημιουργού, χαρακτηρίζουν γενικά τη ρομαντική λογοτεχνική έκφραση. Στην ποίηση κυριαρχεί ο λυρισμός (ιδιαίτερα αισθητός στο επίγραμμα «Εις Φραγκίσκα Φραιζερ» του Σολωμού που ανθολογείται). Διάχυτο, επίσης, στη ρομαντική λογοτεχνία είναι ένα βαθύ αίσθημα «επιστροφής στις ρίζες», που οδηγεί πολλούς λογοτέχνες στην ανακάλυψη των δημοτικών τραγουδιών και του κόσμου τους, ως αντίρροπο στη θραύση της ενότητας ανθρώπου – φύσης εξαιτίας των νέων συνθηκών που επιφέρει η Βιομηχανική Επανάσταση και η αστικοποίηση. Η φαντασία και το πάθος αποτελούν τα χαρακτηριστικά και του «ρομαντικού δράματος», στο λογοτεχνικό γένος του θεάτρου, στο πλαίσιο του οποίου αναδύονται και νέα είδη (π.χ. μελόδραμα). Ένα δείγμα του ρομαντικού δράματος είναι η μικρή τραγωδία του Πούσκιν που ανθολογείται στην ενότητα.

Ο 19ος αιώνας είναι επίσης ο αιώνας του μυθιστορήματος, είδος το οποίο καλλιεργείται συστηματικά και φτάνει σε παραδειγματικές κορυφώσεις. Τα έργα μεγάλων ρομαντικών συγγραφέων (όπως ο Πούσκιν, ο Ουγκώ, ο Πόε, οι οποίοι ανθολογούνται στην ενότητα) ανοίγουν τον δρόμο για σύγχρονα είδη της πεζογραφίας, όπως η αστυνομική λογοτεχνία, αλλά και για πειραματισμούς στη φόρμα και στις αφηγηματικές τεχνικές στο πλαίσιο του Μοντερνισμού του 20ού αιώνα. Παράλληλα με την καλλιέργεια του μυθιστορήματος, και ειδικά του «ιστορικού μυθιστορήματος» που γνωρίζει ιδιαίτερη ανάπτυξη στην ελληνική εθνορομαντική πεζογραφία, προς τα τέλη του 19ου αιώνα, με κορυφαίο εκπρόσωπο τον Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη, η πεζογραφία διοχετεύεται σε μικρότερες φόρμες (διήγημα, νουβέλα) και στρέφεται προς την ηθογραφία, συχνά με κοινωνική αιχμή, τάση η οποία εντείνεται στις αρχές του 20ού αιώνα. Εντούτοις, το παράδοξο και το ονειρικό δεν λείπει από λογοτεχνικές πραγματώσεις, όπως το διήγημα του Λευκάδιου Χερν που κλείνει την ενότητα (σε συνανάντηση με ένα δείγμα «μαγικού ρεαλισμού» από τον βραβευμένο με Νόμπελ λογοτεχνίας Κολομβιανό πεζογράφο Γκαμπριέλ Γκαρσία Μάρκες).

Διονύσιος Σολωμός

Ο Διονύσιος Σολωμός (1798-1857) θεωρείται ο γενάρχης της νέας ελληνικής ποίησης, που εγκαινιάζεται με την Επανάσταση, και είναι ο εξέχων ποιητής της λεγόμενης Επτανησιακής Σχολής. Γεννήθηκε στη Ζάκυνθο και σπούδασε στην Ιταλία. Εκεί έγραψε και τα πρώτα του ποιήματα, στην ιταλική γλώσσα. Επιστρέφοντας στα Επτάνησα, έζησε αρχικά στη Ζάκυνθο και αργότερα στην Κέρκυρα. Το έργο του μπολιάστηκε με την εμπειρία του Αγώνα του 1821, που στάθηκε για εκείνον όχι απλώς μια γόνιμη ποιητική εμπειρία, αλλά μια πνευματική αποκάλυψη, όπως πιστοποιεί, μεταξύ άλλων, το έργο ζωής του, οι Ελεύθεροι Πολιορκημένοι, αφιερωμένο στην πολιορκία και την Έξοδο του Μεσολογγίου. Τα ώριμα έργα του Σολωμού είναι αποσπασματικά αλλά παραμένουν ύψιστα δείγματα λυρισμού και στιχουργικής δεξιοτεχνίας.

Ύμνος εις την Ελευθερίαν

Πρόκειται για το πρώτο σημαντικό ελληνόγλωσσο ποίημα του Δ. Σολωμού με εθνικό θέμα. Ο Ύμνος γράφτηκε μέσα στην Επανάσταση, τον Μάιο του 1823, και αποτελείται από 158 τετράστιχες στροφές με πλεχτή ομοιοκαταληξία και τροχαϊκό ρυθμό. Τον μελοποίησε ο σημαντικός Επτανήσιος συνθέτης Νικόλαος Μάντζαρος, στενός φίλος του ποιητή, και το 1865 οι δύο πρώτες στροφές του ποιήματος καθιερώθηκαν ως ο εθνικός ύμνος του ελληνικού κράτους. Οι στροφές που ακολουθούν εμπνέονται από τη θρυλική μάχη στα Δερβενάκια, κοντά στην Κόρινθο, που έγινε τον Ιούλιο του 1822, και η οποία, χάρη στη στρατιωτική ιδιοφυΐα του Κολοκοτρώνη, στάθηκε μία από τις πιο σημαντικές νίκες των Ελλήνων στα πρώτα χρόνια του Αγώνα.

74.

Απ' τα κόκαλα βγαλμένη
των Ελλήνων τα ιερά,
και σαν πρώτα ανδρειωμένη,
χαίρε, ω χαίρε, Ελευθεριά!

78.

Ω τρακόσιοι! σηκωθείτε
και ξανάλθετε σ' εμάς·
τα παιδιά σας δέλ' ιδείτε
πόσο μοιάζουνε με σας.

75.

Της Κορίνθου ιδού και οι κάμποι
δεν λάμπ' ήλιος μοναχά
εις τους πλάτανους, δεν λάμπει
εις τ' αμπέλια, εις τα νερά·

79.

Όλοι εκείνοι τα φοβούνται.
Και με πάτημα τυφλό
εις την Κόρινθο αποκλείονται
κι όλοι χάνονται απεδώ.

76.

εις τον ήσυχον αιθέρα
τώρα αθώα δεν αντηχεί
τα λαλήματα η φλογέρα,
τα βελάσματα το αρνί·

80.

Στέλνει ο άγγελος του ολέθρου
Πείναν και Θανατικό·
που με σχήμα ενός σκελεδρου¹
περπατούν αντάμα οι δυο·

77.

τρέχουν άρματα χιλιάδες
σαν το κύμα εις το γιαλό·
αλλ' οι ανδρείοι παλικαράδες
δεν ψηφούν τον αριθμό.

81.

και πεσμένα εις τα χορτάρια
απεθαίνανε παντού
τα θλιμμένα απομεινάρια
της φυγής και του χαμού.

¹ σκελέδρου: σκελετού

82.

Και εσύ αθάνατη, εσύ θεία,
που ό,τι θέλεις ημπορείς,
εις τον κάμπο, Ελευθερία.
ματωμένη περπατείς.

83.

Στη σκιά χεροπιασμένες,
στη σκιά βλέπω κι εγώ
κρινοδάκτυλες παρθένες
όπου κάνουνε χορό·

84.

στο χορό γλυκογυρίζουν
ωραία μάτια ερωτικά,
και εις την αύρα κυματίζουν
μαύρα, ολόχρυσα μαλλιά.

85.

Η ψυχή μου αναγαλλιάζει
πως ο κόρφος καθεμιάς
γλυκοβύζαστο ετοιμάζει
γάλα ανδρείας και ελευθερίας.

86.

Μες στα χόρτα, τα λουλούδια,
το ποτήρι δεν βαστώ·
φιλελεύθερα τραγούδια
σαν τον Πίνδαρο εκφωνώ.

87.

Απ' τα κόκαλα θγαλμένη
των Ελλήνων τα ιερά,
και σαν πρώτα ανδρειωμένη,
χαίρε, ω χαίρε, Ελευθεριά!

Διονυσίου Σολωμού *Ποήματα και Πεζά*,
επιμ. - εισαγωγές Στυλιανός Αλεξίου,
εκδ. Στιγμή, Αθήνα 1994

Αλέξανδρος Ησαΐας, *Η εκστρατεία του Δράμαλη στην πεδιάδα του Αργους* (1839)

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. α) Με ποιες εικόνες αποδίδεται η μάχη στα Δερβενάκια στο παραπάνω απόσπασμα από τον *Ύμνο εις την Ελευθερίαν*; Τι συναισθήματα σας προκαλούν;
β) Να αποδώσετε μία από τις εικόνες αυτές – όποια σας έκανε τη μεγαλύτερη εντύπωση – είτε εικαστικά είτε ως θεατρικό δρώμενο (η τάξη μπορεί να χωριστεί σε περισσότερες ομάδες, ανάλογα με τις προτιμήσεις σας).
2. Δοκιμάστε να διαβάσετε το απόσπασμα από τον *Ύμνο* με ζωνρή απαγγελία: σε ποια σημεία θα αλλάζατε τον τόνο της φωνής σας, και γιατί;

3. Προμετωπίδα και μελοποιήσεις του *Ύμνου*

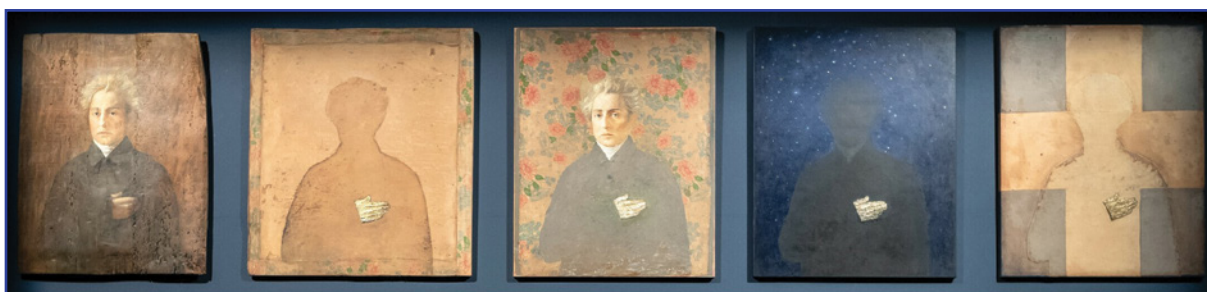
4. Γλωσσάρι με σχήματα λόγου και δραστηριότητα

5. Ο Εθνικός Ύμνος στη
Νοηματική Γλώσσα

Να συζητήσετε στην τάξη τα αισθήματα που σας προκαλεί η παρακολούθηση του *Ύμνου* στη νοηματική γλώσσα σε σχέση με το έντυπο κείμενο που διαβάσατε.

Χρήστος Μποκόρος, *Διονύσιος Σολωμός*.
Από την έκθεσή του «1821, η γιορτή» στο Μουσείο Μπενάκη (2021)

Διονύσιος Σολωμός

Εις Φραγκίσκα Φραιζερ

Επίγραμμα

Το σύντομο αυτό ποίημα του Σολωμού, γραμμένο το 1849, είναι ένας ύμνος στην ιδανική ομορφιά, η οποία αποκαλύπτεται μέσα από το βλέμμα του ποιητή, ενός «μικρού προφήτη».

Μικρός προφήτης έριξε σε κορασιά τα μάτια
και στους κρυφούς του λογισμούς χαρά γιομάτους είπε:
«Κι αν για τα πόδια σου, Καλή, κι αν για την κεφαλή σου,
κρίνους ο λίδος έβγανε, χρυσό στεφάν' ο ήλιος,
δώρο δεν έχουνε για Σε και για το μέσα πλούτος.
Όμορφος κόσμος ηθικός αγγελικά πλασμένος!»

Διονυσίου Σολωμού Άπαντα, τόμος πρώτος: Ποιήματα,
επιμ. - σημειώσεις Λίνος Πολίτης, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1993

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. Να αποδείξετε με στοιχεία από το κείμενο ότι η ιδανική ομορφιά στο ποίημα του Σολωμού συνδυάζει το φυσικό/σωματικό με το ψυχικό/ηθικό κάλλος.
2. Ερευνητική εργασία (project): Χωριστείτε σε ομάδες και αναζητήστε σε περιοδικά, στα κοινωνικά δίκτυα, σε διαφημίσεις κλπ. τον τρόπο με τον οποίο αποδίδεται η «ιδανική ομορφιά» σήμερα. Να γράψετε ένα άρθρο στη σχολική εφημερίδα (120-150 λέξεις), στο οποίο να συγκρίνετε το ιδεώδες κάλλος κατά τον Σολωμό με εκείνο της εποχής μας, διατυπώνοντας στο τέλος τις σκέψεις που σας προκάλεσε αυτή η σύγκριση.
3. Διαλέξτε ένα οποιοδήποτε μέσο (μουσική, βίντεο, ζωγραφική, ποίημα, πεζό, κόμικ, γκράφιτι) που σας ταιριάζει καλύτερα και αποτυπώστε με αυτό την ιδανική ομορφιά όπως εσείς την αντιλαμβάνεστε.

Διάλογος

Το πεζό αυτό κείμενο σε μορφή διαλόγου μεταξύ του Ποιητή, του Φίλου και ενός Σοφολογιότατου γράφτηκε γύρω στα 1824. Σε αυτό ο Σολωμός υπερασπίζεται την αξία της λαϊκής γλώσσας. Παράλληλα, αναδεικνύει την κοινωνικο-πολιτική διάσταση του γλωσσικού αγώνα, τον οποίο εξομοιώνει με τον αγώνα για την ελευθερία του μαχόμενου έθνους. Το απόσπασμα είναι από την αρχή του έργου.

ΠΟΙΗΤΗΣ: Το πέλαγο είναι όλο στρωτό και ο αέρας λεπτότατος, και όποιος ήθελε να κινήσει για το Μοριά, δεν μπορούσε να κάμει ταξίδι χωρίς να δουλέψουν ακατάπαυστα τα κουπιά.

ΦΙΛΟΣ: Τι σου αρέσει περισσότερο, η ησυχία της θάλασσας ή η ταραχή;

ΠΟΙΗΤΗΣ: Να σου πω την αλήθεια, μου άρεσε πάντα η γαλήνη οπού απλώνεται καθαρότατη· την εδεωρούσα σαν την εικόνα του ανθρώπου οπού απομακραίνει από τες ανησυχίες του κόσμου και με ειλικρίνεια φανερώνει όσα έχει μέσα του. Αλλ' αφού επέρασαν τα καράβια μας για να πάνε στο Μισολόγγι, μ' αρέσει περισσότερο η ταραχή· εφαιόνταν δύο δύο, τρία τρία, και εξάνοιγες λευκά τα κατάρτια από τα φουσκωμένα πανιά, λευκά από τους διασκορπισμένους αφρούς τα κύματα, τα οποία με μία βουή, οπού λες και ήταν χαράς, αναγάλλιαζαν εις το πέλαγο του Ιονίου και εσυντρίβονταν εις το γιαλό της Ζακύνθου.

ΦΙΛΟΣ: Το θυμούμαι καλά· και τόσοι ήταν ο κρότος, και τόση η ανακάτωση του πελάγου, οπού σε παραμέρισα για ν' αποφύγουμε το ράντισμα οπού αποπάνου μας σταλοβολούσε η θάλασσα.

ΠΟΙΗΤΗΣ: Φαίνεται ότι εκεί πέρα οι δικοί μας δεν έχουν τόση δυσκολία να βρέχονται με το αίμα τους, όσην έχουμε εμείς να νοτισθούμε από ολίγες σταλαγματιές θαλασσινές.

ΦΙΛΟΣ: Ετοιμάζεσαι πάλι να ξανακοιτάξεις κατά το Μοριά, και να ξανασωπάσεις... αγκαλά¹ εγώ έχω τον τρόπο να σε κάμω να ομιλείς όποτε θέλω.

ΠΟΙΗΤΗΣ: Εκατάλαβα· θέλεις να ομιλήσουμε για τη γλώσσα· μήγαρις² έχω άλλο στο νου μου πάρεξ³ ελευθερία και γλώσσα; Εκείνη άρχισε να πατεί τα κεφάλια τα τούρκικα, τούτη θέλει πατήσσει ογλήγορα τα σοφολογιοτατίστικα, και έπειτα αγκαλιασμένες και οι δύο θέλει προχωρήσουν εις το δρόμο της δόξας, χωρίς ποτέ να γυρίσουν οπίσω, αν κανένας σοφολογιότατος κρώξει ή κανένας Τούρκος βαβίζει⁴· γιατί για με είναι όμοιοι και οι δύο.

Διονυσίου Σολωμού *Ποιήματα και Πεζά*, επιμ. - εισαγωγές Στυλιανός Αλεξίου, εκδ. Στιγμή, Αθήνα 1994

¹ αγκαλά: εδώ αντιδ. σύνδ., αλλά, όμως

² μήγαρις: μήπως

³ πάρεξ: εκτός

⁴ βαβίζει: γαβγίζει

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. Ποιες αναφορές στο παραπάνω απόσπασμα μας επιτρέπουν να χρονολογήσουμε τον *Διάλογο* μέσα στην Επανάσταση;
2. Στην τελευταία παράγραφο του αποσπάσματος, ο Ποιητής δεν διστάζει να εξισώσει τους «σοφολογιότατους», τους οπαδούς δηλαδή της αρχαϊζουσας γλώσσας, με τους Τούρκους. Να σχολιάσετε την άποψή του στην τάξη.
3. Συνεργαστείτε με τον διπλανό ή τη διπλανή σας και σημειώστε στον ατομικό σας φάκελο τις λέξεις ή τους γλωσσικούς τύπους που σας ξενίζουν στο απόσπασμα από τον *Διάλογο*. Συζητήστε στην τάξη πιθανούς λόγους για την παρουσία τους στο κείμενο του Σολωμού: είναι ιδιωματικοί-ζακυνθινοί; είναι «παλαιοδημοτικοί»; είναι της καθαρεύουσας; Για να ελέγξετε τις υποθέσεις σας, αναζητήστε την προέλευσή τους με τη βοήθεια ενός ηλεκτρονικού λεξικού.

4. Προμετωπίδα του *Διαλόγου* και δραστηριότητα

5. Γλωσσικό ζήτημα: διαδραστικό χρονολόγιο και δραστηριότητα

Γελοιογραφία-σχόλιο (1894) κατά του καθηγητή Φιλολογίας Γεωργίου Μιστριώτη, ενός από τους πιο φανατικούς υποστηρικτές της καθαρεύουσας κατά τη γλωσσική διαμάχη

Διονύσιος Σολωμός

ΣΥΝΑΝΑΓΝΩΣΕΙΣ

Λόρδος Μπάιρον

Τα νησιά της Ελλάδας

Τα νησιά της Ελλάδας! ω νησιά βλογημένα,
που με αγάπη και φλόγα μια Σαπφώ τραγουδούσε,
που πολέμων κ' ειρήνης δώρα ανθίζαν σπαρμένα,
που το φέγγος του ο Φοίβος απ' τη Δήλο σκορπούσε!
Αχ, ατέλειωτος ήλιος σας χρυσώνει ως τα τώρα,
μα βασίλευσαν όλα, όλα τάλλα σας δώρα!

[...]

Πού είν' εκείνα! Πού είναι, ω πατρίδα καημένη!
Κάθε λόγγος σου τώρα κι ακρογιάλι εβωβάδη!
Των παλιών των ηρώων ένας μύθος δε μένει,
της μεγάλης καρδιάς τους κάθε χτύπος εχάδη.
Και τη λύρα σου ακόμα την αφήκες, ωημένα!
Απ' τους θείους σου ψάλτες να ξεπέση σ' εμένα!

Πρέπει τάχα να κλαίμε μεγαλεία χαμένα,
και ντροπή να μας βάφη αντίς αίμα, σαν πρώτα;
Βγάλε, ω γης δοξασμένη, απ' τα σπλάχνα σου ένα
ιερό απομεινάρι των παιδιών του Ευρώτα!
Απ' εκείους τους Τρακόσους τρεις αν έρθουνε, φτάνουν
άλλη μια Θερμοπύλα στα βουνά σου να κάνουν.

[...]

Στο ποτήρι μου πάλε το Σαμιώτικο χύνε!
Στο Σουλιώτικο βράχο, προς της Πάργας το χώμα,
γενεά σιδερένια ως τα σήμερα είναι,
που από μάννες Δωρίδες λες και βγαίνει ακόμα.
Ίσως μένει εκεί πέρα κάποιος σπόρος κρυμμένος,
που θα δείξη αν δεν είναι Ηρακλείδικο γένος.

Απ' τους άπιστους Φράγκους λευτεριά μη ζητάτε!
Εκεί ζουν ηγεμόνες που πουλούν κι αγοράζουν.
Με δικό σας τουφέκι και σπαθί πολεμάτε!
Αυτού δάβρετ' ελπίδα, κι ό,τι θέλουν ας τάζουν.
Ζυγός Τούρκου, με Φράγκου πονηριά σαν ταιριάσουν
την ασπίδα, όσο νάναι δυνατή, θα τη σπάσουν.

Με Σαμιώτικο πάλε το ποτήρι ας γεμίση!
Μες στον ίσκιο χορεύουν οι κοπέλλες μας πάλι·
σαν τα μαύρα τους μάτια δεν είδε άλλα η φύση,
μα σα βλέπω τη νιότη και τ' αφράτα τους κάλλη,
το δικό μου το μάτι το δολώνει μια στάλα,
που για σκλάβους το δένε τω βυζιών τους το γάλα!

Στου Σουνιού θα καθίσω το μαρμάρινο βράχο,
σύντροφό μου το κύμα του Αιγαίου θα κάνω,
αυτό εμένα νακούγη, κ' εγώ εκείνο μονάχο,
κ' εκεί απάνω σαν κύκνος με τραγούδι ας πεθάνω.
Δε σηκώνει η ψυχή μου σκλάβα γη! Χτύπα κάτω
της σκλαβιάς το ποτήρι, κι ας πάη νάναι γεμάτο!

Μπάιρον, «Τα νησιά της Ελλάδας», μτφρ. Αργύρης Εφταλιώτης
(Αργύρης Εφταλιώτης, *Άπαντα*, τ. Α', επιμ. Γιώργος Βαλέτας), εκδ. Πηγή, 1952

Δημοτικό

Κόκκιν' αχείλι εφίλησα κι έβαψε το δικό μου,
και στο μαντήλι το 'συρα κι έβαψε το μαντήλι,
και στο ποτάμι το 'πλυνα κι έβαψε το ποτάμι,
κι έβαψε η άκρη του γιαλού κι η μέση του πελάγου.
Κατέβη ο αητός να πιει νερό κι έβαψαν τα φτερά του,
κι έβαψε ο ήλιος ο μισός και το φεγγάρι ακέριο.

Παντελής Μπουκάλας, *Κόκκιν' αχείλι εφίλησα, Το ταξίδι του φιλιού
και ο έρωτας σαν υπερβολή* («Πιάνω γραφή να γράψω...
Δοκίμια για το δημοτικό τραγούδι – 3»), εκδ. Άγρα, Αθήνα 2019

Κώστας Βάρναλης

Η Λευτεριά του Σολωμού

Πώς του σπαδιού σου στόμωσεν η κόψη
και πώς μετράς τη γης με ανύπαρχτη όψη;
Κλεισμένη στων Ελλήνων τα ιερά
τα κόκαλά μας, σκούζε, Λευτεριά.

Αιώνες σε κρατάνε φυλακή
οι αφεντάδες σου ξένοι και δικοί.
Και σ' αμολάνε λίγο, αν είναι χρεία
να πνίξεις αλλωνών ελευθερία!

Κώστας Βάρναλης, *Οργή λαού και άλλα μεταθανάτια ποιήματα*,
επιμ. Γ. Π. Σαββίδης, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1975

Δημήτρης Παπαδίτσας

Διονύσιος Σολωμός

Για τον Διονύσιο Σολωμό τι έχω να πω; από γύρη
κι ανθούς η κάθε λέξη του και φως και ονειροπύλη
στης λευτεριάς το ουράνιο πανηγύρι
όπου χορέψαν οι έρωτες με τον ξανθόν Απρίλη.

Ποιος σ' έστειλε και ποιας θεάς το γάλα έχεις θυζάξει
που απ' της Τουρκιάς τα σίδερα μια νύχτα είχε λυθεί,
Μεγάλε μας, μάς έμαδες πως η αρμονία και η τάξη
αστράψαν μέσα στη σκλαβιά σαν δίκοπο σπαδί.

Δ. Π. Παπαδίτσας, *Ποίηση*, εκδ. Μέγας Αστρολάβος/Ευθύνη, Αθήνα 1997

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. Ποιητική συνομιλία Σολωμού και Μπάιρον

2. Ερευνητική εργασία (project): Χωριστείτε σε δύο ομάδες. Η πρώτη να αναζητήσει στο διαδίκτυο βιογραφικά στοιχεία του Λόρδου Μπάιρον που τον συνδέουν με την Ελλάδα και την Ελληνική Επανάσταση (δείτε π.χ. τα αφιερώματα στο ψηφιακό αρχείο της ΕΡΤ: «Ο Μπάιρον και η Ελλάδα» και «Λόρδος Βύρων – 19 Απριλίου 1824», <https://archive.ert.gr/24688> και <https://www.ert.gr/ert-arxeio/lordos-vyron-19-apriliou-1824/>). Η δεύτερη ομάδα να συγκεντρώσει και άλλα μεταφρασμένα ποιήματα του Μπάιρον που αποδεικνύουν τα φιλελεύθερα και φιλελληνικά του αισθήματα, με τη βοήθεια της/του φιλόλογου σας. Με βάση τα στοιχεία που συλλέξατε, να δημιουργήσετε ένα ηλεκτρονικό λογοτεχνικό λεύκωμα για τον φιλελληνισμό του Μπάιρον.
3. Το δημοτικό τραγούδι «Κόκκιν' αχέιλι εφίλησα...» στηρίζεται σε μια υπερβολή. Υπάρχει κάτι ανάλογο στο επίγραμμα του Σολωμού «Εις Φραγκίσκα Φραιζερ»; Τι επιδιώκουν οι δημιουργοί να τονίσουν με τον τρόπο αυτό;
4. Το ποίημα του Δημήτρη Παπαδίστα περιλαμβάνει δύο τμήματα που τονίζουν το ένα τη λυρική φλέβα του Σολωμού και το άλλο την πατριωτική. Να καταγράψετε στο τετράδιό σας τους σχετικούς στίχους και τους τίτλους ποιημάτων του Σολωμού στα οποία αυτοί παραπέμπουν με τη βοήθεια της/του φιλόλογου σας.

5. Γλωσσάρι με είδη ομοιοκαταληξίας και δραστηριότητα

6. Το ποίημα του Κώστα Βάρναλη «Η Λευτεριά του Σολωμού» είναι γραμμένο κατά τη διάρκεια της επταετούς δικτατορίας στην Ελλάδα (1967-1974). Αφού αναζητήσετε στοιχεία για την περίοδο αυτή, να εξηγήσετε τον τρόπο με τον οποίο συνομιλεί με τον Ύμνο εις την Ελευθερίαν του Σολωμού σε ένα σύντομο κείμενο (μέχρι 100 λέξεις).

7. Ποίημα του Μανόλη Πρατικάκη «Σχόλια γύρω από τα πάμφωτα χάσματα του Διονυσίου Σολωμού» και δραστηριότητα

8. Συνέντευξη του καλλιτέχνη Χρήστου Μποκόρου για την Ελληνική Επανάσταση και τον Δ. Σολωμό

Ανδρέας Κάλβος

Ο Ανδρέας Κάλβος (1792-1869), με καταγωγή από τη Ζάκυνθο όπως και ο Σολωμός, κατέχει μια ιδιαίτερη θέση μεταξύ των Επτανήσιων ποιητών, αλλά και γενικά στη νεοελληνική λογοτεχνία του 19ου αιώνα. Ένα μεγάλο μέρος της παραγωγής του είναι στα ιταλικά, καθώς από μικρός έζησε στην Ιταλία. Μεγάλη επίδραση άσκησε στο έργο του Κάλβου ο επίσης ζακυνθινός καταγωγής Ιταλός ποιητής Ugo Foscolo (Ούγκο Φόσκολο), του οποίου υπήρξε γραμματικός μέχρι τη ρήξη της σχέσης τους (1817). Για τις φιλελεύθερες ιδέες του ο Κάλβος διώχτηκε στην Ιταλία ως μέλος της ριζοσπαστικής οργάνωσης των Καρμπονάρων και αναγκάστηκε να ζήσει εξόριστος σε διάφορα μέρη της Ευρώπης, κυρίως στο Λονδίνο. Η ελληνόγλωσση παραγωγή του, που εγκαινιάζεται με το ποίημα «Ελπίς πατρίδος» (Λονδίνο, 1819), περιορίζεται σε δύο ποιητικές συλλογές που εκδόθηκαν στην Ευρώπη, τη Λύρα (Γενεύη, 1824) και τα Λυρικά (Παρίσι, 1826), καθεμία από τις οποίες συγκροτείται από δέκα πολύστιχα ποιήματα, τις Ωδές, που οι περισσότερες είναι αφιερωμένες στον Αγώνα του 1821.

Ο θωμός της πατρίδος

Η ωδή αυτή είναι η τελευταία της συλλογής Νέες Ωδές (γνωστότερη ως Λυρικά, 1826) και αποτελείται από δέκα στροφές. Σε αυτήν, όπως και σε άλλες ωδές του, ο Κάλβος καλεί τους Έλληνες σε συστράτευση για την απελευθέρωση της πατρίδας από τον οθωμανικό ζυγό, κάνοντας αναφορά στις ατομικές δυσίες που απαιτεί ο εθνικός Αγώνας.

α΄
Τρέξατε αδέρφια, τρέξατε
ψυχάι δερμαί, γενναίαι·
εις τον θωμόν τριγύρω
της πατρίδος αστράπτοντα
τρέξατε πάντες.

β΄
Ας παύσωσ' οι διχόνοιοι
που ρίχνουσι τα έδνη
τυφλά, υπό τα σκληρότατα
ονύχια των αγρύπνων
δολίων τυράννων.

γ΄
Τρέξατ' εδώ· συμφώνως
τους χορούς ας συμπλέξωμεν,
προσφέρων ο καθένας
λαμπράν δυσίαν, πολύτιμον,
εις την πατρίδα.

δ΄
Εδώ ας καθιερώσωμεν¹
τα πάθη μας προθύμως·
τ' άρματα ημείς αδράξαμεν
μόνον διά να πληγώσωμεν
του Οσμάν τα στήθη.

ε΄
Εδώ πάντα τα πλούτη μας
ας χύσωμεν· εν όσω
γυμνόν σπαδί βαστούμεν
μας φθάνουσι τα φύλλα
τίμια της δάφνης.

ς΄
Κι ύστερ', αφού συντρίψωμεν
τον έχθιστον ζυγόν,
άλλα όχι αβέβαια πλούτη
θέλει μας δώσειάλιν
η ελευθερία.

ζ΄
Εδώ ηδονάς και ανάπαυσιν
ω φίλοι ας παραιτήσωμεν·
ξηρή πέτρα το στρώμα,
φαρμάκι το ψωμί
της δουλείας είναι.

η΄
Εδώ, σαν αναθήματα,
εις τον θωμόν πλησίον,
τους συγγενείς, τα τέκνα μας
αγαπητά, τους γέροντας
ώρα ας αφήσωμεν.

¹ καθιερώσωμεν: εδώ σημαίνει να εξαγνίσουμε στον θωμό του θυσιαστηρίου

δ΄

Πάντα όσα εις την καρδίαν μας
είναι ακριβή, δεν πρέπει
εις άνδρας που τρομάζουν
έμπροσθεν εις ανόητον
βάρβαρον σκήπτρον.

ί΄

Ούτε η ζωή δεν πρέπει.
Τρέξατε αδέρφια, τρέξατε·
συμμέτρως εχορεύσαμεν,
σύμμετρα ας αποθάνωμεν
διά την πατρίδα.

Ανδρέας Κάλβος, Έργα, τόμος Α΄: Ποιητικά,
επιμ. - σχόλια Luigi Trenti - Ευριπίδης Γαραντούδης,
εκδ. Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 2016

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. Να συζητήσετε στην τάξη τα συναισθήματα που σας προκάλεσε η ανάγνωση του ποιήματος: οργανώστε έναν αγώνα λόγων όπου η μία πλευρά να υποστηρίζει ότι «το ποίημα του Κάλβου δεν με συγκινεί γιατί...» και η άλλη πλευρά να υποστηρίζει ότι «το ποίημα με συγκινεί γιατί...».
2. Να καταγράψετε στον ατομικό σας φάκελο στοιχεία από το λεξιλόγιο και τη σύνταξη του ποιήματος που δείχνουν την ιδιοτυπία της γλώσσας του Κάλβου και το υψηλόπνοο ύφος της (ότι, δηλαδή, κατασκευάζει μεγαλόπρεπες εικόνες ηρωισμού).

3. Κλιμακωτό σχήμα για τη λέξη «θυσία»

4. Ποιο θέμα σχολιάζει ο Κάλβος στη στροφή β΄; Να αναζητήσετε ιστορικές πληροφορίες για το ζήτημα αυτό στα χρόνια της Επανάστασης και να το αναπτύξετε στον ατομικό σας φάκελο σε ένα σύντομο κείμενο έως 100 λέξεις.

5. Συνεξέταση Ωδών του Κάλβου

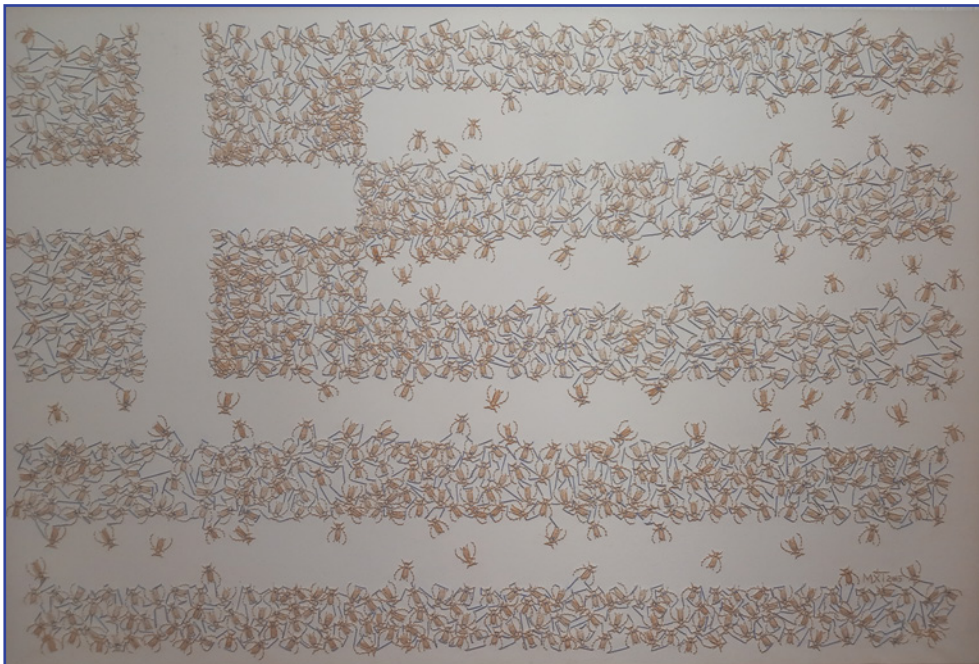
6. Ο Κάλβος στα ποιήματά του ακολουθεί ένα ιδιαίτερο στιχουργικό σχήμα, που ονομάζεται «καλδική στροφή», και έχει τα ακόλουθα χαρακτηριστικά:
 - κάθε Ωδή αποτελείται από πεντάστιχες στροφές
 - κάθε στροφή έχει 4 επτασύλλαβους και 1 πεντασύλλαβο στίχο
 - οι στίχοι δεν ομοιοκαταληκτούν
 - οι στίχοι έχουν ιαμβικό ρυθμό (τονίζονται κατά κανόνα οι ζυγές συλλαβές).α) Να ελέγξετε αν τα παραπάνω ισχύουν στην ωδή «Ο θωμός της πατρίδος», επιλέγοντας με τον διπλανό ή τη διπλανή σας μία στροφή από το ποίημα.

6) Προσπαθήστε να γράψετε κι εσείς μια στροφή στη δημοτική, τηρώντας το στιχουργικό σχήμα του Κάλβου, για ένα θέμα που θεωρείτε ότι αξίζει σήμερα να γίνουν δυσίες. Στη συνέχεια να ανακοινώσετε τα ποιήματά σας στην τάξη, επιλέγοντας από το σύνολο των προσπαθειών την καλύτερη με ψηφοφορία, για να αναρτηθεί στο σχολικό περιοδικό.

7. Διαβάστε ο καθένας/η καθεμία ένα από τα άλλα ποιήματα του Κάλβου που θα βρείτε στην «Ανεμόσκαλα» του Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας (https://www.greek-language.gr/digitalResources/literature/tools/concordance/browse.html?cnd_id=5) και παρουσιάστε το στην τάξη, επενδύοντάς το με κατάλληλες εικόνες ή δικές σας ζωγραφιές εάν θέλετε.

8. Εικαστική απόδοση της ελληνικής σημαίας και δραστηριότητα

Μαρία Χατζητοφή, Ελληνική σημαία (κέντημα σε καμβά)

ΣΥΝΑΝΑΓΝΩΣΕΙΣ

Η ιδιαιτερότητα της ποίησης του Κάλβου, σε συνδυασμό με το αίνιγμα της μορφής του, αφού δεν υπάρχει καμία γνωστή προσωπογραφία του ποιητή, οδήγησε αρκετούς στο να φιλοτεχνήσουν προσωπογραφίες του, τόσο ποιητικές όσο και εικαστικές.

Λεύκιος Ζαφειρίου

Προσχέδιο για την εικόνα του Ανδρέα Κάλβου

Τα χαρακτηριστικά του:
μέτριο ανάστημα
τα καστανά μάτια (χωρίς γυαλιά)
το οβάλ πρόσωπο
μαύρα μαλλιά
μαύρα γένια (φαβορίτες;)
το αναφάλαντο¹ μέτωπο.

Και το τελευταίο ταξίδι του
τον Οκτώβριο του 1836
με το ατμόπλοιο Επτάνησος
(για πρώτη φορά στη Ζάκυνθο
με τον Διονύσιο Σολωμό)

το ανέκφραστο
μυστήριο του θανάτου
και το πνεύμα των ανέμων στο κεφάλι
καθώς γέρνει δεξιά μέσα στο φέρετρο

Λεύκιος Ζαφειρίου, *Η θλίψη του απογεύματος*,
εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2007

¹ αναφάλαντο: φαλακρό

Σκίτσο του ποιητή Κάλβου
από τον Οδυσσέα Ελύτη

Σκίτσο του ποιητή Κάλβου
από τον Γιώργο Σεφέρη

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. Περιγραφή του Κάλβου στο διαβατήριό του και δραστηριότητα

2. Να συγκρίνετε τα σκίτσα του Ελύτη και του Σεφέρη συζητώντας πώς αποτυπώνεται ο Κάλβος στη φαντασία των δύο ποιητών. Στη συνέχεια δοκιμάστε να αποδώσετε εσείς εικαστικά τον Κάλβο, όπως τον φαντάζεστε με βάση ό,τι διαβάσατε από το έργο του.

3. Δημιουργία άλμπουμ με εικαστικές απεικονίσεις του Κάλβου

4. Ποίημα του Τίτου Πατρίκιου «Στον Ανδρέα Κάλβο» και δραστηριότητα

Ευανδία Καΐρη

Νικήρατος

Ο Νικήρατος είναι το πρώτο έργο του νεοελληνικού θεάτρου και γράφτηκε από την Ευανδία Καΐρη (1799-1866), μικρότερη αδελφή του Διαφωτιστή Θεόφιλου Καΐρη, τρεις μόλις μήνες μετά την Έξοδο του Μεσολογίου (1826). Το έργο εκδόθηκε στο Ναύπλιο ανώνυμα, «υπό Ελληνίδος τινός». Η δράση τοποθετείται στο πολιορκημένο Μεσολόγγι. Ενόψει της Εξόδου, ο στρατηγός Νικήρατος σκέφτεται να φυγαδεύσει την κόρη του Κλεονίκη και τον μικρό του γιο, στο τέλος όμως όλοι θα ακολουθήσουν τον δρόμο της θυσίας. Στο απόσπασμα που ακολουθεί, τα γυναικόπαιδα, μετά τη δέηση στον Θεό, προσεύχονται για τις Μεσολογγίτισσες που ήδη έπεσαν, σαν Χορός αρχαίας τραγωδίας.

ΠΡΑΞΙΣ Α΄ ΣΚΗΝΗ ΕΝΝΑΤΗ

Κλεονίκη, χορός γυναικών και παιδίων.

Κλεονίκη προς τας γυναίκας εγερθείσας.

Μετά την δέησίν μας ταύτην, στοχάζομαι, φίλοι μου, ότι τώρα μάλιστα αρμόζει να ψάλλωμεν και τον προς τας Ελληνίδας ύμνον, όσαι εις το ιερόν τούτον αγώνα εδυσιάσθησαν· αν άλλοτε ψαλλόμενος μας έδιδε τόσην άνεσιν, πόσον θα μας παρηγορήση την ώραν ταύτην;

Γυναίκες

Ας τον ψάλλωμεν Κλεονίκη· ίσως παρακαλέσουν και αυταί δι' ημάς· ίσως μας συντρέξουν. Τίς ηξεύρει αν εις το εξής πλέον...

Αι γυναίκες και τα παιδιά ψάλλουν τον επόμενον ύμνον.

Γυναίκες, κόραι,
Παιδιά άκακα,
Ελευθερίας ιερά δύματα,
Τον ύμνον τούτον ευμενώς δέχθητε.
Η γη, τα ύδατα,
Φάραγγες, σπήλαια,
Της καρτερίας Σας και της ανδρίας Σας
Είναι οι μάρτυρες.
Παρά δουλείαν
Αισχράν και άτιμον,
Θάνατο ένδοξον
Επροτιμήσατε.
Εύρατε άσυλον
Ελευθερίας και σωφροσύνης
Αδύσσοις, φλόγας,

Κρημονούς και βάραδρα.
Πατρίδος φίλης!
Ελλάδος φίλης!
Όλης το πρόσωπον
Καθιερώθη¹ διά το αίμα Σας.
Εάν απάνθρωποι πολλοί συνήργησαν
Με τους εχθρούς μας εις την θυσίαν Σας,
Είναι ανάξιοι
Να ζουν ελεύθεροι·
Είναι ανάξιοι να ονομάζωνται,
Ανθρώπων σύντροφοι.
Τάφοι, μνημεία,
Δεν υπεδέχθησαν
Τα σώματά Σας
Τα καθαρώτατα·

¹ καθιερώθη: καθαγιάστηκε

Αλλά η χλόη η ανθοποιίκιλος,
Αλλά το ύδωρ το καθαρώτατον,
Τα διεφύλαξαν
Από βαρβάρων βέβηλα όμματα.
Συγγενών, φίλων,
Θρήνοι και δάκρυα
Δεν απεδόθησαν
Εις την κηδείαν Σας·
Αι Ελληνίδες όμως
Ποτέ δεν έπαυσαν, μήτε θα παύσουν
Να χύνουν δάκρυα, ότα ακούουν
Το όνομά Σας το πολυέραστον.
Γυναίκες πάλιν
Των ελευθέρων λαών του κόσμου
Πλέκουν επαίνους, λέγουν εγκώμια,
Όταν μανθάνουν την καρτερίαν Σας.
Η ευτυχία Σας είναι αιώνιος·
Το κλέος² μέγα· η δόξα αΐδιος³.
Και διατρέχει τον κόσμον όλον,
Τον χρόνον όλον, χωρίς κατάπαυσιν.
Γυναίκες, κόραι,
Παιδιά άκακα,
Ελευθερίας ιερά θύματα,

Τον ύμνον τούτον ευμενώς δέχθητε.
Υπέρ της πίστεως
Εδυσιάσθητε·
Εσείς ελεύθεραι απεθάνετε·
Και μεις ελεύθεραι τούτον προσφέρομεν.
(Έπειτα επρόσδεσαν)
Εχθροί παράλογοι
Χωρίς αιτίαν μας κατεδίωξαν·
Οι αδελφοί μας
Κινδυνευούσας μάς εγκατέλιπαν·
Ελευθερίας ιερά θύματα,
Εις τον χορόν Σας,
Επικαλούμεθα,
Ημάς προσλάβετε.
Παρά δουλείαν
Αισχράν και άτιμον,
Αδύσσοις, φλόγας
Θα προτιμήσωμεν.
Ελευθερίας ιερά θύματα,
Υπέρ πατρίδος εδυσιάσθητε.
Εσείς ελεύθεραι απεθάνετε.
Και μεις ελεύθεραι θ' αποθάνωμεν.
Και μεις ελεύθεραι θ' αποθάνωμεν.

*Νικήρατος: δράμα εις τρεις πράξεις, υπό Ελληνίδος τινός συντεθέν,
Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, 1972*

² κλέος: δόξα

³ αΐδιος: αιώνιος

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. Σε ποια κατηγορία του πληθυσμού δίνεται έμφαση στο θεατρικό της Ευανδίας Καΐρη και γιατί πιστεύετε ότι γίνεται αυτό;

2. Συμπλήρωση σχήματος με στοιχεία από τον *Νικήρατο* της Καΐρη

3. Θα αξιοποιούσατε τον πίνακα του Άρι Σέφερ «Οι Σουλιώτισσες» ως σκηνογραφία για το θεατρικό της Καΐρη *Νικήρατος*; Να αιτιολογήσετε την απάντησή σας ανακαλώντας και τις ιστορικές γνώσεις σας για τους αγώνες των Σουλιωτών και τη δυσία των Σουλιωτισσών στο Ζάλογγο.

Άρι Σέφερ, *Οι Σουλιώτισσες* (1827)

4. Να συγκρίνετε τη γλώσσα των κειμένων του Σολωμού με εκείνη του Κάλβου και της Καΐρη. Τι συμπεράσματα βγάξετε για τη γλωσσική κατάσταση στα χρόνια της Επανάστασης; Να τα γράψετε σε ένα κείμενο 150-200 λέξεων με γλωσσικά παραδείγματα από τα κείμενα.
5. Να φτιάξετε ένα λεύκωμα με εικόνες για την ελληνική Επανάσταση, που να αναδεικνύει τη συμβολή τόσο των ανδρών όσο και των γυναικών στον Αγώνα (ζητήστε τη βοήθεια της/του φιλόλογου ή και της καθηγήτριας/του καθηγητή σας της Τέχνης για να βρείτε τέτοιες εικόνες στο διαδίκτυο).

Αλέξανδρος Πούσκιν

Ο Αλέξανδρος Πούσκιν (Aleksandr Sergeevič Puškin, 1799-1837) είναι ένας από τους σημαντικότερους Ρώσους λογοτέχνες του 19ου αιώνα. Είχε φιλελεύθερες ιδέες και με τα έργα του κατέκρινε την κοινωνική κατάσταση και τον δεσποτισμό της τσαρικής Ρωσίας, με αποτέλεσμα να εξοριστεί. Συμμερίστηκε τον επαναστατικό Αγώνα των Ελλήνων ενάντια στην Οθωμανική Αυτοκρατορία γράφοντας θερμά φιλελληνικά ποιήματα. Πέθανε ύστερα από σοβαρό τραυματισμό κατά τη διάρκεια μιας μονομαχίας τιμής σε ηλικία 38 χρονών.

Μότσαρτ και Σαλιέρι

Ο Αυστριακός Βόλφγκανγκ Αμαντέους Μότσαρτ (ή Μότσαρτ), ένας από τους κορυφαίους συνθέτες κλασικής μουσικής του 18ου αιώνα, αλλά και όλων των εποχών, εμφανίστηκε στον χώρο της μουσικής ως «παιδί θαύμα» σε ηλικία 6 ετών και στη διάρκεια της σύντομης ζωής του συνέθεσε πάνω από εξακόσια έργα (πέθανε μόλις 35 ετών). Ο Αντόνιο Σαλιέρι ήταν Ιταλός συνθέτης κλασικής μουσικής, γνώριμος του Μότσαρτ. Μετά τον θάνατο του Μότσαρτ, τον Σαλιέρι ακολούθησε η φήμη ότι τον δηλητηρίασε από ζήλια για τη μεγαλοφυΐα του. Ο Πούσκιν στη μικρή τραγωδία που ακολουθεί (αποτελείται μόνο από δύο σκηνές) έχτισε πάνω σε αυτή τη φήμη ένα έργο που δείχνει πώς τα κρυφά ψυχικά πάθη είναι ικανά να διαλύσουν ξεχωριστά ταλέντα και ζωές.

Σαλιέρι

Όλοι το λένε: δικαιοσύνη στον κόσμο δεν υπάρχει,
αλλά δικαιοσύνη δεν υπάρχει και εκεί ψηλά.
Τούτο για μένα είναι φανερό σαν απλή γκάμα¹.
Γεννήθηκα με την αγάπη μέσα μου της τέχνης·
βρέφος ακόμα, όταν ψηλά το Όργανο
ηχούσε στην παλιά μας εκκλησία,
άκουα και δεν εχόρταινα – δάκρυα γλυκά
τρέχανε μόνα τους.
Από νωρίς αρνήθηκα την κάθε άσκοπη διασκέδαση·
οι επιστήμες, ξένες με τη μουσική,
μ' αηδιάζαν· με πείσμα και υπεροψία
τις αποστράφηκα και δόθηκα όλος
στη μουσική και μόνο. Το πρώτο βήμα δύσκολο
κι ο πρώτος δρόμος βαρετός. Μα πάνε
τα πρώτα εκείνα βάσανα. Της τέχνης
βάδρo έδεσα την τεχνική.
Τεχνίτης έγινα: στα δάχτυλά μου
πρόσδωσα ευκινησία υπάκουη, ψυχρή
και στο αυτί ακρίβεια. Νεκρώνοντας τους φθόγγους,
τη μουσική την άνοιξα σαν πτώμα. Εμέτρησα

¹ γκάμα: μουσική κλίμακα

την αρμονία με την άλγεβρα. Και τότε πια
ετόλμησα, κατέχοντας καλά τη γνώση,
στη μέδη του ονειρεμένου έργου να δοθώ.
Άρχισα να συνδέτω· απόκρυφα όμως, ταπεινά,
τη δόξα μην τολμώντας ακόμα να σκεφτώ.
Συχνά κλεισμένος στο βουβό κελί μου
δυο και τρεις μέρες, ξεχνώντας και ύπνο και φαί,
αφού της έμπνευσης τα δάκρυα εγενόμουν και την έξαρση,
επέταγα το έργο στη φωτιά κι ατάραχος κοιτούσα
πώς ιδέα και ήχοι, από εμέ τον ίδιο γεννημένοι,
φλέγονταν κι αφανίζονταν με τον 'λαφρύ καπνό.
Αλλά τι λέω; Όταν ο μέγας Γκλουκ
ήρθε και μας φανέρωσε τα νέα μυστήρια
(βαδιά μαγευτικά μυστήρια),
όλα μου δεν τ' αρνήθηκα, αυτά που πριν εγνώριζα
και τόσο αγαπούσα, με τόση δέρμη επίστευα
και πρόθυμος δεν έτρεξα να τον ακολουθήσω
αγόγγυστα, σαν οδοιπόρος που 'χε πλανηθεί
και ο διαβάτης που συνάντησα του έδειξε το δρόμο;
Μ' επίμονη σκληρή προσήλωση
στην τέχνη απέραντη επιτέλους
ανέβηκα σκαλί ψηλό. Η δόξα
μου χαμογέλασε· μες στον ανθρώπων τις καρδιές
των έργων μου συναπαντούσα την ηχώ.
Πανευτυχής· χαιρόμουν εν ειρήνη
το έργο μου, τον άδλο μου, τη δόξα μου,
των φίλων μου τα έργα και τους άδλους,
των συντρόφων μου στη θαυμάσια τέχνη.
'Οχι! Φθόνο δεν ένωσα ποτέ,
ω ποτέ! Ούτε και τότε που ο Πιτσίνι
των άγριων παριζιάνων σαγήνευε το αυτί
ούτε ακόμα όταν επρωτάκουσα
της «Ιφιγένειας» τους εναρκτήριους ήχους.
Θα πει τάχα κανείς πως ο περήφανος Σαλιέρι
υπήρξε ένας ελεεινός, ένας ζηλιάρης,
οχιά από τον κόσμο ποδοπατημένη κι όμως ακόμα ζωντανή
τον άμμο και τις σκόνες ανήμπορη δαγκώνει;
Κανείς!... Μα τώρα —ο ίδιος θα το πω— τώρα λοιπόν
ζηλεύω. Φθονώ. Βαδιά,
μαρτυρικά φθονώ. Ω, ουρανό!
Πού η δικαιοσύνη, όταν η θεία δωρεά,
το πνεύμα το αθάνατο, δε στέλνεται αμοιβή
αγάπης φλογερής, αυτοδυσίας,
κόπων και μόχθων, προσευχών και ζήλου,

μα το κεφάλι στεφανώνει ενός τρελού
αργόσχολου ξεφαντωτή;... Ω, Μότσαρτ, Μότσαρτ!

(Μπαίνει ο Μότσαρτ)

Μότσαρτ

Ααα! Είδες! Κι απάνω που 'θελα
έν' αναπάντεχο αστείο να σε φιλέψω.

Σαλιέρι

Εσύ εδώ; – Απ' ώρα;

Μότσαρτ

Μόλις. Για σένα ερχόμουν,
έφερνα κάτι να σου δείξω·
μα καθώς πέρναγα μπροστά από την ταβέρνα
ακούω ξαφνικά βιολί... Α, φίλε μου Σαλιέρι!
Τίποτα πιο αστείο ποτέ σου
δε δ' άκουσες... Ένας τυφλός με το βιολί του στην ταβέρνα
έπαιζε το νοι che sapete². Θαύμα!
Δεν άντεξα, σ' τον εκουβάλησα εδώ το βιολιτζή
να σε φιλέψω με την τέχνη του.
Μπες μέσα!

(Μπαίνει ένας τυφλός γέρος με το βιολί του)

Του Μότσαρτ να μας παίξεις κάτι!

(Ο γέρος παίζει μια άρια από τον Δον Ζουάν
Ο Μότσαρτ ξεσπά σε γέλια)

Σαλιέρι

Έχεις κουράγιο να γελάς;

Μότσαρτ

Αχ, Σαλιέρι!
Μήπως κι εσύ ο ίδιος δε γελάς;

Σαλιέρι

Όχι.
Δε θα γελάσω όταν αχρείος μπογιατζής
του Ραφαήλου τη Μαντόνα μουτζουρώνει.
Δε θα γελάσω όταν ο κάθε σιχαμένος φασουλής³
κάνει κουρέλι με τις σάχλες του έναν Αλιγκέρι.
Δίνε του, γέρο.

² **voi che sapete**: εσείς που ξέρετε (στίχος του ιταλικού τραγουδιού που αναφέρεται στο κείμενο)

³ **φασουλής**: άτομο γελοίο, χωρίς σοβαρότητα και κύρος· εδώ δηλώνει τον ανάξιο καλλιτέχνη

Μόζαρτ

Στάσου, στάσου: να, πάρε,
πιες στην υγείά μου.

(Ο γέρος φεύγει)

Βλέπω, Σαλιέρι,
δεν είσαι στις καλές σου σήμερα. Θα 'ρθω
για άλλη ώρα.

Σαλιέρι

Τι μου 'φερεις;

Μόζαρτ

Α, τίποτα, μια μπαγκατέλα⁴. Μια νύχτα, τις προάλλες,
καθώς με τυραννούσε η αϋπνία,
δυο-τρεις ιδέες ήρθανε στο νου μου.
Σήμερα πήρα και τις έριξα εδώ. Τη γνώμη σου
θα ήθελα ν' ακούσω. Μα τώρα
ο νους σου είναι μακριά από μένα.

Σαλιέρι

Αχ, Μόζαρτ, Μόζαρτ!
Είναι στιγμή να μη σε σκέφτομαι; Κάτσε,
σ' ακούω.

Μόζαρτ

(Παίρνει τη δέση του στο πιάνο)

Φαντάσου... ποιονε να σου πω;
Εμένα έστω – κάπως πιο νέον·
Ερωτευμένο – όχι πολύ, έτσι λιγάκι·
παρέα με μια ομορφούλα ή ένα φίλο, έστω με σένα,
στα κέφια μου... Και, ξαφνικά, ένα μακάβριο όραμα,
απότομο σκοτάδι ή κάτι τέτοιο...
Ε, άκου με λοιπόν.

(Παίζει)

Σαλιέρι

Ερχόσουν εδώ μ' αυτό
κι εμπόρεσες να σταματήσεις στην ταβέρνα
ν' ακούσεις το στραβό το βιολιτζή; Θεέ μου!
Είσαι ανάξιος του εαυτού σου, Μόζαρτ.

Μόζαρτ

Ωραίο, ε;

Wolfgang Amadeus Mozart
Σκίτσο του Βαγγέλη Παυλίδη

⁴ μπαγκατέλα: ανάλαφρη και απλή μουσική σύνθεση

Σαλιέρι

Τι βάθος!

Τι τόλμη και τι στρώσιμο!

Είσαι θεός και δεν το ξέρεις, Μότσαρτ.

Εγώ το ξέρω, εγώ.

Μότσαρτ

Μπα! Λες; Μπορεί...

Μα η θεότητά μου ξελιγώθηκε απ' την πείνα.

Σαλιέρι

Άκουσε, έλα να πάμε σήμερα μαζί

να φάμε στην ταβέρνα «Το Χρυσό Λιοντάρι».

Μότσαρτ

Γιατί όχι;

Μετά χαράς. Μόνο να πεταχτώ στο σπίτι μου να πω

να μη με καρτερεί η γυναίκα μου

το μεσημέρι.

(Φεύγει)

Σαλιέρι

Σε περιμένω, πρόσεξε.

Όχι! Στη μοίρα μου άλλο δεν μπορώ

ν' αντισταθώ: εγώ διαλέχτηκα

να τότε σταματήσω – αλλιώς χαθήκαμε όλοι,

όλοι εμείς οι ιεροφάντες, οι διακονητές της μουσικής

κι όχι εγώ μονάχα κι η κούφια μου η δόξα...

Ποιο τ' όφελος να μέινει ο Μότσαρτ ζωντανός

και ν' ανεβεί σε ύψη πιο μεγάλα;

Την τέχνη θα την ανεβάσει εκεί μαζί του; Όχι,

θα ξαναπέσει η τέχνη σαν εκείνος λείπει·

διάδοχο δε μας μέλλεται ν' αφήσει.

Τότε ποιο τ' όφελος; Σαν ένα Χερουβείμ

τραγουδία απ' τον παράδεισο πέταξε να μας φέρει,

λαχτάρεις άφτερες κεντρίζοντας εδώ σ' εμάς,

τέκνα της τέφρας, και πάλι να πετάξει!

Πέτα λοιπόν. Κι όσο αρχύτερα, τόσο καλύτερα.

Να το φαρμάκι, το τελευταίο δώρο της Ιζόρας μου⁵.

Δεκαοχτώ χρόνια το έχω πάνω μου –

συχνά μου φάνηκε από τότε η ζωή

πληγή ανυπόφορη· συχνά στο ίδιο τραπέζι

⁵ **Ιζόρα:** στο θεατρικό του Πούσκιν είναι αυτή που προμήθευσε στον Σαλιέρι το δηλητήριο (καμία ιστορική πηγή, ωστόσο, δεν το επιβεβαιώνει)

εκάδισα μ' εχθρό ανύποπτο,
όμως ποτέ στον ψίδυρο του πειρασμού
δε δέλησα να ενδώσω, αν και δειλός δεν είμαι,
αν και την κάθε προσβολή βαδιά τη νιώθω,
και λίγο τη ζωή τη λογαριάζω. Όλο ανέβαλλα.
Πώς με τυράννησε η δίψα του θανάτου.
Αλλά γιατί να πέθαινα; Έλεγα: ίσως η ζωή
τίποτα δώρα ανέλπιστα μου φέρει,
ίσως καμιά φορά ο οίστρος με καταδεχτεί,
η νύχτα της δημιουργίας και η έμπνευση.
Ένας καινούριος Χάυδν ίσως δημιουργήσει
κάτι μεγάλο – κι εγώ θα τ' απολαύσω...
Όταν με άσπονδο συμπότη καθόμουν στο τραπέζι,
έλεγα ίσως εχθρό χειρότερο
μια μέρα συναντήσω· μια προσβολή χειρότερη
από τ' αγέρωχα ύψη ορμήσει πάνω μου
– ε τότε, δώρο της Ιζόρας, στράφι δε θα πας.
Και να ότ' είχα δίκιο! Ευρήκα επιτέλους
τον εχθρό μου, ένας καινούριος Χάυδν
με τον θανμάσιο οίστρο του μ' έχει μεθύσει!
Τώρα – εμπρός! Ονειρεμένο δώρο της αγάπης,
σήμερα πέρνα στο ποτήρι της φιλίας.

Αλέξανδρος Πούσκιν, *Μικρές τραγωδίες*, μτφρ. Μήτσος Αλεξανδρόπουλος,
εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1991

Αντόνιο Σαλιέρι

Βόλφγκανγκ Αμαντέους Μότσαρτ

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. Πληροφορίες για τη μουσική του Μότσαρτ και του Σαλιέρι και δείγματα μουσικών κομματιών τους

2. Ποια γνωρίσματα του θεατρικού είδους διακρίνετε στο κείμενο του Πούσκιν; Να τα καταγράψετε στον ατομικό σας φάκελο με τη βοήθεια της/του φιλόλογου σας.
3. Αφού διαβάσετε όλο το κείμενο, να εντοπίσετε την ειρωνεία στην τελευταία φράση του θεατρικού: «Ονειρεμένο δώρο της αγάπης, / σήμερα πέρνα στο ποτήρι της φιλίας» και να τη σχολιάσετε προφορικά ή γραπτά.

4. Παραγωγή παραγράφου με λέξεις του θεατρικού του Πούσκιν

5. Σκεφτείτε τον εαυτό σας να παρεμβάλλεται στη σκηνή. Συνεχίστε το θεατρικό γράφοντας τι θα λέγατε στον Σαλιέρι ως αντεπιχείρημα στις τελευταίες σκέψεις του, ώστε να τον αποτρέψετε να δηλητηριάσει τον Μότσαρτ. Αντί για γραπτό κείμενο, μπορείτε να στήσετε, εναλλακτικά, ένα θεατρικό δρώμενο στην τάξη.
6. Βασική διαφορά ανάμεσα στον Σαλιέρι και στον Μότσαρτ είναι η διαφορετική στάση τους απέναντι στην τέχνη και στη ζωή. Αφού εντοπίσετε τα σχετικά σημεία στο κείμενο και τα μελετήσετε, να γράψετε στον ατομικό σας φάκελο ποια είναι αυτή η διαφορετική στάση και πώς την αιτιολογείτε.

7. Γλωσσάρι ονομάτων που αναφέρονται στο κείμενο του Πούσκιν

8. Δείτε την ταινία του Μίλος Φόρμαν «Amadeus» (1984) και γράψτε μια κριτική (μέχρι 150 λέξεις) στον ατομικό σας φάκελο για το αν η κινηματογραφική παρουσίαση του Σαλιέρι και του Μότσαρτ ανταποκρίνεται στο θεατρικό του Πούσκιν ως προς τα γενικά γνωρίσματα του χαρακτήρα τους.

Βίκτωρ Ουγκώ

Ο Βίκτωρ Ουγκώ ή Βικτόρ Ουγκό (Victor Hugo, 1802-1885) υπήρξε από τις μεγαλύτερες πνευματικές φυσιογνωμίες της Γαλλίας και ένας από τους σημαντικότερους εκπροσώπους του Ρομαντισμού στην ευρωπαϊκή ήπειρο. Έγραψε πεζογραφία, ποίηση (στην οποία ίχνης άφησε και η Ελληνική Επανάσταση), καθώς και δράματα. Η πλούσια πολιτική δράση του θα τον οδηγήσει, στην ωριμότητά του, σε αυτοεξορία είκοσι περίπου χρόνων. Τότε, όμως, θα συγγράφει το αριστούργημά του Οι Άδλιοι, που μαζί με την Παναγία των Παρισίων θεωρούνται τα κορυφαία μυθιστορήματά του.

Η Παναγία των Παρισίων

Το μυθιστόρημα εκδόθηκε το 1831, αλλά η δράση του τοποθετείται στα 1482. Έχει ως ηρωίδα την τσιγγάνα Εσμεράλδα, η οποία, χορεύοντας στο προαύλιο του ναού της Παναγίας των Παρισίων, προκαλεί στον αρχιδιάκονο Φρολό, που μισεί τους τσιγγάνους, την επιθυμία να την κατακτήσει. Επειδή όμως η Εσμεράλδα είναι ανυπότακτη, την κατατρέπει διαρκώς. Ο δύσμορφος κωδωνοκρούστης Κουασιμόδος, αρχικά όργανο του Φρολό, θα αγαπήσει με πάθος την Εσμεράλδα και, μετά τον δημόσιο απαγχονισμό της (άδικα κατηγορούμενη για φόνο), κατακρημνίζει τον Φρολό από το κωδωνοστάσιο του ναού και στη συνέχεια χάνεται. Το μυθιστόρημα στηλιτεύει την υποκρισία και τη μη αποδοχή του διαφορετικού. Το απόσπασμα που ακολουθεί παρουσιάζει τη σαγηνευτική ομορφιά της νεαρής τσιγγάνας μέσα από τα μάτια του Γκρεγκουάρ, που είναι πρόσωπο του μυθιστορήματος.

Παρατηρώντας από πιο κοντά, είδε πως ο κύκλος ήταν μεγαλύτερος απ' όσους μπορούσαν να ξεσταθούν στη φωτιά του βασιλιά και πως αυτή η συρροή θεατών δεν είχε προσελκύσει αποκλειστικά απ' την ομορφιά των εκατό δεματιών ξύλων που έκαιγαν.

Σ' ένα ευρύχωρο διάστημα αφημένο αδειανό ανάμεσα στο πλήθος και στη φωτιά, χόρευε μια νεαρή κοπέλα.

Αν αυτή η κοπέλα ήταν ανδρώπινο πλάσμα ή νεράιδα ή άγγελος, αυτό ο Γκρεγκουάρ, όσο σκεπτικιστής φιλόσοφος, όσο ειρωνικός ποιητής κι αν ήταν, δεν μπόρεσε να το κρίνει

απ' την πρώτη στιγμή. Τόσο πολύ γοητεύτηκε από κείνο το θαμπωτικό όραμα.

Δεν ήταν ψηλή, αλλά φαινόταν για τέτοια, έτσι τολμηρά ξεπετιόταν η λεπτή κορμοστασία της. Ήταν μελαχρινή, αλλά μάντευες πως την ημέρα η επιδερμίδα της θα είχε εκείνη την ωραία χρυσαφιά ανταύγεια των γυναικών της Ανδαλουσίας και της Ρώμης. Το μικρό της πόδι ήταν κι αυτό ανταλουνζιάνικο, γιατί ταυτόχρονα εφάρμοζε κι ερχόταν άνετα στο κομψό της παπούτσι.

Χόρευε, στριφογυρνούσε, στροβιλιζόταν σ' ένα παλιό χαλί της Περσίας ριγμένο ανέμελα κάτω απ' τα πόδια της. Κι όποτε η αχτιδοβόλα όψη της περνούσε μπροστά σου στις γυροβολίες της, τα μεγάλα μαύρα μάτια της σου έριχναν μιαν αστραπή.

Γύρω της όλα τα βλέμματα ήταν συλωμένα, όλα τα στόματα ήταν ανοιχτά. Κι αλήθεια, ενώ χόρευε έτσι, στο κροτάλισμα του ντεφιού που το είχε σηκωμένο με τα δυο κοντυλένια καθάρια της χέρια πάνω απ' το κεφάλι, λιγνή, λυγερή και ξωρηή σαν σφήκα, με τον χρυσαφί της στηθόδεσμο που δεν κολπωνόταν, με το πολύχρωμο φουσκωτό φόρεμά της, με τους γυμνούς της ώμους, με τις λεπτές

άτρες¹ που αποκάλυπτε το φουστάνι της κάθε τόσο, με τα μαύρα μαλλιά και τα φλογερά της μάτια, ήταν σαν μια απόκοσμη οπτασία.

— Αληθινά, συλλογίστηκε ο Γκρεγκουάρ, αυτή θα είναι καμιά συλφίδα², καμιά νύμφη, καμιά θεά, καμιά βακχίδα του βουνού Μαινάλου.

Εκείνη τη στιγμή λύθηκε μια απ' τις πλεξούδες των μαλλιών της «συλφίδας» κι ένα κιτρινωπό χάλκινο νόμισμα, που ήταν εκεί δεμένο, κύλησε καταγής.

— Όχι, είναι τσιγγάνα! είπε.

Όλη η φαντασίωση διαλύθηκε κιόλας.

Η κοπέλα ξανάρχισε να χορεύει. Πήρε από καταγής δυο σπαδιά που στήριξε τις αιχμές τους στο μέτωπό της και τα 'καμε να γυρίσουν προς μια διεύθυνση, ενώ αυτή γυρνούσε απ' την αντίθετη. Ήταν απλούστατα μια γυφτοπούλα. Μα όσο κι αν χάλασαν τα μάγια για τον Γκρεγκουάρ, δεν έλειπε το δέλγητρο και η μαγεία απ' το σύνολο της ζωγραφιάς. Η γιορτάσιμη φωτιά αντιφέγγιζε απάνω της ένα φως έντονο και κόκκινο που χοροπηδούσε ζωντανό στα πρόσωπα του πλήθους τριγύρω της, στο μαυριδερό μέτωπο της κοπέλας, ενώ στο βάθος της πλατείας έριχνε μια ανάλαφρη ανταύγεια ανάμεικτη με τα τρεμοσαλέματα των ίσκιων της, απ' τη μια μεριά πάνω στη γέρικη πρόσοψη, τη μαύρη και φθαρμένη του Σπιτιού με τις κολόνες, κι απ' την άλλη στους πέτρινους βραχίονες της αγκύνης.

Ανάμεσα στ' αμέτρητα πρόσωπα που βάφονταν άλικά απ' τη λάμψη, υπήρχε ένα που φαινόταν ακόμα περισσότερο από τ' άλλα, κυριευμένο από θαυμασμό για τη χορεύτρια. Ήταν ένα πρόσωπο αντρός σοβαρό, ήσυχο και σκυθρωπό. Αυτός ο άνθρωπος, που η περιβολή του κρυβόταν απ' το ολόγυρα πλήθος, δε φαινόταν παραπάνω από τριάντα πέντε χρονών. Κι όμως ήταν φαλακρός. Μόλις είχε στους κροτάφους του μερικές τούφες μαλλιών, ψαρές³ κι αυτές. Το πλατύ και ψηλό μέτωπό του άρχιζαν να το σκάβουν οι ρυτίδες. Αλλά στα βαθουλωμένα μάτια του άστραφτε μια απίστευτη νιότη, μια φλογερή ζωντάνια, ένα πάθος βαθύ. Τα είχε αδιάκοπα κολλημένα στη γυφτοπούλα, κι ενώ η δεότρελη κοπελίτσα των δεκάξι χρονών χόρευε κι έφερνε γυροβολιές για ευχαρίστηση του κόσμου, η συλλογή του, αυτουνού, φαινόταν να γίνεται όλο και πιο θλιμμένη. Από καιρό σε καιρό ένα χαμόγελο κι ένας στεναγμός έσμιγαν στα χείλη του, μα το χαμόγελο ήταν πιο πονεμένο απ' τον στεναγμό του.

Η κοπέλα σταμάτησε τέλος λαχανιασμένη κι ο λαός τη χειροκρότησε μ' αγάπη.

Βίκτωρ Ουγκώ, *Η Παναγία των Παρισίων*, μτφρ. Γιώργος Κοτζιούλας,
εκδ. Μαλλιάρης-Παιδεία, Αθήνα 2019

¹ άτρες: γάμπες

² συλφίδα: λυγρόκορμη και αέρινη γυναίκα, που μοιάζει με νεράιδα

³ ψαρές: γκρίζες (λευκές και μαύρες μαζί)

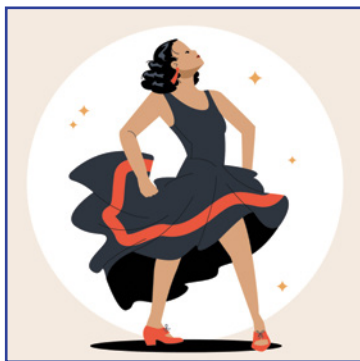
Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. α) Ποια χαρακτηριστικά της Εσμεράλδας τονίζονται στο απόσπασμα από την *Παναγία των Παρισίων* του Β. Ουγκώ και τι επιδιώκει ο συγγραφέας να υπογραμμίσει με αυτόν τον τρόπο; β) Από όλες τις αναφορές για την Εσμεράλδα που έχετε στο κείμενο, να επιλέξετε και να καταγράψετε εκείνες τις φράσεις που δείχνουν την αποθέωσή της στα μάτια του Γκρεγκουάρ και των δεατών.
2. Σε ποιο σημείο του αποσπάσματος γίνεται υπαινικτικός προϊδεασμός για το τέλος της Εσμεράλδας; Να εντοπίσετε το σχετικό χωρίο στο κείμενο και να καταγράψετε με ποιους εκφραστικούς τρόπους αποδίδεται το σκοτεινό αυτό προαίσθημα.

3. Εικαστική απεικόνιση του μυθιστορήματος του Ουγκώ

4. Χωριστείτε σε τρεις ομάδες, ανάλογα με την κλίση σας στο γράψιμο, στη ζωγραφική ή στη μουσική. Η πρώτη ομάδα θα αποτυπώσει την ομορφιά της Εσμεράλδας σε ένα ποίημα, έμμετρο ή ελευθερόστιχο, αξιοποιώντας όλα τα στοιχεία της περιγραφής της στο κείμενο του Ουγκώ. Η δεύτερη ομάδα θα ζωγραφίσει τη μορφή της Εσμεράλδας όπως περιγράφεται στο κείμενο, δίνοντας προσοχή στις λεπτομέρειες (αναλογίες, χρώματα, ενδυμασία, θέση της στον χώρο). Η τρίτη ομάδα θα επιλέξει την κατάλληλη μουσική (είτε πρωτότυπη είτε από μουσικά κλιπ στο διαδίκτυο, βλ. π.χ. «Ederlezi, Time of the Gypsies, 1988» των Εμίρ Κοστούριτσα – Γκόραν Μπρέγκοβιτς) για να συνοδεύσει τον χορό της Εσμεράλδας. Η προσπάθεια από κάθε ομάδα θα παρουσιαστεί στην τάξη σαν μια διακαλλιτεχνική απόδοση αυτού του επεισοδίου από το μυθιστόρημα του Ουγκώ.

ΣΥΝΑΝΑΓΝΩΣΕΙΣ

Γιώργης Παυλόπουλος

Της Γύφτισσας

Στην Ανθή

Είπα σε μια Γύφτισσα
θέλω να γίνω γύφτος
να σε πάρω

Μπορείς μου λέει να φας για βράδυ
χόρτα πικρά χωρίς αλάτι
κι έπειτα να πλαγιάσεις;

Μπορώ της λέω
Μπορείς μου λέει να πλαγιάσεις
χωρίς να κλαις από το κρύο
πάνω στην παγωμένη λάσπη;

Μπορώ της λέω
Μπορείς μου λέει πάνω στη λάσπη
να μου ανάψεις το κορμί
και να το κάνεις στάχτη;

Αυτό κι αν το μπορώ της λέω
Μπορείς μου λέει τη στάχτη μου
να τη ρίχνεις στο κρασί σου
για να μεθάς πολύ, να με ξεχνάς;

Όχι αυτό, δεν το μπορώ της λέω
Γύφτος δε γίνεσαι μου λέει.

Γιώργης Παυλόπουλος, *Λίγος άμμος*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1997

Νίκος Μπατσαλής – Κωνσταντίνος Χηνάς

Γκογκί [Μνήμη]

Το Γκογκί είναι μια προσπάθεια συλλογής και καταγραφής των τσιγγάνικων παραδόσεων, όπως προκύπτουν μέσα από τις αφηγήσεις γερόντων Ρομά. Η καταγραφή ακολουθεί το αυθεντικό ύφος, την έκφραση, ακόμα και τη σύνταξη των αφηγητών. Παρατίθεται το κεφάλαιο «Οι νεράιδες» από αυτό το βιβλίο. Το κείμενο έχει σχέση με τη μνήμη και την αυτογνωσία της κοινότητας των Ρομά, αλλά και την πληροφόρηση κάθε αναγνώστη/τριας με στόχο την αποδοχή της διαφορετικότητας.

Οι νεράιδες

Το καραβάνι συνεχίζει να γράφει τη δική του ιστορία. Πολλές φορές τα βράδια άναβαν φωτιά και καδόντουσαν γύρω της λέγοντας διάφορες ιστορίες και μιλούσαν για μεγάλους έρωτες που κάποιος έζησαν και δεν είχαν καλή κατάληξη για να μαθαίνουν οι νεότεροι. Άλλες φορές πάλι μιλούσαν για νεράιδες. Και τότε λέει ένα γεροντάκι: «Εγώ μια μέρα κατεβαίνοντας από ένα χωριό προς το καραβάνι, πήγα να πιω λίγο νερό από μια πηγή και άκουσα πίσω μου μια σαγηνευτική φωνή να με ρωτάει: “Εσύ παλληκάρι μου από πού είσαι; Πρέπει να είσαι ξένος γιατί σε αυτήν την πηγή δεν έρχεται κανείς”».

«Γυρίζω και βλέπω μια κοπέλα τόσο όμορφη που τέτοια ομορφιά δεν ξαναείδα. Έμεινα άφωνος και με ξαναρώτησε από πού είμαι και εγώ αποκρίθηκα: “Είμαι Ρομ και μένω εδώ κοντά”. Τότε μου είπε να μην ξαναπάω σε αυτήν την πηγή. Ξαφνικά βλέπω και άλλες δυο όμορφες κοπέλες με μαγευτική ομορφιά να μου χαμογελούν. Για λίγο χάξεψα μπροστά τους και δεν ήξερα τι να πω. Μετά από λίγο, όταν άρχισα να μιλάω μαζί τους, κατάλαβα πως είναι νεράιδες. Προσπάθησα πάρα πολύ να ζυγώσω κοντά τους για να τους πάρω ένα σημάδι, μα αυτές απομακρύνονταν χαμογελώντας και έφευγαν από κοντά μου. Έτσι δεν μπόρεσα να τους πάρω ένα σημάδι, ένα μαντίλι ή και μια κλωστή ακόμα από τα ρούχα τους».

Τότε πετάγεται ένας νεαρός και τον ρωτά τι θα γινόταν αν τους έπαιρνε ένα σημάδι.

«Αχ ρακλέα¹, αχ παιδί μου, αν πάρεις ένα σημάδι από μια νεράιδα, θα μείνει για πάντα κοντά σου. Μόνο να μην πάρουν πίσω το σημάδι τους γιατί θα φύγουν για πάντα από κοντά σου».

Λέει ξανά ο νεαρός: «Εγώ δεν θέλω να μείνει μαζί μου με το ζόρι, μα θέλω να με αγαπά».

Ο πατέρας του τον πήρε και πήγαν για ύπνο καθώς είχε περάσει η ώρα και την επομένη θα πήγαιναν για δουλειά. Έτσι την άλλη μέρα «Τζζαν ε ντε Γκαβά»² πήγαν στα χωριά για να πουλήσουν ό,τι έχουν κατασκευάσει: μπρίκια, ταψιά, κατσαρόλες για να βγάλουν τα προς το ζην. Γυρίζοντας από τη δουλειά ακόμα και τα λιγοστά τρόφιμα που έφερναν τα μοίραζαν μεταξύ τους. Όμως χαρούμενες φωνές ακούγονται και πολλές ετοιμασίες γίνονται γιατί έρχεται ένα μικρότερο καραβάνι να ενωθεί μαζί τους. Τους καλωσόρισαν και τους καλοδέχτηκαν, τους τάισαν και τους πότισαν για να τους ανακουφίσουν από τη μεγάλη πορεία που έκαναν.

¹ ρακλέα: (Η)ρακλέα

² «Τζζαν ε ντε Γκαβά»: «πάμε στο χωριό» (η τσιγγάνικη φράση αποδίδεται στην κοινή νεοελληνική αμέσως μετά στο κείμενο)

Αφού ξεκουράστηκαν λίγες μέρες, τους ρωτούν από πού έρχονται. Και αυτοί απαντούν πως έρχονται από τη Βουλγαρία και ψάχνουν να βρουν τα σόγια τους γιατί έχουν χαθεί μεταξύ τους και δεν ξέρουν πού είναι. Και ενώ μιλούν ένας Ρομ πεθαίνει από βαθιά γεράματα και μαζί του πεθαίνει και ένα κομμάτι της ιστορίας των Ρομά.

Και αφού πέρασε πολύς καιρός, άρχισαν τα όργανα να παίζουν γιατί παντρεύονται ο ένας με τον άλλον. Παντρεύεται και ο νεαρός που είπε μια μέρα ότι δεν θέλει τη νεράιδα να την κρατήσει με το ζόρι κοντά του. Βρήκε τη δική του νεράιδα που του χάρισε η ίδια την καρδιά της για να αποκτήσουν τη δική τους οικογένεια και δεν χρειάστηκε ποτέ να της κλέψει το μαντίλι. Ο χορός και το τραγούδι τελειωμό δεν έχουν, επί τρεις μέρες συνέχεια γλεντούν και τραγουδούν την τσιγγάνικη αγάπη.

Μετά από λίγες μέρες άρχισαν να χτυπούν τα σφυριά πάνω στα αμόνια, να σφυρηλατούν τον χαλκό και το μπρούντζο, να φτιάχνουν διάφορα αντικείμενα προς πώληση για να βγει το μεροκάματο. Τα βραδάκια ανάβουν φωτιά και οι νεαροί τραγουδούν και χορεύουν μαζί και οι νιόπαντροι με τις δικές τους νεράιδες. Έτσι περνάει ο καιρός των τσιγγάνων. Μέχρι να έρδει το ποδούμενο, να βρουν τη δικιά τους γη και νερό.

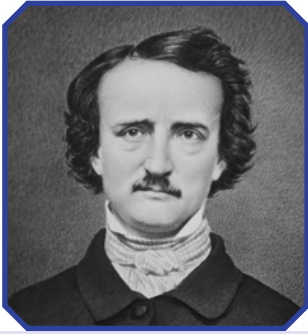
Νίκος Μπατζαλής – Κωνσταντίνος Χηνάς, *Γκογκί [Μνήμη]*, εκδ. Άπαρσις, Αθήνα 2020

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. α) Ποιες εικόνες από τη νομαδική ζωή των τσιγγάνων παρουσιάζονται στο απόσπασμα από τη λαογραφική μελέτη *Γκογκί*;
β) Σε ποιο ή σε ποια λογοτεχνικά είδη, κυρίως, υπάρχουν πλάσματα σαν αυτά που περιγράφει ο γέρος στο *Γκογκί*;
2. Να γράψετε στον ατομικό σας φάκελο τα χαρακτηριστικά της «τσιγγάνικης αγάπης», με βάση το ποίημα του Παυλόπουλου. Ποιες αναλογίες βρίσκετε με την ιστορία που αφηγείται ο γέρος στο *Γκογκί*;
3. Να αναζητήσετε στο διαδίκτυο πραγματικές εικόνες τσιγγάνων και της ζωής τους και να τις συγκρίνετε με τα κείμενα που μελετήσατε, εντοπίζοντας ομοιότητες και διαφορές.
4. Σωτήρης Δημητρίου, *Το ποταμάκι με τους γυρίνους* (απόσπασμα) και δραστηριότητες

Έντγκαρ Άλλαν Πόε

Ο Έντγκαρ Άλλαν Πόε (Edgar Allan Poe, 1809-1849) είναι Αμερικανός πεζογράφος και ποιητής της εποχής του Ρομαντισμού. Εργάστηκε ως δημοσιογράφος και συντάκτης σε εφημερίδες και περιοδικά της εποχής και άσκησε μεγάλη επίδραση στην παγκόσμια λογοτεχνία γιατί έβαλε τον θεμέλιο λίθο για σύγχρονα είδη της, όπως η αστυνομική λογοτεχνία και οι ιστορίες τρόμου ή φαντασίας.

Οι φόννοι της οδού Μοργκ

Το διήγημα δημοσιεύτηκε το 1841. Με αυτό κάνει την εμφάνισή του στη νεότερη δυτική λογοτεχνία το είδος του αστυνομικού αφηγήματος με τα τυπικά χαρακτηριστικά του και εγκαινιάζεται το ζεύγος του ιδιόρρυθμου αλλά ικανού ιδιωτικού ντετέκτιβ και του βοηθού του και αφηγητή της ιστορίας. Οι φόννοι της οδού Μοργκ είναι ένα μυστήριο «κλειδωμένου δωματίου», όπου το πρόβλημα είναι διπλό: ποιος είναι ο δράστης, αλλά και πώς κατάφερε να μπει στο κλειδωμένο δωμάτιο, να διαπράξει τον φόνο και να ξεφύγει χωρίς να τον αντιληφθεί κανείς. Στο απόσπασμα, το μυστήριο κατορθώνει να διαλευκάνει ο εκκεντρικός αλλά ευφυής ιδιωτικός ερευνητής Αύγουστος Ντυπέν, καθώς οι έρευνες της αστυνομίας βρίσκονται σε αδιέξοδο.

Στο φύλλο της επομένης αναφέρονταν οι ακόλουθες λεπτομέρειες.

«Η ΤΡΑΓΩΔΙΑ ΤΗΣ ΟΔΟΥ ΜΟΡΓΚ. Μέχρι στιγμής ανακρίθηκαν πολλά άτομα γι' αυτήν την αλλόκοτη και τρομερή υπόθεση (στη Γαλλία η λέξη υπόθεση δεν έχει ακόμη εκείνο το επιπόλαιο πονηρό νόημα που έχει σ' εμάς) αλλά τίποτε δεν ξεκαθαρίστηκε ακόμη, ώστε να ριχτεί κάποιο φως. Δημοσιεύουμε τα αποτελέσματα των ανακρίσεων:

»Πωλίν Ντιμπούργκ: πλύστρα. Κατέδωσε πως γνώριζε

και τις δύο νεκρές. Τα τελευταία τρία χρόνια, έπλενε τα ρούχα τους. Η γηραιά κυρία και η κόρη της έδειχναν να έχουν καλή σχέση· κάτι περισσότερο μάλιστα: ήσαν αφοσιωμένες η μία στην άλλη. Στην πληρωμή ήσαν τακτικότες. Για τον τρόπο και τα μέσα ζωής τους η μάρτυς δεν γνώριζε τίποτε. Πάντως είχε ακούσει πως η μαντάμ Λεσπανιέι έριχνε τα χαρτιά. Οι φήμες έλεγαν πως η γηραιά κυρία διέθετε γερό κομπόδεμα. Όσον καιρό πηγαινοερχόταν σπίτι της, για να πάρει τα άπλυτα και να φέρει τα καθαρά, δεν έτυχε να συναντήσει ποτέ ξένο άτομο. Υπηρέτη δεν είχαν. Μόνον ο τέταρτος όροφος ήταν επιπλωμένος. [...]

»Οι καταθέσεις των περισσότερων γειτόνων ήσαν περίπου ίδιες. Δεν αναφέρθηκαν τακτικοί επισκέπτες στο σπίτι των νεκρών γυναικών. Κανείς δεν ήξερε αν είχαν στενούς συγγενείς. Τα πατζούρια των παραθύρων που έβλεπαν στον δρόμο, τα άνοιγαν σπανίως. Το ίδιο και τα πατζούρια των πίσω παραθύρων, εκτός από ένα δωμάτιο στον τέταρτο όροφο. Το σπίτι ήταν αρκετά καλό· όχι πολύ παλιό.

»Ισίδωρος Μυζέ: gendarme (χωροφύλακας). Κατέδωσε πως εκλήθη στην εν λόγω οικία περί την τρίτη πρωινή. Βρήκε στην εξώπορτα είκοσι έως τριάντα άτομα, που προσπαδούσαν να την ανοίξουν. Στο τέλος την παραβίασαν με ξιφολόγχη και όχι με λοστό. Δεν δυσκολεύτηκαν πολύ. Ήταν δίφυλλη και ξεμαντάλωτη πάνω κάτω. Τα ουρλιαχτά ακούγονταν μέχρι που μπήκαν μέσα. Αμέσως μετά σταμάτησαν. Έμοιαζαν με ουρλιαχτά ανθρώπου ή ανθρώπων που βρίσκονταν σε μεγάλη αγωνία. Ήταν δυνατά και απανωτά. Όταν έφτασε στον πρώτο όροφο, άκουσε δυο φωνές να λογομαχούν έντονα. Η μία ήταν τραχιά και η άλλη στριγκή και πολύ περιέργη. Κατάφερε να ξεχωρίσει ορισμένες από

τις λέξεις που έλεγε η πρώτη. Κατά τη γνώμη του ήταν φωνή Γάλλου. Επίσης δήλωσε βέβαιος πως ανήκε σε άνδρα. Οι λέξεις που ξεχώρισε ήταν *sacré* και *diable*. Την στριγκή φωνή την απέδωσε σε αλλοδαπή γυναίκα. Δεν μπόρεσε να καταλάβει τι έλεγε, όμως κατά τη γνώμη του μιλούσε ισπανικά.

»Η περιγραφή του δωματίου και των πτωμάτων συμφωνεί με όσα γράψαμε στο χδεσινό μας φύλλο.

»*Ερρίκος Ντυβάλ*: γείτονας, χρυσοχόος. Κατέδωσε πως μπήκε στο σπίτι με τους γείτονες. Επιβεβαίωσε την κατάδεση του Μυζέ. Μόλις παραβίασαν την πόρτα και μπήκαν, την ξανάκλεισαν αμέσως, για να κρατήσουν έξω το πλήθος που είχε μαζευτεί. Κατά τη γνώμη του, η στριγκή φωνή ανήκε μάλλον σε Ιταλό. Πάντως είναι βέβαιος πως δεν ανήκε σε Γάλλο. Αν η φωνή ήταν ανδρική ή γυναικεία, δεν μπορούσε να το βεβαιώσει. Ίσως να ήταν γυναικεία. Ιταλικά ο μάρτυς δήλωσε πως δεν γνωρίζει. Όμως από τον τόνο της ομιλίας, έκρινε πως η φωνή ανήκε σε Ιταλό. Την μαντάμ Λεσπανέιν και την κόρη της τις γνώριζε καλά. Μάλιστα είχε κουβεντιάσει μαζί τους πολλές φορές. Επίσης βεβαίωσε πως η στριγκή φωνή δεν ανήκε σε καμιά από τις δύο.

»*Οντενχάιμερ*: *restaurateur* (εστιατόρ). Προσήλθε αυδόρμητα. Επειδή δεν μιλούσε γαλλικά, έδωσε την κατάδεσή του με διερμηνέα. Γεννήθηκε στο Άμστερνταμ. Περνούσε τυχαία έξω από το σπίτι, την ώρα που ακούστηκαν τα ουρλιαχτά. Κράτησαν κάμποσα λεπτά· ίσως δέκα. Ήσαν δυνατά, ανατριχιαστικά και απελπισμένα. Μπήκε με τους άλλους στο κτίριο. Επιβεβαίωσε όλα τα σημεία των προηγούμενων καταθέσεων, πλην ενός: ήταν βέβαιος πως η στριγκή φωνή ανήκε σε άνδρα και μάλιστα Γάλλο. Δεν μπόρεσε να καταλάβει τι έλεγαν, γιατί οι φωνές ήσαν δυνατές, γρήγορες, τρομαγμένες και θυμωμένες. Η τραχιά φωνή είπε *sacré, diable* και μια φορά *mon Dieu*.

[...]

Η εξόπορτα ήταν ανοιχτή και ο επισκέπτης μπήκε χωρίς να χτυπήσει. Ανέβηκε μερικά σκαλιά αλλά φάνηκε να διστάζει. Τον ακούσαμε να κατεβαίνει. Ο Ντυπέν ετοιμάστηκε να τρέξει πίσω του, όμως τα θήματα ακούστηκαν πάλι ν' ανεβαίνουν. Αυτήν τη φορά ο επισκέπτης μας δεν δίστασε. Κατευδύνθηκε αποφασιστικά προς την πόρτα του δωματίου όπου θρισκόμασταν, και χτύπησε.

«Πέρασε μέσα», είπε φιλόξενα ο Ντυπέν. Μπήκε μέσα. Ήταν οπωσδήποτε ναυτικός· ένας πανύψηλος, γεροδεμένος άνδρας, με τολμηρό παρουσιαστικό, κάθε άλλο παρά αντιπαθητικός. Το ηλιοκαμένο πρόσωπό του καλυπτόταν σχεδόν ολόκληρο από το μούσι και τη μουστάκα του. Κρατούσε ένα χοντρό δρύινο ματσούκι, αλλά φαινόταν άοπλος. Μας καλησπέρισε στα γαλλικά. Η προφορά του δύμιζε κάπως τους κατοίκους της Νεφσατέλ, αλλά ανήκε οπωσδήποτε σε Παριζιάνο.

«Κάθισε φίλε μου», του είπε ο Ντυπέν. «Υποθέτω πως ήρδες για τον ουρακοτάγκο. Πραγματικά σε ζηλεύω. Είναι πανέμορφο και πανάκριβο ζώο. Πόσων χρονών τον υπολογίζεις;»

Ο ναυτικός πήρε μια βαθιά ανάσα, σαν να 'φυγε από πάνω του ένα βάρος, και απάντησε θαρρετά:

«Δεν μπορώ να υπολογίσω. Πάντως όχι πάνω από τεσσάρων-πέντε. Τον έχετε εδώ;»

«Όχι βέβαια. Δεν μπορούσα να τον κρατήσω εδώ. Νοίκιασα έναν στάβλο στην οδό Ντυμπούρ. Θα τον πάρεις αύριο το πρωί. Υποθέτω πως μπορείς ν' αποδείξεις ότι σου ανήκει».

«Βέβαια, κύριε».

«Θα λυπηθώ πολύ όταν μας τον πάρεις», είπε ο Ντυπέν.

«Δεν μπήκατε άδικα στον κόπο, κύριε. Δεν θα σας αφήσω έτσι», είπε ο άνδρας. «Το σωστό, σωστό. Είμαι πρόθυμος να σας ανταμείψω που μου βρήκατε το ζώο. Κάτι λογικό βέβαια...»

«Σωστά τα λες», τον διέκοψε ο φίλος μου. «Να είσαι βέβαιος πως έτσι έχει το πράγμα. Για να δούμε λοιπόν! Τι θα μου δώσεις; Α, το βρήκα! Όσο πιο πολλές πληροφορίες μπορείς για τους φόβους της οδού Μοργκ».

Τις τελευταίες λέξεις τις πρόφερε αργά, σχεδόν αδόρυβα. Το ίδιο αργά και αδόρυβα κατευδύνθηκε προς την πόρτα. Την κλείδωσε και έβαλε το κλειδί στην τσέπη του. Ύστερα τράβηξε το πιστόλι από τη ζώνη του, και το ακούμπησε στο τραπέζι εντελώς ατάραχος.

Το πρόσωπο του ναυτικού έγινε κατακόκκινο, σαν να πνιγόταν. Πετάχτηκε όρδιος και άρπαξε το μπαστούνι του, αλλά την ίδια στιγμή σωριάστηκε πάλι στην καρέκλα και άρχισε να τρέμει. Το πρόσωπό του έγινε κάτωχρο σαν του νεκρού. Δεν έβγαλε κουβέντα. Τον λυπήθηκα αφάνταστα.

«Φίλε μου», είπε καλοσυνάτα ο Ντυπέν, «άδικοι ανησυχείς. Δεν πρόκειται να σε βλάψουμε. Σου δίνω τον λόγο της τιμής μου, ως ευγενής και Γάλλος, πως δεν πρόκειται να πάδεις το παραμικρό. Γνωρίζουμε πολύ καλά πως δεν έκανες εσύ τις θηριωδίες της οδού Μοργκ. Δεν χρειάζεται όμως ν' αρνείσαι πως είσαι –κατά κάποιο τρόπο– μπλεγμένος. Αν κατάλαβες καλά, έχω τις πληροφορίες μου. Να είσαι βέβαιος γι' αυτό. Η κατάσταση, λοιπόν, έχει ως εξής. Δεν έκανες τίποτε που θα μπορούσες να το αποφύγεις, τίποτε που να σε ενοχοποιεί. Δεν διέπραξες καν ληστεία, ενώ θα μπορούσες. Δεν έχεις τίποτε να κρύψεις. Ύστερα, σκέψου πως βρίσκεται στη φυλακή ένας αδώς για τους φόνους, που μόνο εσύ μπορείς ν' αποδείξεις ποιος τους έκανε».*

Ο ναυτικός αναδάρρεψε, ακούγοντας τα τελευταία λόγια του Ντυπέν, αλλά δεν ξαναβρήκε την αρχική του τόλμη.

«Ο Θεός να βάλει το χέρι του», είπε σπάζοντας τη σιωπή, στην οποία ήταν βυθισμένος μέχρι εκείνη τη στιγμή. «Λοιπόν, θα σας πω ό,τι ξέρω, αν και δεν περιμένω να πιστέψετε ούτε τα μισά. Θα 'μουν τρελός αν το περίμενα. Είμαι αδώς και θα σας πω όλη την αλήθεια, έστω κι αν είναι να πεθάνω».

Εν ολίγοις μας είπε τα εξής. Πριν από κάμποσο καιρό, ταξίδευε στο Ινδικό Αρχιπέλαγος. Αποβιβάστηκε με μια παρέα ναυτικών στη Βόρνεο. Θέλησαν να δουν το εσωτερικό του νησιού. Εκεί έπιασε τον ουρακοτάγκο, με τη βοήθεια κάποιου φίλου του. Ο φίλος του πέθανε αργότερα, και έτσι έμεινε ο μοναδικός ιδιοκτήτης του ζώου. Μετά από χίλια δυο προβλήματα που δημιούργησε η αγριότητα του πλάσματος στο ταξίδι της επιστροφής, κατάφερε να τον φέρει στο σπίτι του, στο Παρίσι. Για να μην προκαλέσει την περιέργεια των γειτόνων, αποφάσισε να τον κρύψει, τουλάχιστον ώσπου να δρέψει η πληγή που του άνοιξε στο καράβι ένα μυτερό σανίδι. Σκόπευε να τον πουλήσει.

Τα ξημερώματα που έγιναν οι φόνοι, γύρισε από κάποιο γλέντι με τους ναυτικούς, και βρήκε το ζώο στην κρεβατοκάμαρά του. Είχε εισβάλει εκεί, σπάζοντας την πόρτα της αποθήκης, όπου βρισκόταν κλεισμένο, και τώρα στεκόταν μπροστά στον καθρέφτη, με ένα ξυράφι στο χέρι και το πρόσωπο πασαλειμμένο σαπουνάδες. Προφανώς προσπαδούσε να ξυριστεί, όπως είχε δει να κάνει το αφεντικό του. Ο ναυτικός τρόμαξε πολύ όταν είδε το ξυράφι στα χέρια ενός τόσο άγριου ζώου. Για μια στιγμή δεν ήξερε τι να κάνει αλλά ύστερα θυμήθηκε το μαστίγιο, με το οποίο κατάφερνε να το ελέγχει ακόμα και στις χειρότερες κρίσεις του. Το άρπαξε και πήγε προς το ζώο. Εκείνο μόλις τον είδε έγινε έξαλλο. Βγήκε από την πόρτα του δωματίου, κατέβηκε τις σκάλες και από ένα παράθυρο, που δυστυχώς συνέβη να είναι ανοιχτό, χύθηκε στον δρόμο.

Ο Γάλλος ρίχτηκε πίσω του απελπισμένος. Κάθε φορά που τον πλησίαζε αρκετά, ο πύθηκος γύριζε και τον φοβέριζε με το ξυράφι. Ύστερα ξανάρχιζε η καταδίωξη, που κράτησε κάμποση ώρα. Ήταν περασμένες τρεις και οι δρόμοι είχαν αδειάσει εντελώς. Περνώντας ένα σοκάκι, στο τέρμα της οδού Μοργκ, το βλέμμα του φυγά έπεσε στο φωτισμένο δωμάτιο της μαντάμ Λεσπανιέι. Του έκανε μεγάλη εντύπωση φαίνεται. Τρέχοντας προς το κτίριο, είδε τον σωλήνα του αλεξικέραυνου, σκαρφάλωσε με απίστευτη ευλυγισία, άρπαξε το ορθάνοιχτο πατζούρι και γλίστρησε κατευθείαν στο πίσω μέρος του κρεβατιού. Όλα έγιναν σε λίγα λεπτά. Ο ουρακοτάγκος κλότσησε πίσω του το πατζούρι, καθώς χωνόταν στο δωμάτιο.

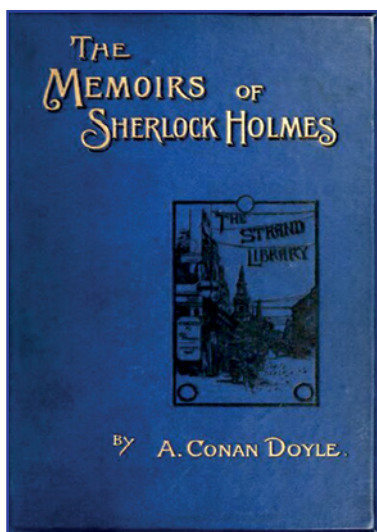
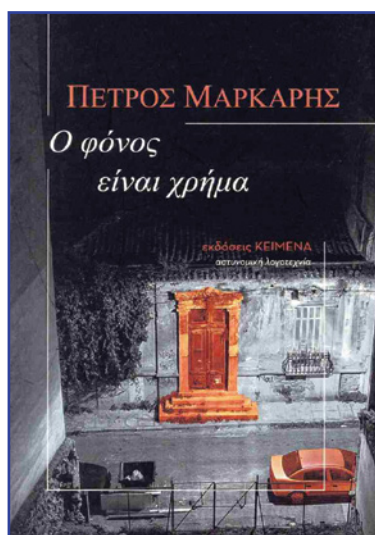
Ο ναυτικός χάρηκε και φοβήθηκε μαζί. Το θηρίο είχε παγιδευτεί. Μόνο από το αλεξικέραυνο μπορούσε να ξεφύγει πια· και τότε θα το γράπωνε αμέσως. Από την άλλη, ανησυχούσε πολύ. Τι θα γινόταν μέσα στο σπίτι; Αυτή η τελευταία σκέψη τον έσπρωξε στο κατόπι του άγριου φυγά. Αν

* Στη φυλακή βρίσκεται ένας τραπεζικός υπάλληλος που είχε παραδώσει νωρίτερα στις γυναίκες χρήματα. Ωστόσο, αυτά δεν είχαν κλαπεί, άρα δεν είχε κίνητρο να τις σκοτώσει.

υπάρχουν κάποιοι που μπορούν να σκαρφαλώνουν με άνεση στα αλεξικέραυνα, είναι βέβαια οι ναυτικοί. Όμως όταν έφτασε στο ύψος του παραθύρου, στάθηκε αδύνατον να συνεχίσει. Ίσα που μπορούσε να σκύψει και να κοιτάξει στο εσωτερικό του δωματίου. Αυτό που είδε του προκάλεσε τόση φρίκη, ώστε λίγο έλειψε να γκρεμιστεί στο έδαφος. Την ίδια στιγμή, ξέσπασαν μέσα στο σκοτάδι εκείνα τα φριχτά ουρλιαχτά που σήκωσαν στο πόδι τους κατοίκους της οδού Μοργκ.

Έντγκαρ Άλλαν Πόε, *Οι φόννοι της οδού Μοργκ*, μτφρ. Γιώργος Μπλάνας,
εκδ. Ερατώ, Αθήνα 2017

Εξώφυλλα βιβλίων ελληνικής και ξένης αστυνομικής λογοτεχνίας

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. Να καταγράψετε στον πίνακα της τάξης την «παλέτα» των συναισθημάτων που σας προκάλεσε η ανάγνωση του διηγήματος του Έντγκαρ Άλλαν Πόε, εξηγώντας και τον λόγο που τα νιώσατε (π.χ. φρίκη, αηδία, έκπληξη, αγωνία, λύπη, άλλο συναίσθημα).
2. Στο διήγημα του Πόε «Οι φόννοι της οδού Μοργκ» το ίδιο γεγονός παρουσιάζεται από διαφορετικές οπτικές γωνίες/μαρτυρίες. Γιατί πιστεύετε ότι ο συγγραφέας χρησιμοποίησε αυτή την τεχνική στην αστυνομική ιστορία του; (Σκεφτείτε: αν δεν υπήρχαν όλες αυτές, ο αναγνώστης θα μπορούσε να γνωρίζει ποιο ήταν το γεγονός;)
3. Δημιουργία εννοιολογικού χάρτη με λέξεις από το αστυνομικό διήγημα του Πόε
4. Ποιο ή ποια στοιχεία στις καταθέσεις των μαρτύρων μπερδεύουν την υπόθεση στο αστυνομικό διήγημα του Πόε; Να τα γράψετε συνοπτικά στον ατομικό σας φάκελο και να εξηγήσετε τι προκαλούν στον αναγνώστη.
5. Πριν διαβάσετε την κατάθεση του ναυτικού, ποιες ιδέες σας πέρασαν από τον νου για τον δράστη των φόνων; Τι εντύπωση σας προκάλεσε η διαλεύκανσή τους: περιμένατε αυτόν τον δράστη; Να συγκρίνετε τις απαντήσεις σας (προφορικές είτε γραπτές) με εκείνες των συμμαθητών/συμμαθητριών σας στην τάξη.
6. Να συνεργαστείτε σε ομάδες και να αποδώσετε σε κόμικ την ιστορία της οδού Μοργκ, επιλέγοντας κάθε ομάδα μία σκηνή της ιστορίας.

7. Συμπλήρωση κενών με στοιχεία για τη σύνδεση μιας αστυνομικής ιστορίας

Έντγκαρ Άλλαν Πόε

ΣΥΝΑΝΑΓΝΩΣΗ

Αντρέα Καμιλλέρι

Ρικκαρντίνο

Το απόσπασμα που ακολουθεί είναι το τέλος από το τελευταίο μυθιστόρημα της σειράς αστυνομικών διβλίων που έγραψε ο Ιταλός συγγραφέας Αντρέα Καμιλλέρι (Andrea Camilleri, 1925-2019) με πρωταγωνιστή τον Σικελό επιθεωρητή Σάλβο Μονταλμπάνο. Η σειρά μεταφέρθηκε και στην ιταλική τηλεόραση, όπου γνώρισε επίσης μεγάλη επιτυχία. Η υπόθεση του μυθιστορήματος αφορά τη δολοφονία του διευθυντή τραπεζής Ρικκαρντίνο, που δίνει αφορμή για να εξεταστούν τα συνήθη κίνητρα ενός εγκλήματος: έρωτας, χρήμα, δύναμη/εξουσία. Εντούτοις, εκείνο που έχει μεγαλύτερη σημασία είναι πως στο Ρικκαρντίνο ο Καμιλλέρι παίζει ένα ευφάνταστο λογοτεχνικό παιχνίδι, θάζοντας τον ήρωα να επαναστατεί ενάντια στο τέλος που θέλει να δώσει ο Συγγραφέας στην υπόθεση και, τελικά, να αποσύρεται οικειοδελώς από τον χώρο της Λογοτεχνίας.

Δεν ξάπλωσε ούτε λεπτό στο κρεβάτι, κάθισε στο παγκάκι της βεράντας και κοιτούσε πώς άλλαζε το χρώμα της θάλασσας, καθώς άρχιζε να φωτίζει η μέρα. Κάθε τόσο έφτνυε.

Ένιωθε στο στόμα τη γεύση ληγμένου βούτυρου και μπαγιάτικου ψαριού.

Ίσως τέτοια γεύση έχει η ήττα, σκέφτηκε.

Παρότι ήταν κρύα νύχτα, δεν ένιωθε κρύο, το αίμα που έτρεχε στις φλέβες του ήταν πολύ ζεστό.

Κάποια στιγμή ένιωσε ότι είχε πυρετό, αλλά δεν ανησύχησε. Η αλλαγή της θερμοκρασίας του δεν οφειλόταν σε κάποιο οργανικό πρόβλημα, προερχόταν από τις σκέψεις που περνούσαν από το μυαλό του και τον οδηγούσαν στη μία και μοναδική δυνατή κατάληξη.

Σκέφτηκε τη Λίβια, τον Φάτσιο, τον Μιμί Αουτζέλλο, τον Καταρέλλα και ένιωσε έναν κόμπο στο λαιμό. Τότε πρόσφερε στον εαυτό του την πολυτέλεια να κλάψει.

Την τελευταία φορά που είχε κλάψει ήταν όταν πληροφορήθηκε έναν θάνατο. Και τώρα, αν το καλοσκεφτόταν, αυτό που ζούσε ήταν σαν θάνατος.

Μετά σκούπισε τα μάτια με το χέρι και με το ίδιο χέρι, κουνώντας το αργά από τα αριστερά προς τα δεξιά, δοκίμασε να σθήσει το τοπίο σαν να βρισκόταν μπροστά σ' έναν μαυροπίνακα.

Και είδε έκπληκτος ότι τα είχε καταφέρει: πράγματι, στην αριστερή μεριά η εικόνα του ορίζοντα ήταν κομμένη, είχε γίνει κομματάκια, έμοιαζε με φύλλο τετραδίου που είχε σκιστεί άτσαλα.

Από ένα φαροκάικο που ψάρευε στ' ανοιχτά τώρα φαινόταν μόνο το μισό, το κομμάτι της πλώρης δεν υπήρχε, και το φαροκάικο, καθώς έπλεε, ξεπερνούσε την πετσοκομμένη άκρη της εικόνας, χανόταν, διαλυόταν.

Συνέχισε αργά αργά να σθίνει.

Αυτό το τοπίο ήθελε να το πάρει μαζί του, δε θα επέτρεπε σε άλλους να το απολαύσουν.

Και έτσι, σιγά σιγά, εξαφανίστηκε η παραλία, η θάλασσα, ο ουρανός.

Στο τέλος, μπροστά του υπάρχει μόνο μια λευκή σελίδα.

Τότε κατάλαβε τι του απέμενε να κάνει.

Σας ομιλεί ο αυτόματος τηλεφωνητής του Συγγραφέα. Δεν βρίσκομαι στο σπίτι. Μετά τον ήχο αφήστε μήνυμα και τον αριθμό του τηλεφώνου σας, θα επικοινωνήσω μαζί σας.

Είμαι ο Μονταλμπάνο. Λαμβάνοντας υπόψη ότι η πλέον από δεκαετής συνεργασία μας έχει καταστραφεί ανεπανόρθωτα, έχει φθαρεί σε τέτοιο σημείο, ώστε εσύ επέβαλες σε έναν άλλο χαρακτήρα, τον διοικητή, να μη με αφήσει να διαλευκάνω την υπόθεση με τον δικό μου τρόπο, πήρα μιαν απόφαση. Αφού εσύ με αντικαθιστάς στις έρευνες, σημαίνει ότι πλέον σου είμαι άχρηστος.

Οπότε, φεύγω. Με τη δέλησή μου. Δε θα σου δώσω την ικανοποίηση να με διαγράψεις με τον έναν ή με τον άλλο τρόπο. Εγώ θέλω να εξαφανιστώ. Ανακάλυψα ότι είναι εύκολο. Από αυτή τη στιγμή αρχίζω να με διαγράφω. Αρκεί μια στιγμή. Έχω αρχίσει ήδη να μην υπάρχω, νιώθω ότι χάνω γρή... ρα βά... ρος και ό... γκο, αρχί... ζω να χά...νω τις... λέ... λέ... ξεις.

Δεν ξέρω αν μπο... ρώ

α... κόμη να μι...ώ

α... ντί...

εγώ δεν

εγώ

ε

Αντρέα Καμιλλέρι, *Ρικκαρντίνο*, μτφρ. Φωτεινή Ζερβού,
εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2021

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. Στο απόσπασμα από το μυθιστόρημα του Αντρέα Καμιλλέρι υπάρχει η παραβίαση της αληθοφάνειας (βασική σύμβαση κάθε μυθοπλασίας). Με ποιον τρόπο το επιτυγχάνει αυτό ο συγγραφέας; Να γράψετε περιληπτικά τα σχετικά στοιχεία από το κείμενο στον ατομικό σας φάκελο.
2. Πώς σας φάνηκε το εύρημα της «αποχώρησης» του ντετέκτιβ Μονταλμπάνο, κεντρικού ήρωα, από την ιστορία; Τι ανατρέπεται με τον τρόπο αυτόν;
3. Δοκιμάστε να εφαρμόσετε ανάλογα τεχνάσματα με τα παραπάνω γράφοντας ένα δικό σας διήγημα (αστυνομικό ή άλλο).
4. Ομαδοσυνεργατική δραστηριότητα: Αφού αναζητήσετε στο διαδίκτυο πληροφορίες για τη ζωή και το έργο του Καμιλλέρι (υπάρχουν αναρτημένες και συνεντεύξεις του), να δημιουργήσετε ένα βιοεργογραφικό σημείωμα γι' αυτόν, στο οποίο να καταγράψετε τα στοιχεία που σας έκαναν μεγαλύτερη εντύπωση.
5. Ερευνητική εργασία (project): Χωριστείτε σε ομάδες και αναζητήστε πληροφορίες και για άλλους σημαντικούς συγγραφείς του είδους της αστυνομικής λογοτεχνίας, όπως ο Άρθουρ Κόναν Ντόυλ (με τις θρυλικές μορφές του Σέρλοκ Χολμς και του βοηθού του Γουάτσον), η Άγκαθα Κρίστι (με τον Ηρακλή Πουαρό και τον βοηθό του, λοχαγό Χάστιγκς), ο Πέτρος Μάρκαρης (με τον αστυνόμο Χαρίτο). Οργανώστε μια ώρα φιλαναγνωσίας, στην οποία κάθε ομάδα θα παρουσιάσει αποσπάσματα από αστυνομικά έργα τους.
6. Με βάση τα έργα που μελετήσατε και τη δική σας αναγνωστική εμπειρία, γράψτε ένα σύντομο κείμενο στο οποίο να εξηγείτε τι σας αρέσει (ή δεν σας αρέσει) όταν διαβάσετε μια αστυνομική ιστορία.

Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης

Ο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης (1851-1911) είναι ένας από τους σημαντικότερους πεζογράφους της νεοελληνικής λογοτεχνίας. Γεννήθηκε στο νησί της Σκιάδου, που αποτέλεσε πηγή έμπνευσης και σκηνικό πολλών από τα έργα του. Ο ίδιος μετακινήθηκε για σπουδές στην Αθήνα, όπου ξεκίνησε να γράφει για βιοποριστικούς λόγους, δημοσιεύοντας τα πεζογραφήματά του σε εφημερίδες και περιοδικά της εποχής. Στη Σκιάδο επέστρεψε λίγο πριν από τον θάνατό του. Τα μυθιστορήματα που έγραψε έχουν κυρίως ιστορικό χαρακτήρα, ενώ στα διηγήματα, για τα οποία είναι κυρίως γνωστός, αποτυπώνει τον χαρακτήρα τόσο της σκιαδτικής ζωής όσο και των γειτονιών της Αθήνας. Η γλώσσα της αφήγησής του είναι η καθαρεύουσα, οι διάλογοι όμως μεταξύ των προσώπων είναι γραμμένοι στο σκιαδτικό ιδίωμα ή στη γλώσσα των λαϊκών στρωμάτων της πρωτεύουσας.

Η χολεριασμένη

Το διήγημα είναι εμπνευσμένο από την επιδημία χολέρας που είχε πλήξει την Ελλάδα το 1854, επί βασιλείας του Όθωνα, όταν γαλλικές στρατιωτικές δυνάμεις που νοσούσαν αποβιβάστηκαν στον Πειραιά επιστρέφοντας από τον Πόλεμο της Κριμαίας, στο πλαίσιο του οποίου οι Αγγλογάλλοι είχαν επιβάλει κατοχή στην ελληνική πρωτεύουσα και στο λιμάνι της. Ο φόβος της μετάδοσης οδηγούσε συχνά τους υγιείς σε απάνθρωπες συμπεριφορές απέναντι στους αρρώστους, ακόμα και σε στενούς συγγενείς, ενώ ορισμένες φορές τον φόβο ακύρωνε όχι η συμπόνια, αλλά η προοπτική του κέρδους. Το διήγημα δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά το 1901 στο περιοδικό «Παναθήναια».

Την κατωτέρω διήγησιν, καθώς και την άλλην, την επιγραφομένην «Το Θαύμα της Καισαριανής», ήκουσα εκ στόματος της παδούσης, ήτις είναι η κυρα-Ρήνη Ελευθεραϊνα, του ποτέ Ροδίτη¹, σεβασμία γερόντισσα Αθηναία.

«Με είχαν παραιτήσει όλοι οι δικοί μου, ο άνδρας μου, όπως κι ο αδερφός μου... Είχα πανδρευθεί μικρή, μ' αυτόν τον μπαρμπα-Λευδέρη, που βλέπεις, που κοντεύει τώρα τα ογδονταπέντε. Θα ήταν ως είκοσι χρόνια μεγαλύτερος από μένα.

[...]

Σαν ήρθε η φοβερή χρονιά, που έφερε την κατοχή των Αγγλογάλλων και την χολέρα· που βάσταξε τρεις μήνες, κ' έπαψε την ημέρα του Αγίου Φιλίππου, ύστερα από μεγάλη λιτανεία και δέηση που έκαμε ο λαός με τους παπάδες, με τα εικονίσματα, με Σταυρούς και με ξεφτέρια²· κ' οι Αγγλογάλλοι φοβέριζαν τον βασιλιά μας, τον Όθωνα, κ' εκείνος ήταν κλεισμένος στο Παλάτι, μόνο για να παρηγορή τον λαό έβγαине, και δεν το κούνησε από την Αθήνα, μ' όλη την χολέρα και το θανατικό. Κ' έβγαιναν τον ανήφορο οι Αγγλογάλλοι, πλήθος πολύ, καθαλαρία, Δραγώνοι³ τους λέγανε, και φαντάροι, που φορούσαν κάτι πουτούρια⁴, και

¹ του ποτέ Ροδίτη: του μακαρίτη Ροδίτη

² ξεφτέρια: εδώ εξαπτέρυγα

³ Δραγώνοι: (γερμ. Dragoner) τμήμα ιππικού (τα άλογα χρησιμοποιούνταν και για μεταφορά στρατιωτικού υλικού)

⁴ πουτούρια: είδος παντελονιού

τους λέγανε Ζουάβους⁵, κι άλλοι με κατακόκκινες γιακέτες⁶, κάτι φοβεροί, θεόρατοι, άνδρες ως και πάνω, με άντζες⁷ γυμνές, που φορούσαν κάτι σα φουστανέλες· κ' έβγαιναν κατά την πλατέα, κ' εφοβέριζαν τον Όθωνα. Κι όσο τον εφοβέριζαν οι Αγγλογάλλοι τόσο τον αγαπούσε ο λαός. Κι ο βασιλιάς επονούσε τον λαό, κ' εσκορπούσε ελέη και ψυχικά πολλά απ' το Παλάτι.

Σαν ήρθε η χρονιά εκείνη, εμείς είμαστε πανδρεμένοι τρία χρόνια μπροστά. Ο μπαρμπα-Λευδέρης με τις καραμέλες με είχε καταφέρει. Θα ήμουν δεκαπέντε, ας ήμουν, το πολύ, δεκάξι χρονών, όταν έγινε η στεφάνωση. Εκείνος θα ήταν παραπάνω από τριάντα. Τότε, σαν ήρθε το κακό, χολεριάστηκα κ' εγώ. Είχα γεννήσει ολίγους μήνες μπροστά την μοναχοκόρη, την Κατίγκω μου, αυτή που βλέπεις. Σαν μ' έπιασαν οι εμετοί, και τ' άλλα τα συπτώματα, Θεός να φυλάη –μακριά από σας– ο Λευδέρης, αυτός που βλέπεις, μ' απαράτησε κ' έγινε άφαντος. Πέρασαν πολλές ώρες και δεν εφάνη. Ο αδερφός μου ο Θύμιος, κι αυτός, ούτε θέλησε να με ζυγώση.

Εκαθόμουν στην ενορία των Αγίων Αποστόλων, σ' ένα στενό σοκάκι, στην Ακρόπολη από κάτω. Είχα το παιδί στην κούνια, κ' έκλαιε. Εγώ υπόφερνα απ' τους πόνους της αρρώστιας, κι εδίψαγα φοβερά. Εφώναζα να 'ρδη κανένας. Εξητούσα ένα ποτήρι νερό για έλεος. Κανένας δεν ήρχετο. Οι γειτόνισσες, άλλες είχαν φύγει, με την ώρα τους, στην εξοχή, κι άλλες έκαναν τον κουφό και δεν άκουαν. Μόνον ένας γείτονας, ο κυρ Μικέλης ο Φουλδάκης, πέρασε το χέρι του απ' το παραθυράκι, και μου έριξε ένδεκα σβάντζικα⁸. Εγώ του φώναζα να μου φέρει νερό. Αλλά, μου είπε, δεν είχε, κ' έφυγε. Ή δεν είχε αληθινά, ή φόβος τον έπιασε, και δεν ήθελε ν' αργοπορήσει σιμά μου, μην κολλήσει. Καλά και τα δέκα σβάντζικα. Λεφτό δεν είχα. Μα ευχαρίστως θα έδιδα τα δέκα σβάντζικα, για να μου έφερνε κανείς ένα ποτήρι νερό.

Μια αρμάδα κυδώνια είχα κρεμασμένη στον τοίχο από έν' αραφάκι⁹. Σηκώθηκα, επήρα ένα, και το μάσησα, για να ξεδιψάσω. Ύστερα, σαν καλύτερα μου φάνηκε να ήταν ψημένα. Έκαμα κουράγιο, άναψα φωτιά, κι έψησα δυο-τρία και τα 'φαγα. Είχα κουράγιο. Η καρδιά μου γερή. Ο εμετός μού είχε πάψει από ώρα.

Σαν είχα φάγει τα κυδώνια, μου φάνηκε πως μου εκόπει κάπως η δίψα. Ύστερα πάλι εδίψασα χειρότερα.

Σηκώθηκα, κ' εβγήκα έξω. Έκαμα ολίγα βήματα στο σοκάκι. Η γειτονιά έρημη. Ο κόσμος είχε φύγει. Αυλόπορτες κλεισμένες. Παράθυρα κλειδομανταλωμένα. Ψυχή δεν εφαινότο πουθενά. Επήγα παραπέρ' ακόμα. Ήξευρα πως ήταν μια θρύση κάπου εκεί. Έφτασα, με μεγάλη αδυναμία, με κομμένα γόνατα. Ξέστριψα με κόπο την κάνουλα της θρύσης. Ω, συφορά μου! Το νερό είχε κοπή. Σηκώνομαι, σέρνουνται ακόμα παραπέρα... Δεν θυμάμαι αν είχα πάρει μαζί μου το κορίτσι μου απ' την κούνια...»

Έντβαρτ Μουνκ, Το άρρωστο παιδί

⁵ **Ζουάβους**: στρατιώτες από τη Βόρεια Αφρική, που υπηρετούσαν στον γαλλικό στρατό όταν η Αλγερία ήταν γαλλική αποικία

⁶ **γιακέτες**: σακάκια

⁷ **άντζες**: γάμπες

⁸ **σβάντζικα** (ή σφάντζικα): αυστριακό νόμισμα που κυκλοφορούσε τότε στην Ελλάδα μαζί με άλλα ξένα νομίσματα. Η αναντιστοιχία «ένδεκα» - «δέκα» σβάντζικα υπάρχει στο πρωτότυπο

⁹ **αραφάκι**: ραφάκι

Εδώ η αφηγούμενη διεκόπη, και προσεπάθει ν' αναπολήσει. Είτα¹⁰ επανέλαβε: «Ναι... όχι, δεν το πήρα μαζί μου. Είχα βγει έξω για προσωρινά. Το ένα πρώτο για να βρω νερό, κ' έπειτα με την ελπίδα ν' απαντήσω κανένα γνώριμο... να τον ερωτήσω αν είδε τον άνδρα μου πουθενά. Χωρίς άλλο, είχα σκοπό να γυρίσω γρήγορα πίσω, στο σπιτάκι μου. Επήγα παραπέρα απ' τη θρύση, που δεν είχε νερό. Εκεί ακούω σαν μουρμουρητό, σαν σιγανή ψαλμωδία. Έφτασα απ' έξω απ' τους Αγίους Αποστόλους. Βλέπω μια μικρή καρότσα με τ' αλογάκια της που έστεκε παρέκει, σε μια γωνιά του δρόμου.

Η πόρτα της εκκλησιάς ήταν ανοικτή. Βλέπω μια γριά. Ήτον η κλησιάρισσα. Σαν με είδε, φοβήθηκε, κ' ηδέλησε να κλείση την πόρτα από μέσα. Θα κατάλαβε απ' την όψη μου πως ήμουν μολεμένη. Σπρώχνω την πόρτα, φωνάζω.

— Λίγο νερό!... δεν είστε χριστιανοί;

Είδα που είχε δυο στάμνες ακουμπισμένες από μέσ' απ' την πόρτα, σιμά στο παγκάρι. Η γριά μ' ελυπήθηκε, εσήκωσε τη μια στάμνα, που φαίνεται να είχε λίγο νερό, κάτω απ' τη μέση, και μου είπε:

— Κάμε τις χούφτες σου.

Έκαμα τις χούφτες μου, τις παλάμες μου, βαθουλές, έσκυψα, αυτή μου έριχνε απ' ολίγ' ολίγο νερό μες στις χούφτες, κ' εγώ έπινα. Μου φάνηκε σαν αγιασμός. Αναστήθηκ' η ψυχή μου. Ύστερα η γριά, σαν ετράβηξε τη στάμνα μέσα, έκαμε πάλι να σπρώξη την πόρτα, για να με κλείση απ' έξω. Εγώ έπιασα με τα δυο χέρια το φύλλο της πόρτας κι είπα:

— Τι κάνουν μέσα; Άκουσα σιγανή ψαλμωδία και διάβασμα παπά.

— Βαπτίζουν, μου είπε η καλόγρια, με τρόπον που έδειχνε πως ήτον στενοχωρεμένη που δεν μπορούσε να με απομακρύνει.

Επέρασα το κεφάλι στο άνοιγμα της πόρτας. Ξαφνίστηκα. Έβαλα μια φωνή. Εκεί μέσα, στην εκκλησιά, γνώρισα δικούς μου ανθρώπους. Ήτον ο Λευθέρης, ο άνδρας μου, ο Στάδης, ο γαμβρός του, κ' η Στάδαινα, η ανδραδέλφη μου, που είχε πάρει ευχή, καθώς φαίνεται, πριν σαραντήσει, κι εδάφτιζαν το μικρό τους, την πρώτη κόρη που του είχε κάμει η γυναίκα του η νιόνυφη. Ένας άλλος άνθρωπος ήτον μαζί τους. Αυτός ήτον ο αμαξάς εκείνης της καρότσας, που είχα ιδεί να στέκει απ' έξω εκεί.

Κατάλαβα τι έτρεχε. Είχαν σκοπό να φύγουν όλοι τους μαζί, για κανένα περιβόλι, κι είχαν έτοιμο και τον αμαξά με την καρότσα, κι ο άνδρας μου που έκανε και το νουνό, θα πήγαινε, καθώς φαίνεται, μαζί τους. Πριν φύγουν, ηδέλησαν, σαν καλοί χριστιανοί, να βαπτίσουν το μωρό τους.

— Πώς ήρδες; μου εφώναξε ο άνδρας μου σαν με είδε· πού άφησες το παιδί;

— Εσύ, πώς μ' άφησες εμένα; του λέω.

Εκείνη τη στιγμή είχε τελειώσει η βάφτιση. Εγώ τους έγινα κουνούπι και δεν έφευγα από κοντά τους. Ο άνδρας μου ήτον συλλογισμένος. Μ' έβλεπαν πως μου είχε πάψει ο εμετός, κ' εβαστούσα καλά στα πόδια μου. Ετοιμάζοντο για να φύγουν.

— Θά 'ρδω κ' εγώ μαζί σας όπου πάτε! είπα εγώ χτυπώντας το κοφτερό του χεριού επάνω στην παλάμη μου.

— Σύρε να φέρεις το παιδί, μου λέει ο άνδρας μου.

— Πάμε μαζί, του λέω. Ο Λευθέρης άρχισε να ξύνεται. Ο αμαξάς, χωρίς να του προτείνει κανείς τίποτε, άρχισε να φέρνει δυσκολίες.

¹⁰είτα: έπειτα

— Συμφωνήσαμε για τρεις νοματαίους, και το μωρό τέσσεροι, και μου δώσατε τι μου δώσατε, τον άκουσα να λήη στον ανδράδελφό μου. Τώρα οι τέσσεροι θα γίνουν έξι. Δεν μας παίρν' η καρότσα. Ο ανδράδελφός μου, τον είδα που του έγεννε με τρόπο, σαν να ήθελε να του πει: «Ήσύχασε, και μη σε μέλη... θα είμαστε όσοι είμαστε...». Τότ' εγώ έβγαλα τα ένδεκα σβάντζικα, που μου είχε ρίψει ο γείτονας ο κυρ Μικέλης, και δεν είχα ξεχάσει να τα δέσω καλά στο κλωνί της μανδήλας μου. Σαν άκουσε τον κουδουνισμό ο καροτσέρης, εγύρισε κατά μένα.

— Να, έχω ένδεκα σβάντζικα, είπα. Σου τα δίνω όλα να με πάρης κ' εμένα μαζί. Ο καροτσιέρης εξύγωσε προς το μέρος μου. Ξέχασε πως ήμουν χολεριασμένη. Έβγαλα τα σβάντζικα και τα μετρούσα.

— Να, πάρε τα και τα δέκα, είπα, και να με πάρης μαζί. Την πρώτη φορά είχα ειπεί ένδεκα· ύστερα, στη στιγμή, το μετάνιωσα, κ' είπα με τον εαυτό μου: «ας κρατήσω κ' ένα σβάντζικο, δεν ξέρω τι γίνεται». Μα ο αμαξάς είχαν ακούσει τα ένδεκα. Επάσκισα εγώ να το κρύψω, το ένα, μες στην παλάμη μου, μα εκείνος το είδε.

— Είπες ένδεκα, είπεν ο αμαξάς. Φέρ' τα εδώ, και θα σε πάρω.

— Δέκα, είπα εγώ.

— Φέρ' το και τ' άλλο, επέμεινε ο αμαξάς. Μου τα πήρε και τα ένδεκα. Ο ανδράδελφός μου γύρισε και του είπε:

— Τώρα δεν έλεγες πως θα πέσουμε πολλοί;

— Μα, αφού μας παίρν' η θάρκα! απηλογήθη ο αμαξάς· η θάρκα χωρεί, εσάς τι σας μέλει; Είχαν ιδεί πως δεν είχα πλέον άσκημα συπτώματα, η όψη μου φαίνεται να είχε σιάξη, και δεν έδειχναν μεγάλο φόβο. Η ανδραδέλφη μου μού έρριξε μια ματιά, σαν να μ' ελυπήθη.

— Ας έρδει κι αυτή, η καημένη, Στάθη, είπε του ανδρός της.

Κοντολογίς, ο άντρας μου, ο Λευδέρης, έκαμε κουράγιο, επήγε μόνος του ως το σπίτι, ηύρε το παιδί μας που έκλαιε, το επήρε και μου το έφερε, κι ολίγα ρουχικά μαζί. Μπαρκάραμε όλοι αντάμα στην καρότσα.

Εμείναμε δυο-τρεις μήνες, με τον άνδρα μου, σ' ένα περιβόλι μιανής συγγένισσάς μας, κοντά στον Αι-Γιάννη του Ρέντη. Εκεί ήρχοντο συχνά Αγγλογάλλοι. Είχαν σταδμούς εκεί κοντά. Τους έπλυνα τα ρούχα, και μου έδιναν ασημένια φράγκα. Έβλεπαν το κορίτσι μου, την Κατίγκω μου, που μεγάλωνε σιγά-σιγά, κ' εκόντευε να χρονίσει. Την εχάιδευαν κι έλεγαν: «Πίκκολο! πίκκολο!».¹¹ Ως τόσο, όταν ήταν όλοι τους μαζί, καθαλαρία, με τις περικεφαλαίες τους, εφαίνονταν φοβεροί· χωριστά κι ολίγοι-ολίγοι, εφαίνονταν κι αυτοί καλοί άνδρες.

Είδηση σε εφημερίδα του 19ου αιώνα που αναφέρεται στην επιδημία του 1854

¹¹ πίκκολο: (ιταλ.) μικρό

Περάσαμε καλά. Η χολέρα έφυγε σε λίγο. Κοντά στα Χριστούγεννα, ήρθαμε στο σπίτι μας, στους Αγίους Αποστόλους, το ηύραμε απείραχτο, κ' εκαδίσαμε με αγάπη και ειρήνη. Όχι μόνον είχαμε περάσει καλά, αλλά και κάτι λεφτά μου περίσσεψαν από τις υπηρεσίες που έκανα στους Αγγλογάλλους. Όταν εγυρίσαμε στην Αθήνα, μέσα, είχα σωστά εκατόν δέκα φράγκα ασημένια. Μου φάνηκε, τα ένδεκα σβάντζικα, που είχα δώσει τρεις μήνες μπροστά στον καροτσιέρη, πως τα είχα σπείρει στη γης κ' εκαρποφόρησαν το δεκαπλάσιο.»

Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, *Άπαντα*, τόμος Γ',
επιμ. Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, εκδ. Δόμος, Αθήνα 1989

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. Ποια συναισθήματα σας προκαλεί η ανάγνωση του διηγήματος; Προσπαθήστε να τα αποτυπώσετε με μια παντομίμα σκηνών της «Χολεριασμένης».
2. Τι κυρίως νιώδει η κυρα-Ρήνη σύμφωνα με τις περιγραφές του κειμένου;
3. Να χαρακτηρίσετε την κυρα-Ρήνη από τις πράξεις της.
4. Πώς κρίνετε τις αντιδράσεις των άλλων, δικών και ξένων, στο πρόβλημά της; Πώς θα αντιδρούσατε εσείς; Να γράψετε την απάντησή σας σε ένα κείμενο μέχρι 100 λέξεις.
5. Να εντοπίσετε στο κείμενο του Παπαδιαμάντη στοιχεία της κοινωνικής και ιστορικής κατάστασης της εποχής κατά την οποία διαδραματίζεται η ιστορία της «χολεριασμένης» και να τα καταγράψετε στον ατομικό σας φάκελο. Μπορείτε να συμβουλευτείτε και ιστορικά βιβλία ή να αναζητήσετε σχετικές πληροφορίες από το διαδίκτυο για να εμπλουτίσετε την απάντησή σας.
6. Πληροφοριακό κείμενο για την αντιμετώπιση των αρρώστων και δραστηριότητα δημιουργικής γραφής
7. Γράψτε ένα δικό σας διήγημα με θέμα μια πανδημία παλαιότερη, που σας αφηγήθηκε κάποιος, ή σύγχρονη, όπως αυτή του κορωνοϊού, την οποία βιώσατε. Να εστιάσετε στις αντιδράσεις των ανθρώπων, πασχόντων και μη, και να διανθίσετε το κείμενό σας με σχετικές εικόνες.

ΣΥΝΑΝΑΓΝΩΣΕΙΣ

Νικήτας Παρίσης

Τ' αγνάντεμα

Σπούδαζα τότε. Μ' άρεσε να πηγαίνω στο νησί το φθινόπωρο. Ο καιρός γλύκαινε και το φως μαλάκωνε πολύ. Έφευγε εκείνη η σκληράδα του καλοκαιριού.

Το απόγευμα έπαιρνα τον ανήφορο. Ανέβαινα τα πολλά σκαλιά, φούσκωνα λίγο και στο μεγάλο πλάτωμα στεκόμουν να πάρω ανάσα.

Εκεί ήταν το χαμηλό σπίτι. Είχε ένα μικρό καγκελόφραχτο παράθυρο. Πίσω απ' τα κάγκελα η ίδια ασάλευτη μορφή, μια γριά γυναίκα. Με κοιτούσε αλλόκοτα. Σαν να 'χανα τα βήματα και την ισορροπία μου. Κάτι σφιγγόταν μέσα μου κι άνοιγα γρήγορα το βήμα.

Έφτανα στο σπίτι της θειας μου. Είχε πάντα έτοιμο γλυκό κυδώνι και δροσερό νερό απ' την πάνω πηγή του Αϊ-Ταξιάρχη.

— Θείτσα μου, αυτή η γυναίκα με κοιτάει παράξενα...

— Ποια λες;

— Αυτή στο καγκελόφραχτο παράθυρο. Σαν τη Φραγκογιαννού, απαράλλαχτη! Ξέρεις, αυτή που 'πνιγε τα μικρά κορίτσια.

— Να τη λυπάσαι. Είναι παραλοϊσμένη.

— Και η άλλη, η «Φόνισσα», το ίδιο ήταν.

— Αυτή η δόλια δεν κοιτάει εσένα. Στέκεται στο παραθύρι κι αγναντεύει τη θάλασσα. Της πήρε το γιο κι όλο τώρα τον καρτεράει.

Θυμήθηκα «Τ' αγνάντεμα» του κυρ Αλέξανδρου και γυναίκες πολλές σφιγμένες στην πίκρα τους.

Ο Παπαδιαμάντης με τα μάτια νεότερων λογοτεχνών, Ανθολογία, επιμ. Ηλίας Γκρης, εκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα ΕΣΗΕΑ, Αθήνα 2011

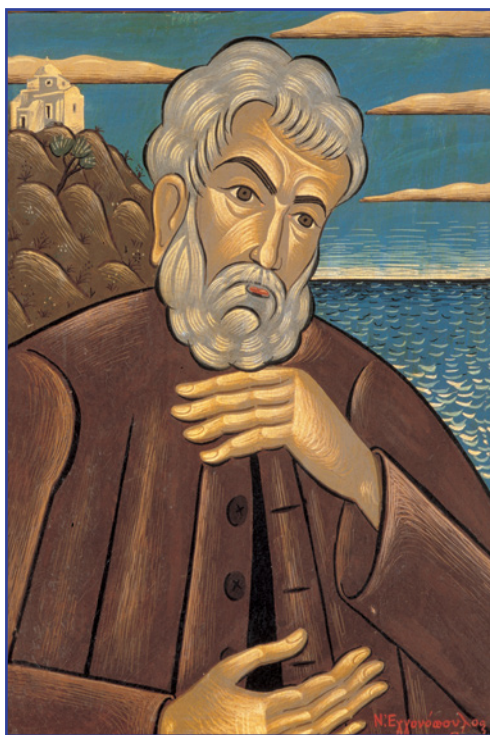
Ο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης
στη Δεξαμενή Κολωνακίου το
1906 (φωτογραφία του
Παύλου Νιρβάνα)

Λουκάς Κούσουλας

Βαρδιάνος στα σπόρκα

Παρά παρατηρητής
εντεταλμένος των αρμοδίων υπηρεσιών
για τη συγκέντρωση στοιχείων πρώτα,
και μοναδικός ύστερα υπεύθυνος
του έργου της περιδιάλψεως,
και τιμημένος εν συνεχεία
στα ύπατα αξιώματα – χίλιες φορές
βαρδιάνος στα σπόρκα! Απ' την αρχή!

*Ο Παπαδιαμάντης με τα μάτια νεότερων λογοτεχνών,
Ανθολογία, επιμ. Ηλίας Γκρης,
εκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα ΕΣΗΕΑ, Αθήνα 2011*

Προσωπογραφία του Παπαδιαμάντη
από τον Νίκο Εγγονόπουλο

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. Στα κείμενα του Λουκά Κούσουλα και του Νικήτα Παρίση αναφέρονται άλλα διηγήματα του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη. Να τα αναζητήσετε και να τα διαβάσετε, αφού χωριστείτε σε ομάδες. Η κάθε ομάδα θα παρουσιάσει στην τάξη το διήγημα που μελέτησε στο πλαίσιο ενός αφιερώματος στον Παπαδιαμάντη.

2. Ποίημα του Παπαδιαμάντη «Το ωραίο φάσμα»

3. Ο Παπαδιαμάντης στη ζωγραφική

4. Ερευνητική εργασία (project): Στον ιστοχώρο του Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας θα βρείτε αποσπάσματα από μελέτες για τον Παπαδιαμάντη. Με τη βοήθεια της/του φιλόλογου σας εντοπίστε τις πιο σημαντικές αναφορές για τον συγγραφέα, το έργο του και τις λογοτεχνικές επιρροές που δέχτηκε, και δημιουργήστε ένα πιο αναλυτικό εργοβιογραφικό του Παπαδιαμάντη για τον ατομικό σας φάκελο. Μπορείτε, επίσης, να συμβουλευτείτε τον ιστοχώρο της Εταιρείας Παπαδιαμαντικών Σπουδών.

5. Απόσπασμα από *Το Άξιον Εστί* του Οδυσσέα Ελύτη σχετικό με τον Παπαδιαμάντη και δραστηριότητες

6. Ποίημα του Νίκου Ορφανίδη «Ο κυρ Αλέξανδρος» και δραστηριότητα

Λευκάδιος Χερν

Ο Λευκάδιος Χερν (γνωστός διεθνώς ως Lafcadio Hearn, 1850-1904) γεννήθηκε στη Λευκάδα από πατέρα Ιρλανδό και μητέρα Ελληνίδα. Ταξίδεψε πολύ στην Ευρώπη και στην Αμερική, όπου ασχολήθηκε με τη δημοσιογραφία και τη μετάφραση. Το 1890 κατέληξε στην Ιαπωνία, όπου έζησε μέχρι το τέλος της ζωής του. Μέσω των διηγημάτων και των μυθιστορημάτων του, που μεταφράστηκαν σε ευρωπαϊκές γλώσσες, σύστησε στη Δύση τον πολιτισμό της Άπω Ανατολής. Οι ήρωές του κατοικούν στον χώρο του ονειρικού και του παράδοξου, αλλά, ενώ φαίνονται τρομακτικοί, αντιπροσωπεύουν συχνά θετικές κοσμικές δυνάμεις.

Ο ονειροφάγος Μια γιαπωνέζικη ιστορία

Ο Μπακού είναι ένα φανταστικό πλάσμα που εξολοθρεύει τα κακά πνεύματα και καταβροχθίζει τα άσχημα όνειρα, μετατρέποντας την κακοτυχία που φέρνουν σε καλοτυχία και χαρά. Στο απόσπασμα που ακολουθεί ένας εφιάλτης αποδεικνύεται καλοσήμαδο όνειρο γιατί προφητεύει τη νίκη του ανθρώπου κατά του εγωισμού του.

Η τελευταία φορά που είδα τον Μπακού ήταν την εποχή του πιο μεγάλου καύσωνα, μια νύχτα με ιδιαίτερα αποπνικτική ζέστη. Μόλις είχα ξυπνήσει σε μεγάλη αγωνία¹ ήταν η ώρα του βοδιού¹. Ο Μπακού μπήκε από το παράθυρο και με ρώτησε:

«Έχετε τίποτα να φάω;»

«Βέβαια!» απάντησα με ευγνωμοσύνη. «Άκου, καλέ μου Μπακού, τη διήγηση του ονείρου μου!

»Βρισκόμουν όρθιος μέσα σ' ένα μεγάλο δωμάτιο με άσπρους τοίχους, όπου άναβαν λύχνοι. Αλλά στο γυμνό δάπεδο αυτού του δωματίου πουθενά δεν έπεφτε η σκιά μου. Κι εκεί, πάνω σ' ένα σιδερένιο κρεβάτι, είδα τον εαυτό μου ξαπλωμένο, νεκρό. Πώς είχα πεθάνει και ποια στιγμή; Δεν μπορούσα να θυμηθώ. Έξι ως επτά γυναίκες ήταν καδισμένες πλάι στο κρεβάτι – γυναίκες που δεν τις γνώριζα. Δεν ήταν ούτε νέες ούτε γριές και τα ρούχα τους ήταν μαύρα. Έλεγα με το νου μου πως ήταν επιφορτισμένες να με ξενυχτήσουν. Ήταν καδισμένες, ακίνητες και σιωπηλές: κανένας

δόρυβος δεν ακουγόταν και, δεν ξέρω πώς, ένιωσα ότι ήταν αργά.

»Την ίδια στιγμή, κατάλαβα ότι ένα ακατονόμαστο πράγμα ήταν διαχυμένο στην ατμόσφαιρα του δωματίου, ένα βάρος που πίεζε τη θέλησή μου, μια άμορφη και αόρατη δύναμη που σιγά σιγά μεγάλωνε. Οι γυναίκες που μου παραστέκονταν άρχισαν να ρίχνουν κλεφτές ματιές η μια στην άλλη και κατάλαβα ότι ήταν τρομοκρατημένες. Μία από αυτές σηκώθηκε αδόρυβα και βγήκε από το δωμάτιο. Ακολούθησε άλλη, ύστερα άλλη. Κι έτσι, μία μία, ελαφρές σαν σκιές, έφυγαν όλες. Κι απόμεινα μόνος μαζί με το πτώμα μου.

»Οι φλόγες των λύχνων εξακολουθούσαν να φωτίζουν καθαρά, αλλά ο τρόμος πύκνωσε στον αέρα. Οι γυναίκες είχαν φύγει αμέσως μόλις το αντιλήφθηκαν. Νόμισα ότι είχα ακόμα καιρό να ξεφύγω και ότι μπορούσα χωρίς κίνδυνο να μείνω ακόμα ένα λεπτό. Μια αφύσικη περιέργεια με κρατούσε εκεί:

¹ η ώρα του βοδιού: ιδιωματική έκφραση που σημαίνει πολύ αργά το βράδυ (μεταξύ 1.00-3.00 τα ξημερώματα)

ήθελα να δω το πτώμα μου, να το εξετάσω από κοντά... Πλησίασα, το παρατήρησα. Κι έμεινα κατάπληκτος γιατί μου φάνηκε ότι είχε μακρύνει – με ένα υπερφυσικό μάκρος...

»Ύστερα, σαν να μου φάνηκε ότι ένα βλέφαρό μου τρεμούλιασε. Ίσως όμως η φλόγα ενός λύχνου που τρεμόπαιξε μου έδωσε την ψευδαίσθηση αυτής της κίνησης. Έσκυψα για να παρατηρήσω περισσότερη ώρα και με μεγαλύτερη προσοχή, γιατί φοβόμουν ότι τα μάτια μου τελικά θα άνοιγαν.

»“Ναι, είμαι εγώ!” σκεπτόμουν σκύβοντας. “Κι όμως, αυτό είναι πολύ παράξενο...”

»Η μορφή έδειχνε να μακραίνει περισσότερο...

»“Όχι, δεν είμαι εγώ!” έλεγα πάλι... “Κι όμως, δεν μπορεί να είναι κανένας άλλος!...” Και ο φόβος μου μεγάλωνε, γινόταν ανείπωτος... ο φόβος μήπως δω τα μάτια να ανοίγουν.

»Και ΑΝΟΙΞΑΝ! Άνοιξαν τρομαχτικά. – Και το πράγμα τινάχτηκε από το κρεβάτι προς εμένα, κρεμάστηκε πάνω μου, ουρλιάζοντας, χτυπώντας τα δόντια τραβοκοπώντας με. Ω! με τί τρελό φόβο πάλευα. Αλλά τα μάτια του πράγματος, τα βογκητά του, η επαφή του... ένιωθα να σβήνω. Όλη η ύπαρξή μου έμοιαζε να διαλύεται μέσα σε μια φρενίτιδα τρόμου ώσπου –δεν ξέρω πώς– βρέθηκε στο χέρι μου ένα τσεκούρι. Και χτυπούσα, ξέσκιζα, κομμάτιαζα, πελεκούσα αυτό το ον που ωρυόταν ως τη στιγμή που σωριάστηκε στα πόδια μου, μια αποτρόπαιη άμορφη μάζα που άχνιζε – άδλιο ερείπιο του εαυτού μου!

»“Μπακού Κουράε! Μπακού Κουράε! Μπακού Κουράε! Καταβρόχδισε, ω Μπακού, καταβρόχδισε το όνειρο!”

»“Όχι”, απάντησε ο Μπακού. “Δεν καταβροχδίζω τα καλά όνειρα, κι αυτό είναι καλό όνειρο, ένα όνειρο από τα πιο καλοσήμαδα... Το τσεκούρι, ναι, το τσεκούρι του Ορθού Νόμου, με το οποίο εξοιντώθηκε το τέρας του Εγώ. Το καλύτερο από όλα τα όνειρα! Φίλε μου, πιστεύω στη διδασκαλία του Βούδα!”»

Και ο Μπακού βγήκε από το παράθυρο. Τον παρακολούθησα με τα μάτια και τον είδα να απομακρύνεται πάνω από χιλιάδες στέγες φωτισμένες από το φεγγάρι, πηδώντας από αέτωμα σε αέτωμα με μεγάλες αδόρυβες εκτινάξεις, όμοιος με μεγάλη γάτα...

Lafcadio Hearn, *Ο ονειροφάγος. Μια γιαπωνέζικη ιστορία*,
μτφρ. Αλόη Σιδέρη, εκδ. Άγρα, Αθήνα 2014

Εικαστική απόδοση της πάλης του ανθρώπου με μεταφυσικές οντότητες

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. Ποια στοιχεία του κειμένου του Λευκάδιου Χερν ανήκουν στη σφαίρα του ονειρικού και του εξωλογικού; Τι προσφέρουν τα στοιχεία αυτά στο κείμενο;
2. Η ιστορία του Λευκάδιου Χερν τιτλοφορείται «Ο ονειροφάγος». Είχατε σκεφτεί ποτέ κάτι τέτοιο; Προσπαθήστε να γράψετε κι εσείς μια πρωτότυπη ιστορία διατηρώντας τον ίδιο τίτλο.
3. Στο όνειρο της γιαπωνέζικης ιστορίας του Λευκάδιου Χερν το Εγώ περιγράφεται σαν «τέρας»: να εντοπίσετε σχετικές φράσεις στο κείμενο και να συζητήσετε γιατί παρουσιάζεται έτσι, στο πλαίσιο της συνολικής ερμηνευτικής προσέγγισης του κειμένου.

4. Πληροφοριακό κείμενο και δραστηριότητα σχετική με τον Λευκάδιο Χερν

5. Αναζητήστε στο διαδίκτυο αγαπημένα σας γιαπωνέζικα κόμικς και παρουσιάστε τα στην τάξη.

Ο Λευκάδιος Χερν και η γιαπωνέζα σύζυγός του

ΣΥΝΑΝΑΓΝΩΣΗ

Γκαμπριέλ Γκαρσία Μάρκες

Εκατό χρόνια μοναξιά

Το μυθιστόρημα Εκατό χρόνια μοναξιά του φημισμένου Κολομβιανού συγγραφέα Γκαμπριέλ Γκαρσία Μάρκες είναι ένα από τα καλύτερα δείγματα του μαγικού ρεαλισμού στην παγκόσμια λογοτεχνία. Ο όρος «μαγικός ρεαλισμός» χρησιμοποιείται για να δηλώσει την πεζογραφία στην οποία εξωπραγματικά στοιχεία (της φαντασίας, των θρύλων, της διαίσθησης, του ονείρου) προβάλλονται πάνω σ' ένα φόντο εντελώς ρεαλιστικό, συχνά της πιο υποβαθμισμένης καθημερινότητας, διευρύνοντας έτσι τις διαστάσεις της πραγματικότητας. Η τάση αυτή καλλιεργήθηκε ιδιαίτερα από συγγραφείς της ισπανοαμερικάνικης λογοτεχνίας. Το μυθιστόρημα του Μάρκες παρουσιάζει την ιστορία της οικογένειας Μπουενδία, μέσω της οποίας αναδεικνύεται η ατμόσφαιρα και οι παραδόσεις της λατινοαμερικάνικης χώρας του συγγραφέα.

Η ωραία Ρεμέδιος περιπλανιόταν στην έρημο της μοναξιάς, χωρίς να χρειάζεται να κουβαλάει το σταυρό της, ωριμάζοντας μέσα σε όνειρα χωρίς εφιάλτες, με τα ατέλειωτα μπάνια της, τα ακανόνιστα γεύματά της, τις βαθιές και παρατεταμένες σιωπές της χωρίς αναμνήσεις, ως ένα απόγευμα του Μάρτη που η Φερνάντα δέλησε να διπλώσει τα λινά της σεντόνια και ζήτησε βοήθεια από τις γυναίκες του σπιτιού. Είχαν μόλις αρχίσει όταν η Αμαράντα πρόσεξε πως η ωραία Ρεμέδιος είχε γίνει διάφανη από μια έντονη γλωμάδα.

— Δεν αισθάνεσαι καλά; τη ρώτησε.

Η ωραία Ρεμέδιος, που κρατούσε το σεντόνι απ' την άλλη άκρη, της χαμογέλασε συμπονετικά.

— Αντίθετα, είπε, ποτέ δεν αισθάνθηκα καλύτερα.

Δεν πρόλαβε να το πει κι η Φερνάντα ένωσε ένα ελαφρό αεράκι να της παίρνει τα σεντόνια απ' τα χέρια και να τα ξεδιπλώνει ολότελα. Η Αμαράντα ένωσε ένα μυστηριώδες τρέμουλο στις δαντέλες των μισοφοριών της και προσπάθησε να πιαστεί απ' το σεντόνι για να μην πέσει, τη στιγμή που η ωραία Ρεμέδιος άρχισε να ανυψώνεται. Η Ούρσουλα, σχεδόν τυφλή πια, ήταν η μόνη που είχε την ψυχραιμία ν' αναγνωρίσει τη φύση εκείνου του ανεπανόρθωτου ανέμου κι άφησε τα σεντόνια στο έλεος του φωτός, κοιτώντας την ωραία Ρεμέδιος, που την αποχαιρετούσε κουνώντας το χέρι της, μες στο εκθαμβωτικό φτερούγισμα των σεντονιών που υψώνονταν μαζί της, που εγκατέλειπαν μαζί της τα σκαδάρια και τις ντάλιες και διέσχιζαν μαζί της τον αέρα όταν ήταν πια τέσσερις τ' απόγευμα, και χάθηκαν μαζί της για πάντα ψηλά στην ατμόσφαιρα, εκεί που δεν μπορούσαν να τη φτάσουν ούτε τα πιο υψιπετή πουλιά της μνήμης.

Γκαμπριέλ Γκαρσία Μάρκες, *Εκατό χρόνια μοναξιά*, μτφρ. Κλαίτη Σωτηριάδου Μπαράχας, εκδ. Νέα Σύνορα – Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα 1979

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. Ποιο είναι το κοινό αίσθημα που σας προκαλεί η ανάγνωση των δύο κειμένων, του Λευκάδιου Χερν και του Γκαμπριέλ Γκαρσία Μάρκες;
2. Αφού διαβάσετε το απόσπασμα από το έργο του Μάρκες, να συζητήσετε ποια στοιχεία συνδέτουν το ρεαλιστικό σκηνικό του επεισοδίου και ποια είναι τα φαντασιακά, μη ρεαλιστικά στοιχεία του για να αντιληφθείτε καλύτερα την έννοια του όρου «μαγικός ρεαλισμός».
3. Επιχειρήστε να ξαναγράψετε την ιστορία είτε του Μάρκες είτε του Λευκάδιου Χερν χρησιμοποιώντας μόνο ρεαλιστικά στοιχεία. Τι παρατηρείτε;
4. Δοκιμάστε να συνδυάσετε τις δύο ιστορίες σε ένα δικό σας κείμενο, θέτοντας τις ηρωίδες του Μάρκες στην ιστορία του Χερν ή, αντίστροφα, βάζοντας στοιχεία από την ιστορία του Χερν στην ονειρική κατάσταση που περιγράφεται στο απόσπασμα του Μάρκες.
5. Να καταγράψετε ένα δικό σας όνειρο (με στοιχεία εξωπραγματικά και εξωλογικά) και να ξεκλειδώσετε τη σημασία του, όπως την αντιλαμβάνεστε, στο τέλος.

Η ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΣΤΗΝ ΚΑΜΠΗ 19ου-20ού ΑΙΩΝΑ

Στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα σημειώνεται μια στροφή στη λογοτεχνία. Οι συγγραφείς εγκαταλείπουν τις υπερβολές του Ρομαντισμού στην υπέρμετρη έκφραση των συναισθημάτων και στο γλωσσικό ύφος (ο εξαρχαϊσμός δίνει τη θέση του στη δημοτική γλώσσα). Ωστόσο, οι βασικές αισθητικές αρχές του Ρομαντισμού συνεχίζουν να διατρέχουν και τα κατοπινά ρεύματα στον χώρο της ποίησης (παρνασσισμός, συμβολισμός, αισθητισμός). Στον ελληνικό χώρο δεσπόζει η «γενιά του 1880», με προεξάρχοντα τον Κωστή Παλαμά, τον δεύτερο εθνικό βάρδο μετά τον Σολωμό. Η ποίηση της «μεγάλης πνοής», όπως αυτή του Παλαμά και του Σικελιανού (δείγματα της οποίας ανθολογούνται στην ενότητα), επιχειρεί να εκφράσει σε μακρόστιχα ποιήματα επικού μεγαλείου την εθνική ταυτότητα στη διαχρονία της, τη «Δελφική Ιδέα» και το ιστορικό πεπρωμένο του ελληνισμού προς την εθνική ολοκλήρωση, το οποίο ενισχύουν οι στρατιωτικές επιχειρήσεις στα χρόνια του Μακεδονικού Αγώνα (1904-1908) και οι εδαφικές κατακτήσεις της Ελλάδας ως αποτέλεσμα των δύο Βαλκανικών Πολέμων (1912-1913), όπου λάμπει το πολιτικό άστρο του Βενιζέλου.

Ο μεγαλοϊδεατισμός κυριαρχεί και στην ποίηση αυτής της γενιάς, ως απότοκο του Ρομαντισμού, χωρίς όμως να λείπουν και άλλες τάσεις. Ποητές με αριστερές ιδέες, όπως ο Κώστας Βάρναλης και ο Γιώσεφ Ελιγιά, στρατεύονται στο όραμα της επαναστατικής κοινωνικής αλλαγής και ενσωματώνουν τη «χριστολογία» με έναν ιδιαίτερο τρόπο στο έργο τους, όπως φαίνεται από τα ανθολογημένα ποιήματά τους. Εντελώς ιδιαίτερη είναι η ποίηση του Αλεξανδρινού Κ. Π. Καβάφη, το έργο του οποίου, που περιστρέφεται γύρω από τρεις θεματικές περιοχές (την ιστορία, τον έρωτα και τον φιλοσοφικό στοχασμό), γράφεται έξω από το εθνικό κέντρο, εκφράζοντας το όραμα του Μείζονος ελληνισμού, και παρουσιάζει πρωτοποριακά μοντερνιστικά χαρακτηριστικά. Η πεζογραφία, ακολουθώντας τον δρόμο που χάραξαν ο Παπαδιαμάντης και ο Βιζυηνός, καλλιεργεί τον (ηθογραφικό ή/και κριτικό) ρεαλισμό, μετακινούμενη θεματικά από τη ζωή και τα ήθη της αγροτικής υπαίθρου σε αυτά της πόλης. Η ρεαλιστική απεικόνιση της πραγματικότητας οδηγεί στην ανάδειξη κοινωνικών προβλημάτων (φτώχεια, υποβαθμισμένη θέση της γυναίκας, ταξική ανισότητα, κοινωνικό περιθώριο κ.ά.), ενώ εμφανίζονται και έργα με ψυχογραφική διάθεση.

Η πρώτη μεσοπολεμική δεκαετία θα αναδείξει μια νέα λογοτεχνική γενιά, τη «γενιά του '20», με κορυφαίο εκπρόσωπό της τον Κώστα Καρυωτάκη. Παρότι η ποίηση που καλλιεργεί η γενιά αυτή παραμένει παραδοσιακή στη μορφή και έντονα λυρική (με εμφανή νεορομαντικά-συμβολιστικά στοιχεία), εντούτοις, ζώντας την κατάρρευση της Μεγάλης Ιδέας και τις κοινωνικές συνέπειες του Μεγάλου Πολέμου, θα αποτυπώσει στο έργο της τη ματαιώση, το υπαρξιακό αδιέξοδο και τη διάθεση φυγής, όπως φαίνεται από τα ποιήματα που ανθολογούνται στην ενότητα. Έτσι, τα θέματα και το «κλίμα» της λογοτεχνίας που παράγει αυτή η γενιά τονίζουν το αίσθημα του *fin du siècle*, του τέλους μιας εποχής, την οποία κλείνει οριστικά ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και η Μικρασιατική Καταστροφή, ανοίγοντας τον δρόμο σε πιο μοντέρνες αναζητήσεις, τόσο στο επίπεδο της στιχουργίας όσο και στο επίπεδο της ποιητικής. Η πεζογραφία, πάλι, μετά την τρομακτική εμπειρία του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και των συνεπειών του για την Ελλάδα κυοφορεί αρκετά από τα ρεαλιστικά έργα που θα εμφανιστούν την επόμενη δεκαετία.

Κωστής Παλαμάς

Ο Κωστής Παλαμάς (1859-1943) υπήρξε ο αδιαφιλονίκητος ηγέτης της πνευματικής ζωής της χώρας στην καμπή 19ου-20ού αιώνα και θεωρείται ο δεύτερος μετά τον Σολωμό «εθνικός ποιητής». Το έργο του, που γράφεται σε μια εποχή μεγάλων ιστορικών αλλαγών και πνευματικών ανακατατάξεων, εκφράζει τον ορμητικό ενθουσιασμό εκείνης της περιόδου αλλά και τις εθνικές απογοητεύσεις. Βαθύς γνώστης όλων των περιόδων της ελληνικής γλώσσας και του πολιτισμού, όπως και των ευρωπαϊκών αναζητήσεων, ο Παλαμάς τάχθηκε ανοιχτά υπέρ της δημοτικής γλώσσας και του εκπαιδευτικού δημοτικισμού, καλλιεργώντας μια ιδιαίτερη «παλαμική γλώσσα», και πρωτοστάτησε στις στιχουργικές καινοτομίες που έκαναν δυνατό το πέρασμα από την παραδοσιακή έμμετρη ποίηση στον ελευθερωμένο στίχο. Ως συγγραφέας ο Παλαμάς δεν περιορίστηκε μόνο στην ποίηση αλλά ασχολήθηκε επίσης με το θέατρο, την πεζογραφία, την κριτική και το στοχαστικό δοκίμιο. Η πάνδημη κηδεία του το 1943, στην καρδιά της τριπλής Κατοχής, μετατράπηκε σε κορυφαία αντιστασιακή εκδήλωση του ελληνικού λαού.

Ο Δωδεκάλογος του Γύφτου

Ο Δωδεκάλογος του Γύφτου είναι μια εκτεταμένη ποιητική σύνθεση του 1907. Αποτελείται από δώδεκα Λόγους (ποιητικές ενότητες) με συμβολικό πρωταγωνιστή τον Γύφτο, μια επαναστατική μορφή που περιφρονεί και υπονομεύει την παλαιά τάξη πραγμάτων και επιζητεί την αλλαγή, εκφράζοντας ένα συλλογικό αίτημα. Στο απόσπασμα που ακολουθεί ο Παλαμάς, επικαλούμενος τον «Γύφτο λαό», καυτηριάζει τα κακώς κείμενα της εποχής του σε πολιτικό και πνευματικό επίπεδο.

Λόγος Ζ'. Το πανηγύρι της Κακάδας

— Γύφτε λαέ, άκουσέ με· το πρωτόσταλτο είμαι
σημάδι από την πλάση που θα 'ρθεί,
κι ύστερα κι από ποιους καιρούς και χρόνια πόσα!
Ένας εγώ, και ζω για χίλιους.
Γύφτε λαέ, άκουσέ με, δε σου μίλησε
προφήτης σου ποτέ σαν τη δική μου γλώσσα.

Ποιος είναι αυτός που πύργους χτίζει στον αέρα
με τη φωνή του κράχτη και μοιράζει μας
βασιλικά τα κάστρα, κι άπρεπων ελπίδων
ίσκιους μπροστά στα μάτια μας σαλεύει;
Είμαστε' εμείς οι απάτριδοι κι οι αγιάτρευτοι·
γιούχα και πάντα γιούχα των πατρίδων!

Είμαστε' εμείς οι αθάνατοι απολίτιστοι·
κι οι Πολιτείες λημέρια των ακάθαρτων,
κι οι Πολιτείες ταμπούρια των κιότηδων¹·
στη στρούγκα² λυσομάνημα και φαγωμός
λύκων, σκυλιών, προβάτων και τσοπάνηδων.
Γιούχα και πάλε γιούχα των πατρίδων!

¹ **κιότηδων**: δειλών

² **στρούγκα** (συνών. μαντρί): περιφραγμένος χώρος για το κοπάδι· εδώ, μεταφορικά, η πολιτεία

Η μάντρα είν' ο αφίλιωτος οχτρός μας,
την πλατωσιά του κόσμου τη στενεύει,
στριγκλόχορτα³ φυτρώνουν και γοργόνια⁴
βλαστομανώντας κάτω από τον ίσκιο της·
του δολερού αναγάλλιασμα, τα μαραζώνει
τα ξεφτέρια⁵ του νου και της καρδιάς τ' αηδόνια.

Το κρίμα εκεί σκορπιός, ποτέ λιοντάρι·
και τον κακό τονε μολεύει⁶ η μάντρα
και βρέφος ο καλός που τον ποτίζει αφιόνι⁷·
δουλεύτε τον ξανά τον κόσμο στη φωτιά,
και τα καλά του ξανανθίστε και τα κρίματα,
χτυπώντας τον, με το σφυρί και με τ' αμόνι.

Περάστε απάνου από τις μάντρες, τα μουλάρια σας
φτερώστε τα σαν τα σκουπόξυλα,
όταν οι μάγισσες τα καβαλάνε·
ο κόσμος ακομμάτιαστος και απέραντος·
όπου τελειώνουν οι στεριές,
τα πέλαγα αρχινάνε.

Όσα βουνά κι αν ανεβείτε,
απ' τις κορφές τους θ' αγναντεύτε άλλες κορφές
ψηλότερες, μιαν άλλη πλάση ξελογιάστρα·
και στη κορφή σα φτάστε την κατάψηλη,
πάλε θα καταλάβετε πως βρίσκεστε
σαν πρώτα κάτου απ' όλα τ' άστρα.

Ο Νόμος, όταν απ' τη γνώμη του σοφού
δε δίνεται σαν κάτι τι θεόσταλτο,
στραγγουλιστής και πνίχτης είναι ο νόμος·
πνοή του νόμου που τα πάντα κυβερνά,
μέσα μας είν' εμάς ο νόμος, αϊτομάτης·
Νόμος εμάς, νυχτόμερα και πάντα, ο δρόμος.

Κωστής Παλαμάς, Άπαντα, τόμος Γ',
εκδ. Ίδρυμα Κωστή Παλαμά, Αθήνα 2019

³⁻⁴ **στριγκλόχορτα, γοργόνια:** αγριόχορτα, ζιζάνια που καταστρέφουν τα φυτά

⁵ **ξεφτέρια:** γοργόφτερα πουλιά, γεράκια (εδώ, άτομα με γρήγορη αντίληψη)

⁶ **μολύνει:** μολύνει (το νόημα της φράσης: η μάντρα μεταδίδει τον ιό του κακού)

⁷ **αφιόνι:** όπιο, ναρκωτική ουσία, και μεταφορικά: οτιδήποτε αποχαυνώνει ή φανατίζει

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. Στο απόσπασμα από τον Λόγο Ζ' του Δωδεκάλογου του Γύφτου ο Παλαμάς ασκεί δριμύτατη κριτική: α) ποιες λέξεις/εκφράσεις το πιστοποιούν; β) εναντίον ποιων στρέφεται;
2. Τι πιστεύετε ότι αντιπροσωπεύει το «μαντρί» και η «στρούγκα»; Εσείς ποια σύμβολα θα επιλέγατε για να ασκήσετε μια ανάλογη κριτική; Γράψτε ένα μικρό ποίημα, σε ελεύθερο στίχο, χρησιμοποιώντας τα.
3. Σύνδεση του αποσπάσματος από τον Δωδεκάλογο του Γύφτου του Παλαμά με τις προμετωπίδες του
4. Σε ποια άλλα κείμενα που μελετήσατε ήδη στο βιβλίο παρουσιάζονται μορφές τσιγγάνων; Ισχύει η προκατάληψη γι' αυτούς στο κείμενο του Παλαμά; Στην απάντησή σας λάβετε υπόψη ποιον ρόλο αναθέτει ο ποιητής στον Γύφτο και σε ποια στοιχεία της ζωής των τσιγγάνων στηρίζεται.
5. Ο Λόγος Ζ' ξεκινάει με την προσφώνηση «Γύφτε λαέ»: να αναζητήσετε στο κείμενο στοιχεία και χαρακτηρισμούς που αποδίδονται από κοινού στον «λαό» και στον «γύφτο» και να συζητήσετε, με βάση το απόσπασμα, ποιοι καλλιεργούν αυτές τις αντιλήψεις. Θεωρείτε ότι ο ποιητής τις συμερίζεται;
6. Δραστηριότητα σχετική με τον τίτλο του ποιήματος *Ο Δωδεκάλογος του Γύφτου*
7. Ο Παλαμάς έχει χαρακτηριστεί ως εθνοκεντρικός και πατριδολάτρης ποιητής. Στον Δωδεκάλογο, ωστόσο, βάζει τον «Γύφτο λαό» να κραυγάζει «γιούχα και πάντα γιούχα των πατρίδων!»: πώς το εξηγείτε; Λάβετε υπόψη τότε γράφεται το έργο και αναζητήστε πληροφορίες για την κατάσταση της Ελλάδας από το 1897 έως το κίνημα στο Γουδή (ή Κίνημα του 1909) για να τεκμηριώσετε την απάντησή σας (μέχρι 100 λέξεις).
8. Στις τελευταίες τρεις στροφές του αποσπάσματος από τον Δωδεκάλογο του Γύφτου ο ποιητής δίνει μια ευρύτερη διάσταση στο κήρυγμα του Γύφτου: τι αντιδιαστέλλει στην «πολιτισμένη» Πολιτεία και στον κοινωνικό Νόμο; Θεωρείτε ότι έχει δίκιο; Να γράψετε τις απόψεις σας στον ατομικό σας φάκελο (μέχρι 100 λέξεις).

Κωστής Παλαμάς

Σατιρικά Γυμνάσματα

Τα Σατιρικά Γυμνάσματα του Παλαμά, γραμμένα τη δεκαετία του 1910, καταγγέλλουν κοινωνικές καταστάσεις και ιδεολογικές αγκυλώσεις στην Ελλάδα των αρχών του 20ού αιώνα και διαπνέονται από τον πόθο της προόδου. Πρόκειται για δύο σειρές ποιημάτων, καθένα από τα οποία αποτελείται από τέσσερα τρίστιχα και έναν καταληκτικό στίχο.

ΠΡΩΤΗ ΣΕΙΡΑ

5

Πολεμάς να στυλώσεις, κυβερνήτη,
με τα καράβια και με τα φουσάτα
της Πολιτείας το σαλεμένο σπίτι.

Του κάκου ιδρώνεις, έμπα σ' άλλη στράτα,
το νου μας πρώτα στύλωσε και χτίσε,
και πρώτ' απ' όλα αλφαβητάρι κράτα.

Δάσκαλος γίνε, αλήθεια αν ήρωας είσαι.
Σε μια Βαβέλ δεμένους μάς κρατάνε
κακά στοιχειά· το μάγεμά τους λύσε

και στα χείλια οι καρδιές μας πάλε ας πάνε.
Σύμμετρα υψώσου, πύργε της ζωής.
Τρανοί κι αν είναι οι τάφοι, τάφοι θα 'ναι.

Στον ήλιο τόπο δέλουμε κι εμείς.

Κωστής Παλαμάς, *Άπαντα*, τόμος Ε',
εκδ. Ίδρυμα Κωστή Παλαμά, Αθήνα 2019

Εξώφυλλο του πρωτοποριακού
αναγνωστικού σε δημοτική γλώσσα
«Το αλφαβητάρι με τον ήλιο»,
(1917-1918)

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. Συγκρίνετε τη δεύτερη στροφή (στ. 1-4) του αποσπάσματος από τον Δωδεκάλογο του Γύφτου με την πρώτη στροφή από το σατιρικό γύμνασμα 5 του Παλαμά: ποια νοηματική σχέση βλέπετε μεταξύ τους;
2. Να συσχετίσετε τους στίχους 8-9 «Σε μια Βαβέλ δεμένους μάς κρατάνε / κακά στοιχειά» με τους στίχους 12-13 «Τρανοί κι αν είναι οι τάφοι, τάφοι θα 'ναι / Στον ήλιο τόπο δέλουμε κι εμείς» του σατιρικού γυμνάσματος 5 του Παλαμά: ποιους υποδηλώνουν οι «τρανοί τάφοι» και τι ακριβώς καταγγέλλει ο Παλαμάς στους στίχους αυτούς; Να λάβετε υπόψη τη σημασία του όρου «Βαβέλ» και τις γνώσεις που έχετε αποκομίσει για το γλωσσικό ζήτημα στην Ελλάδα μετά την Επανάσταση.

3. Εκπαιδευτικός δημοτικισμός: διαδραστικό χρονολόγιο και δραστηριότητα

4. Ανατρέξτε στο απόσπασμα από τον Διάλογο του Σολωμού που υπάρχει στο βιβλίο. Ποια κοινά στοιχεία εντοπίζετε στις απόψεις Παλαμά – Σολωμού για τη γλώσσα και τον λαό; Να τις καταγράψετε στον ατομικό σας φάκελο.
5. Πιστεύετε ότι αυτά που καταγγέλλει ο Παλαμάς στον Δωδεκάλογο του Γύφτου και στο σατιρικό γύμνασμα 5 είναι και σήμερα επίκαιρα και γιατί; Να γράψετε τις απόψεις σας σε ένα σύντομο κείμενο (μέχρι 80 λέξεις) και μετά να τις συζητήσετε στην τάξη.

6. Χρονολόγιο ποιητικών συλλογών του Παλαμά και δραστηριότητα

ΣΥΝΑΝΑΓΝΩΣΗ

Γ. Θ. Βαφόπουλος

Τα Νέα Σατιρικά Γυμνάσματα 10

Η Ελλάδα ολόκληρη μια κολυμβήθρα.
Απ' άκρια σ' άκρια γίνονται βαφτίσια.
Φτάνει και μια μονάχα δαχτυλήθρα,
τα «στραβά» μας να βαπτισθούνε σε «ίσια».
Τα ρούβλια βαπτισθήκαν σε δολάρια.
Ο Βάρναλης με τ' όνομα προδότης.
Ο Καζαντζάκης άξιος για λιθάρια
κι ο Σικελιανός ανάξιος πατριώτης.
Ω «Ελλάς Ελλήνων Χριστιανών», τι μένει
αβάπτιστο στη γη τη δοξασμένη;

Γ. Θ. Βαφόπουλος, *Άπαντα τα Ποιητικά*,
εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1990

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. Αφού ανατρέξετε στο βιβλίο της ιστορίας σας ή σε άλλες πηγές για την επταετία 1967-1974, να σχολιάσετε αν εφαρμόζονται οι σατιρικοί στίχοι του Παλαμά: «Σε μια Βαβέλ δεμένους μάς κρατάνε / κακά στοιχειά» στο «βάφτισμα» που επικρατεί στην Ελλάδα την εποχή της Χούντας, όπως το παρουσιάζει στο δικό του σατιρικό γύμνασμα ο Βαφόπουλος.
2. Με βάση τις αναφορές του Βαφόπουλου στους Βάρναλη, Καζαντζάκη, Σικελιανό, διαβάστε τα εισαγωγικά σημειώματα για αυτούς τους ποιητές που βρίσκονται στο βιβλίο. Σχολιάστε κατόπιν στην τάξη τους χαρακτηρισμούς που τους αποδίδει η Χούντα στο ποίημα του Βαφόπουλου («προδότης», «άξιος για λιθάρια», «ανάξιος πατριώτης»). Τι συμπεράσματα βγάξετε για το δικτατορικό καθεστώς;
3. Με αφορμή το ποίημα του Βαφόπουλου, φτιάξτε δικά σας συνθήματα με επίκαιρο χαρακτήρα
4. Γλωσσάρι με σχήματα ομοιοκαταληξίας και δραστηριότητα
5. Δημιουργική γραφή: Δοκιμάστε να γράψετε κι εσείς ένα σατιρικό ποίημα, με ομοιοκαταληξία όπως του Παλαμά ή του Βαφόπουλου, για μια σύγχρονη κατάσταση που σας απασχολεί (π.χ. εκφοβισμός, κοινωνικά δίκτυα, εφηβικές συμμορίες, πόλεμοι, οικονομική κρίση κλπ.).

Κ. Π. Καβάφης

Ο Κ. Π. Καβάφης (1863-1933), ποιητής του Μείζονος Ελληνισμού, γεννημένος στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου, είναι αδιαμφισβήτητα ο πιο αναγνωρισμένος Έλληνας ποιητής και ένας από τους πιο μεταφρασμένους παγκοσμίως. Η ιδιαιτερότητα της ποίησής του, κύρια γνωρίσματα της οποίας είναι η ειρωνεία και η δραματικότητα, η ιδιότυπη γλώσσα και στιχουργία του, ο «πεζολογικός» χαρακτήρας των ποιημάτων του και η χρήση της ιστορικής μεθόδου, την οποία εισήγαγε στην ελληνική ποίηση, ήταν στοιχεία τόσο πρωτόπορα, που αρχικά η καθαφική ποίηση αντιμετωπίστηκε με επιφύλαξη, συχνά και αποδοκιμασία από τους ελληνικούς πνευματικούς κύκλους της εποχής. Σήμερα, ωστόσο, ο Καβάφης θεωρείται εισηγητής του μοντερνισμού και η διαχρονική γοητεία της ποίησής του αναγνωρίζεται όχι μόνο στον ελληνικό αλλά και στον διεθνή χώρο ως κατεξοχήν παράδειγμα διαπολιτισμικότητας, συμπερίληψης και οικουμενισμού.

Τείχη

Τα ποιήματα του Καβάφη διακρίνονται, με βάση το περιεχόμενό τους, σε φιλοσοφικά, ιστορικά και ερωτικά. Το ποίημα «Τείχη», δημοσιευμένο το 1897, ανήκει στα φιλοσοφικά ποιήματα, δηλαδή σε εκείνα που πραγματεύονται με αλληγορίες και με σύμβολα, όπως αυτό των τειχών, την ανθρωπινή κατάσταση και φύση με τις λογής εκδηλώσεις της και τα τραγικά της αδιέξοδα.

Χωρίς περίσκεψιν, χωρίς λύπην, χωρίς αιδώ
μεγάλα κι υψηλά τριγύρω μου έκτισαν τείχη.

Και κάδομαι και απελπίζομαι τώρα εδώ.
Άλλο δεν σκέπτομαι: τον νουν μου τρώγει αυτή η τύχη·

διότι πράγματα πολλά έξω να κάμω είχαν.
Α όταν έκτιζαν τα τείχη πώς να μην προσέξω.

Αλλά δεν άκουσα ποτέ κρότον κτιστών ή ήχον.
Ανεπαισθήτως μ' έκλεισαν από τον κόσμον έξω.

Κ. Π. Καβάφης, *Τα ποιήματα*, τόμος Α' (1897-1918),
επιμ. Γ. Π. Σαββίδης, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 2014

Πλοηγηθείτε στο Αρχείο Καβάφη

<https://www.onassis.org/el/initiatives/cavafy-archive>

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. Τι συναισθήματα σας προκαλεί η ανάγνωση του ποιήματος «Τείχη» του Καβάφη; Έχετε νιώσει ποτέ έναν ανάλογο εγκλωβισμό; Συζητήστε τις εμπειρίες σας στην τάξη ή καταγράψτε τις σε μια σελίδα προσωπικού ημερολογίου.
2. Ποιοι μπορεί να είναι «αυτοί» που έχουν χτίσει τα «τείχη» γύρω από το ποιητικό υποκείμενο; Καταγράψτε στον πίνακα τις υποθέσεις σας: τι σας λέει το γεγονός ότι είναι περισσότερες από μία για τον συμβολικό χαρακτήρα του ποιήματος;
3. Γράψτε στον ατομικό σας φάκελο τις λέξεις που ομοιοκαταληκτούν στο ποίημα του Καβάφη και σημειώστε δίπλα τους το μέρος του λόγου στο οποίο ανήκουν: τι παρατηρείτε;
4. Δημιουργικό παιχνίδι με λέξεις του ποιήματος «Τείχη»

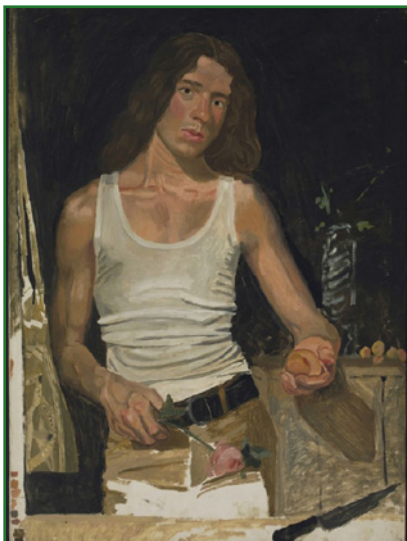
Έτσι πολύ ατένισα –

Το ποίημα «Έτσι πολύ ατένισα –» ανήκει στα ερωτικά ποιήματα του Καβάφη, τα οποία διερευνούν την ερωτική επιθυμία ανεξαρτήτως φύλου, θρησκείας, κοινωνικο-οικονομικής κατάστασης, και άλλων κοινωνικών συμβάσεων που εμποδίζουν την ελεύθερη έκφραση του έρωτα. Αυτό το χαρακτηριστικό του «ηδονισμού» του Καβάφη, που δεν είναι άσχετο από τη δική του σεξουαλική ταυτότητα, έγινε αφορμή για να επικριθεί και να λογοκριθεί η ποίησή του από τη σεμνότυφη κριτική – εντούτοις, αυτό ακριβώς το γνώρισμα κάνει την ερωτική καθαφική ποίηση ρηξικέλευδη για την εποχή του και πολύ σύγχρονη.

Την εμορφιά έτσι πολύ ατένισα,
που πλήρης είναι αυτής η όρασής μου.

Γραμμές του σώματος. Κόκκινα χείλη. Μέλη ηδονικά.
Μαλλιά σαν από αγάλματα ελληνικά παρμένα·
πάντα έμορφα, κι αχτένιστα σαν είναι,
και πέφτουν, λίγο, επάνω στ' άσπρα μέτωπα.
Πρόσωπα της αγάπης, όπως τα 'δελεν
η ποίησής μου... μες στες νύχτες της νεότητός μου,
μες στες νύχτες μου, κρυφά συναντημένα.....

Κ. Π. Καβάφης, *Τα ποιήματα*, τόμος Β' (1919-1933),
επιμ. Γ. Π. Σαββίδης, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 2014

Γιάννης Τσαρούχης,
Σπουδή για την άνοιξη – Ντομινίκ (1971)

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. Να αποδώσετε εικαστικά το ποίημα «Έτσι πολύ ατένισα –» του Καβάφη. Συγκρίνετε τις ζωγραφιές σας στην τάξη και βραβεύστε εκείνη που η πλειοψηφία κρίνει ότι είναι πιο «πιστή» στην καθαφική περιγραφή.

2. Στοιχεία της ομορφιάς με βάση το καθαφικό ποίημα «Έτσι πολύ ατένισα –»

3. Περιηγηθείτε στην ιστοσελίδα του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου (<https://www.namuseum.gr/collections/>) και εντοπίστε εκθέματα που απεικονίζουν το κάλλος στην αρχαία ελληνική γλυπτική.

- α) Ποια στοιχεία της ιδανικής ομορφιάς, όπως την περιγράφει ο Καβάφης στο «Έτσι πολύ ατένισα –», εντοπίζετε στα έργα που βλέπετε;
- β) Ξαναγράψτε ή συμπληρώστε το ποίημα του Καβάφης με τα επιπλέον χαρακτηριστικά της ομορφιάς που παρατηρείτε στα αρχαία γλυπτά, στον ατομικό σας φάκελο.

4. Σύγκριση ποιημάτων Καβάφη και Σολωμού για την ιδανική ομορφιά

Υπέρ της Αχαϊκής Συμπολιτείας πολεμήσαντες

Το ποίημα ανήκει στα ιστορικά ποιήματα του Καβάφη, σε αυτά δηλαδή όπου ο ποιητής εφαρμόζει την ιδιαίτερη ιστορική του μέθοδο, βάσει της οποίας η αναδρομή σε μορφές και περιστατικά του παρελθόντος γίνεται εργαλείο για να μιλήσει για τη σύγχρονη εποχή. Στο συγκεκριμένο ποίημα ο Καβάφης χρησιμοποιεί ως προσωπείο έναν φανταστικό γραφέα που ζει την εποχή της απογοητευτικής ηγεσίας του Πτολεμαίου Λαδύρου («Ρεθύδη») και ανατρέχει στη συμφορά της ήττας του ελληνικού στρατού από τους Ρωμαίους το 146 π.Χ., για να μιλήσει (προφητικά) για τη Μικρασιατική Καταστροφή. Το ποίημα γράφεται το 1922, λίγους μήνες πριν από τη συντριβή του ελληνικού στρατού από τα κεμαλικά στρατεύματα.

Ανδρείοι σεις που πολεμήσατε και πέσατ' ευκλεώς¹
τους πανταχού νικήσαντας μη φοβηθέντες.
Άωμοι² σεις, αν έπταισαν³ ο Δίαιος και ο Κριτόλαος.
Όταν δέλουν οι Έλληνες να καυχηθούν,
«Τέτοιους βγάζει το έθνος μας» θα λένε
για σας. Έτσι θαυμάσιος θάναι ο έπαινός σας. —

Εγράφη εν Αλεξανδρεία υπό Αχαιού·
έβδομον έτος Πτολεμαίου, Λαδύρου.

Κ. Π. Καβάφης, *Τα ποιήματα*, τόμος Β' (1919-1933),
επιμ. Γ. Π. Σαββίδης, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 2014

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. Γλωσσάρι ιστορικών προσώπων του ποιήματος του Καβάφη
«Υπέρ της Αχαϊκής Συμπολιτείας πολεμήσαντες»

2. Αναζητήστε το δοκίμιο του Γιώργου Σεφέρη «Καβάφης – Έλιοτ· παράλληλοι» (Δοκίμες, τ. Α', σ. 328-335) και με την καθοδήγηση της/του φιλόλογου σας διαβάστε τι γράφει για το καθαφικό ποίημα «Υπέρ της Αχαϊκής Συμπολιτείας πολεμήσαντες». Με βάση τα λεγόμενα του Σεφέρη, συζητήστε στην τάξη ποια είναι η ιστορική μέθοδος του Καβάφη.
3. Δημιουργική γραφή: Επιχειρήστε να συνδέσετε και εσείς ένα ποίημα με την ιστορική μέθοδο του Καβάφη για ένα σημαντικό σύγχρονο κοινωνικό ή πολιτικό ζήτημα, διατηρώντας, αν μπορείτε, και την «αρχαιοπρέπεια» της καθαφικής γλώσσας.

¹ ευκλεώς: ένδοξα

² άωμοι: άμεμπτοι, χωρίς φταιξιμο

³ έπταισαν: έφταιξαν

Εκόμισα εις την Τέχνη

Αυτό το καθαφικό ποίημα είναι ένα «ποίημα ποιητικής», καθώς αναφέρεται στην ίδια την τέχνη της ποίησης και στη λειτουργία της. Ο ποιητής στοχάζεται πάνω στα βιώματα που αποτέλεσαν την πρώτη ύλη των ποιημάτων του και στη δύναμη της Τέχνης να τα μνημειώνει σε πλήρη και άρτια μορφή.

Κάδομαι και ρεμβάζω. Επιθυμίες κι αισθήσεις
εκόμισα εις την Τέχνην — κάτι μισοειδωμένα,
πρόσωπα ή γραμμές· ερώτων ατελών
κάτι αβέβαιες μνήμες. Ας αφενώ σ' αυτήν.
Ξέρει να σχηματίσει Μορφήν της Καλλονής·
σχεδόν ανεπαισθήτως τον βίον συμπληρούσα,
συνδυάζουσα εντυπώσεις, συνδυάζουσα τες μέρες.

Κ. Π. Καβάφης, *Τα ποιήματα*, τόμος Β' (1919-1933),
επιμ. Γ. Π. Σαββίδης, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 2014

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

- α) Τι προσδέτει το ποίημα «Εκόμισα εις την Τέχνη» στο ποίημα «Έτσι πολύ ατένισα –» που παρατίθεται πιο πάνω;
β) Να καταγράψετε σε ένα κείμενο μέχρι 50 λέξεις την άποψη του Καβάφη για τη λειτουργία της Τέχνης.
2. Δημιουργική γραφή: Με αφορμή το καθαφικό ποίημα «Εκόμισα εις την Τέχνη», γράψτε ένα δικό σας «ποίημα ποιητικής» εκφράζοντας τις προσωπικές σας απόψεις για τη λειτουργία/σημασία της Τέχνης.

3. Σταυρόλεξο με λέξεις από το ποίημα του Καβάφη «Εκόμισα εις την Τέχνη»

4. Δημιουργία άλμπουμ με απεικονίσεις του Καβάφη

5. Σκίτσα του Καβάφη και δραστηριότητα συνδυασμού εικόνας και λόγου

ΣΥΝΑΝΑΓΝΩΣΕΙΣ

Η τέχνη του Καβάφη, παρά την αρχική επιφυλακτικότητα της κριτικής, άσκησε ιδιαίτερη γοητεία στους επιγόνους Έλληνες και ξένους δημιουργούς, οι οποίοι δημιούργησαν πλήθος δικών τους ποιημάτων που συνομιλούν με το έργο του, είτε μιμούμενα τεχνοτροπικά και θεματικά την ποίηση του Καβάφη είτε παρωδώντας την. Σε κάθε περίπτωση, τα ποιήματα αυτά φανερώνουν τη μεγάλη επίδραση που άσκησε ο Αλεξανδρινός στους νεότερους ποιητές, τόσο με το έργο του όσο και με τη ζωή και την προσωπικότητά του.

Α. Καβαφογενή ποιήματα

Μπέρτολτ Μπρεχτ

Διαβάζοντας έναν μεταγενέστερο Έλληνα ποιητή*

Τις μέρες που η πτώση τους ήταν βεβαία
– επάνω στα τείχη άρχισε ήδη ο θρήνος –
κομμάτι διορθώσανε οι Τρώες, κομμάτι
στις τριπλές ξύλινες πύλες, κομμάτι.
Κι άρχισαν να 'χουν θάρρος και καλές ελπίδες.

Και οι Τρώες λοιπόν...

(μτφρ. Ελένη Τορόση)

Νάσος Βαγενάς (επιμ.) Συνομιλώντας με τον Καβάφη,
εκδ. Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, Θεσσαλονίκη 2000

* Γράφτηκε το 1953 λίγους μήνες μετά την εξέγερση του Ιουνίου εναντίον του καθεστώτος της Λαϊκής Δημοκρατίας της Γερμανίας.

Έκτωρ Κακναβάτος

Σχόλιο

Γι' αυτόν, ανδρείο της ηδονής μα και της Ποιήσεως
ποτές δεν θά 'σανε πολλές όσες του πρόποννε
νάρκης του άλγους δοκιμές έν φαντασία καί λόγω:

Όταν κάποιοι στην Αθήνα
τα φαιά φορούντες, περί ηθικής λαλούντες
(εξημμένες κεφαλές, Ούτος, Εκείνος)
ακούσαν, μέρες του χίλια εννιακόσα τρία,
σε τέλεια αλεξανδρινά να κιθαρίζει
αποφανθήκανε: κεραμεούν και φαῦλον!¹
Μέχρι παθήσεως χολερικοί που
εκλεκτή συγκίνησις το πνεύμα και το σώμα των
δεν έτυχε να εγγίζει
φαρισαϊκώς ξεσχίσανε τες ακαδημαϊκές των τόγες,

μα χάχανο χλευαστικό ξωπίσω τους ξεσπά.
Το ξόανο της γνωματεύσεως των
από τες Άλπεις της Ποιήσεως ξηλώνει
που άθλιο παίρνει να κατρακυλά
κι απέ να χάσκει.

Τάχατες επαρκέστατοι!
Τάχατες ανέγνω(σα)ν, έγνω(σα)ν, κατέγνω(σα)ν, μα τι;
Άραγες τι; Οι γελοιωδέστατοι;

Δημήτρης Δασκαλόπουλος, *Ελληνικά καθαφογενή ποιήματα (1909-2001)*,
Ανθολογία, εκδ. Πανεπιστήμιο Πατρών, Πάτρα 2003

¹ κεραμεούν και φαῦλον: κεραμικό και χυδαίο

Β. Καβαφικές Παρωδίες

Ξενοφών Κοκόλης

Τόσο πολύ ατένισα

Την πόλη αυτή τόσο πολύ ατένισα,
που πλήρης είναι αυτής η όρασίς μου.

Ξέχειλοι κάδοι σκουπιδιών. Στραβά μπαλκόνια
μ' ετοιμοθάνατα φυτά, με κλιματιστικά
που κατουρούν τα πεζοδρόμια. Μηχανάκια
που ορμούν αλλοπαρμένα, που στριγκλίζουν.
Και χίλιοι ακόμα εφιάλτες που τες νύχτες μας,
τες θλιβερές ημέρες μας στοιχειώνουν....

Ξ. Α. Κοκόλης, *Τριάντα παρωδίες ποιημάτων του Κ. Π. Καβάφη*,
εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα 2007

Προσωπογραφία του Καβάφη
από τον Νίκο Εγγονόπουλο (1948)

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. Συνεξέταση του πρωτότυπου καθαφικού ποιήματος «Τρώες» με εκείνο του Μπρεχτ

2. Να γράψετε σε ένα σύντομο κείμενο (μέχρι 60 λέξεις) πώς ο Μπρεχτ προσαρμόζει το μυθολογικό θέμα του ποιήματος του Καβάφη «Τρώες» στη δική του ιστορική συγκυρία (1953), αφού λάβετε υπόψη και τη σημείωση στο τέλος του ποιήματος του Μπρεχτ που έχετε στο βιβλίο σας (αναζητήστε σχετικά στοιχεία με τη βοήθεια της/του καθηγητή σας της Ιστορίας).
3. Ομαδοσυνεργατική δραστηριότητα: Το ποίημα του Έκτορα Κακναβάτου «Σχόλιο» είναι γεμάτο από στίχους καθαφικών ποιημάτων. Με την καθοδήγηση της/του φιλολόγου σας ανατρέξτε σε μια έντυπη ή ηλεκτρονική έκδοση των «αναγνωρισμένων» ποιημάτων του Καβάφη. Αφού χωριστείτε σε ομάδες, κάθε ομάδα να παρουσιάσει στην τάξη το ποίημα του Καβάφη που αντιστοιχεί στον σχετικό στίχο του Κακναβάτου.
4. Ερευνητική εργασία (project): Το «Σχόλιο» του Κακναβάτου αναφέρεται στις επικρίσεις που δέχτηκε η καθαφική ποίηση από την κριτική. Χωριστείτε σε ομάδες και με τη βοήθεια της/του φιλολόγου σας αναζητήστε και διαβάστε τέτοιες κριτικές για την ποίηση του Αλεξανδρινού (θα σας βοηθήσει η εργασία του Χ. Α. Καραόγλου, *Η αθηναϊκή κριτική και ο Καβάφης (1918-1924)*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1985). Κάθε ομάδα θα παρουσιάσει στην τάξη τα αποτελέσματα της έρευνάς της σε ένα αφιέρωμα με τίτλο «Ο Καβάφης και η κριτική». Στη συνέχεια, να συνοψίσετε σε μια ενιαία εργασία, που θα δημοσιευτεί στη σχολική εφημερίδα, τους «κοινούς τόπους» της κριτικής κατά της ποίησης του Καβάφη.
5. Συγκρίνετε το ποίημα του Καβάφη «Έτσι πολύ ατένισα –» με το ποίημα του Κοκόλη «Τόσο πολύ ατένισα» και συζητήστε ποιες μετατροπές επιφέρει ο Κοκόλης στο καθαφικό πρωτότυπο.

6. Σύγκριση του καθαφικού ποιήματος «Στην εκκλησία» με την παρωδία του Κ. Φ. Φαβάκη [= Μίμη Σουλιώτη] «Στα γήπεδα»

7. Δημιουργική γραφή: Δοκιμάστε να γράψετε κι εσείς μια παρωδία «με τον τρόπο του Καβάφη» επιλέγοντας οποιοδήποτε θέμα της αρεσκείας σας.

Άγγελος Σικελιανός

Ο Άγγελος Σικελιανός (1884-1951) γεννήθηκε στη Λευκάδα και θεωρείται ο σημαντικότερος λυρικός ποιητής της επτανησιακής παράδοσης μετά τον Σολωμό. Διέθετε βαθιά αρχαιογνωσία και επηρεάστηκε γόνιμα από τα ευρωπαϊκά αισθητικά και ιδεολογικά ρεύματα της εποχής του. Η πιο σημαντική συνεισφορά του στον χώρο του πνεύματος υπήρξε η «Δελφική Ιδέα», ένα οραματικό σχέδιο για την παγκόσμια ενότητα-ειρήνη-αρμονία με «ομφαλό» τους Δελφούς και την πανανθρώπινη ελληνική κληρονομιά. Γύρω από αυτή την Ιδέα περιστράφηκε το πλούσιο έργο του, ποιητικό, θεατρικό και στοχαστικό. Η ποίηση του Σικελιανού αποτελεί έναν συγκερασμό στοιχείων της ελληνικής και χριστιανικής παράδοσης, που συνδέει το εθνικό με το οικουμενικό και, παράλληλα, ανανεώνει σημαντικά την παράδοση του έμμετρου στίχου. Η πληθωρική προσωπικότητα αυτού του ποιητή-μύστη δεν περιορίστηκε μόνο στον στίβο της τέχνης. Ο Σικελιανός ανέπτυξε σημαντική κοινωνική δράση και ανέλαβε τον ρόλο πνευματικού καθοδηγητή του δοκιμαζόμενου ελληνικού λαού στα χρόνια της Κατοχής. Προτάθηκε περισσότερες από μία φορές για το βραβείο Νόμπελ, αλλά η υποψηφιότητά του υπονομεύτηκε από εγχώριους συντηρητικούς κύκλους και φιλολογικές έριδες.

Το βρέφος

Το απόσπασμα που ακολουθεί ανήκει στο ποίημα «Το βρέφος» από τα Ορφικά του Σικελιανού, που γράφτηκαν μεταξύ 1927 και 1942, σε δύσκολες ιστορικές συνθήκες. Στο συγκεκριμένο ποίημα ο ποιητής ευαγγελίζεται τη συναδέλφωση των λαών και οραματίζεται ένα μέλλον ενότητας και ειρήνης, στη μορφή μιας νέας ζωής που εκπροσωπεί συμβολικά το βρέφος.

Γραμμένο για ένα αναδεχτό¹ μου

Αγνάντια οι δυο στρατοί, Ηλείοι κι Αρκάδες,
με δώρακες και δόρατα κι ασπίδες
χαλκά, που πυκναστράφταν σαν τον ήλιο,
στη στερνή μάχη ως σε χορό προβαίνουν
αργά, μα ως την ψυχή αποφασισμένοι
να πάρουν, τέλος, ο ένας απ' τον άλλο
την άγιαν Άλτη²· κι ως σιμώνουν, το αίμα
λογιάζεις που από πριν βαθιά αναπνένε...
Κ' είναι τα δόρατα έτοιμα· τα βέλη
στα τεντωμένα τόξα είναι θαλμένα·
η κοντή σπάδα στο πλευρό· και να του,
βρουχιώνται τώρα αντίπνοοι³ σα λιοντάρια.

Μα να· την ίδια τη στιγμή το βέλος
που είν' έτοιμο να φύγει και το δόρυ
να τιναχτεί, αναπάντεχα, στη μέση
από τους δυο στρατούς, μια νέα γυναίκα
ορμάει, κι απ' το κεφάλι της απάνω
υψώνει ολόγυμνο ένα βρέφος... Κι όλα,
τόξα και δόρατα κι οργή, σ' εκείνη
την άγια εικόνα σταματάν... Κι ο μάντης
φωνάζει: «Ρίχτε τ' άρματα κ' οι δυο Σας.

¹ αναδεχτό: βαπτισμιό

² Άλτη (Άλτις): ιερό άλσος, όνομα (μέρους) της Αρχαίας Ολυμπίας όπου τελούνταν οι Ολυμπιακοί Αγώνες

³ αντίπνοοι: αντιμέτωποι

Τι⁴ το βρέφος ετούτο είναι σημάδι
των θεών τρανό πως η άγια η Άλτη μήτε
στους Ηλείους αλλά και μήτε στους Αρκάδες
ανήκει, αλλά στη σύμπασαν Ελλάδα
και στη γη όλη. Τι είν' αυτό το βρέφος
το Μέλλον κι όλος ο Άνθρωπος για πάντα.
Και μη του φέρουμεν εμείς εμπόδιο
να τρανέψει, καθώς οι θεοί το θέλουν,
κι όμοιο να γίνει με τους θεούς... Ελάτε·
σύμφωνο ειρήνης δώστε ανάμεσό Σας.»

Έτσι φιλιώσανε Ηλείοι και Αρκάδες
γύρα απ' την άγιαν Άλτη, άξιο στίβο
όλων των λαών και των αιώνων όλων.

[...]

Άγγελος Σικελιανός, *Λυρικός Βίος*, τόμος Ε',
φιολ. επιμ. Γ. Π. Σαββίδης, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 2003

Στιγμιότυπα από τις Δελφικές Εορτές που διοργάνωσαν ο Άγγελος Σικελιανός
και η πρώτη του σύζυγος Εύα Πάλμερ (1930)

⁴ τι: γιατί

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. Συγκρίνετε την αφιέρωση με το περιεχόμενο του ποιήματος «Το βρέφος» του Άγγελου Σικελιανού: να σχολιάσετε την αφορμή της έμπνευσης του ποιήματος και το μήνυμα που, τελικά, ο Σικελιανός απευθύνει προς τους αναγνώστες του.
2. Στο «Βρέφος» του Σικελιανού το κύριο θέμα είναι η αρχέγονη αντίθεση ανάμεσα στο νείκος και τη φιλότιτα, δηλαδή στον πόλεμο και στην ειρήνη, στον θάνατο και τη ζωή: να σχολιάσετε σύντομα στον ατομικό σας φάκελο (μέχρι 50 λέξεις) ποια είναι η θέση του ποιητή.

3. Δραστηριότητα σχετική με τη «γραμματική» της ποιητικής γλώσσας του Σικελιανού

4. Δραματοποίηση: Δείτε στην τάξη το ντοκιμαντέρ «Η κλασική Ελλάδα στο Μεσοπόλεμο. Δελφικές εορτές και παραστάσεις αρχαίου δράματος» από το ψηφιακό αρχείο της ΕΡΤ (<https://archive.ert.gr/27863/>). Φανταστείτε ότι συμμετέχετε κι εσείς στις Δελφικές Εορτές και δοκιμάστε να δραματοποιήσετε το απόσπασμα από «Το βρέφος» του Σικελιανού επιλέγοντας τα κατάλληλα κοστούμια, τη χορογραφία, τη σκηνοθεσία και την κατάλληλη εκφορά του λόγου.
5. Ερευνητική εργασία (project): Με την καθοδήγηση της/του φιλόλογου σας χωριστείτε σε ομάδες και οργανώστε στην τάξη ένα αφιέρωμα στον Άγγελο Σικελιανό με τα εξής μέρη:
 - α) Η ζωή και η δράση του
 - β) Το έργο του
 - γ) Η φιλοσοφία του.

Μπορείτε να αντλήσετε σχετικά στοιχεία από την «Ανεμόσκαλα» της Πύλης για την Ελληνική Γλώσσα (https://www.greek-language.gr/digitalResources/literature/tools/concordance/index.html?cnd_id=15) και από το ψηφιακό αρχείο της ΕΡΤ, συγκεκριμένα από τα ντοκιμαντέρ: «Άγγελος Σικελιανός» (Μέρος Α': <https://archive.ert.gr/8649> και Μέρος Β': <https://archive.ert.gr/8664/>), καθώς και το «Αφιέρωμα στον Άγγελο Σικελιανό» με μαρτυρίες για τον ποιητή και το όραμά του (<https://archive.ert.gr/7727/>).

6. Κείμενο της Εύας Πάλμερ-Σικελιανού για τη Δελφική Ιδέα

Άγγελος Σικελιανός

Μήτηρ Θεού

Η ποιητική σύνθεση Μήτηρ Θεού, γραμμένη σε 15σύλλαβα ομοιοκατάληκτα δίστιχα, διακρίνεται για την τεχνική του στίχου και την εικονοποιία της. Οι επιρροές τόσο από τη λαϊκή όσο και από την επώνυμη λυρική παράδοση (ιδίως από τον Σολωμό) είναι ευδιάκριτες. Η σύνθεση ολοκληρώθηκε το 1917, όταν ο Σικελιανός ήταν συγκλονισμένος από τον θάνατο της αδελφής του Πηνελόπης. Χωρίζεται σε πέντε μέρη. Τα αποσπάσματα που ακολουθούν προέρχονται από το πρώτο μέρος.

Άσμα πρώτο

Χνούδια και πούπουλα, μικρά φτερά, ξυλάκια, φύλλα,
όσα σωρεύει το πουλί στου δάσου τη μαυρίλα

και πηγαινόρχεται αστραπή, στη γη ν' αδράξει κάτου
μια λαμπερή αλογότριχα, λίγο μαλλί προβάτου!

Α, τούτ' η ζέστα είναι βαθιά· δε μοιάζει, λες, εκείνη
που μέσα στου ήλιου την πηγή σαν κύκνοι πλένε οι κρίνοι!

Αυτή είναι ρόδο πόγινε και π' όλο μεγαλώνει
σε μεταξένιο κέντημα, καιρούς, με το βελόνι·

κάθε γωνιά του, ανασκωτή μ' ολάκερο νυχτέρι,
όλο χρυσό, που πια δεν είναι ρόδον, είναι αστέρι·

που πια είναι τ' άστρο τ' ορθρινό κι ο λύχνος στο σκοτάδι
και το καντήλι της Κυράς, πάντα γιομάτο λάδι,

που μες στη σκιά, κρεμάμενον από την περιστέρα,
τη νύχτα ανοίγει και μπουμπούκι σφίγγει την ημέρα!

[...]

Α, και ζεστό είναι σαν η γη μια σπιδαμή από κάτου,
κι ως το πουλί π' αποκοιμιέται πίσω απ' τα φτερά του!

[...]

Α, τούτ' η ζέστα απ' το Θεό μονάχα είναι βγαλμένη,
ακόμα και το θάνατο η ψυχή μου να υπομένει,

των αδερφών το θάνατο και των δικών, κι ακόμα
εκείνου που μας έδινε και την ψυχή στο στόμα!

Α, τούτ' η ζέστα πια δε μοιάζει καμιάν άλλη,
γιατί, αν κρατήσω μέσα στις δυο φούχτες το κεφάλι,

πότε το νιώθω σαν πηγή και πότε ωσάν καμίνι.
Ζει ο σπόρος, ζει, του αθάνατου, και μέσα μου έχει μείνει!

Ζει ο σπόρος όλων των ανθών, και η μυστική τους μάνα
μιλιά δεν έχει μέσα μου, μα βόγκει ως η καμπάνα,

ως η καμπάνα η θροντερή που, με τα μεσημέρια,
στις στέγες κάνει να τρεμοπετάν τα περιστέρια...

Κι αν κλείσω και τα βλέφαρα, Τη βλέπω· ω, πόσα, πόσα,
τριγύρω απ' το καντήλι Της, του σκοταδιού τα κρόσσα,

και των ματιών Της η άβυσσο, κ' η ασάλευτή Της όψη,
σα σπάδα που μπορεί και την καρδιά στα δυο να κόψει!

Ωσάν αϊτίνα κάθεται μες στην αίτοφωλιά Της·
από τη γέννα εσκώδηκε, κι απάρθενη η κοιλιά Της.

Λεχώνα στέκει ασάλευτη μες στην υπομονή Της,
σφίγγοντας, ωσά νέο lionτάρι, το μονογενή Της!

Με της λεχώνας τη ματιά που διαπερνάει την πλάση
και δεν αφήνει, ακοίμητη, κανέναν να πλησιάσει

αν ίσως και δεν έρχεται στα χείλη του να πάρει
του γιου Της, που απ' το σκέπασμα περσεύει, το ποδάρι.

Άγγελος Σικελιανός, *Λυρικός Βίος*, τόμος Δ',
φιολ. επιμ. Γ. Π. Σαββίδης, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 2003

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. Ο ποιητικός λόγος του Σικελιανού είναι γεμάτος εικόνες με υποβλητική δύναμη αλλά και περίπλοκη σύνταξη. Επαληθεύονται αυτές οι παρατηρήσεις στο απόσπασμα από το *Μήτηρ Θεού*; Να το αποδείξετε με παραδείγματα από το κείμενο.
2. Αν εικονογραφούσατε το απόσπασμα, ποια χρώματα θα επιλέγατε, και γιατί; Να αιτιολογήσετε τις απαντήσεις σας.
3. Να υπογραμμίσετε τα στοιχεία που κυριαρχούν στις εικόνες του αποσπάσματος: από πού τα αντλεί ο ποιητής και τι δείχνει αυτό για τις πηγές της έμπνευσής του;
4. Σύμφωνα με το εισαγωγικό σημείωμα, το ποίημα *Μήτηρ Θεού* είναι γραμμένο με αφορμή τον θάνατο της αδελφής του Σικελιανού. Το απόσπασμα που μελετήσατε μιλάει για θάνατο; Με βάση τις παρατηρήσεις σας, να σχολιάσετε την κυρίαρχη ιδέα που θέλει να αναδείξει ο ποιητής.
5. Η μορφή της Παναγίας, όπως παρουσιάζεται από τον Σικελιανό στις τελευταίες στροφές του αποσπάσματος, μοιάζει ή διαφέρει από εκείνη που γνωρίζετε από την εκκλησιαστική παράδοση; Για να απαντήσετε, παρουσιάστε στην τάξη μερικές τέτοιες θρησκευτικές εικόνες.

6. Παραδοσιακός και ελευθερωμένος 15σύλλαβος

7. Δημιουργική ανάγνωση: Αναζητήστε και διαβάστε ή ακούστε το παραμύδι της Φωτεινής Κωστάκου και της Δέσποινας Πικοπούλου για τον Σικελιανό, *Ένας ονειροπόλος ποιητής... Λευκάδα – Αθήνα – Ολυμπία – Δελφοί* (εικονογράφηση Μαρία Μανουρά, Ελληνοεκδοτική, Αθήνα 2022), μαζί με τη βιβλιοκρισία της Αθηνάς Βογιατζόγλου: <https://www.hartismag.gr/hartis-40/afierwma/otan-o-sikelianos-ghinetai-paramythi>, και συζητήστε τις εντυπώσεις σας στην τάξη.

Άγγελος Σικελιανός

ΣΥΝΑΝΑΓΝΩΣΕΙΣ

Τάκης Παπατσώνης

Η εδνεγερσία

Στην ποίηση του Τάκη Παπατσώνη (1895-1976) το δρασκευτικό στοιχείο είναι έκδηλο ακόμη και σε ποιήματα με ιστορική θεματική – τονίζοντας το αδιαίρετο της εθνικής και χριστιανικής παράδοσης – όπως το απόσπασμα που ακολουθεί από το ποίημα «Η εδνεγερσία» που ανήκει στην ενότητα «Του Γένους και των Μαρτύρων» της συλλογής Εκλογή Β' (1962).

Ήταν η ώρα δειλινού, κι αποσπερίς
ψαλδήκανε οι ουράνιοι παιάνες.

Όσο κι' αν έδειχνε ο χειμώνας
πως δε θα φύγει, απ' όπου ευρέθη,
μεγάλη κίνηση είχε ο ουρανός
και τα φτερά τα εαρινά
πολύ δουλέψαν.

Ο άπιστος κι ο αγριωπός δεν είχε θέση
σε μιαν Ελλάδα που αφιερώθηκε στο Θεό της
απόκομμα ασημένιο κολλημένο
στο εικόνισμα το πολυφιλημένο.

Ήρθε στιγμή που ομοιώθηκε η Ελλάδα
με Παναγία κι είπε πάλι Εκείνη
το Ιδού, η δούλη κι εγώ του Κυρίου.

Κοινολογείτο από παντού ο θείος ο λόγος
στα φανερά: Εγγύς το Πάσχα, ετοιμασθείτε.

Κι' ήρθε το Πάσχα τω όντι,
αφού του προηγήθη
ο Μυστικός ο Δείπνος
του Μεσολογγιού.

Τ. Κ. Παπατσώνης, Εκλογή Α'. *Ursa Minor*. Εκλογή Β',
εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1988

Νικηφόρος Βρεττάκος

Επιτάφιος Σταυρός για χιλιάδες βρέφη

Τα ονόματά τους τα γνώριζαν μόνο οι μητέρες τους.
Εγώ τα ονόμασα όλα μαζί δειόν βρέφος.
Η ποίηση είναι μια γωνιά του Θεού, και το βρέφος
το τύλιξα στη σινδόνη των στίχων μου.

Μιλάτε σιγά, περπατάτε σιγά...

Αυτή μου η σελίδα είναι
ο απέριτος, έντιμος τάφος τους.

Νικηφόρος Βρεττάκος, *Ποιήματα*, εκδ. Τρία Φύλλα, Αθήνα 1983

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. α) Τι προεκτάσεις δίνει στο ποίημα του Σικελιανού *Μήτηρ Θεού* το απόσπασμα από το ποίημα «Η εθνεγερσία» του Παπατσώνη;
β) Θα ταίριαζε στο ποίημα του Παπατσώνη ο τίτλος «Μήτηρ Ελλάδος»; Να αιτιολογήσετε την απάντησή σας με αναφορές στο κείμενο.

2. Να αναπτύξετε την παρακάτω στροφή από το ποίημα «Η εθνεγερσία» του Παπατσώνη σε ένα κείμενο για τη σχολική εφημερίδα (μέχρι 250 λέξεις) λαμβάνοντας υπόψη τη δρασκευτική και ιστορική παράδοση του ελληνικού λαού:

*Ο άπιστος κι ο αγριωπός δεν είχε δέση
σε μιαν Ελλάδα που αφιερώθηκε στο Θεό της
απόκομμα ασημένιο κολλημένο
στο εικόνισμα το πολυφιλημένο.*

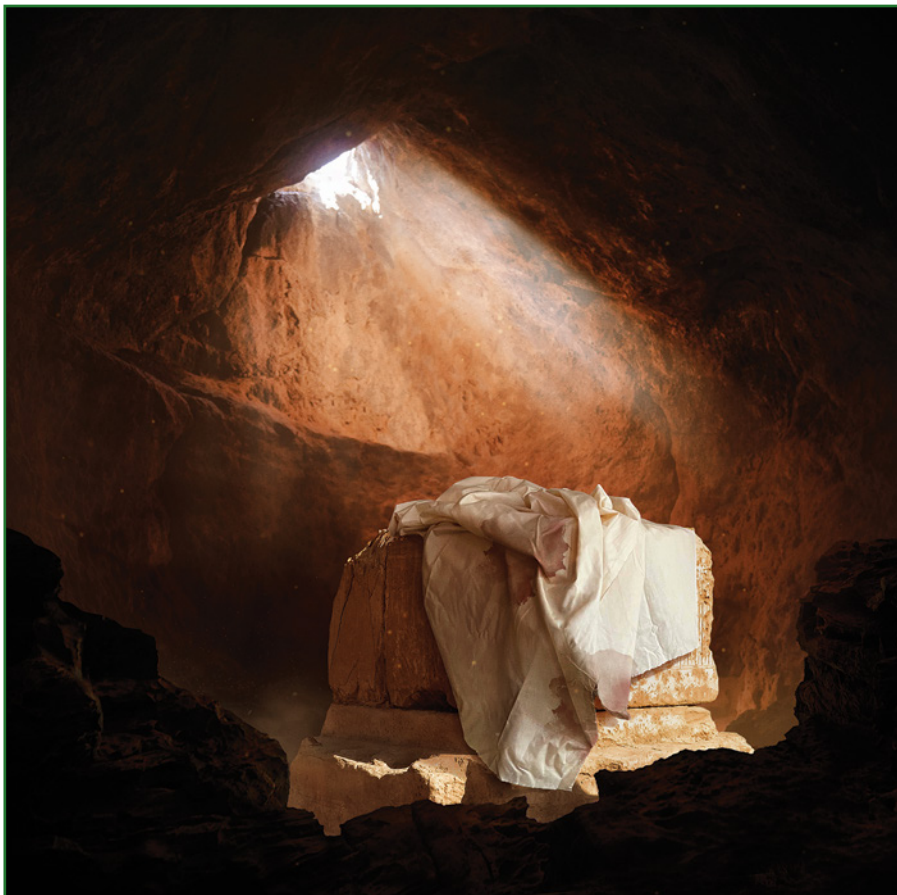
3. Θα μπορούσαν οι παρακάτω στίχοι από το ποίημα του Σικελιανού «Το βρέφος» να συμπληρώσουν το ποίημα του Βρεττάκου «Επιτάφιος Σταυρός για χιλιάδες βρέφη», και σε ποιο σημείο;

*Τι είν' αυτό το βρέφος
το Μέλλον κι όλος ο Άνθρωπος για πάντα.*

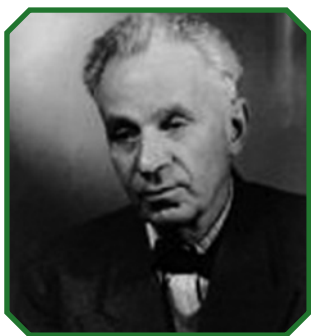
Να συζητήσετε τις απαντήσεις σας στην τάξη.

4. Θα δεωρούσατε το ποίημα του Βρεττάκου «Επιτάφιος Σταυρός για χιλιάδες βρέφη» ποίημα ποιητικής και γιατί;
5. Δημιουργική γραφή: Δημιουργήστε ένα δικό σας ποίημα με αφορμή την επικαιρότητα, στο οποίο θα ταίριαζε ο τίτλος του ποιήματος του Βρεττάκου «Επιτάφιος Σταυρός για χιλιάδες βρέφη».
6. Δημιουργική ανάπλαση του ποιήματος του Βρεττάκου «Επιτάφιος Σταυρός για χιλιάδες βρέφη»

Κώστας Βάρναλης

Ο Κώστας Βάρναλης (1884-1974) γεννήθηκε στον Πύργο της Ανατολικής Ρωμυλίας (το σημερινό Μπουργκάς της Βουλγαρίας) και στη μακρά ζωή του βίωσε όλα τα σημαντικά ιστορικά γεγονότα του 20ού αιώνα, στην Ελλάδα και στον κόσμο, μέχρι τη Δικτατορία. Από νωρίς ασπάστηκε τον μαρξισμό και υπήρξε μαχητικός υπερασπιστής των κομμουνιστικών ιδεών με την πένα και τη δράση του. Στα γράμματα εμφανίστηκε αρχικά με το ψευδώνυμο Δήμος Τανάλιας. Εργάστηκε ως φιλόλογος και δημοσιογράφος και, εκτός από το ποιητικό, άφησε σημαντικό κριτικό και μεταφραστικό έργο. Ο Βάρναλης διακρίνεται για το μαχητικό πνεύμα των κειμένων του, την καυστική του σάτιρα και τη στιχουργική του επιδεξιότητα. Τα έργα του, γραμμένα σε μια στρωτή και καλλιεργημένη δημοτική, φανερώουν την κοινωνική του συνείδηση και τον βαθύ ανθρωπισμό του.

Η Μάνα του Χριστού

Το ποίημα ανήκει στην πρώτη σημαντική σύνδεση του Βάρναλη με τίτλο Το φως που καίει, η έκδοση της οποίας έγινε το 1922. Στο έργο αυτό ο ποιητής, έχοντας μετατοπιστεί ιδεολογικά στον χώρο της Αριστεράς και υπό το βάρος των συνεπειών του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, χρησιμοποιεί τις μορφές του μυθικού Προμηθέα και του Ιησού ως σύμβολα κοινωνικών επαναστατών που μαρτύρησαν υπέρ του ανθρώπου. Στο απόσπασμα που ακολουθεί ακούγεται ο σπαρακτικός δρόνος της Παναγίας-μάνας που χάνει το παιδί της στο άνθισμα της φύσης και της νιότης του για χάρη ενός ανώτερου σκοπού.

Φεύγεις πάνω στην άνοιξη, γιε μου καλέ μου,
Άνοιξή μου γλυκιά, γυρισμό που δεν έχεις.
Η ομορφιά σου βασίλευε κίτρινη, γιε μου,
δε μιλάς, δεν κοιτάς, πώς μαδιέμαι, γλυκέ μου!

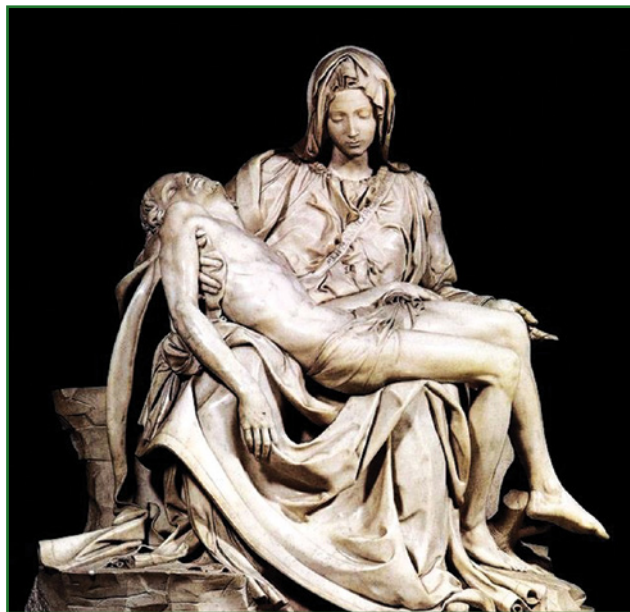
Καθώς κλαίει, σαν της παίρνουν το τέκνο, η δαμάλα,
ξεφωνίζω και νόημα δεν έχουν τα λόγια.
Στύλωσέ μου τα δυο σου τα μάτια μεγάλα:
τρέχουν αίμα τ' αστήδια, που βύζαξες γάλα.

Πώς αδύναμη στάθηκε τόσο η καρδιά σου
στα λαμπρά Γεροσόλυμα Καίσαρας να μπεις!
Αν τα πλήθη αλαλάζανε ξώφρενα (αλιά σου!)
δεν ηξέραν ακόμα ούτε ποιο τ' όνομά σου!

Κει στο πλάγι δαγκάναν οι οχτροί σου τα χείλη...
Δολερά ξεσηκώσανε τ' άγνωμα πλήθη
κι όσο ο γήλιος να πέσει και να έρδει το δείλι,
το σταυρό σου καρφώσαν κι οι οχτροί σου κι οι φίλοι.

Μα γιατί να σταθείς να σε πιάσουν! Κι ακόμα,
σα ρωτήσανε: «Ποιος ο Χριστός;» τι 'πες «Να με»!
Αχ! Δεν ξέρει, τι λέει το πικρό μου το στόμα!
Τριάντα χρόνια παιδί μου δε σ' έμαθ' ακόμα!

Κώστας Βάρναλης, *Ποιητικά*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1956

Μιχαήλ Ἄγγελος, *Pietà* (Αποκαδήλωση)

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. Βρείτε το είδος του ποιήματος του Κώστα Βάρναλη «Η Μάνα του Χριστού»

2. α) Συζητήστε στην τάξη αν και με ποιον τρόπο το γλυπτό του Μιχαήλ Ἀγγέλου *Pietà* μπορεί να συσχετιστεί με το ποίημα του Βάρναλη.
β) Δοκιμάστε να αποδώσετε εσείς εικαστικά μία από τις στροφές της «Μάνας του Χριστού» (εκείνη που σας έκανε μεγαλύτερη εντύπωση).

3. Η ατμόσφαιρα του ποιήματος του Βάρναλη και η μελοποιημένη εκδοχή της

4. Να συνδέσετε την πρώτη στροφή του αποσπάσματος από τη «Μάνα του Χριστού» του Βάρναλη με τον μύθο του Ἄδωνι (όπως τον ξέρετε από το μάθημα των Αρχαίων Ελληνικών), βρίσκοντας τα κοινά στοιχεία μεταξύ τους, σε ένα κείμενο 100-150 λέξεων.

5. Γλωσσάρι στιχουργικής και δραστηριότητα

6. Να συγκρίνετε το ποίημα του Βάρναλη με τα Εγκώμια του Επιταφίου Θρήνου της Μεγάλης Παρασκευής και να συζητήσετε τις παρατηρήσεις σας στην τάξη.

7. Ω γλυκύ μου έαρ

8. Δημιουργική ανάγνωση: Για να δείτε και άλλες ποιητικές εκδοχές της Παναγίας, αναζητήστε στη σχολική σας βιβλιοθήκη ή στο διαδίκτυο τα παρακάτω ποιήματα. Στη συνέχεια, διαβάστε τα στην τάξη και σχολιάστε τα:

- Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, «Στην Παναγία την Κουνίστρα»
- Κ. Π. Καβάφης, «Δέσεις»
- Τάκης Παπατσώνης, «Ρεμβασμός Δεκαπενταυγούστου»
- Ζωή Καρέλλη, «Στο εικονοστάσι»
- Νικηφόρος Βρεττάκος, «Δυο μητέρες νομίζουν πως είναι μόνες στον κόσμο»
- Λέων Κουκούλας, «Τη Υπερμάχω Στρατηγώ»

9. Ομαδοσυνεργατική δραστηριότητα: Χωριστείτε σε δύο ομάδες: η πρώτη θα αναζητήσει τα θρηνητικά Εγκώμια της Παναγίας που ψάλλονται στην εκκλησία τη Μεγάλη Παρασκευή («Ω γλυκύ μου έαρ» κ.ά.), και η δεύτερη δημοτικά μοιρολόγια (με τη μουσική τους). Συνεργαστείτε κατόπιν οι δύο ομάδες για να δημιουργήσετε ένα ηλεκτρονικό λεύκωμα που να συνδυάζει λόγο και μέλος, δηλαδή τα κείμενα και τη μελωδία τους. Συζητήστε τις παρατηρήσεις σας για τη μουσική εκφορά των βυζαντινών και των δημοτικών θρήνων (για το τελευταίο σκέλος μπορείτε να ζητήσετε και τη βοήθεια του καθηγητή/της καθηγήτριας της Μουσικής).

Κώστας Βάρναλης

ΣΥΝΑΝΑΓΝΩΣΕΙΣ

Γιωσέφ Ελιγιά

Ο Ιησούς από τη Ναζαρέτ

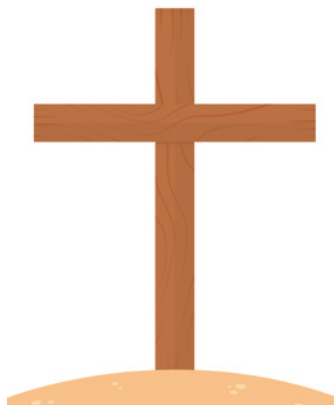
*Τίποτε, μες στην ανθρώπινη Ιστορία, δεν
μπορεί να ισοφαρίσει την αγάπη που Της
έχει εμπνεύσει, την παρηγοριά που Της έχει
σκορπίσει,
την αρετή που Της έχει ενδαρρύνει, την
ελπίδα και τη χαρά που Της έχει ξανάψει μες' στ'
ανθρώπινα στήθια...
A Jewish view of Jesus
του φιλελεύθερου ραβίνου Enelow Hyman*

Απόψε ήρθα κι εγώ, γλυκέ αδερφέ της Ναζωραίας
βάρβαρα πάθη πνίγοντας εντός μου κι άγρια μίση,
να κλάψω μπρος στο αιμόφυρτο κορμί της πλέον ωραίας
ψυχής, που έχει ποτέ στον Κόσμο ετούτο ανθοβολήσει.

Της Γαλιλαίας κρίνε σεμνέ, μπρος το λευκό το φως σου
πόσες φορές φτερούγισαν των ταπεινών οι Ελπίδες!
Πλήθη σταυροί καταντικρύ στηθήκαν στο δικό σου,
δικοί και ξένοι οι Φαρισαίοι, αλί, κι οι Σταυρωτήδες.

Δεν είσαι ο πρώτος, μήτε κι ο στερνός Εσταυρωμένος
γλυκέ Ιησού, στον κόσμο αυτόν της πίκρας και του φτόνου·
Κι όμως η δόξα σου άσπιλη μέσ' των θνητών το γένος:
Είσαι, δεν είσαι γιος Θεού – μα είσαι ο Θεός του πόνου!...

Γιωσέφ Ελιγιά, Άπαντα, εκδ. Γαβριηλίδης, Αθήνα 2009

Ματθαίος Μουντές

Η αντοχή των υλικών

Διαδόθηκε πως είδαν την Παναγία να υφαίνει
μικρά ράσα για τα παιδιά των σκλάβων.
Κάθεται λένε παράμερα, κάτω από ένα σκίνο,
υφαίνει και κλαίει. Ποιος ξέρει, ίσως ν' άκουσε
για την προδοσία, ίσως να λυπάται ακόμα για
τις μικροσκοπικές δεσποινίδες που τις έδωξαν
από τον Πύργο και κατεβαίνουν τρεκλίζοντας προς τα βράχια.
Η Παναγία δεν είναι μια ξένη σε τούτο τον τόπο.
Βέβαια, δεν έχει καμιά σχέση με τα φιλόπτωχα ταμεία
ούτε με τα κλουβιά, ούτε με τα πυροτεχνήματα.
Όμως κάτι παιδιά είπαν πως την είδαν να κοιμάται
τις βραδιές σ' εκείνα τα χαλάσματα στο ρέμα.
Άραγε πληροφορήθηκε για τη λόγχη;
Τα πηγάδια –ευτυχώς– φέτος γέμισαν.
Λένε πως βοήθησαν σ' αυτό πολύ τα δάκρυά της.

Ματθαίος Μουντές, *Η αντοχή των υλικών*, εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα 1985

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. Να εντοπίσετε λεξιλογικές και νοηματικές ομοιότητες ανάμεσα στο ποίημα του Κώστα Βάρναλη «Η Μάνα του Χριστού» και στο ποίημα του Γιώσεφ Ελιγιά «Ο Ιησούς από τη Ναζαρέτ».
2. Αφού αναζητήσετε στοιχεία για τον Ελιγιά σε βιογραφικά λεξικά ή ηλεκτρονικές πηγές (π.χ. στην ιστοσελίδα του Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος: <https://old-site.jewishmuseum.gr/ogiosef-eligia-kai-i-epochi-toy-zoi-kai-ergo-v/>), ανασυνθέστε τη βιοεργογραφία του σε ένα σύντομο άρθρο (μέχρι 100 λέξεις) για τη σχολική εφημερίδα, αντλώντας και εικόνες από την παραπάνω πηγή.
3. Διαβάστε το διήγημα του Δημήτρη Χατζή «Σαμπεδαί Καμπιλής» που ανήκει στη συλλογή *Το τέλος της μικρής μας πόλης*, το οποίο αναπλάθει λογοτεχνικά τη ζωή της εβραϊκής κοινότητας των Ιωαννίνων και τα προβλήματα που αντιμετώπισε ο Ελιγιά μέσα σε αυτήν εξαιτίας της αριστερής ιδεολογίας του (το διήγημα είναι αναρτημένο και στο διαδίκτυο: http://users.uoa.gr/~nektar/arts/prose/dhnmhtrhs_xatzhs_sampe8ai_kampilhs.htm).

4. Το ποίημα «Η αντοχή των υλικών» ανήκει στην ομότιτλη συλλογή του Ματθαίου Μουντέ που πρωτοκυκλοφόρησε το 1971. Αναζητήστε στοιχεία για την περίοδο αυτή στην Ελλάδα – από το βιβλίο της Ιστορίας σας ή και από άλλες έγκυρες πηγές (π.χ. <https://www.sansimera.gr/articles/250>) – και σχολιάστε αν και πώς το περιεχόμενο του ποιήματος συνδέεται με τις ιστορικές περιπέτειες του ελληνικού λαού εκείνα τα χρόνια σε ένα κείμενο μέχρι 200 λέξεις στον ατομικό σας φάκελο.
5. Να σχολιάσετε τον στίχο του Μουντέ «Η Παναγία δεν είναι μια ξένη σε τούτο τον τόπο» σε ένα κείμενο περίπου 150-200 λέξεων ανακαλώντας τις γενικές γνώσεις σας για τη σχέση του ελληνικού λαού με τη Μητέρα της χριστιανοσύνης (λάβετε υπόψη και το απόσπασμα από το ποίημα «Η εθνεγερσία» του Παπατσώνη που δίνεται πιο πάνω).
6. Ποίημα του Νίκου Καββαδία «Οι προσευχές των ναυτικών» και δραστηριότητα

Κώστας Καρυωτάκης

Ο Κώστας Καρυωτάκης (1896-1928) θεωρείται ο σημαντικότερος εκπρόσωπος της λεγόμενης «γενιάς του '20». Το έργο του, μολοντί μικρό σε έκταση, αφού ο ποιητής πρόλαβε να εκδώσει μόλις τρεις συλλογές (Ο πόνος του ανθρώπου και των πραγμάτων, 1919 – Νηπενθή, 1921 – Ελεγεία και σάτιρες, 1927), άσκησε σημαντική επίδραση στους συγχρόνους του αλλά και στους κατοπινούς Έλληνες δημιουργούς. Ο «καρυωτακισμός» είναι μια λογοτεχνική τάση, ένα «κλίμα» απαισιοδοξίας και μελαγχολίας διάχυτο στους ποιητές του Μεσοπολέμου, που ενισχύθηκε ιδιαίτερα μετά την αυτοκτονία του Καρυωτάκη στην Πρέβεζα (σε ηλικία 32 ετών). Ωστόσο, ο Καρυωτάκης, ως άνθρωπος και ως δημιουργός, χαρακτηρίζεται από εναγώνια υπαρξιακά ερωτήματα και αναζητήσεις, όπως επίσης και από έντονη αμφισβήτηση των κοινωνικών και αισθητικών συμβατικοτήτων, που κάνουν την ποίησή του αιχμηρή, ειρωνική, συχνά αυτοσαρκαστική, και όχι απλώς «μελαγχολική». Επιπλέον η στιχουργία του παρουσιάζει πρωτοποριακά χαρακτηριστικά για την εποχή του. Ο ίδιος ανέπτυξε επίσης σημαντική συνδικαλιστική δράση ως Γενικός Γραμματέας της Ένωσης Δημοσίων Υπαλλήλων.

Δον Κιχώτες

Κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου η μορφή του Δον Κιχώτη, του κωμικοτραγικού ήρωα του Μ. Θερβάντες (1547-1616), εμφανίζεται στο έργο πολλών Ελλήνων ποιητών συνήθως εξιδανικευμένη. Το ομώνυμο ποίημα του Καρυωτάκη ανήκει στη συλλογή Νηπενθή (1921) και σ' αυτό ο ποιητής σχολιάζει κριτικά τον ιδεοληπτικό ήρωα και τους ομοίους του, υπό το πρίσμα της δικής του φιλοσοφίας ζωής, με ευδιάκριτα τα στοιχεία της πικρής ειρωνείας και του (αυτο)σαρκασμού.

Οι Δον Κιχώτες πάνε ομπρός και βλέπουνε ως την άκρη του κονταριού που εκρέμασαν σημαία τους την Ιδέα. Κοντόφθαλμοι οραματιστές, ένα δεν έχουν δάκρυ για να δεχτούν ανθρώπινα κάθε βρισιά χυδαία.

Σκοντάφτουνε στη Λογική και στα ραβδιά των άλλων αστεία δαρμένοι σέρνονται καταμεσής του δρόμου, ο Σάντσοσ λέει «δε σ' το 'λεγα;» μα εκείνοι των μεγάλων σχεδίων αντάξιοι μένουνε και: «Σάντσο, τ' άλογό μου!»

Έτσι αν το θέλει ο Θερβαντές, εγώ τους είδα, μέσα στην μίαν ανάληγη Ζωή, του Ονείρου τους ιππότες άναντρα να πεζέψουνε και, με πικρήν ανέσα, με μάτια ογρά, τις χίμαιρες ν' απαρνηθούν τις πρώτες.

Τους είδα πίσω να 'ρδουνε —παράφρονες, ωραίοι ρηγάδες που επολέμησαν γι' ανύπαρχτο βασίλειο— και σαν πορφύρα νιώθοντας χλευαστικά πως ρέει, την ανοιχτή να δείξουνε μάταιη πληγή στον ήλιο!

Κ. Γ. Καρυωτάκης, *Τα ποιήματα* (1913-1928), επιμ. Γ. Π. Σαββίδης, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1992

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. Οι «Δον Κιχώτες» του Κώστα Καρυωτάκη είναι ποίημα εμπνευσμένο από μια θρυλική μορφή της ευρωπαϊκής λογοτεχνίας, τον ήρωα του Θερβάντες. Να αναζητήσετε πληροφορίες για τον Ισπανό συγγραφέα και την υπόθεση του έργου του και να κάνετε μια σύντομη παρουσίαση στην τάξη.
2. Το ποίημα του Καρυωτάκη είναι χωρισμένο σε δύο μέρη: στο ένα παρουσιάζεται ο Δον Κιχώτης από τον Θερβάντες και στο άλλο η άποψη του Καρυωτάκη για τον ήρωα:
α) να εντοπίσετε τους στίχους που περιέχουν την κάθε άποψη,
β) να σχολιάσετε σε τι διαφέρει η ερμηνεία του Καρυωτάκη σε ένα κείμενο περίπου 80 λέξεων.

3. Άσκηση Σωστό / Λάθος για το ποίημα του Καρυωτάκη «Δον Κιχώτες»

4. Αναζητήστε στο διαδίκτυο και ακούστε τη μελοποίηση του ποιήματος «Δον Κιχώτες» του Καρυωτάκη από τον Θάνο Μικρούτσικο (https://www.youtube.com/watch?v=YmvMIL_VbEE):
α) Θεωρείτε ότι η μελοποίηση ανταποκρίνεται στον τόνο του ποιήματος του Καρυωτάκη;
β) Αν το μελοποιούσατε εσείς, θα αλλάζατε τη μελωδία και σε ποιο σημείο του ποιήματος/ τραγουδιού; Να αιτιολογήσετε τις απαντήσεις σας.
5. Να ερμηνεύσετε την τελευταία στροφή του ποιήματος «Δον Κιχώτες», λαμβάνοντας υπόψη και το παρακάτω ποίημα του Καρυωτάκη με τίτλο «Φθορά»:

*Στην άμμο τα έργα στήνονται μεγάλα των ανδρώπων,
και σαν παιδάκι τα γκρεμίζει ο Χρόνος με το πόδι.*

6. Δημιουργία άλμπουμ με αναπαραστάσεις του Δον Κιχώτη

Κώστας Καρυωτάκης

ΤΡΕΙΣ ΜΕΓΑΛΕΣ ΧΑΡΕΣ

Όμορφος κόσμος, ηθικός, αγγελικά πλασμένος!

Δ. Σολωμός

Ι. Καλός Υπάλληλος

Είναι ένας αγαθός γεροντάκος. Έπειτα από τριάντα χρόνων υπηρεσία, έχει να διατρέξει όλους τους βαθμούς. Γραφεύς στο πρωτόκολλο.

Πάντα έκανε τη δουλειά του ευσυνείδητα, σχεδόν με κέφι. Σκυμμένος από το πρωί ως το βράδυ στο παρθενικό βιβλίο του, περνούσε τους αριθμούς και αντέγραφε τις περιλήψεις. Κάποτε, μετά την καταχώριση ενός εισερχομένου ή ενός εξερχομένου, τράβαγε μια γραμμή που έβγαине από την τελευταία στήλη και προχωρούσε προς το περιθώριο, έτσι σαν απόπειρα φυγής. Αυτή η ουρά δεν είχε δέση εκεί μέσα, όμως την τραβούσε διαστικά, με πείσμα, θέλοντας να εκφράσει τον εαυτό του. Αν έσκυβε κανείς πάνω στην απλή και ίσια γραμμούλα, θα διάβαζε την ιστορία του καλού υπαλλήλου.

Νέος ακόμη, μπαίνοντας στην υπηρεσία, χαιρέτησε με συγκαταβατικό χαμόγελο τους συναδέλφους του. Έτυχε να καδίσει σ' αυτή την καρέκλα. Κι έμεινε εκεί. Ήρθαν άλλοι αργότερα, έφυγαν, πέθαναν. Αυτός έμεινε εκεί. Οι προϊστάμενοί του τον θεωρούσαν απαραίτητο. Είχε αποκτήσει μια φοβερή, μοιραία ειδικότητα.

Ελάχιστα πρακτικός άνθρωπος. Τίμιος, ιδεολόγος. Μ' όλη τη φτωχική του εμφάνιση, είχε αξιώσεις ευπατρίδου. Ένα πρωί, επειδή ο Διευθυντής του τού μίλησε κάπως φιλικότερα, πήρε θάρρος, του απάντησε στον ενικό, γέλασε μάλιστα ανοιχτόκαρδα και τον χτύπησε στον ώμο. Ο κύριος Διευθυντής τότε, μ' ένα παγωμένο βλέμμα, τον κάρφωσε πάλι στη θέση του. Κι έμεινε εκεί.

Τώρα, θγαίνοντας κάθε βράδυ από το γραφείο, παίρνει τον παραλιακό δρόμο, βιαστικός-βιαστικός, γυρίζοντας δαιμονισμένα το μπαστούνι του με την ωραία, νικέλινη λαβή. Γράφει κύκλους μέσα στο άπειρο. Και μέσα στους κύκλους τα σημεία του απείρου. Όταν περάσει τα τελευταία σπίτια, δ' αφήσει πάντα να ξεφύγει ψηλά με ορμή το μπαστούνι του, έτσι σαν απόπειρα λυτρωμού.

Μετά τον περίπατο τρυπώνει σε μια ταβέρνα. Κάθεται μόνος, αντίκρυ στα μεγάλα, φρεσκοβαμμένα βαρέλια. Όλα έχουν γραμμένο πάνω απ' την κάνουλα, με παχιά, μαύρα γράμματα, τ' όνομά τους: Πηνειός, Γάγγης, Μισισισιπής, Τάρταρος. Κοιτάζει εκστατικός μπροστά του. Το τέταρτο ποτηράκι γίνετα ποταμόπλοιο, με το οποίο ταξιδεύει σε θαυμαστούς, άγνωστους κόσμους. Από τα πυκνά δέντρα, πίδαχοι σκύβουν και τον χαιρετάνε. Είναι ευτυχής.

Κ. Γ. Καρυωτάκης, *Ποιήματα και Πεζά*, επιμ. Γ. Π. Σαββίδης,
εκδ. Ερμής, Αθήνα 1991

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. Ο υπάλληλος στο πεζό του Καρυωτάκη δεν έχει όνομα: τι πιστεύετε ότι επιδιώκει να καταδείξει ο συγγραφέας με αυτό;

2. Συμπληρώστε το σχήμα με βασικά γνωρίσματα της δημοσιοϋπαλληλικής ζωής

3. Θεωρείτε ότι ο ήρωας του Καρυωτάκη είναι ευτυχισμένος ή δυστυχισμένος στη δουλειά του; Ποια πιστεύετε ότι είναι η βασική αιτία που νιώθει έτσι;
4. Να αντιγράψετε στον ατομικό σας φάκελο εκείνες τις φράσεις του πεζού κειμένου του Καρυωτάκη που δείχνουν τα αισθήματα του υπαλλήλου για τη δουλειά του.
5. Ο τίτλος «Καλός Υπάλληλος», όπως και ο στίχος του Σολωμού που τίθεται ως προμετωπίδα στο πεζό του Καρυωτάκη ταιριάζουν στο περιεχόμενό του; Πώς εξηγείτε αυτές τις επιλογές του συγγραφέα, τι πρόθεση αισθάνεστε ότι εξυπηρετούν;
6. Δημιουργική γραφή: Γράψτε κι εσείς ένα πεζό, στο πρότυπο του κειμένου του Καρυωτάκη, μεταφέροντας την υπόθεση στο σχολικό σας περιβάλλον (το γραπτό σας μπορεί να είναι και χιουμοριστικό, μια παρωδία).

7. Συνεξέταση του ποιήματος του Καρυωτάκη «Δημόσιοι υπάλληλοι» με το πεζό του «Ι. Καλός Υπάλληλος»

8. Σταθμοί της ζωής και της συνδικαλιστικής δράσης του Καρυωτάκη: διαδραστικό χρονολόγιο

9. Ερευνητική εργασία (project): Χωριστείτε σε δύο ομάδες: η πρώτη θα μελετήσει το παραπάνω χρονολόγιο αντλώντας επιπλέον στοιχεία για το δημοσιοϋπαλληλικό επάγγελμα και τη συνδικαλιστική δράση του Καρυωτάκη από τη μονογραφία της Γεωργίας Δάλκου, *Κωνσταντίνος Γεωργίου Καρυωτάκης. Δημόσιος υπάλληλος εξ Αθηνών, μετατεθείς εις Πρέβεζαν εσχάτως...*, εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα 1986 (ή από την πτυχιακή εργασία: <https://pergamamos.lib.uoa.gr/uoa/dl/frontend/file/lib/default/data/2812795/theFile>). Η δεύτερη ομάδα θα αναζητήσει άλλα ποιήματα και πεζά του Καρυωτάκη που μιλούν για την υπαλληλική ζωή στον ιστότοπο της «Ανεμόσκαλας». Τα αποτελέσματα της έρευνας των δύο ομάδων θα παρουσιαστούν συνδυαστικά, σε ένα αφιέρωμα με τίτλο «Κ. Γ. Καρυωτάκης: ο υπάλληλος-ποιητής», είτε στη σχολική εφημερίδα είτε στην τάξη, με την καθοδήγηση της/του φιλόλογου σας.

10. Αναζητήστε και παρακολουθήστε από το ψηφιακό αρχείο της ΕΡΤ (<https://archive.ert.gr/8478/>) το ντοκιμαντέρ του Τάσου Ψαρρά για τη ζωή και το έργο του Καρυωτάκη.

Κώστας Καρυωτάκης

ΣΥΝΑΝΑΓΝΩΣΕΙΣ

Κώστας Ουράνης

Δον Κιχώτης

Ατσάλινος και σοβαρός απάνω στ' άλογό του
το αχαμνό, του Θερβαντές ο ήρωας περνάει·
και πίσω του, στο στωικό γαϊδούρι του καβάλα,
ο ιπποκόμος του ο χοντρός αγάλια ακολουδάει.

Αιώνες που ξεκίνησε κ' αιώνες που διαβαίνει
με σφραγισμένα επίσημα, ερμητικά τα χείλια
και με τα μάτια εκστατικά, το χέρι στο κοντάρι,
πηγαίνοντας στα γαλανά της Χίμαιρας βασίλεια...

Στο πέρασμά του απ' τους πλατειούς του κόσμου δρόμους, όσοι
τον συντυχαίνουν, για τρελλό τον παίρνουν, τον κοιτάνε,
τον δείχνει ο ένας του αλλουνού – κ' ειρωνικά γελάνε.

Ω ποιητή! Παρόμοια στο διάβα σου οι κοινοί
οι ανθρώποι χασκαρίζουνε. Άσε τους να γελάνε...

οι Δον Κιχώτες παν μπροστά κι οι Σάντσοι ακολουθάνε!

Κώστας Ουράνης, *Ποιήματα. Εκλογή*,
εκδ. Εστία, Αθήνα 2008

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. Το ποίημα του Κώστα Ουράνη «συνομιλεί» με εκείνο του Καρυωτάκη:
 - α) να επισημάνετε τις πιο χαρακτηριστικές λεξιλογικές ομοιότητες που βρίσκετε στα δύο ποιήματα.
 - β) Σε ποιο σημείο διαφέρει το ποίημα του Ουράνη; Να σχολιάσετε τη δική του ερμηνεία του συμβόλου του «Δον Κιχώτη» σε ένα σύντομο κείμενο 50-60 λέξεων.
2. Τόσο το ποίημα του Καρυωτάκη όσο και το ποίημα του Ουράνη είναι γραμμένα σε ιαμβικό Ιοσύλλαβο και παρουσιάζουν ένα χτυπητό γνώρισμα της νεωτερικής ποίησης, τη χρήση έντονου διασκελισμού (το νόημα δεν ολοκληρώνεται στο τέλος του στίχου). Να δηλώσετε τους στίχους που συμβαίνει αυτό στα δύο ποιήματα.

3. Το ποίημα «Δον Κιχώτης» του Νίκου Καζαντζάκη και δραστηριότητα

4. Ζωγραφίστε τον Δον Κιχώτη σε μια σύγχρονη εκδοχή του

5. Δημιουργική γραφή: Γράψτε ένα δικό σας ποίημα που να εκφράζει τι σημαίνει για σας ο «Δον Κιχώτης», είτε σε ελεύθερο στίχο είτε σε κάποια παραδοσιακή στιχουργική μορφή (15σύλλαβος, 10σύλλαβος, 11σύλλαβος) με στροφές και ομοιοκαταληξία, όπως τα ποιήματα που μελετήσατε. Να απαγγείλετε τα ποιήματά σας στην τάξη και να επιλέξει η ολομέλεια τα τρία καλύτερα για δημοσίευση στη σχολική εφημερίδα.
6. Δημιουργική ανάγνωση: Χωριστείτε σε μικρές ομάδες και διαβάστε από ένα κεφάλαιο από το μυθιστόρημα του Θερβάντες σε σύγχρονη ελληνική μετάφραση. Στη συνέχεια παρουσιάστε η κάθε ομάδα το κεφάλαιό σας στην τάξη, σαν λέσχη ανάγνωσης, επισημαίνοντας τα ουσιώδη σημεία της πλοκής. Στο τέλος συζητήστε ολόκληρο το βιβλίο και καταγράψτε την εντύπωση που σας έκανε στον ατομικό σας φάκελο.
7. Δημιουργήστε συνεργατικά ένα κόμικ μεταφέροντας την ιστορία του Δον Κιχώτη του Θερβάντες στο σήμερα.

Ονορέ Ντωμιέ,
Δον Κιχώτης και Σάντσο Πάντσα
(περίπου 1868)

Αντόν Τσέχοφ

Ο Αντόν Πάβλοβιτς Τσέχοφ (Anton Pavlovich Chekhov, 1860-1904), γιατρός στο επάγγελμα, είναι ένας από τους σημαντικότερους Ρώσους συγγραφείς του 19ου αιώνα και έχει επηρεάσει με το έργο του την παγκόσμια δραματουργία. Εκτός από τα θεατρικά του έργα, διακρίθηκε και ως διηγηματογράφος. Τα ευσύνοπτα διηγήματά του αποτελούν εξαιρετικά δείγματα ψυχολογικής και κοινωνικής ανατομίας, όπως αυτό που ακολουθεί.

Ο θάνατος ενός υπαλλήλου

Ένα υπέροχο βράδυ, ένας όχι λιγότερο υπέροχος επιστάτης, ο Ιβάν Ντμίτρεβιτς Τσερβιακόφ, καθόταν στη δεύτερη σειρά και παρακολουθούσε με τα κιάλια την παράσταση *Οι Καμπάνες του Κορνιεβίλ*. Παρακολουθούσε κι αισθανόταν τον εαυτό του ότι είχε φτάσει στο αποκορύφωμα της ευδαιμονίας. Όμως ξαφνικά... Στα διηγήματα συναντάμε συχνά αυτό το «όμως ξαφνικά». Οι συγγραφείς έχουν δίκιο, η ζωή είναι γεμάτη από τόσα απρόοπτα. Όμως ξαφνικά το πρόσωπό του συσπάστηκε, τα μάτια του δόλωσαν, η ανάσα του κόπηκε... Έβγαλε τα κιάλια από τα μάτια του, έσκυψε και...αψού... φτερνίστηκε, όπως βλέπετε. Το φτέρνισμα σε κανέναν και πουθενά δεν απαγορεύεται. Φτερνίζονται και οι μουζίκτοι, και οι αστυνομικοί, καμιά φορά ακόμα και οι μυστικοσύμβουλοι. Όλοι φτερνίζονται. Ο Τσερβιακόφ καθόλου δε στενοχωρήθηκε, σκουπίστηκε με το μαντίλι και, σαν ευγενικός άνθρωπος, κοίταξε γύρω του: Μήπως ενόχλησε κανέναν με το φτέρνισμά του; Αλλά να που τώρα συνειδητοποίησε ότι έπρεπε να στενοχωρεθεί πολύ. Είδε ότι ο γεράκος που καθόταν στο μπροστινό κάθισμα, στην πρώτη σειρά, σκούπιζε προσεκτικά τη φαλάκρα και το σβέρκο του με το γάντι και κάτι μουρμούριζε. Στο πρόσωπο του γεράκου ο Τσερβιακόφ αναγνώρισε το στρατηγό Μπριζάλοφ, που υπηρετούσε στη διοίκηση των συγγκοινωνιών.

«Τον πιτσιλίσια!» σκέφτηκε ο Τσερβιακόφ. «Δεν είναι προϊστάμενός μου, είναι ξένος, όμως είναι απρέπεια.»

Ο Τσερβιακόφ έβηξε, έσκυψε προς τα εμπρός και ψιθύρισε στο αυτί του στρατηγού:

— Συγχωρήστε με, εξοχότατε, σας πιτσιλίσια... χωρίς να το θέλω.

— Δεν είναι τίποτα...

— Για όνομα του Θεού, συγχωρήστε με. Πραγματικά... δεν το ήθελα.

— Αχ, ηρεμήστε, σας παρακαλώ! Αφήστε με ν' ακούσω.

Ο Τσερβιακόφ ντράπηκε, χαμογέλασε ηλιθία και άρχισε να κοιτάζει στη σκηνή. Κοίταζε, αλλά δεν ένιωθε πια ευδαιμονία. Άρχισε να τον βασανίζει η ανησυχία.

Στο διάλειμμα πλησίασε τον Μπριζάλοφ, στάθηκε δίπλα του και, κατανικώντας τη δειλία του, μουρμούρισε:

— Σας πιτσιλίσια, εξοχότατε... Συγχωρήστε με. Πραγματικά... δεν το έκανα για να...

— Αχ, αρκετά... Εγώ πια το ξέχασα, κι εσείς όλο τα ίδια! είτε ο στρατηγός ανυπόμονα, ενώ το κάτω χείλος του έτρεμε.

— «Το ξέχασε, αλλά έχει το βλέμμα της οχιάς», σκέφτηκε ο Τσερβιακόφ κοιτάζοντας με υποψία το στρατηγό. «Ούτε να μου μιλήσει δε θέλει. Πρέπει να του εξηγήσω ότι το έκανα άδελά μου, ότι αυτό είναι νόμος της φύσης, να μη νομίζει ότι ήθελα να τον φτύσω. Τώρα μπορεί να μη σκέφτεται έτσι, αλλά αργότερα θα το σκεφτεί!...»

Όταν έφτασε στο σπίτι του, ο Τσερβιακώφ αφηγήθηκε στη γυναίκα του την απρεπή συμπεριφορά του. Η γυναίκα του, όπως του φάνηκε, αντιμετώπισε το περιστατικό με μεγάλη επιπολαιότητα. Στην αρχή φοβήθηκε μόνο, αλλά μετά, όταν έμαθε ότι ο Μπριζάλοφ είναι «ξένος», ησύχασε.

— Αλλά, παρ' όλ' αυτά, να πας να του εξηγήσεις, είπε η γυναίκα του. Θα νομίσει ότι δεν ξέρεις να φερθείς στον κόσμο.

— Ακριβώς αυτό έκανα! Ζήτησα συγγνώμη. Αλλά αυτός φέρθηκε παράξενα... Ούτε μια λέξη της προκοπής δεν είπε. Δε μου έδωσε χρόνο να του μιλήσω.

Την άλλη μέρα, ο Τσερβιακώφ φόρεσε την καινούρια του στολή, ξυρίστηκε και ξεκίνησε για το σπίτι του Μπριζάλοφ, για να του εξηγήσει. Μπαίνοντας στην αίθουσα υποδοχής είδε να περιμένουν πολλοί, που είχαν έρθει να παρακαλέσουν για κάποια υπόθεσή τους, και ανάμεσά τους ήταν κι ο ίδιος ο στρατηγός, που άκουγε τα αιτήματα των επισκεπτών. Αφού άκουσε τα αιτήματα κάποιων επισκεπτών, ο στρατηγός σήκωσε τα μάτια του και κοίταξε τον Τσερβιακώφ.

— Χθες στο «Αρκαδικό», εάν θυμόσαστε εξοχότατε, άρχισε να λέει ο επιστάτης, φτερνίστηκα και... και χωρίς να το θέλω, σας πιτσιλίσω... Συγχ...

— Τι ανοησίες... Ένας θεός ξέρει τι θέλετε! Σεις τι ζητάτε; Ρώτησε ο στρατηγός απευθυνόμενος στον επόμενο επισκέπτη.

«Δε θέλει να μου μιλήσει!» σκέφτηκε ο Τσερβιακώφ κι έγινε κάτωχρος. «Είναι θυμωμένος, αυτό είναι... Όχι, αυτό δεν πρέπει να τ' αφήσω έτσι. Θα του εξηγήσω...»

Όταν ο στρατηγός τελείωσε τη συζήτηση και με τον τελευταίο επισκέπτη και κατευδύνθηκε προς το εσωτερικό του σπιτιού, ο Τσερβιακώφ έτρεξε ξοπίσω του μουντουρίζοντας:

— Εξοχότατε! Εάν τολμώ να σας ανησυχήσω, εξοχότατε, είναι ακριβώς από αίσθημα, μπορώ να πω, μεταμέλειας! Δεν το έκανα επίτηδες, ευαρεστηθείτε ο ίδιος να το καταλάβετε!

Ο στρατηγός πήρε ένα κλαψιάρικο ύφος και έκανε μια χειρονομία.

— Ναι, εσείς απλά με κοροϊδεύετε, αγαπητέ! Είπε κι έκλεισε πίσω του την πόρτα.

«Τι δουλειά έχουν εδώ οι κοροϊδίες;» διερωτήθηκε ο Τσερβιακώφ. «Δεν υπάρχει καμιά κοροϊδία! Ο στρατηγός δεν μπορεί να καταλάβει! Αφού είν' έτσι, δε θα σταματήσω να ζητώ συγγνώμη απ' αυτόν το φανφαρόνο! Ο διάβολος να τον πάρει! Θα του γράψω γράμμα, και δε θα σταματήσω να έρχομαι! Μα το Θεό, δε θα σταματήσω!»

Αυτά συλλογιζόταν ο Τσερβιακώφ γυρίζοντας στο σπίτι. Γράμμα στο στρατηγό δεν έγραψε. Σκεφτόταν, σκεφτόταν, αλλά δεν μπορούσε να βρει τι να γράψει σ' αυτό το γράμμα. Αναγκάστηκε την άλλη μέρα να πάει πάλι για να του εξηγήσει.

— Χθες ήρθα για να σας εξηγήσω, εξοχότατε, μουντούρισε, όταν ο στρατηγός του έριξε ένα ερωτηματικό βλέμμα, όχι για να σας κοροϊδέψω, όπως εσείς ευαρεστηθήκατε να πείτε. Σας ζητούσα συγγνώμη, επειδή, όταν φτερνίστηκα, σας πιτσιλίσω, και ούτε που το σκέφτηκα να σας κοροϊδέψω. Και πώς θα τολμούσα να σας κοροϊδέψω; Εάν κι εμείς κοροϊδεύουμε, τότε σημαίνει ότι κανένας σεβασμός προς τις προσωπικότητες... δεν υπάρχει.

— Έξω απ' το σπίτι μου! Ξεφώνισε κατακόκκινος και ταραγμένος ο στρατηγός.

— Τιιι; ρώτησε ψιθυριστά ο Τσερβιακώφ, κατάπληκτος από φρίκη.

— Έξω από δω! Ξεφώνισε για δεύτερη φορά ο στρατηγός, χτυπώντας στο δάπεδο το πόδι του.

Ο Τσερβιακώφ ένιωσε κάτι να ραγίζει μέσα του. Χωρίς να βλέπει και χωρίς ν' ακούει τίποτα, έκανε

πίσω, προς την πόρτα, και βγήκε στο δρόμο σέρνοντας τα πόδια του... Περπατώντας μηχανικά έφτασε στο σπίτι του και, χωρίς να βγάλει τη στολή του, ξάπλωσε στο ντιβάνι και... πέθανε.

Α. Π. Τσέχοφ, *Επιλογή από το έργο του*, τόμος Α',
μτφρ. Γιάννης Στυλιάτης, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1998

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. Ποιο στοιχείο στη συμπεριφορά του επιστάτη-υπαλλήλου Τσερβιακόφ σάς έκανε τη μεγαλύτερη εντύπωση στο διήγημα του Τσέχοφ και γιατί;
 2. α) Εφαρμόζεται ο παρακάτω ορισμός της «μετάληψης» ή «μετα-αφήγησης» στο διήγημα του Τσέχοφ, και σε ποιο σημείο; *Μετάληψη είναι κάθε αφηγηματική παρεμβολή στην ιστορία μέσω σχολίων ή αναφορών που αφορούν είτε την ίδια την πράξη της αφήγησης είτε άλλες πληροφορίες άσχετες με την εξέλιξη της πλοκής.*
β) Σε ποιο άλλο κείμενο που μελετήσατε στο βιβλίο έχουμε κάτι ανάλογο, δηλαδή μια απροσδόκητη μετάβαση – του ήρωα αυτή τη φορά – «έξω» από το πλαίσιο της ιστορίας; Συζητήστε τι προκαλούν αυτά τα αφηγηματικά παιχνίδια/ευρήματα στον αναγνώστη και αν κατά τη γνώμη σας συμβάλλουν στην απόλαυση του κειμένου, και γιατί.
 3. Ο επιστάτης Τσερβιακόφ του Τσέχοφ νιώθει «ευδαιμονία» πηγαίνοντας στο θέατρο. Ο «Καλός Υπάλληλος» του Καρυωτάκη νιώθει «ευτυχής» όταν πίνει ένα ποτηράκι παραπάνω και ταξιδεύει σε θαυμαστούς άγνωστους κόσμους. Από τι προσπαθούν να ξεφύγουν;
 4. Ορισμός της ειρωνείας και σχετική δραστηριότητα για τα κείμενα του Καρυωτάκη και του Τσέχοφ
-
5. Ερευνητική εργασία (project): Θεωρείτε ότι τα στοιχεία που συνδέουν τη «ζωή του γραφείου» και η ψυχική αλλοτρίωση που προκαλεί στα άτομα (την αποξένωση από τον πραγματικό εαυτό και τις ανάγκες του), όπως περιγράφονται σε κείμενα παλαιά σαν του Τσέχοφ και του Καρυωτάκη, ισχύουν και σήμερα; Για να το εξακριβώσετε, πάρτε συνεντεύξεις από οικεία σας πρόσωπα που εργάζονται σε γραφεία ή/και από καθηγητές σας, με δομημένο ερωτηματολόγιο για τον χώρο και το είδος της εργασίας τους, τα συναισθήματά τους και τους τρόπους διαφυγής τους. Παρουσιάστε τα ευρήματά σας ανώνυμα στην τάξη σε ειδική ώρα-αφιέρωμα με τίτλο «Σύγχρονες εργασιακές συνθήκες και οι επιπτώσεις τους στον άνθρωπο».

6. Δημιουργική γραφή: Σας δίνονται οι εξής εναλλακτικές δραστηριότητες για να επιλέξετε (η καλύτερη προσπάθεια από την κάθε κατηγορία θα βραβευτεί/δημοσιευτεί):
- α) Να συμπληρώσετε την αρχή του διηγήματος του Τσέχοφ αντλώντας στοιχεία από το κείμενο του Καρυωτάκη «Ι. Καλός Υπάλληλος».
 - β) Να προσδέσετε μια «ουρά» (ένα τελευταίο επεισόδιο) στο πεζό του Καρυωτάκη, εντείνοντας την ειρωνεία του με ιδέες από το διήγημα του Τσέχοφ.
 - γ) Να γράψετε μια συλλυπητήρια επιστολή στη χήρα του Τσερβιακώφ εκ μέρους του «καλού υπαλλήλου» (του Καρυωτάκη), αναφέροντας το δικό του περιστατικό με τον Διευθυντή και σε τι κατάσταση τον έφερε.
 - δ) Να γράψετε ένα νέο διήγημα σε τρίτο πρόσωπο και με διάλογο, ή μια σελίδα ημερολογίου σε πρώτο πρόσωπο, με σκέψεις για τη δική σας «υπαλληλία» στο σχολείο και τις καθημερινές πιεστικές υποχρεώσεις σας.
7. Οργανώστε έναν αγώνα λόγων στην τάξη, επιχειρηματολογώντας υπέρ και κατά του επαγγέλματος του δημοσίου υπαλλήλου, με βάση τις πληροφορίες που έχετε από το περιβάλλον σας.

Υπάλληλοι στο γραφείο, Νέα Ιωνία, 1932

Μαρία Πολυδούρη

Η Μαρία Πολυδούρη (1902-1930), ποιήτρια της «γενιάς του '20», υπήρξε μια δυναμική προσωπικότητα, με ελεύθερο πνεύμα και αντισυμβατικές για την εποχή της φεμινιστικές αντιλήψεις. Η ζωή όπως και το έργο της καθορίστηκαν από τον έρωτα και τον θάνατο, αφού σε ηλικία 18 ετών έχασε και τους δυο γονείς της, ενώ δύο χρόνια αργότερα συνδέθηκε ερωτικά με τον Κώστα Καρυωτάκη και πέθανε, όπως και αυτός, νέα (από φυματίωση). Η ποίησή της, ευαίσθητη και στοχαστική, κινείται στο κλίμα του «καρυωτακισμού».

Αμφιβολία

Στο ποίημα καταγράφεται η ένταση του ερωτικού αισθήματος, που ταλαντεύεται ανάμεσα στην αβεβαιότητα και την αμφιβολία για τα αισθήματα του άλλου, από τη μια, και στη σιγουριά και πληρότητα που χαρίζει τελικά η ερωτική επαφή.

Ο νέος που πρόσμενες ναρδή
δεν ήρθε μήτε απόψε.

– Μα τι θα τούλεγες; Γιατί;
Άσε το μάταιο να χαθή.
Το άμοιρο φύτρο κόψε.

Μη σου πλανεύει την καρδιά
τη χιλιοπαθημένη,
μία αναγελάστρα επιθυμία.
Στην εαρινήν αυτή βραδιά
μια πίκρα είναι χυμένη.

Μα δεν ακούς τη συμβουλή,
τόσο η μαγεία σε δένει.
Μήτε κι' απόψε δε θαρρή,
κ' έτσι θα γίνη πιο πολύ
το αύριο που περιμένει.

Στα σκοτεινά του μάτια φως
η απουσία θα χύση,
τ' αδέξια χέρια του, με ορμή
συγκρατημένη, ένας κρυφός
καημός θα τα φιλήση

και θα τα ιδώ να μου απλωθούν,
νάναι δειλά στη νίκη,
γλυκά στην πίστη πως μπορούν,
κύμα χαδιών, να με τραβούν
στο βάθος σα χαλίκι.

Μαρία Πολυδούρη, Άπαντα, εισαγωγή - επιμ. Τάκης Μενδράκος,
εκδ. Αστάρτη, Αθήνα 1989

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. Στο ποίημα της Μαρίας Πολυδούρη αντιμάχονται δύο εσωτερικές φωνές, η φωνή της λογικής και η φωνή του συναισθήματος: να εντοπίσετε τους στίχους στους οποίους κυριαρχεί η κάθε φωνή. Ποια τελικά επικρατεί; Είναι αυτό δικαιολογημένο από τη φύση του κειμένου;
2. α) Να γράψετε στον ατομικό σας φάκελο το σχήμα ομοιοκαταληξίας που υπάρχει στο ποίημα της Πολυδούρη: τι παρατηρείτε;
β) Να ερμηνεύσετε νοηματικά τους διασκελισμούς της προτελευταίας στροφής: τι θέλουν να τονίσουν;
3. Με βάση το εισαγωγικό σημείωμα για την ποιήτρια, θεωρείτε ότι υπάρχουν στίχοι και λέξεις στις δύο πρώτες στροφές της «Αμφιβολίας» που υποδηλώνουν στοιχεία της βιογραφίας τόσο της Πολυδούρη όσο και του αγαπημένου της (Καρυωτάκη) και προοικονομούν την κατάληξη της σχέσης τους;

4. Συνεξέταση ερωτικών ποιημάτων της Πολυδούρη και μελοποιήσεις τους

5. Να διαβάσετε την τελευταία εικόνα του ποιήματος «Αμφιβολία» της Πολυδούρη:

*και θα τα ιδώ [τα χέρια] να μου απλωθούν,
[...]
γλυκά στην πίστη πως μπορούν,
κύμα χαδιών, να με τραβούν
στο βάθος σα χαλίκι*

σε συνδυασμό με το παρακάτω άτιτλο δίστιχο της Μάτσης Χατζηλαζάρου:

*Λες κι ήτανε χδες θράδυ ακρογιάλι το σώμα μου,
τα χέρια σου δυο μικρά τρυφερά καθούρια.*

Τι συμπεράσματα βγάξετε, με βάση τις εικόνες αυτές, για τη μεταφορική λειτουργία της ποιητικής γλώσσας, τη δυνατότητά της, δηλαδή, να «ανοικειώνει» τον γνωστό μας κόσμο και να εμπλουτίζει τον τρόπο έκφρασης των συναισθημάτων μας με απροσδόκητες παρομοιώσεις, μεταφορές και άλλα σχήματα λόγου;

6. Δημιουργική ανάπλαση του ποιήματος «Αμφιβολία» της Πολυδούρη

7. Παρακολουθήστε το ντοκιμαντέρ για τη Μαρία Πολυδούρη από το ψηφιακό αρχείο της ΕΡΤ (<https://archive.ert.gr/8633/>) και σχολιάστε τα σημεία που σας έκαναν μεγαλύτερη εντύπωση από τη ζωή και το έργο της σε ένα κείμενο μέχρι 150 λέξεις για τον ατομικό σας φάκελο.

8. Ποιητική συνομιλία Καρυωτάκη και Πολυδούρη

Σκίτσο της Μαρίας Πολυδούρη από τον Φωκίωνα Δημητριάδη (1930)

Μαρία Πολυδούρη

ΣΥΝΑΝΑΓΝΩΣΕΙΣ

Λεία Χατζοπούλου-Καραβία

Σ' αγαπώ

Σ' αγαπώ
γιατί είσαι δυνατός.
Θα μπορούσες να κρατήσεις
στη χούφτα σου
έναν υάκινθο
χωρίς να τον πονέσεις.
Σ' αγαπώ γιατί είσαι πρωτόγονος.
Ηθικός σαν το ζώο.
Σίγουρος σαν τη φύση.
Ταπεινός σαν τα ποτάμια
που χύνονται στη θάλασσα.
Τέλειος σαν τον κύκλο.
Γόνιμος σαν τη βροχή.
Σ' αγαπώ.

Λεία Χατζοπούλου-Καραβία, Σχέδια στο νερό, Αθήνα 1956

Γιάννης Ρίτσος

Σάρκινος λόγος IV

Τα ποιήματα που έζησα στο σώμα σου σωμαίνοντας,
θα μου ζητήσουν, κάποτε, όταν φύγεις, τη φωνή τους.
Όμως εγώ δε δά 'χω πια φωνή να τα μιλήσω. Γιατί εσύ συνήθιζες πάντα
να περπατάς γυμνόποδη στις κάμαρες, κι ύστερα μαζεύουσιν στο κρεβάτι
ένα κουβάρι πούπουλα, μετάξι κι άγρια φλόγα. Σταύρωνες τα χέρια σου
γύρω στα γόνατά σου, αφήνοντας προκλητικά προτεταμένα
τα σκονισμένα σου ρόδινα πέλματα. Να με θυμάσαι – μού 'λεγες – έτσι·
έτσι να με θυμάσαι με τα λερωμένα πόδια μου· με τα μαλλιά μου
ριγμένα στα μάτια μου – γιατί έτσι βαδύτερα σε βλέπω. Λοιπόν,
πώς νά 'χω πια τη φωνή. Ποτέ της η Ποίηση δεν περπάτησε έτσι
κάτω από τις πάλλευκες ανδισμένες μηλιές κανενός Παραδείσου.

Αθήνα, 16.II.81

Γιάννης Ρίτσος, Τα ερωτικά, επιμέλεια & σχέδια Διονύση Βαλάση, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1981

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. Να συγκρίνετε τα πλούσια εκφραστικά μέσα (ιδίως τα επίθετα) στο ποίημα «Αμφιβολία» της Μαρίας Πολυδούρη με τη λιτότητα της περιγραφής στο ποίημα της Λείας Χατζοπούλου-Καραβία «Σ' αγαπώ» και να σχολιάσετε αν αυτή η υφολογική διαφορά μετριάξει ή όχι τη συγκίνηση του αναγνώστη. Εσείς ποιον τρόπο θα επιλέγατε, αυτόν της Πολυδούρη ή αυτόν της Καραβία, για να γράψετε ένα ερωτικό ποίημα; Να αιτιολογήσετε σύντομα τις απαντήσεις σας στον ατομικό σας φάκελο.

2. Σύγκριση της στιχουργικής μορφής των ποιημάτων της Πολυδούρη, της Χατζοπούλου-Καραβία και του Ρίτσου

3. Δημιουργική ανάπλαση του ποιήματος «Σ' αγαπώ» της Χατζοπούλου-Καραβία

4. Το απόσπασμα από τον «Σάρκινο λόγο» του Ρίτσου αρχίζει και τελειώνει με τον ίδιο τρόπο (σε σχήμα κύκλου): τι μεσολαβεί; Να σχολιάσετε τη σημασία αυτού του κομματιού στη σύνδεση του ποιήματος του Ρίτσου.
5. Μπορεί το ποίημα του Ρίτσου να θεωρηθεί, εκτός από ερωτικό, και ποίημα ποιητικής; Να το αιτιολογήσετε με στοιχεία από το κείμενο, σχολιάζοντας και τον τίτλο του «Σάρκινος λόγος».
6. Σε ποιον άλλο ποιητή, που μελετήσατε, η ερωτική επιθυμία και η τέχνη της ποίησης διασταυρώνονται; Να ανατρέξετε σε ποιήματά του ανθολογημένα στο βιβλίο σας και να τα συγκρίνετε με τον «Σάρκινο λόγο» του Ρίτσου, απαντώντας στο εξής ερώτημα: Τι κερδίζει κατά τον Ρίτσο την αιωνιότητα, το βίωμα του έρωτα ή η διαχρονική του αποτύπωση σε τέχνη; Να εκφράσετε την προσωπική σας άποψη σε ένα κείμενο μέχρι 100 λέξεις.
7. Στον «Σάρκινο λόγο» η αγαπημένη παρουσιάζεται ατημέλητη και καθημερινή, δηλαδή πολύ διαφορετική από την εξιδανικευμένη εικόνα που έχουμε συνηθίσει να διαβάζουμε στη λογοτεχνία και να βλέπουμε στα κοινωνικά δίκτυα. Αφού αναφέρετε τα σχετικά στοιχεία από το ποίημα του Ρίτσου, να συζητήσετε τι επιδιώκει ο ποιητής να μεταδώσει στον αναγνώστη για την ουσία του έρωτα με αυτό τον τρόπο.
8. Ομαδοσυνεργατική δραστηριότητα: Διαλέξτε έναν οποιοδήποτε τρόπο έκφρασης (λογοτεχνική γραφή, μουσική, κόμικ, γκράφιτι, δρώμενο, βιντεοκλίπ...) και δημιουργήστε ένα δικό σας «αφιέρωμα στον έρωτα» χρησιμοποιώντας ως έμπνευση τους στίχους που σας έκαναν μεγαλύτερη εντύπωση από τα κείμενα που μελετήσατε (π.χ. *κύμα χαδιών, να με τραβούν στο βάθος σα χαλίκι / ένα κουβάρι πούπουλα, μετάξι κι άγρια φλόγα / Σ' αγαπώ γιατί είσαι πρωτόγονος. Σίγουρος σαν τη φύση. Τέλειος σαν τον κύκλο*, κλπ.)

9. Η διαχρονική αποτύπωση του έρωτα στη λογοτεχνία

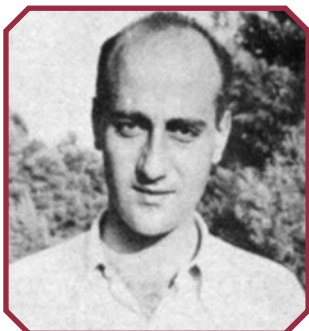
Η ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΜΕΤΑΞΥ ΔΥΟ ΠΟΛΕΜΩΝ – ΜΟΝΤΕΡΝΙΣΜΟΣ

Η λογοτεχνική «γενιά του '30», που εμφανίζεται στη δεύτερη δεκαετία του Μεσοπολέμου, θα βαδίζει σε νέους αισθητικούς δρόμους, επιχειρώντας να συνδέσει δημιουργικά τα πρωτοπόρα ρεύματα της Ευρώπης με τη λαϊκή παράδοση σε έναν νέο ορισμό της «ελληνικότητας», όπως φαίνεται ήδη από το «μανιφέστο» της, το Ελεύθερο πνεύμα του Γιώργου Θεοτοκά, απόσπασμα του οποίου ανδολογείται εδώ. Η πιο εμφανής ανανέωση θα συντελεστεί στην ποίηση κάτω από την επίδραση του αγγλοσαξονικού, ιδιαίτερα, μοντερνισμού και του κινήματος του υπερρεαλισμού, όπως φανερώνουν τα δείγματα των ποιημάτων που περιλαμβάνονται στην ενότητα. Έτσι, αυτή η λογοτεχνική γενιά εγκαταλείπει την παραδοσιακή στιχουργική και υιοθετεί τον ελεύθερο στίχο, το λεξιλόγιό της εξομοιώνεται με αυτό του καθημερινού λόγου, η λυρικότητα υποχωρεί έναντι της δραματικότητας και το νόημα του ποιήματος γίνεται πιο σκοτεινό φτάνοντας μέχρι το υπερρεαλιστικό άλογο.

Δύο από τους σημαντικότερους εκπροσώπους της γενιάς αυτής, ο Γιώργος Σεφέρης και ο Οδυσσέας Ελύτης, θα τιμηθούν με το Βραβείο Νόμπελ Λογοτεχνίας, ενώ ο επίσης σημαντικός και βραβευμένος (με το Βραβείο Λένιν) ποιητής Γιάννης Ρίτσος θα ακολουθήσει τη δική του πορεία, στρατεύοντας το έργο του στα ιδεώδη του κομμουνιστικού ουμανισμού με επίκεντρο «τον λαό». Από την άλλη, οι πιο «καθαρόαιμοι» εκπρόσωποι του ελληνικού υπερρεαλισμού, ο ποιητής-ψυχαναλυτής Ανδρέας Εμπειρίκος και ο ποιητής-ζωγράφος Νίκος Εγγονόπουλος, αλλά και η πρωτοποριακή ποιήτρια Μάτση Χατζηλαζάρου, θα καταδέσουν έργο το οποίο, παρά το αρχικό ξάφνιασμα και την απορριπτική στάση της κριτικής, θα αποβεί γόνιμο για τους μεταγενέστερους.

Δημιουργικά θα ανανεωθεί και η πεζογραφία, με κυρίαρχη μορφή αυτή του μυθιστορήματος-μαρτυρίας. Πολλοί από τους Έλληνες συγγραφείς της «γενιάς του '30», όπως ο Στράτης Μυριβήλης και ο Ηλίας Βενέζης, θα δουν στην πεζογραφία ένα όχημα διατήρησης της ιστορικής μνήμης μετά τον εθνικό ξεριζωμό από τη Μικρά Ασία, καλλιεργώντας το είδος της «αντιπολεμικής λογοτεχνίας», που θα δώσει πολλές ακόμη πραγματώσεις στα μεταπολεμικά χρόνια μετά και την εμπειρία του Ολοκαυτώματος (σε αυτό αναφέρεται το συγκλονιστικό μυθιστόρημα του Πρίμο Λέβι Εάν αυτό είναι ο άνθρωπος, απόσπασμα του οποίου συνεξετάζεται με αντιπολεμικά αφηγήματα Ελλήνων συγγραφέων της ενότητας). Άλλοι, πάλι, πεζογράφοι θα στραφούν προς το «μυθιστόρημα της εφηβείας» (δείγμα του είδους αποτελεί το απόσπασμα από Τα ψάδινα καπέλα της Μαργαρίτας Λυμπεράκη), ή θα ασχοληθούν με θέματα που φέρουν ένα ιδιαίτερο ψυχολογικό ή ιδεολογικό φορτίο. Επιδιώκοντας να συμπορευτούν με τις τάσεις της εποχής, ορισμένοι από αυτούς τους λογοτέχνες θα υιοθετήσουν πρωτοποριακές τεχνικές του ευρωπαϊκού μοντερνισμού, όπως ο εσωτερικός μονόλογος και η «ροή της συνείδησης».

Γιώργος Θεοτοκάς

Ο Γιώργος Θεοτοκάς (1905-1966) υπήρξε μία από τις σημαντικότερες μορφές της «γενιάς του '30», με πολύπλευρη δράση στον χώρο του πολιτισμού ως δημόσιος διανοούμενος. Σπούδασε νομικά αλλά η λογοτεχνία σύντομα τράβηξε το ενδιαφέρον του. Καλλιέργησε πολλά είδη λόγου (πεζογραφία, δέατρο, στοχαστικό δοκίμιο, ταξιδιωτική λογοτεχνία, κριτική) και υπήρξε Διευθυντής του Εθνικού Θεάτρου (1945-46, 1951-52). Στον πόλεμο του '40 κατετάγη στον στρατό και πολέμησε στην Αλβανία, όπως και άλλοι λογοτέχνες της γενιάς του. Βαδιά ευρωπαϊστής και φιλελεύθερος, ο Θεοτοκάς με το δοκιμιακό έργο του έδωσε τις βάσεις της θεωρίας της γενιάς του '30 για την ελληνικότητα, ως μία σύνδεση της ελληνικής και της ευρωπαϊκής παράδοσης σε συντονισμό με τη σύγχρονη πραγματικότητα. Πολλοί από αυτούς τους προβληματισμούς του μεταφέρονται και στα μυθιστορήματά του, όπως είναι η Αργώ (σε δύο τόμους: 1933, 1936), ο Λεωνής (1940) και το Ασθενείς και οδοιπόροι (1964). Ο Θεοτοκάς υπήρξε προσωπικός φίλος του Γιώργου Σεφέρη και η αλληλογραφία τους προσφέρει πολύτιμα στοιχεία για την πνευματική και κοινωνική ιστορία του τόπου κατά τα μεσοπολεμικά και μεταπολεμικά χρόνια.

Ελεύθερο πνεύμα

Το δοκίμιο αυτό, που αποτελεί την πρώτη εμφάνιση του Θεοτοκά στα ελληνικά γράμματα, δημοσιεύτηκε το 1929 (όταν ο συγγραφέας ήταν μόλις 24 ετών) με το ψευδώνυμο Ορέστης Διγενής και προκάλεσε ιδιαίτερη αίσθηση στους πνευματικούς κύκλους της χώρας. Θεωρήθηκε μάλιστα το μανιφέστο της νέας λογοτεχνικής γενιάς με μοντέρνο προσανατολισμό, της «γενιάς του '30». Στο δοκίμιο ο Θεοτοκάς αποτιμά με νεανική αυστηρότητα την έως τότε πνευματική ζωή της Ελλάδας, με το βλέμμα στραμμένο στην Ευρώπη. Στο απόσπασμα που ακολουθεί, από το κεφάλαιο ΙΙΙ με τίτλο «Η ηθογραφία», ο συγγραφέας καταθέτει τις απόψεις του για την τέχνη.

Η ψυχολογία του δημιουργού, του αληθινού δραματουργού, του αληθινού μυθιστοριογράφου, είναι η δημιουργία ζωντανών ανθρώπων. Αυτό αρκεί. Αλλά αυτό, που φαίνεται σε πολύ κόσμο μια ελαφριά εργασία, προϋποθέτει μια εξαιρετική δύναμη της ψυχής, που ελάχιστοι τη διαθέτουν. Όλοι μας μπορούμε να αναπτύξουμε θεωρίες, αν λάβουμε τον κόπο να μελετήσουμε. Είναι ζήτημα επιμέλειας και σπουδών. Ενώ η ικανότητα της δημιουργίας ανθρώπων είναι δώρο των θεών. Κ' οι θεοί, όπως ξέρετε, είναι φιλάργυροι και δε χαρίζουν τα δώρα τους συχνά. Ο συγγραφέας που δεν κατορθώνει να εμψυχήσει στα πρόσωπά του την πνοή της ιδιαίτερης ζωής, τον παλμό της ιδιαίτερης ατομικότητας, δεν κατορθώνει τίποτα. Παρ' όλες τις γνώσεις που μπορεί να επιδείξει, παρ' όλα τα παιχνίδια της πέννας του και παρ' όλες τις ακροβασίες του πνεύματός του, το έργο του θα είναι κούφιο μυθιστόρημα ή κούφιο δράμα, και δε θα το σώσει βέβαια η επικουρία¹ ενός θεωρητικού συστήματος. Η παράταξη θεωριών δεν προσδέεται απολύτως τίποτα σ' ένα έργο τέχνης, τουναντίο² καταπιέζει τη δημιουργική διάθεση του συγγραφέα, αν υπάρχει τέτοια διάθεση, και συχνά την εξολοθρεύει εντελώς. Όταν

¹ επικουρία: βοήθεια

² τουναντίο: αντίθετα

θέλει κανείς να υποστηρίξει μια θεωρία, ψυχολογική, κοινωνιολογική, ή οποιαδήποτε άλλη, το καλύτερο που έχει να κάνει είναι να γράψει μια θεωρητική διατριβή ή (ανάλογα με τις ικανότητές του και τις περιστάσεις) ένα προπαγανδιστικό φυλλάδιο, μια σειρά άρθρα. Ας μη νοθεύει όμως την τέχνη κι ας μη την καταδλίβει με παρασιτικά βάρη, που την εμποδίζουν να πετάξει. Ο καλλιτέχνης μπορεί να τρέφει το πνεύμα του με επιστημονικά βιβλία (κ' είναι αναμφισβήτητο ότι ένας λογοτέχνης της εποχής μας πρέπει να έχει πολύ γερή μόρφωση) αλλά δεν μπορεί να θρέψει την τέχνη με θεωρητικό υλικό – πολύ λιγότερο με κακοχωνεμένο θεωρητικό υλικό, όπως συμβαίνει στην Ελλάδα, χώρα της ημιμάδειας. Η τέχνη δεν είναι λογική κατασκευή, συλλογισμός, επιχειρηματολογία. Είναι ψυχή προ παντός. Όταν λείπει η ψυχή τα άλλα όλα δεν εκφράζουν τίποτα.

Γιώργος Θεοτοκάς, *Ελεύθερο πνεύμα*, επιμ. Κ. Θ. Δημαράς,
εκδ. Ερμής, Αθήνα 1988

Graffiti του εικαστικού καλλιτέχνη David Pintor σε τοίχο στο Πόρτο της Πορτογαλίας (2014)

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. Οι βασικές θέσεις του δοκιμίου του Θεοτοκά σε περίληψη

2. Δικαιολογείται ο τίτλος του δοκιμίου *Ελεύθερο πνεύμα* από τις απόψεις που εκφράζει ο Θεοτοκάς για τη λογοτεχνία, και την τέχνη γενικότερα, στο απόσπασμα; Να αιτιολογήσετε την απάντησή σας με αναφορές στο κείμενο.

3. Διακαλλιτεχνική δραστηριότητα: Πώς «συνομιλεί» το γκράφιτι του David Pintor με τις θέσεις του Θεοτοκά στο *Ελεύθερο πνεύμα*; Να γράψετε στον ατομικό σας φάκελο, συνδυαστικά, στοιχεία από το κείμενο και στοιχεία από την εικόνα που αποδεικνύουν κατά την άποψή σας τη σχέση αυτή.

4. Ο Θεοτοκάς στο δοκίμιό του υποστηρίζει: «Η τέχνη δεν είναι λογική κατασκευή, συλλογισμός, επιχειρηματολογία. Είναι ψυχή προ παντός». Ο Σολωμός σε έναν στοχασμό του γράφει: «Πρέπει πρώτα με δύναμη να συλλάβει ο νους, κι έπειτα η καρδιά θερμά να αισθανθεί ό,τι ο νους εσυνέλαβε». Οργανώστε έναν αγώνα επιχειρηματολογίας στην τάξη, εκφράζοντας την προσωπική σας άποψη για την υπερίσχυση του νου ή της καρδιάς στην καλλιτεχνική δημιουργία, με βάση την αναγνωστική εμπειρία σας από λογοτεχνικά κείμενα που έχετε μελετήσει.

5. Δημιουργική γραφή: Να γράψετε ένα δοκίμιο-αντίλογο σε εκείνο του Θεοτοκά υποστηρίζοντας την αναγκαία σχέση της λογοτεχνικής δημιουργίας με τον χώρο των επιστημών σήμερα, όπου κυκλοφορούν τόσο συναρπαστικές ιδέες και τεχνολογικές ανακαλύψεις.

6. Γνωρίσματα των λογοτεχνικών ηρώων

7. Σταυρόλεξο με λέξεις του κειμένου του Θεοτοκά

Στράτης Μυριβήλης

Ο Στράτης Μυριβήλης, λογοτεχνικό ψευδώνυμο του Ευστράτιου Σταματοπούλου, γεννήθηκε το 1890 στην υπόδουλη ακόμη από τους Οθωμανούς Μυτιλήνη και πέθανε στην Αθήνα το 1969. Οι στρατιωτικές εμπειρίες του, πρώτα στους Βαλκανικούς πολέμους (1912-13) και μετά στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο (1914-18) και στο Μικρασιατικό μέτωπο (1919-22), αποτελούν την πρώτη ύλη πολλών από τα έργα του. Θεωρείται ο εισηγητής της αντιπολεμικής λογοτεχνίας στην Ελλάδα χάρη στο μυθιστόρημά του *Η ζωή εν τάφω* (1924), που καταγράφει τη φρίκη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου μέσα από τα προσωπικά του βιώματα στο μέτωπο της Μακεδονίας. Από τα υπόλοιπα έργα του ξεχωρίζουν τα μυθιστορήματα *Η δασκάλα με τα χρυσά μάτια* (1933), *Η Παναγιά η γοργόνα* (1948) και η νουβέλα *Ο Βασίλης ο Αρβανίτης* (1943). Ο Μυριβήλης υπήρξε μέλος της Ακαδημίας Αθηνών και Πρόεδρος της Ελληνικής Εταιρείας Λογοτεχνών.

Η ζωή εν τάφω

Από τη φοβερή εμπειρία του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, με τις εκατόμβες των θυμάτων, προέκυψε κατά τον Μεσοπόλεμο η δεματική της αντιπολεμικής λογοτεχνίας, η οποία αναπτύχθηκε και αργότερα. Πρόκειται για λογοτεχνικά έργα που περιγράφουν τα σκληρά βιώματα των στρατιωτών στο μέτωπο, αντιπαραβάλλοντάς τα με την ομορφιά της ζωής σε καιρούς ειρήνης. Αυτό είναι και το θέμα του μυθιστορήματος του Μυριβήλη *Η ζωή εν τάφω* (1924), στηριγμένο σε ό,τι έζησε ο ίδιος στα χαρακώματα. Οι εμπειρίες του συγγραφέα παρουσιάζονται στο έργο με προσωπείο, ως εμπειρίες του φανταστικού λοχία Κωστούλα, ο οποίος υποτίθεται ότι τις περιγράφει σε χειρόγραφο που σκοπεύει να στείλει στην αγαπημένη του, χωρίς ποτέ να τα καταφέρει. Το κεντρικό επεισόδιο στο απόσπασμα που ακολουθεί αφορά την περιδάλωψη του τραυματία Κωστούλα στο σπίτι μιας χωρικής στη Μακεδονία, που έχει δυο γιους στο αντίπαλο στρατόπεδο.

Οι μητέρες του πολέμου

Σου γράφω τούτο δω το χειρόγραφο μέσα σ' ένα φορτηγό βαγόνι, ζουληγμένος ανάμεσα σε δυο τσουβάλια τετράγωνες μπαλάσκες¹, σκληρές σαν τούβλα. Ταξιδεύουμε από τ' απομεσήμερο, όλο το Σύνταγμα. Είμαστε παστωμένοι² ελεεινά μέσα σε τούτα τα πελώρια πράσινα μπαούλα, που γράφουν απ' έξω πόσους άντρες ή άλογα παίρνει το καθένα τους. Φεύγουμε για να δυναμώσουμε κάποιον άλλον τομέα του Μετώπου. Πού θάναι ο καινούργιος μας ο τάφος; Πότε θα φτάσουμε; Ποιος το ξέρει. Ποιος νιάζεται για να το ξέρει. Τι εδώ, τι εκεί, τι παρέκει. Πάντα σε κάποιο χαράκωμα θα σταματήσουμε, κάποιο αμπρί³ θα μας δεχτεί, κάποιες γουρούνες⁴ θα μας κόψουν το αίμα. Όλα τα χαρακώματα, όλα τ' αμπριά, όλες οι οβίδες, είναι παντού τα ίδια. Σαλεύουμε αδιάκοπα κάτω απ' τον ασήκωτον ίσκιο του θανάτου. Το μαύρο σύγνεφο κρέμεται πάντα από πάνω, παρακολουθεί το τραίνο, τις πορείες, τις ψυχές.

¹ μπαλάσκες: θήκες για τα φυσίγγια

² παστωμένοι: (μεταφορικά) στριμωγμένοι

³ αμπρί: προστατευτικό όρυγμα, καταφύγιο

⁴ γουρούνες: οι μεγάλες οβίδες του πυροβολικού που έφεταν μέσα στα χαρακώματα για να τα ανατινάξουν. Οι φαντάροι τις έλεγαν «γουρούνες» λόγω του χοντρού τους σχήματος και επειδή έφεταν πάνω στις λάσπες και στις βρομίες, βρομίζοντας και τους ίδιους

Είμαι ακόμα πολύ συγκινημένος με τη θλίψη πούδειξαν οι καλοί χωριάτες από την ώρα που έμαθαν πως φεύγω για πάντα από τον τόπο τους. Η είδηση μας ήρθε χτες το βράδυ. Ήτανε σα μια κατακεφαλιά που με ξύπνησε άσκημα από το μακαρισμένο μου όνειρο. Σαν πήρα το σημείωμα τ' αδερφού μου που μούλεγε την άλλη μέρα νάμαι αυγή-αυγή στο λόχο γιατί τα μαζεύουμε, φαίνεται πως τόση δυστυχία έδειχνε η όψη μου, που μαζεύτηκαν όλοι ένα γύρω να μάθουνε τι τρέχει. Τους είπα την είδηση, απόμειναν να με βλέπουν. Κατόπι άρχισαν να με ρωτάνε χίλια-δυο για τη μετακίνηση, εγώ δεν ήξερα ούτε ήθελα βέβαια να τους απαντήσω. Φάγαμε όλοι μαζί, γλήγορα-γλήγορα, δίχως όρεξη. Η Γκιβέζω όλη την ώρα δε σήκωσε τα μάτια απάνω μου. Κατόπι η Άντσω* άναψε το μεγάλο λυχνάρι που έχει για τα νυχτέρια, βάλθηκε να ξεσκαλίζει όλα μου τ' ασπρόρουχα. Ξεχώρισε την ίδιαν ώρα τα λερά για τη γριά Μπάμπω, να τα σαπουνίσει αμέσως, για να προκάμουν να στεγνώσουν ως το πρωί. Αυτή, η Γκιβέζω και δυο συννυφάδες της, πήραν να μπαλώσουν τα τρύπια, να μαντάρουν τις κάλτσες. Καθόμασταν όλοι στον μεγάλο σκεπαστόν εξώστη κ' η νύχτα ήτανε γλυκιά και λυπημένη. Δεν είχε φεγγάρι, μα ένα σμάρι άστρα μάς ανοιγόκλειναν τα ματάκια τους ανάμεσα από τις αρμαδιασμένες πιπεριές, που στέγνωναν κρεμασμένες από τη σκεπή. Όλες οι τριξαλούδες⁵ τραγουδούσανε μες από το ταβάνι, κάτω στο κατώι που μετατοπίζονται κ' αναρρουφούν τα βουβάλια, και μακριά, απ' όλο τον αόρατον κάμπο. Τραγουδούσαν το τρυφερό και δακρυσμένο τροπάρι τους που δεν έχει αρχή και τέλος.

Εγώ καθόμουν παράμερα, στα σκοτεινά, πάνω σ' ένα πρωτόγονο σκαμνί. Μια περιφερική φέτα προνισμένη από το χοντρό κορμί μιας καστανιάς, που ακουμπούσε σε τρία πόδια σκαλισμένα με το σουγιά. Αντίκρυ κάθονταν οι γυναίκες και μπάλωναν τ' ασπρό-

ρουχά μου γύρω στο λυχνοστάτη. Οι άντρες καπνίσανε, φύσηξαν μες στη φούχτα από τα χοντρά τακίμια⁶ τ' αποτσιόγαρα. Ύστερα πλάγιασαν στην καρπέτα⁷, αποδομένοι απ' την κούραση.

Το φως του λυχναριού φώτιζε παράξενα στα πρόσωπα τις γυναίκες, από τα κάτω προς τ' απάνω. Τα χέρια δούλευαν θιαστικά, με τα δάχτυλα όλο προσοχή. Σπάνια συνάλλαξαν καμιά κοντοσύλλαβη κουβέντα.

Η Άντσω, που ποτές δεν αφήνει τα αισθήματά της να ξεχειλίσουν περ' από τα σύνορα μιας αυστηρής αξιοπρέπειας, εκεί που βελόνιαζε άρχισε κ' έκανε ένα είδος κουβέντα που δεν αποτεινόταν μήτε στην κόρη της μήτε στις άλλες γυναίκες. Ήτανε μια μοναχοκουβέντα πιότερο, ή μια κουβέντα με το Θεό, με τον εαυτό της και με τα παιδιά της, που λείπανε στον πόλεμο. Μπορεί νάχανε σκοτωθεί κιόλας και τώρα τα κόκαλά τους ασπρίζαν άκλαυτα μέσα σε μια λαγκαδιά.

– Βαχ, λέλεμ!⁸ Έτσι τορβαδιάσαμε⁹, λέω, πρόπερσι το καλοκαίρι και τα ρούχα του Γιοβάν και του

* Άντσω: στην έκδοση Άντχω

⁵ τριξαλούδες: τα τριζόνια

⁶ τακίμια: το τσιμπούκι

⁷ καρπέτα: ύφασμα του αργαλειού που χρησιμοποιείται για κλινοσκέπασμα

⁸ Βαχ, λέλεμ!: τρυφερή δρηνητική προσφώνηση, αχ, Θε μου!

⁹ τορβαδιάσαμε: συγυρίσαμε μέσα στον τορβά, στο σακίδιο

Πέτκο. Είχαν έρθει απ' το χωράφι κάτω, απ' το ρέμα. Ό,τι ξεξέψανε τον αραμπά¹⁰. Δεν προφτάσανε να βάλουν μυρωμένο ψωμάκι στο στόμα τους και μου τους πήρανε. Τώρα μας φεύγει κι ο ξένος γκόσποντ¹¹ που μας έστειλε ο Θεός ανάμεσό μας. Καημένο στρατιωτάκι... Ζάβαλη άσκερ¹², που η μάνα σου κάδεται τώρα απ' έξω απ' την πόρτα της με τα χέρια άπραγα και καρτερά να γυρίσεις. Τη νύχτα ξυπνά ξαφνισμένη και στήνει αυτή. Της φάνηκε πως χτύπησε ο χαλκάς της οξώπορτας. Αμ' δεν είναι οι γιοι σου, ζάβαλη μάικω¹³, δεν είναι οι γιοι σου, αδερφή! Να πάρεις κοντύλι και χαρτί, άσκερ, να πάρεις κοντύλι και χαρτί να της γράψεις μια γραφή της πικρής. Να της το πεις, γιόκα μου, πως όλες οι μανάδες καδόμαστε έτσι αποξυλωμένες και καρτερούμε τους γιους μας που μας τους πήρε ο πόλεμος. Να της το πεις, γιόκα μου, πως εγώ η μαύρη, η μάνα του Γιοβάν και του Πέτκο, σου φρόντισα τα ρουχάκια σου. Και σου τα τορβάδιασα μοσκοπλυμένα και παστρικά. Και να παρακαλέσει, λέλεμ, το Θεό να μου γυρίσει πίσω τ' αγόρια μου, σαν που παρακαλώ και γω να χτυπήσουν την πόρτα της και τα δικά της παιδιά. Γιατί γιόμισε φαρμάκι, γκόσποντ, η καρδιά της Άντσως. Γιόμισε φαρμάκι κι άλλο δεν παίρνει, λέλεμ, άλλο δεν παίρνει...

Τέτοιο ένα πράμα ήταν η μοναχοκουβέντα πούκανε η Άντσω μπαλώνοντας τ' ασπρόρουχά μου. Η φωνή της ακουγόταν ήσυχη, μονότονη και αχρωμάτιστη μέσα στη νύχτα. Το λυχνάρι με τις φλόγες που χόρευαν έκανε μεγάλους ίσκιους να κουνιούνται και να χερονομούν ζωηρά πάνω στους τοίχους. Ο κάμπος μας έστελνε τ' αμέτρητο τραγούδι των γρύλων και τ' αστέρια σκύθανε ανάμεσ' απ' τις πιπεριές να μας γνέφουν, ανοιγόκλειναν τ' αργυρά τους ματάκια. Η φωνή της Άντσως έρρεε δίχως πάθος, έτσι σα να διάβαζε μέσα σ' ένα βιβλίο με προσευκές, μέσα σε συναξάρια, πράματα δίχως ενδιαφέρο.

– Γιατί, μαδές, αυτό το κακό; Κάδεσαι στην ειρήνη σου και τρως το βλογημένο ψωμί, σύμφωνα με το δέλημα του Χριστού. Και μια μέρα σου χτυπά την πόρτα το κακό. Είναι, Θεέ μου, αμαρτίες δικές μας που δεν ξέρουμε, είναι αμαρτίες των γονιών μας που ξεπλερώνουμε; Ας είσαι δοξασμένος, Γκόσποντ, και τι μπορούμε να ξέρουμε από τις βουλές Σου εμείς τα σκουλήκια... Ποια θάναι η μέρα, λέλεμ, που θάρδουν τα παλικάρια μου γερά κι όμορφα σαν που τάδωσα; Πότε θάρδουν πάλι, να ξαναγελάσει τ' αχείλι μου το φαρμακωμένο; Ωχχχ! Ο ξένος μας φεύγει πάλι στον πόλεμο. Ζάβαλι άσκερ! Να πάει, Θεέ μου, στην καλή τη στράτα και να γυρίσει στο σπίτι του σαν θα περάσει η οργή Σου πάνω από τον κόσμο Σου τον αμαρτωλό. Να γυρίσει με τ' αδέρφι του και να τα καλοδεχτεί η μάνα τους σαν τα χελιδόνια. Σαν που θα καλοδεχτώ και γω τ' αγόρια μου, τον Πέτκο και το Γιοβάν... Ας ήταν, λέλεμ, τούτη την ώρα να τα νιάζεται μια άλλη μάνα τα δυο μου, σαν που νιάζομαι γω τον ξένο στρατιώτη που μας φεύγει, μας φεύγει σαν το χελιδόνι πρωί-πρωί. [...]

Τώρα, ζουληγμένος ανάμεσα σε δυο σακιά μπαλάσκες, μέσα στο κατάκλειστο θαγόνι που μας φόρτωσε σαν πράματα, ακούγω τη μπόρα να ραβδίζει απ' έξω το πλαϊνό σανίδωμα και τη στέγη, ακούγω τη βουή που κάνει το τραίνο σπρώχνοντας με σιδερένια στέρνα την πηχτή μάζα της νύχτας πάνω από τη στράτα του. Πού μας πάει; Δεν το ξέρουμε ούτε εμείς ούτε αυτό. Άλλοι ξέρουν, τόσο για λογαριασμό αυτουνού όσο και για δικό μας λογαριασμό. Οι ρόδες φωνάζουν με σιδερένιο ρυθμό: «πάρα-πέρα! πάρα-πέρα! πάρα-πέρα!». Είναι μια απάντηση αόριστη που περιέχει όλους τους τόπους, όλα τα χαρακώματα, όλα τα κατατόπια. Ακόμα και τον τάφο, ακόμα και την ανυπαρξία ή την αιωνιότητα. «Πάρα-πέρα! πάρα-πέρα! πάρα-πέρα!». Όμως κάτι άλλο το νιώθουμε όλοι. Είναι κείνος ο ίσκιος, ο

¹⁰ αραμπά: το κάρο

¹¹ γκόσποντ: (σέρβικα) κύριος

¹² Ζάβαλη άσκερ (στην έκδοση άchκερ): (σέρβικα και τούρκικα) δύστυχε στρατιώτη

¹³ ζάβαλη μάικω: (σέρβικα) δύστυχη μάνα

ίσκιος του θανάτου που μας ακολουθά απλωμένος πάνω από το τραίνο. Τρέχει το σύγνεφό του πάνω από τα βαγόνια χωρίς ήχο, χωρίς δόρυβο, τρέχει με την ίδια γρηγοράδα μέσα στο σκοτάδι.

Από την πιο αγνή γωνίτσα της ψυχής μου υψώνεται μέσα στη βροχή και μέσα στη νύχτα μια προσευκή που καίγει σαν φλόγα. Είναι για την ευτυχία του αγαθού χωριάτικου σπιτιού που μούδωσε απλόχερα την ανάπαυση και την αγάπη. Ω! ας ήτανε Θεός στον ουρανό, μονάχα για ν' ακούσει τούτη την προσευκή μου κι εγώ θα του συχωρνούσα όλες τις δυστυχίες που αφήνει να δέρνουν έτσι αλύπητα τους ανθρώπους.

Οι συντρόφοι μου γύρω καπνίζουν, φτύνουνε, κλάνουν, βλαστημούν και ρουχαλίζουν, γυρεύοντας να βολευτούν ο ένας μέσα στα σκέλια τ' άλλου. Το τραίνο βογκάει και σέρνεται, ουρλιάζει οργισμένα μέσα στη νύχτα. Η βροχή βιτσίζει πάντα το βαγόνι με χίλιες βέργες. Κ' εγώ προσεύχομαι αναντρα, προσεύχομαι δίχως να πιστεύω και δίχως να ελπίζω:

– Θε μου, ανάμεσα στα μυλιούνια τους στρατιώτες του οχτρού, Θε μου, ας μη σκοτωθούν ο Γιοβάν και ο Πέτκο!

Και οι ρόδες σπρώχνουν την πυκνόρρευστη νύχτα, φωνάζουν πιο γρήγορα: «πάρα-πέρα! πά-ρα-πέρα! πάρα-πέρα!».

Στράτης Μυριβήλης, *Η ζωή εν τάφω. Το βιβλίο του πολέμου*,
εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1997

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. Ποια πρόσωπα πρωταγωνιστούν, εκτός από τον κεντρικό ήρωα, στο συγκεκριμένο απόσπασμα από τη *Ζωή εν τάφω* του Στράτη Μυριβήλη; Να εξηγήσετε αυτή την επιλογή του συγγραφέα σε σχέση με το θέμα του μυθιστορήματος, αφού λάβετε υπόψη και το εισαγωγικό σημείωμα.
2. Τι σας προκάλεσε έκπληξη στο απόσπασμα «Οι μητέρες του πολέμου» και πώς συνδέεται με τον αντιπολεμικό χαρακτήρα του μυθιστορήματος του Μυριβήλη;
3. Στο κείμενο του Μυριβήλη η πρωτοπρόσωπη αφήγηση κινείται ανάμεσα στο «εγώ» και στο «εμείς»: να αιτιολογήσετε αυτή την αφηγηματική επιλογή με γνώμονα το θέμα του έργου και να εξηγήσετε αν και πώς συμβάλλει στην αληθοφάνεια (πειστικότητα) της εξιστόρησης.

4. Πληροφοριακό κείμενο για το έργο του Μυριβήλη και δραστηριότητα

5. Στο απόσπασμα του Μυριβήλη έχουμε μια αναδρομή (flashback):
 - α) Να εντοπίσετε στο κείμενο τα όριά της.
 - β) Ποια ή ποιες είναι οι επαναλαμβανόμενες φράσεις-μοτίβα που επαναφέρουν τον πρωταγωνιστή στην πραγματικότητα του πολέμου; Να εξηγήσετε τον συμβολισμό τους στον ατομικό σας φάκελο, σε ένα κείμενο περίπου 60 λέξεων παραθέτοντας και τα σχετικά χωρία από το κείμενο.

6. Δημιουργία αντιπολεμικού σκίτσου

7. Χάρτης του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου

8. Άσκηση Σωστό / Λάθος

Περιηγηθείτε στην ιστοσελίδα για τον Μυριβήλη και το έργο του,
που περιέχει και πλούσιο φωτογραφικό υλικό:

<https://stratis-myriivilis.weebly.com/betaiotaomicronngammarhoalphaphiitakappaomicron.html>

ΣΥΝΑΝΑΓΝΩΣΕΙΣ

Παντελής Καλιότσος

Η ωραιότερη ιστορία του κόσμου

Τα περιστατικά που αφηγείται ο συγγραφέας στο παρακάτω απόσπασμα αναφέρονται σε ένα εξαιρετικό γεγονός κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, την ανακωχή των Χριστουγέννων του 1914 μεταξύ Βρετανών, Γερμανών και Γάλλων στο Δυτικό μέτωπο. Η χριστουγεννιάτικη αυτή ανακωχή αντιμετωπίστηκε από τους ανώτερους αξιωματικούς των εμπολέμων ως προδοσία.

Στο ημερολόγιο του Βρετανού καταγράφεται η συνάντηση:

[...] Νωρίς το πρωί δέχτηκα ειδοποίηση από τον εχθρό ότι θα βγουν να μαζέψουν τους τραυματίες και να θάψουν τους νεκρούς. Είχαν ήδη βγει. Φωτογραφίζοντας το πεδίο, ο Τζιμ παρατήρησε ότι περιέβαλλαν και τους δικούς μας τραυματίες. Είχαμε απέναντί μας Σάξονες κι όχι Πρώσους που ακόμα κι οι Γερμανοί τούς αντιπαθούν. Βγήκα κι εγώ με την ορτινάντσα¹ μου και λίγους άντρες με σκαπτικά εργαλεία. Συνάντησα τον αξιωματικό τους. Τα γερμανικά μου δεν είναι καλά κι αυτός δεν ήξερε αγγλικά. Έτσι συνεννοηθήκαμε στα γαλλικά. Μου συστήθηκε σαν κόμης τάδε (δε θυμάμαι). Στη συνέχεια φώναξε μερικούς άντρες που τον πλαισίωναν και τους σύστησε επίσημα με πολλές χαιρετούρες και χτυπήματα τακουινιών. Οι αξιωματικοί ήταν καλοντυμένοι, ενώ εγώ φορούσα μια χλαίνη από προδιά. Τα χαρακώματά μας σ' αυτό το σημείο είναι τόσο κοντά, ώστε έπρεπε να 'μαστε πολύ αυστηροί και προσεχτικοί. Το είπα στον κόμη και συμφώνησε να αποσυρδούμε γρήγορα μόλις τελειώσουμε. Κανόνισε να φέρουμε τους νεκρούς μας στη μεσαία γραμμή. Τους μεταφέραμε εκεί και θάψαμε είκοσι εννιά απ' αυτούς. Ο Τζιμ συγκέντρωσε τα προσωπικά είδη από τους δικούς μας, μπλοκ μισθοδοσίας, μεταλλικές ταυτότητες και φωτογραφίες των συγγενών τους και άλλα όσα έπρεπε να πάρουν μαζί τους. Τα όπλα που βρέθηκαν δίπλα τους τοποθετήθηκαν πάλι εκεί. Μερικές φορές άκουσα το Γερμανό αξιωματικό να ψιθυρίζει στον εαυτό του κοιτάζοντας τους νεκρούς μας στους λάκκους: «*Les braves, c'est bien dommage...*»². Μεταξύ των νεκρών ήταν κι ένας ξάδερφος του Τζιμ. Ακούγοντας το Γερμανό να μιλάει έτσι για τον ξάδερφό του, με πλησίασε και με ρώτησε κατ' ιδίαν αν θα μπορούσε να του προσφέρει τα μάλλινα γάντια που είχε λάβει ως δώρο την προηγούμενη – ή μήπως θα τον προσβάλει; Το όχι που του είπα το ερμήνευσε η συγκίνησή του, γι' αυτό αμέσως τα έβγαλε από τα χέρια του και του τα πρόσφερε. Ο Γερμανός, χωρίς να χάσει το αυστηρό ύφος του, τα δέχθηκε κάνοντας μια υπόκλιση και χτυπώντας ταυτόχρονα τα τακούνια του. [...]

Λίγη ώρα αργότερα ένα Γερμανός στρατιώτης βγήκε απ' το χαρακώμα του με λευκή σημαία. Ζήτησε να δει τον υπασπιστή του Βρετανού αξιωματικού για να του παραδώσει ένα καινούριο κασκόλ ως αντίδωρο για τα γάντια.

Παντελής Καλιότσος, *Η ωραιότερη ιστορία του κόσμου*, εκδ. Πατάκης, Αθήνα 2011

¹ ορτινάντσα: νεαρός αξιωματικός που υπηρετεί ως προσωπικός βοηθός κάποιου ανώτερου στρατιωτικού

² *Les braves, c'est bien dommage...*: (γαλλικά) Οι γενναίοι, είναι κρίμα...

Κοινή φωτογραφία Βρετανών και Γερμανών στρατιωτών στο Δυτικό μέτωπο

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. Να συγκρίνετε το ύφος του κειμένου του Στράτη Μυριβήλη με το ύφος του κειμένου του Παντελή Καλιότσου: ποια είναι η βασική διαφορά των καταγραφών των δύο φαντάρων, του λοχία Κωστούλα και του Βρετανού, και πώς δικαιολογείται;
2. Ποιο σημείο στο ημερολόγιο του Βρετανού, που αναφέρεται στο κείμενο του Καλιότσου, σας προκάλεσε συγκίνηση και γιατί;
3. Εναλλακτικοί τίτλοι για το κείμενο του Καλιότσου *Η ωραιότερη ιστορία του κόσμου*

4. Με αφορμή το κείμενο του Καλιότσου και τη φωτογραφία που το συνοδεύει, δείτε στο διαδίκτυο το απόσπασμα (13.35') από την ταινία «Joyeux Noel» («Καλά Χριστούγεννα») του Κριστιάν Καριόν (2005), που αναφέρεται επίσης στη χριστουγεννιάτικη ανακωχή του 1914 (<https://www.youtube.com/watch?v=-cSrQrdlFeo>), και συζητήστε στην τάξη τα συναισθήματα που σας δημιούργησε.
5. Δημιουργική ανάγνωση: Αφού χωριστείτε σε μικρές ομάδες, να διαβάσετε το βιβλίο του Έριχ Μαρία Ρεμάρκ *Ουδέν νεώτερον από το Δυτικό μέτωπο* (1929), που θεωρείται κλασικό αντιπολεμικό μυθιστόρημα. Κάθε ομάδα, με τις οδηγίες της/του φιλόλογου σας, θα αναλάβει να παρουσιάσει ένα κεφάλαιο στην τάξη. Στο τέλος να καταγράψετε την εντύπωση που σας προκάλεσε ολόκληρο το βιβλίο σε μία-δύο παραγράφους στον ατομικό σας φάκελο.
6. Ερευνητική εργασία (project): Χωριστείτε σε δύο ομάδες: με την καθοδήγηση της/του φιλόλογου σας, η πρώτη ομάδα θα αναζητήσει στο διαδίκτυο άλλες αντιπολεμικές ταινίες και, αφού διαλέξει κάποιες από αυτές, θα αναλάβει να παρουσιάσει σύντομα το περιεχόμενό τους στην τάξη. Η δεύτερη ομάδα θα κάνει το ίδιο με άλλα αντιπολεμικά μυθιστορήματα (για έναν σχετικό κατάλογο λογοτεχνικών βιβλίων και ταινιών βλ. *Ο λόγος ανάγκη της ψυχής*, Κείμενα Λογοτεχνίας Γ' Γυμνασίου, σ. 84-85, διαδέσιμο στο https://archeia.moec.gov.cy/sm/14/vivlio_mathiti_c_gymn.pdf). Στο τέλος των παρουσιάσεων να συζητήσετε στην ολομέλεια τους τρόπους με τους οποίους η λογοτεχνία, αφενός, και ο κινηματογράφος, αφετέρου, μεταφέρουν το «κλίμα» του πολέμου προκαλώντας αντιπολεμικά συναισθήματα στον αναγνώστη/θεατή.

Άγγελος Τερζάκης

Απρίλης

Το μυθιστόρημα Απρίλης (1946) του σημαντικού πεζογράφου της γενιάς του '30 Άγγελου Τερζάκη (1907-1979) καταγράφει τη δύσκολη ενηλικίωση του συγγραφέα, που σημαδεύτηκε από τα γεγονότα της Μικρασιατικής Καταστροφής και του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Το απόσπασμα που ακολουθεί αναφέρεται στον ελληνοϊταλικό πόλεμο του '40, στον οποίο συμμετείχε και ο ίδιος ο Τερζάκης, όπως και άλλοι συγγραφείς της γενιάς του, και καταγράφει την αντίθεση ανάμεσα στην πραγματικότητα του μετώπου και στα μετόπισθεν.

Η νεροποντή

Σε κάποια σελίδα του ημερολογίου που κρατούσα στην εκστρατεία, βρίσκω τούτες τις λέξεις, γραμμένες καθώς όλα, με μολύβι, θιαστικά, νευρικά: «Μια κατάσταση όπου το αίμα του ανθρώπου γίνεται λάσπη, βούρκος – τι περιμένετε;...» Κι' ορίστε τ' ομόζυγο: Μέσα στις Απόκριες μας έφτασαν εδώ-πάνω μαντάτα από την Αθήνα πως αυτοί εκεί έχουν κέφι, ζητάνε να χορέψουν, έγιναν και σκέψεις να ξανανοίξει το «Μαξίμ». Γιατί όχι; Είναι νικητές, λοιπόν πανηγυρίζουν! Κρέμασαν οι κυρίες και τσαρουχάκια στο στήθος τους, κομπά «μπρελόκ» που παιχνιδίζουν ρυθμικά με το βάδισμα, χαϊδεύοντας μαργιόλα¹ το βυζί.

Βγάζουν και κάτι περιοδικά που αστράφτουν και θροντάνε, εξαντλούνται μ' αυτοθυσία αξιοζήλευτη σε παράφορους ηρωισμούς. Οι ποιητές πρωτοσέλιδα δούρια², οι ευθυμογράφοι κατατροπώνουν μ' ομοβροντίες καλαμπούρια τον εχθρό, οι επιθεωρησιογράφοι το ίδιο. Φαίνεται πως η Βέμπο έχει γίνει ένα είδος Ζαν ντ' Αρκ, είδωλο του λαού. Αν τους ακούσεις όλους αυτούς, θα σχηματίσεις την πεποίθηση πως εκεί-πάνω, στα χαρακώματα του Σεν-Ντέλι και του Μάλι Σπατ, οι φαντάροι πετροβολούν με κουραμπιέδες τους Ιταλούς, προτού να τους πάρουν φαλάγγι. Γλέντι τρικούβετο!... Όσο για τους φαντάρους, εδώ, αυτοί λαβαίνουν σποραδικά τα έντυπα, χρωματιστά και άλλα, τα φυλλομετρούν, αποξεχνιόνται για μια στιγμή, παρασυρμένοι, γελάνε παιδικά, ύστερα σκουντουφλιάζουν. Κάτι σαν προσβολή θανάσιμη λαβώνει κρυφά την καρδιά τους. Κουνάνε πικραμένοι το κεφάλι. –

– Τους κερατάδες! Νομίζουν πως γλεντάμε...

– Τι περιμένεις;...

Αυτοί, βλέπεις, έχουν καθαρότερη κρίση, πιο άμεση επαφή με την αλήθεια. Καταλαβαίνουν πως το όργιο που γίνεται κει-κάτω σε βάρος του εχθρού, δεν προσβάλλει τον εχθρό. Εμάς προσβάλλει. Ο συλλογισμός είναι απλός, τετράγωνος: «Αν ο Ιταλός είναι τόσο χαζός που τον λέτε, τότε γιατί κοκορευόσαστε, μωρέ, για ηρωισμούς;»

Ξαναβλέπω τον Μαρδόπουλο, ψηλόν, μαυριδερό, μισοφάλακρο, να κόβει βόλτες νευρικά μέσα στο χαμώ³ του μπαρμπα-Γιώργη, εκεί στην Κακαβιά, και να λέει, ενώ τα μάτια του πίσω από τα γυαλιά αστράφτουν οργισμένα:

– Τους πολέμους τους κάνουν οι χωρικοί και οι ηλίθιοι ...

Θέλει να πει «τους υφίστανται». Είναι αηδιασμένος από τον εαυτό του, που δεν εξάντλησε κάθε μέσο να μείνει στην Αθήνα, καθώς οι άλλοι του συνάδελφοι, όλοι του οι γνωστοί. Δεν έχει κλονιστεί

¹ μαργιόλα (επίρρ.): ναζάρικα

² δούρια: ύμνοι, πολεμικά τραγούδια εμφύχωσης

³ χαμώ: χαμηλό και φτωχικό σπίτι

η πίστη του στην ιερότητα του αγώνα μας, όχι. Όμως δεν ανέχεται να τον θαρούν οι «έξυπνοι» για κορόιδο, – αυτό είναι.

– Τους φαντάζομαι, μου λέει κάποτε πεισματωμένος, να κάθονται μαζεμένοι στου Γιαννάκη και να γελάνε εις βάρος μου, οι αχρείοι!...

Δεν είμαι βέβαιος πως το πράμα γίνεται έτσι ακριβώς που το λέει, αλλά δεν μπορώ να τον διαβεβαιώσω πως γίνεται πολύ διαφορετικά...

Και σα να μη φτάνουν όλες αυτές οι αδλιότητες, βρέχει, ολοένα βρέχει. Ποτέ στη ζωή μου δεν είδα τόσο μαζί νερό. Εικοσιτέσσερες ημέρες μετρώ που η χλαίνη μου δε στέγνωξε ούτε μια στιγμή. Κάθε βράδι τη στίβω καλά-καλά κι ύστερα τη ρίχνω πάνω μου, στον ύπνο, να σκεπαστώ. Με τυλίγει βαριά, υγρή, αχνίζοντας πνιγερό χνώτο βρεμένης τσόχας.

Αυτό άρχισε εκεί-πάνω, στην Πίνδο, στο στρατόπεδο πλάι στο ποτάμι, το Μετσοβίτη.

Άγγελος Τερζάκης, *Απρίλης. Το βιβλίο του γιου μου*,
εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1986

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. Να σχολιάσετε την αντίδραση των φαντάρων στα νέα που μαθαίνουν από την Αθήνα στο απόσπασμα από τον *Απρίλη* του Τερζάκη. Είναι δικαιολογημένο να αισθάνονται «κορόιδα» και να θεωρούν «κάτι σαν θανάσιμη προσβολή» το γεγονός ότι οι άνθρωποι στην πρωτεύουσα πιστεύουν ότι «γλεντάνε»; Να τεκμηριώσετε τις απαντήσεις σας με στοιχεία από το κείμενο.

2. Συνεξέταση των κειμένων Μυριβήλη και Τερζάκη

3. Διακαλλιτεχνική δραστηριότητα: Στο κείμενο του Τερζάκη αναφέρεται η Σοφία Βέμπο. Αναζητήστε στοιχεία για αυτήν και βρείτε τραγούδια που την έκαναν «είδωλο του λαού» κατά την περίοδο του ελληνοϊταλικού πολέμου στην Αλβανία. Αφού τα παρουσιάσετε στην τάξη, να συζητήσετε την ιδεολογική λειτουργία των τραγουδιών σε πολέμους ή για άλλα σημαντικά ιστορικά γεγονότα.

4. Δημιουργική γραφή με φράσεις από το απόσπασμα του Τερζάκη «Η νεροποντή»

5. Τάσος Ζαφειριάδης – Θανάσης Πέτρου, *ξημέρωσε ο θεός τη μέρα* (γκράφικ νόβελ) και δραστηριότητες

6. Οδυσσέας Ελύτης, «Η πορεία προς το μέτωπο» από *Το Άξιον Εστί* και δραστηριότητα

Ηλίας Βενέζης

Ο Ηλίας Βενέζης (1904-1973), λογοτεχνικό ψευδώνυμο του Ηλία Μέλλου, γεννήθηκε στο Αϊβαλί της Μικράς Ασίας και ανήκει επίσης στους σημαντικούς εκπροσώπους της «γενιάς του '30». Το 1922, σε ηλικία μόλις 18 ετών, πιάστηκε αιχμάλωτος από τους Τούρκους μαζί με χιλιάδες άλλους συμπατριώτες του, για να δουλέψουν στα περιβόητα «Τάγματα εργασίας» (Αμελέ ταμπουρού), όπου οι περισσότεροι έχασαν τη ζωή τους εξαιτίας των φρικτών συνθηκών αιχμαλωσίας. Ο ίδιος κατάφερε να διαφύγει και να ενωθεί με την οικογένειά του στη Μυτιλήνη, όπου συνδέθηκε στενά με τον Σπράτη Μυριθήλη. Στο έργο του Βενέξη κυριαρχεί η τραυματική εμπειρία του ξεριζωμού των Μικρασιατών και η έντονη νοσταλγία για τις χαμένες πατρίδες, όπως αποτυπώνονται στα πεζογραφήματά του Το νούμερο 31328 (1924/1931), Γαλήνη (1937) και Αιολική Γη (1943). Ο ίδιος καλλιέργησε και άλλα είδη λόγου, εκτός από το μυθιστόρημα, και ανέπτυξε έντονη πολιτιστική δράση στα μεταπολεμικά χρόνια ως μέλος της Ακαδημίας Αθηνών και της Ομάδας των Δώδεκα.

Το νούμερο 31328

Πρόκειται για το πρώτο πεζογράφημα του Βενέξη, το οποίο εκδόθηκε σε βιβλίο το 1931 με υπότιτλο Το βιβλίο της σκλαβιάς και έχει τον χαρακτήρα ντοκουμέντου. Σε αυτό ο συγγραφέας καταγράφει τη φρικτή εμπειρία που έζησε ο ίδιος – και πολλοί άλλοι Μικρασιάτες μαζί μ' αυτόν – ως αιχμάλωτος με το νούμερο 31328 στα «Τάγματα εργασίας» μετά την Καταστροφή του 1922. Το επεισόδιο που ακολουθεί καταγράφει τον σαδισμό των φρουρών και την τραγική κατάσταση των αιχμαλώτων στην πορεία τους προς το εσωτερικό της Μικράς Ασίας.

Κεφάλαιο Ε'

«Κατεπάτησάν με οι εχθροί μου όλην
την ημέραν από ύψους ημέρας.»

*

Ξεκινήσαμε πολύ νωρίς. Φεύγοντας μας φέραν μια νέα συντροφίσα. Ένα κορίτσι, μια χωριανή απ' τα τριγυρινά μέρη, ίσαμε είκοσι χρονώ. Αυτοί και κάτι άλλοι Χριστιανοί δεν πρόφταζαν να μπαρκάρουν για την Ελλάδα.

- Τους πήραν μέσα; τη ρωτούμε.
- Όχι. Τους σφάζαν.
- Ήταν κανείς δικός σου;
- Ναι, ήταν ο πατέρας μου.
- Εσύ;...

Εκείνη ήταν νέα. Τη χρειάζονταν.

Η νέα πόστα¹ που μας παρέλαβε ήταν καθαλαραίοι. Είχαν μια λαμπρή ιδέα: Αφήσαμε τον ίσιο δρόμο, πέσαμε μες στα χωράφια. Αυτό ήταν μια αλύπητη δοκιμασία για τα γυμνά φουσκαλιασμένα ποδάρια μας. Οι βόλοι το χώμα ήταν ξεροί και ντούροι² απ' τον ήλιο. Δεν είχε βρέξει ακόμα. Κοιτάξαμε να τους ξεφύγουμε, γιατί δεν μπορείς μαζί τους να κρατήσης ισορροπία ξυπόλυτος. Μα πέφταμε στην άλλη ευλογία, σε κάτι παλιάγκαδα που μας παλάβωναν.

– Δεν μπορώ! Δεν μπορώ πια!

Όλοι φωνάζαν. Κι όμως όλοι τρέχαμε μη μείνουμε πίσω.

¹ πόστα: εδώ, η καινούρια φρουρά

² ντούροι: σκληροί

Τρέμαμε πως όποιος μείνη τελευταίος θα τον σκοτώσουν. Ο ένας διαζόταν να προσπεράση τον άλλο, και τον άλλο – ένας παλαβός συναγωνισμός που πνιγόταν στα μουγκριχτά μας. Ξεκολλούσαμε, στα πεταχτά, τ' αγκάδια απ' τις πατούνες³ και τρέχαμε. Τρέχαν από πίσω μας κ' οι στρατιώτες με τ' άλογα, και μας χτυπούσαν με τα κοντάκια μη σταδούμε. Ήμαστε ένα κοπάδι σαν τ' αναμαλλιασμένα ζα – τρέχουν στον κάμπο να σταλιάξουν κάπου γιατί μυρίστηκαν το μπουρίνι.

Δεν μπορούσα να σηκώσω το βάρος της συντροφικής παπούτσας. Το ιδρωμένο βρώμιο ποδάρι μου γλιστρούσε και χόρευε μέσα της. Την τράβηξα και τη βαστούσα στα χέρια. Μα τότε η πατούνα, συνηθισμένη στο άσυλο, άρχισε να σπαράζει απ' το ύπαιθρο. Άναβε, πετούσε σπίδες. Έσκισα ένα κομμάτι απ' το πουκάμισο που μου άφησαν και την τύλιξα.

Ο Αργύρης με συμβουλεύει να κάνουμε αλλαξιά τα παπούτσια.

– Δοκιμάζουμε.

Τ' αλλάξαμε. Έδωσα το ξερβί και πήρα το δεξί. Τα φορέσαμε τρέχοντας. Πιο πέρα κάμαμε πάλι αλλαξιά. Και πάλι.

Ο ήλιος ανέβαινε καφτός, εχτρικά, χωρίς οίκτο. Μεσ στον Οχτώβρη ένας τέτοιος ήλιος! Άρχισε να μας καίη η δίψα. Η σκόνη κολλούσε στις γλώσσες, που μπαινόβγαιναν σαν κουρντισμένες. Φτύναμε να φύγη η πίκρα. Μα τα στόματα ήταν ξερά. Κι αν έβγαινε λίγο φτύμα, μετανοιώναμε ύστερα για την ογρή ουσία που αφήσαμε να ξοδευτή.

– Νερό! Νερό!

– Τι; Λέει ο αξιωματικός της συνοδείας.

– Σου! σου! (νερό) φωνάζαμε τούρκικα.

– Σου; Μάλιστα!

Κοντεύαμε σε μια πηγή. Μας κράτησαν καμιά εικοσαριά μέτρα αλάργα. Οι στρατιώτες πήγαιναν διαδοχικά, πίνανε, πότιζαν τ' άλογα, γεμίζαν τα παγούρια τους. Πίναν με τις φούχτες. Βλέπαμε το νερό που ξέφευγε και χυνόταν απ' τα στόματά τους. Όλα τα κορμιά γέρναν προς αυτή τη φευγαλέα καθαρή γραμμή που σκορπούσε καταγής. Ακούγαμε τον ήχο της. Τον ακούγαμε. Με μάτια γεμάτα πυρετό γέρναμε προς τα εκεί. Έτσι όπως γέρνουν τα διψασμένα δέντρα.

– Έλεος!

Τίποτα! Μας κρατούσαν μακριά, κολλημένους στο θέαμα. Άφησαν μονάχα τις γυναίκες και το παιδάκι να παν να πιουν.

– Λυπηθήτε μας! Λυπηθήτε μας! φωνάζαμε.

Η γυναίκα του ρολογά γέμισε τις χούφτες νερό κ' έκαμε να το φέρη στον άντρα της. Σιγά. Κοιτάζαμε με μίσος αυτή τη χούφτα που πλησίαζε. Ένας στρατιώτης πάει από πίσω κλέφτικα, και ξαφνικά χώνει τα χέρια του κάτω απ' τις μασχάλες της γυναίκας. Τη γαργαλούσε. Αυτή κάνει μια προσπάθεια, λίγο ακόμα, να τρέξη, να σώση το νερό. Μα κι ο άλλος δώσ' του, δώσ' του τη γαργαλούσε. Κ' εκείνη δε βάσταξε. Έμπηξε τα χάχανα. Λίγα μέτρα μπροστά μας. Άνοιξε τα χέρια της να προφυλαχτή: Το νερό χύθηκε καταγής.

Ήρθε και σκορπίστηκε πλάι στον άντρα της σα λέσι⁴. Αυτός, μ' αγκριλωμένα⁵ μάτια που τ' αυλάκωνε ακόμα το όραμα, χίμηξε και της έγλειφε τα βρεμένα δάχτυλα ένα-ένα, με λύσσα, σα να 'θελε να τα καταπιή.

Ηλίας Βενέξης, *Το νούμερο 31328*, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1982

³ πατούνες: τα πέλματα

⁴ λέσι: (μεταφορικά) χωρίς ζωή, σαν νεκρό σώμα

⁵ αγκριλωμένα: γουρλωμένα

Τάγμα εργασίας (Αμελέ ταμπουρού) στην ενδοχώρα της Μικράς Ασίας

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. Πώς αποδίδεται η σχέση φρουρών – αιχμαλώτων στο απόσπασμα από *Το νούμερο 31328* του Ηλία Βενέζη και σε ποια σκηνή κορυφώνεται; Τι αισθήματα σας προκαλεί;
2. Ποιες ομοιότητες βρίσκετε στον τρόπο αφήγησης των γεγονότων στα κείμενα του Μυριβήλη και του Βενέζη; Να τις καταγράψετε επιγραμματικά στον ατομικό σας φάκελο.
3. Τόσο ο τίτλος του μυθιστορήματος του Μυριβήλη *Η ζωή εν τάφω* όσο και το μότο (προμετωπίδα) του κεφαλαίου Ε' από *Το νούμερο 31328* του Βενέζη («Κατεπάτησάν με οι εχθροί μου όλην την ημέραν από ύψους ημέρας») περιέχουν φράσεις από την εκκλησιαστική (βιβλική) παράδοση: να σχολιάσετε τη σκοπιμότητά τους για τα συγκεκριμένα έργα.

4. Συμπληρώστε το σχήμα με λέξεις για το τι σημαίνει πόλεμος

ΣΥΝΑΝΑΓΝΩΣΕΙΣ

Soloúp

Αϊβαλί

Το εικονογράφημα του Soloúp (καλλιτεχνικό ψευδώνυμο του Αντώνη Νικολόπουλου) καταγράφει τέσσερις ιστορίες ανθρώπων, τριών Ελλήνων και ενός Τούρκου, που δείχνουν πώς οι ιστορικές σχέσεις και διενέξεις των δύο λαών γύρω από το Αιγαίο σφράγισαν τη ζωή τους. Στα καρέ που ακολουθούν μιλάει ο Αχμέτ Γιορουλμάζ.

Ειδικά όταν αυτά
τα σπίτια, αντί
να μοσχοβολούν
γαρούφαλα,
μαργαρίτες και
φασκόμηλα,
αναδύουν μια
μυρουδιά μούχλας.

Solούp, Αϊθαλί, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 2014

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. α) Τι κοινό παρουσιάζει το εικονοαφήγημα (γκράφικ νόβελ) *Αϊβαλί* του Σολούρ με το απόσπασμα από *Το νούμερο 31328* του Ηλία Βενέζη και πώς το συμπληρώνει δεματικά;
β) Υπάρχει κάτι που σας προκάλεσε έκπληξη διαβάζοντας την αφήγηση του Αχμέτ Γιορουλμάζ στο *Αϊβαλί* του Σολούρ; Να το σχολιάσετε.
2. Διαδεματική δραστηριότητα: Αναζητήστε στο βιβλίο της Ιστορίας σας ή σε άλλες πηγές πληροφορίες για τη Συνθήκη της Λοζάνης και την ανταλλαγή των πληθυσμών μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή και δημιουργήστε ένα ιστορικό εισαγωγικό σημείωμα (μέχρι 100 λέξεις) που να πλαισιώνει το κείμενο του Βενέζη και το εικονοαφήγημα του Σολούρ.
3. Ομαδοσυνεργατική δραστηριότητα: Αναζητήστε στο διαδίκτυο (<https://www.youtube.com/watch?v=uidRh153ECo>) και ακούστε τον μουσικό δίσκο «Μικρά Ασία» σε μουσική Απόστολου Καλδάρα και στίχους Πυθαγόρα, που κυκλοφόρησε όταν συμπληρώθηκαν 50 χρόνια από τη Μικρασιατική Καταστροφή. Αφού μοιραστείτε τα τραγούδια σε μικρές ομάδες, να καταγράψετε τους στίχους τους και να αναφέρετε τι άλλο προσθέτουν στην εικόνα, που δεν περιλαμβάνεται στα κείμενα του Βενέζη και του Σολούρ.
4. Γιώργος Χαριτωνίδης, *Αναμνήσεις με πολλά κουκούτσια* (απόσπασμα) και δραστηριότητες

Πρίμο Λέβι

Εάν αυτό είναι ο άνθρωπος

Ο Ιταλοεβραίος διανοούμενος Πρίμο Λέβι (1919-1987) βίωσε την ασύλληπτη εμπειρία των στρατοπέδων συγκέντρωσης και του Ολοκαυτώματος που σχεδίασαν οι Ναζί για να εξοντώσουν τους Εβραίους της Ευρώπης κατά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο. Ως επιζών του Άουσβιτς, όχι μόνο κατέγραψε τη φρίκη αυτής της εμπειρίας αλλά εξ αφορμής της διατύπωσε σοβαρά υπαρξιακά και φιλοσοφικά ερωτήματα για τη φύση του ανθρώπου. Τελικά, αυτοκτόνησε στα 68 του χρόνια επιβεβαιώνοντας τον ισχυρισμό ότι «το Άουσβιτς εξακολούθησε να δολοφονεί δεκαετίες μετά».

Häftling: έμαθα ότι είμαι ένας Häftling¹. Το όνομά μου είναι 174 517: Μας βάφτισαν· για όλη την υπόλοιπη ζωή μας θα έχουμε το νούμερο χαραγμένο στο αριστερό μας μπράτσο.

Η επέμβαση ήταν ελαφρά επώδυνη και εξαιρετικά γρήγορη: μπήκαμε στη σειρά και ένας ένας, κατ' αλφαβητική σειρά, περάσαμε μπροστά από έναν επιδέξιο εκτελεστή, εφοδιασμένο μ' ένα εργαλείο με λεπτότητα βελόνα. Τώρα αρχίζει η πραγματική μύηση: γιατί μόνο «δείχνοντας το νούμερο» παίρνεις το ψωμί και τη σούπα. Χρειάστηκαν αρκετές μέρες και όχι λίγα χαστούκια και γροδιές, μέχρι να συνηθίσουμε να δείχνουμε αμέσως το νούμερο, χωρίς καμία καθυστέρηση, για να μην παρεμποδίζεται η καθημερινή διανομή του συσσιτίου. Χρειάστηκαν μήνες ολόκληροι για να συνηθίσουμε στο άκουσμα των γερμανικών. Και για πολλές μέρες μετά, όταν από συνήθεια, μια συνήθεια που ερχόταν από την προηγούμενη ζωή μου, έψαχνα την ώρα στο ρολόι του χεριού, τότε έβλεπα μόνο το καινούργιο μου όνομα, το διάστικτο γαλαζωπό νούμερο.

Μόνο πολύ αργότερα, και σιγά σιγά, μερικοί από μας κατόρθωσαν να μάθουν κάτι από τη φρικιαστική επιστήμη των αριθμών του Άουσβιτς, στην οποία συνοψίζονται τα στάδια της εξόντωσης των Εβραίων της Ευρώπης. Στους παλιούς του στρατοπέδου το νούμερο αποκαλύπτει τα πάντα: την εποχή της εισόδου στο στρατόπεδο, το τρένο με το οποίο ήρδες και επομένως την εθνικότητα. Όλοι σέβονται τα νούμερα από το 30.000 μέχρι το 80.000. Δεν ξεπερνούν τους εκατό και μαρτυρούν τους ελάχιστους επιζώντες των πολωνικών γκέτο. Πρέπει να έχεις το νου σου όταν έχεις εμπορικές συναλλαγές με έναν 116.000 ή 117.000: έχουν απομείνει μόνο σαράντα περίπου, αλλά πρόκειται για τους Έλληνες από τη Θεσσαλονίκη· χρειάζεται προσοχή για να μη σε κοροϊδέψουν. Όσο για τα μεγάλα νούμερα, αυτά προσφέρουν αναπόφευκτα μια κωμική νότα, όπως συμβαίνει στην κανονική ζωή με τους όρους «πρωτοετής» ή «νεοσύλλεκτος». Το τυπικό μεγάλο νούμερο είναι ένα άτομο με κοιλιά, υπάκουος και βλαξ, που μπορείς να τον κάνεις να πιστέψει ότι στο αναρρωτήριο μοιράζουν δερμάτινα παπούτσια για άτομα με ευαίσθητα πόδια και να τον πείσεις να σου αφήσει «προς φύλαξη» την караβάνα του· μπορείς να του πουλήσεις ένα κουτάλι για τρεις μερίδες ψωμί· μπορείς να τον στείλεις στον πιο θηριώδη από τους Κάπο² για να ρωτήσει (συνέβη σε μένα!) εάν είναι αλήθεια ότι η ομάδα του είναι ομάδα καθαρισμού πατάτας και εάν μπορεί ν' απασχοληθεί σ' αυτήν.

Πρίμο Λέβι, *Εάν αυτό είναι ο άνθρωπος*,
μτφρ. Χαρά Σαρλικιώτη, εκδ. Άγρα, Αθήνα 2009

¹ **Häftling**: φυλακισμένος, κρατούμενος. Στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο σημαίνει φυλακισμένος σε στρατόπεδο συγκέντρωσης

² **Κάπο**: έτσι ονομάζονταν οι κρατούμενοι στα στρατόπεδα συγκέντρωσης που είχαν αναλάβει τον ρόλο φρουρού των υπόλοιπων κρατουμένων, συνεργαζόμενοι αναγκαστικά με τους Ναζί για να σώσουν τη ζωή τους

Εκτοπισμένοι τσιγγάνοι στα χρόνια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. Στο απόσπασμα από το *Εάν αυτό είναι ο άνθρωπος* του Πρίμο Λέβι δίνεται μια εικόνα από την καθημερινότητα στα στρατόπεδα συγκέντρωσης. Ποια στοιχεία αντλούμε για αυτήν και τι σας έκανε μεγαλύτερη εντύπωση;
2. Ποια σημασία αποκτούν οι αριθμοί στο στρατόπεδο συγκέντρωσης; Να καταγράψετε συγκεκριμένα στοιχεία από το κείμενο του Λέβι.
3. Δραστηριότητα για την απανθρωποποίηση που προκαλεί ο πόλεμος
4. Να εντοπίσετε πού υπάρχει ειρωνεία στο απόσπασμα από το *Εάν αυτό είναι ο άνθρωπος* του Λέβι και να σχολιάσετε αν είναι δικαιολογημένη στις δεδομένες συνθήκες. Σε ποιο άλλο αντιπολεμικό κείμενο που μελετήσατε υπάρχει κάτι ανάλογο; Να αναφέρετε το σχετικό σημείο.
5. Οι δυσκολίες των νεοεισερχόμενων στα στρατόπεδα συγκέντρωσης, με βάση το κείμενο του Λέβι

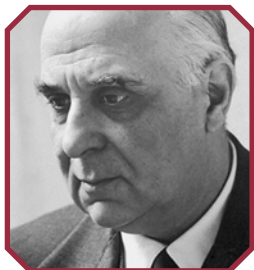

6. Δημιουργική ανάγνωση: Να διαβάσετε ολόκληρο το βιβλίο του Λέβι *Εάν αυτό είναι ο άνθρωπος* και να το συζητήσετε σε συνδυασμό με τον τίτλο του. Παρουσιάστε στην τάξη αποσπάσματα από το βιβλίο που σας έκαναν τη μεγαλύτερη εντύπωση.
 7. Θύματα των Ναζί δεν ήταν μόνο οι Εβραίοι αλλά και πολλές άλλες ομάδες ανθρώπων που δεν ταίριαζαν στα ιδεώδη της «Άριας φυλής», μεταξύ των οποίων και οι τσιγγάνοι, όπως φαίνεται από τη φωτογραφία που πλαισιώνει το κείμενο του Λέβι. Αναζητήστε στο διαδίκτυο πίνακες της επιζήσαςας τσιγγάνας ζωγράφου Ceija Stojka, που περιγράφουν την εμπειρία των ναζιστικών στρατοπέδων συγκέντρωσης, και γράψτε περιληπτικά τις εντυπώσεις σας στον ατομικό σας φάκελο.
8. Χρονογραμμή με πολεμικά γεγονότα του 20ού αιώνα και δραστηριότητα

9. Συνεργαστείτε σε ομάδες και επιχειρήστε να φτιάξετε ένα ζωγραφικό κολάζ ή ένα βίντεο ή ένα θεατρικό δρώμενο με σκηνές που σας συγκίνησαν περισσότερο από τα λογοτεχνικά έργα που μελετήσατε. Να παρουσιάσετε τις δουλειές σας σε μια διδακτική ώρα αφιερωμένη στην αντιπολεμική λογοτεχνία.
 10. Αναζητήστε στο διαδίκτυο τη σειρά αντιπολεμικών σκίτσων «Πόλεμος και Ειρήνη» του σύγχρονου καλλιτέχνη Gunduz Agayev. Συζητήστε τα στην τάξη και γράψτε ένα μικρό διήγημα ή ποίημα για ένα της επιλογής σας.

Γιώργος Σεφέρης

Ο Γιώργος Σεφέρης (1900-1971), γιος του διακεκριμένου καθηγητή του Διεθνούς Δικαίου Στέλιου Σεφεριάδη, γεννήθηκε στη Σμύρνη, ωστόσο το 1914, με το ξέσπασμα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, η οικογένεια εγκαταστάθηκε στην Ελλάδα. Σπούδασε νομικά στο Παρίσι και στο Λονδίνο και ήρθε σε επαφή με τα πρωτοποριακά ρεύματα της εποχής (γαλλική «καθαρή ποίηση», αγγλικός μοντερνισμός), από τα οποία επηρεάστηκε καθοριστικά. Επιστρέφοντας στην Ελλάδα, ξεκίνησε τη διπλωματική του σταδιοδρομία στο Υπουργείο Εξωτερικών. Στη λογοτεχνία εμφανίστηκε το 1931 με τη συλλογή Στροφή, η οποία σηματοδοτεί μια ανανεωτική «στροφή» του ποιητικού λόγου στη μορφή και στο περιεχόμενο. Η στερήωση του μοντερνισμού στη νεοελληνική ποίηση θα έρδει με τις δύο επόμενες συλλογές του, τη Στέρνα (1932) και το Μυθιστόρημα (1935) που απηχεί εμπειρίες της Μικρασιατικής Καταστροφής. Στη διάρκεια της τριπλής Κατοχής ο Σεφέρης θα ακολουθήσει ως διπλωμάτης την εξόριστη ελληνική κυβέρνηση. Η τραγωδία του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και των μεταπολεμικών χρόνων αποτυπώνεται διαδοχικά στις ποιητικές συλλογές του Ημερολόγιο Καταστρώματος Α΄ (1940), Ημερολόγιο Καταστρώματος Β΄ (1944), Κίχλη (1947), Ημερολόγιο Καταστρώματος Γ΄ (1955). Ο Σεφέρης έγραψε επίσης δοκίμια (με τον τίτλο Δοκίμες) και ανέδειξε την επάρκεια της δημοτικής σε μεταφράσεις έργων της αρχαίας γραμματείας αλλά και της σύγχρονης ποίησης (όπως η Έρημη Χώρα του Τ. Σ. Έλιοτ). Είναι ο πρώτος Έλληνας ποιητής που τιμήθηκε με το βραβείο Νόμπελ Λογοτεχνίας (1963), ως αναγνώριση της καθοριστικής συμβολής του στην ανανέωση της ελληνικής λογοτεχνίας με διεθνή απήχηση.

Μυθιστόρημα

Το Μυθιστόρημα είναι ένα συνθετικό έργο που συνδυάζει τον αρχαίο μύθο με τη σύγχρονη ιστορία (γράφεται στον Μεσοπόλεμο) και δομείται, όπως και τα ομηρικά έπη, σε 24 ποιήματα-«ραψωδίες». Το έργο παρουσιάζει έκδηλα χαρακτηριστικά της μοντερνιστικής ποίησης, όπως η δραματικότητα, η σκοτεινότητα των συμβόλων, η σύγχρονη σκηνοθεσία, η πεζολογική γλώσσα. Το ποίημα ΙΖ΄ που ακολουθεί έχει ως μυθικό σημείο αναφοράς την Ανδρομάχη, γυναίκα-θύμα του πολέμου, η οποία βιώνει την έσχατη απώλεια – τη δολοφονία του γιου της Αστυνάκτα – όταν η Τροία καταλαμβάνεται από τους Αχαιούς. Η φωνή που ακούγεται στο ποίημα είναι του Έκτορα, ο οποίος απευθύνεται στην Ανδρομάχη λίγο πριν τον θάνατό του προτρέποντάς την να φύγει μαζί με το παιδί τους, ενώ παράλληλα περιγράφει το τοπίο μέσα στο οποίο ο Αστυνάκτας είδε το φως. Το ξεκλήρισμα της οικογένειας του Έκτορα λειτουργεί συμβολικά δημιουργώντας «αντικειμενική συστοιχία» με ιστορικά γεγονότα της εποχής που γράφεται το ποίημα.

ΙΖ΄

Αστυάναξ

Τώρα που θα φύγεις πάρε μαζί σου και το παιδί που είδε το φως κάτω από εκείνο το πλατάνι, μια μέρα που αντηχούσαν σάλπιγγες κι έλαμπαν όπλα και τ' άλογα ιδρωμένα σκύβανε ν' αγγίξουν την πράσινη επιφάνεια του νερού στη γούρνα με τα υγρά τους τα ρουδούνια.

Οι ελιές με τις ρυτίδες των γονιών μας τα βράχια με τη γνώση των γονιών μας και το αίμα του αδερφού μας ζωντανό στο χώμα ήτανε μια γερή χαρά μια πλούσια τάξη για τις ψυχές που γνώριζαν την προσευχή τους.

Τώρα που θα φύγεις, τώρα που η μέρα της πληρωμής
χαράζει, τώρα που κανείς δεν ξέρει
ποιον θα σκοτώσει και πώς θα τελειώσει,
πάρε μαζί σου το παιδί που είδε το φως
κάτω απ' τα φύλλα εκείνου του πλατάνου
και μάδε του να μελετά τα δέντρα.

Γιώργος Σεφέρης, *Ποιήματα*, επιμ. Γ. Π. Σαββίδης,
εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1994

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. Τι κυριαρχεί στην ποιητική περιγραφή του Σεφέρη και με τι έρχεται σε αντίθεση; Να γράψετε σχετικές λέξεις ή φράσεις του ποιήματος αντικριστά στον ατομικό σας φάκελο ή στον πίνακα.
2. Από πού καταλαβαίνετε ότι στο ποίημά του αυτό ο Σεφέρης συνομιλεί με έναν αρχαίο μύθο;
3. Διαθεματική δραστηριότητα:
α) Να γράψετε στον ατομικό σας φάκελο τη βασική υπόθεση του μύθου του Αστυάνακτα και των γονιών του, Έκτορα και Ανδρομάχης, ανατρέχοντας στην *Ιλιάδα* του Ομήρου και στις τραγωδίες *Ανδρομάχη* και *Τρωάδες* του Ευριπίδη με τη βοήθεια της/του φιλόλογου σας.
β) Στη συνέχεια να σχολιάσετε πώς χειρίζεται τον αρχαίο μύθο ο Σεφέρης στο δικό του ποίημα, προσέχοντας ποια στοιχεία του μύθου αφαιρεί και ποια ίσως συμπληρώνει.
4. Να συζητήσετε γιατί ο Σεφέρης επέλεξε ως έμπνευση για το ποίημά του μια οικογενειακή τραγωδία, που έχει στο επίκεντρο ένα παιδί, όπως ο μύθος του Αστυάνακτα:
α) Τι θέλει να επισημάνει με αυτό τον τρόπο στους αναγνώστες του;
β) Ποιον μύθο θα διαλέγατε εσείς από εκείνους που ξέρετε, είτε από τον Όμηρο είτε από τους τραγικούς, για να αποδώσετε μιαν ανάλογη κατάσταση;
5. Ομαδοσυνεργατική δραστηριότητα: Το *Μυθιστόρημα* του Σεφέρη κυκλοφορεί το 1935, λίγα χρόνια πριν από το ξέσπασμα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου:
α) Να δηλώσετε τους στίχους του «Αστυάνακτα» που αφήνουν να διαφανεί η ανησυχία του ποιητή για το κακό που επέρχεται.
β) Να χωριστείτε σε δύο ομάδες και να αναζητήσετε στο βιβλίο της Ιστορίας σας ή και από άλλες πηγές πληροφορίες για τα δρώμενα στην Ελλάδα (α' ομάδα) και στην Ευρώπη (β' ομάδα) κατά τη δεκαετία του 1930, που επιβεβαιώνουν αυτές τις ανησυχίες του ποιητή, και να τις παρουσιάσετε στην τάξη.
6. Στην τελευταία στροφή του ποιήματος ο Σεφέρης γράφει: «τώρα που η μέρα της πληρωμής / χαράζει». Πώς αντιλαμβάνεστε το νόημα της λέξης «πληρωμή» εδώ; Εσείς ποια άλλη λέξη θα επιλέγατε για αυτό τον ισχυρό διασκελισμό, που να ταιριάζει με το νόημα του ποιήματος (με αυτό που θέλει να τονίσει ο ποιητής);

7. Δημιουργική γραφή: Να ξαναγράψετε το ποίημα του Σεφέρη προσαρμόζοντάς το στη σημερινή συγκυρία με βάση τους στίχους:

*τώρα που κανείς δεν ξέρει
ποιον θα σκοτώσει και πώς θα τελειώσει*

8. Ο μελοποιημένος Σεφέρης

9. Εργαστείτε συνεργατικά αναζητώντας στο διαδίκτυο μελοποιήσεις ποιημάτων του Σεφέρη από διάφορους Έλληνες μουσικοσυνθέτες (Θεοδωράκης, Μαμαγκάκης, Μαρκόπουλος, Μούτσης, Ανδριόπουλος κ.ά.). Ακούστε τις στην τάξη, σε ένα αφιέρωμα στον μελοποιημένο Σεφέρη, εκφράζοντας (και αιτιολογώντας) την προσωπική σας προτίμηση για κάποια από αυτές.

10. Στιχουργικά γνωρίσματα της μοντέρνας ποίησης

11. Σχήματα λόγου στην ποίηση του Σεφέρη

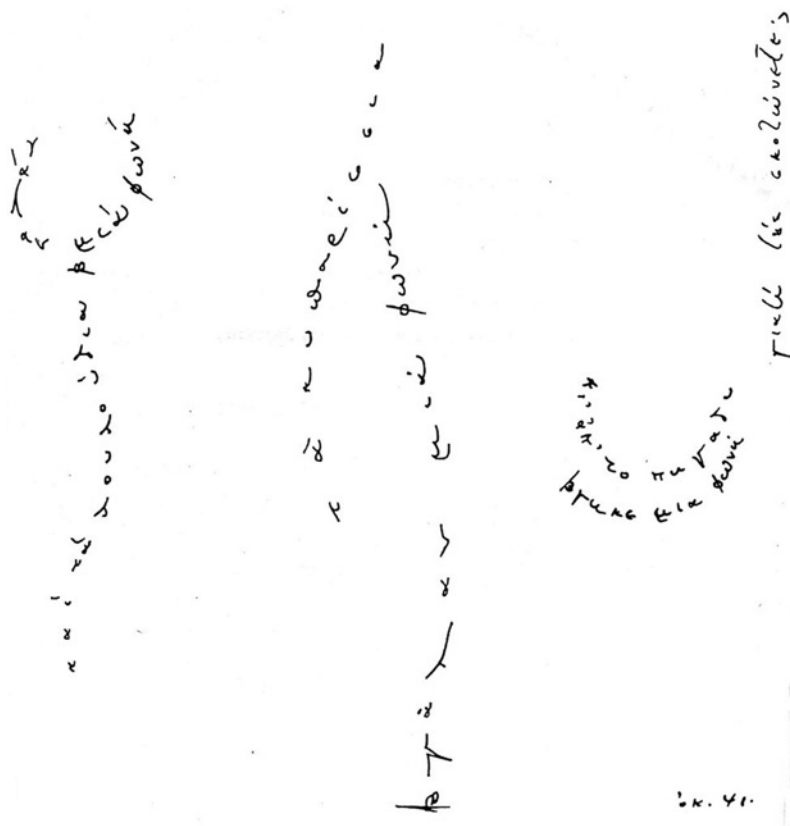

12. Η αρχαία παράδοση είδαμε να αξιοποιείται σε σημαντικό βαθμό και από άλλους Έλληνες ποιητές: τι δείχνει αυτό για τη σχέση της νεότερης ελληνικής ποίησης με την αρχαιότητα; Να το σχολιάσετε σε ένα κείμενο μέχρι 150 λέξεις, αφού ξαναδείτε και τα άλλα αρχαιόθεμα ποιήματα που μελετήσατε στο βιβλίο.

Καλλίγραμμα

Ο Σεφέρης, μεταξύ άλλων στοιχείων της μοντέρνας ποιητικής γραφής που εισήγαγε στην Ελλάδα, καλλιέργησε και την τεχνική του καλλιγράμματος (ο ίδιος χρησιμοποιεί τον όρο καλλιγράφημα). Η ιδιαιτερότητα αυτής της τεχνικής έγκειται στη διάταξη των λέξεων έτσι ώστε να σχηματίζουν μια εικόνα, η οποία είναι και το νόημα του ποιήματος. Πρόκειται για μια τεχνική γνωστή από την αρχαιότητα («τεχνοπαίγνια»), που ανα-νεώθηκε κατά τον 20ό αιώνα, με πιο χαρακτηριστική τη συλλογή *Calligrammes* του Γάλλου ποιητή Γκυγιώμ Απολλιναιρ (Guillaume Apollinaire, 1880-1918).

[απόδοση του καλλιγράμματος]

Και τα λουλούδια βγάλαν μια φωνή
τα κυπαρίσσια βγάλαν μια φωνή
κι απ' το πηγάδι βγήκε μια φωνή:
Γιατί τους σκοτώνετε;

Οκτώβριος 1941

Γιώργος Σεφέρης, *Τετράδιο Γυμνασμάτων Β'*,
εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1976

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. Θεωρείτε ότι το καλλίγραμμα του Σεφέρη «συνομιλεί» με το ποίημά του «ΙΖ΄. Αστυάναξ» από το *Μυθιστόρημα* και με ποια νοηματικά στοιχεία θα το υποστηρίζατε;
2. Ποια από τις δύο μορφές – αυτή του «κανονικού» ποιήματος ή αυτή του καλλιγράμματος – θα επιλέγατε εσείς για να αποδώσετε το αντιπολεμικό (ή όποιο άλλο) νόημα, και γιατί; Να οργανώσετε στην τάξη έναν αγώνα επιχειρηματολογίας υποστηρίζοντας τα υπέρ ή τα κατά της κάθε μορφής.
3. Συνεργαστείτε σε τρεις ομάδες: τα μέλη κάθε ομάδας θα αναλάβουν να μετατρέψουν σε καλλίγραμμα στίχους μίας από τις τρεις στροφές του ποιήματος «ΙΖ΄. Αστυάναξ» του Σεφέρη. Παρουσιάστε τις δημιουργίες σας στην τάξη και αξιολογήστε τις με κριτήριο την πρωτοτυπία και την ευρηματικότητα του σχεδίου.
4. Ο γνωστότερος δημιουργός καλλιγραμμάτων των νεότερων χρόνων υπήρξε ο Γάλλος ποιητής Γκυγιώμ Απολλιναίρ που έγραψε μια ολόκληρη συλλογή από τέτοια «σχηματικά ποιήματα» μέσα στη δίνη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, χάνοντας και ο ίδιος τη ζωή του (1918). Αναζητήστε στο διαδίκτυο το καλλίγραμμά του με τίτλο «Το λαβωμένο περιστέρι και το συντριβάνι» και συγκρίνετέ το με εκείνο του Σεφέρη από άποψη τεχνικής και περιεχομένου. Να συζητήσετε τις παρατηρήσεις σας στην τάξη.
5. Ερευνητική εργασία (project): «Σχηματικά ποιήματα» γράφονταν από παλιά. Με τη βοήθεια της/του φιλόλογου σας αναζητήστε στο διαδίκτυο τέτοια τεχνοπαίγνια της ελληνιστικής εποχής αλλά και νεότερων ποιητών (όπως ο Απολλιναίρ, ο Σεφέρης, ο Κύπρος Χρυσάνθης κ.ά.) και παρουσιάστε τα στην τάξη.

Νεόφυτος ο Έγκλειστος μιλά –

Το ποίημα ανήκει στη συλλογή Ημερολόγιο καταστρώματος Γ', ο αρχικός τίτλος της οποίας ήταν ...Κύπρον, ού μ' εδέσπισεν... Περιλαμβάνει ποιήματα που προέκυψαν από τα τρία ταξίδια του Σεφέρη στην αγγλοκρατούμενη Κύπρο (1953-1955), λίγο πριν ξεσπάσει ο αντιαποικιοκρατικός ενωτικός Αγώνας των ετών 1955-59. Ο ποιητής όχι μόνο αφιέρωσε μια ολόκληρη συλλογή στο νησί αλλά υπερασπίστηκε τα δίκαια του κυπριακού ελληνισμού και ως διπλωμάτης.

...τῷ δὲ βασιλεῖ Ἰσαακίῳ κατακλείει ἐν καστελλίῳ καλουμένῳ
Μαρκάππῳ. Κατὰ δὲ τοῦ ὁμοίου αὐτῷ Σαλαχαντίνου ἀνύσας
μηδὲν ὁ ἀλιτήριος, ἤνυσε τοῦτο καὶ μόνον, διαπράσας τὴν
χώραν Λατίνοις, χρυσίου χιλιάδων λιτρῶν διακοσίῳ. Διὸ καὶ
πολὺς ὁ ὀλολυγμός, καὶ ἀφόρητος ὁ καπνός, ὡς προεῖρηται, ὁ
ἐλθὼν ἐκ τοῦ βορρᾶ...*

ΝΕΟΦΥΤΟΥ ΕΓΚΛΕΙΣΤΟΥ
ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΧΩΡΑΝ ΚΥΠΡΟΝ ΣΚΑΙΩΝ

Υπέρογκες αρχιτεκτονικές· Λαρίων Φαμαγκούστα Μπουφαβέντο¹· σχεδόν σκηνικά.
Ἦμασταν συνηθισμένοι να το στοχαζόμαστε αλλιώς το «Ιησούς Χριστός Νικά»

που είδαμε κάποτε στα τείχη της Βασιλεύουσας², τα φαγωμένα από γυφτοτσάντιρα και
στεγνά χορτάρια,
με τους μεγάλους πύργους κατάχαμα σαν ενός δυνατού που έχασε, τα ριγμένα ξάρια.

Για μας ήταν άλλο πράγμα ο πόλεμος για την πίστη του Χριστού
και για την ψυχή του ανθρώπου καδισμένη στα γόνατα της Υπερμάχου Στρατηγού,

που είχε στα μάτια ψηφιδωτό τον καημό της Ρωμιοσύνης,
εκείνου του πέλαγου τον καημό σαν ήβρε το ζύγισμα της καλοσύνης.

Ας παίζουν τώρα μελοδράματα στα σκηνικά των σταυροφόρων Λουζινιά
κι ας φλομώνουνε με τον καπνό που μας κουβάλησαν από το βοριά.

* **Μετάφραση:** ... τον δε βασιλιά Ισαάκιο φυλακίζει σ' ένα κάστρο που το λένε Μάρκαππο. Μην έχοντας καταφέρει τίποτα, δε, ο αλιτήριος εναντίον του Σαλαντίν, πέτυχε αυτό μόνο, αφού πούλησε τη χώρα στους Λατίνους για διακόσιες χιλιάδες λίτρα χρυσού. Γι' αυτό και (ήταν) πολύ το πένθος και αφόρητος ο καπνός που ερχόταν από τον βορρά, όπως λέχθηκε προηγουμένως ...

¹ **Λαρίων Φαμαγκούστα Μπουφαβέντο:** Άγιος Ιλαρίων, Αμμόχωστος, Κουτσοβέντης, μεσαιωνικά κάστρα της Κύπρου (με τις φράγικες ονομασίες τους)

² **Βασιλεύουσας:** η Κωνσταντινούπολη

Ἄσ' τους να τρώγουνται και ν' ανεμοδέρνονται ωσάν το κάτεργο που δένει μούδες³
Καλώς μας ήρθατε στην Κύπρο, αρχόντοι. Τράγοι και μαϊμούδες!⁴

Εγκλείστρα, 21 Νοεμ. '53

Γιώργος Σεφέρης, *Ποήματα*, επιμ. Γ. Π. Σαββίδης, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1989

Αναστυλωμένο τμήμα των τειχών της Κωνσταντινούπολης σήμερα: Η Πύλη του Χαρισίου από την οποία μπήκε στην Κωνσταντινούπολη ο Μωάμεδ Β΄ ο Πορθητής

Το κάστρο του Ἁγίου Ιλαρίωνα στην κατεχόμενη Κερύνεια της Κύπρου

³ το κάτεργο που δένει μούδες: η γαλέρα που μαζεύει τα πανιά μπροστά στην τρικυμία

⁴ Καλώς μάς ήρθατε στην Κύπρο, αρχόντοι. Τράγοι και μαϊμούδες!: απόδοση του στίχου «You are welcome, sir, to Cyprus. Goats and monkeys!» από τον Οθέλλο του Σαίξπηρ

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. Στο ποίημα «Νεόφυτος ο Έγκλειστος μιλά –» ο Σεφέρης αντιπαραβάλλει δύο κόσμους: ποιοι είναι αυτοί, τι τους συνδέει και σε τι διαφέρουν; Στις απαντήσεις σας να αναφέρετε στοιχεία από το κείμενο, γράφοντάς τα σε δύο στήλες, και να τα σχολιάσετε.

2. Ο βυζαντινός ύμνος «Τη Υπερμάχῳ Στρατηγῷ» και δραστηριότητα

3. Γλωσσάρι ονομάτων του ποιήματος «Νεόφυτος ο Έγκλειστος μιλά –»

4. Αφού διαβάσετε τον ορισμό του καλλιγράμματος που σας δίνεται στο εισαγωγικό σημείωμα για εκείνο του Σεφέρη, δοκιμάστε να δημιουργήσετε ένα δικό σας καλλιγράμμα με στίχους από το ποίημα του Σεφέρη «Νεόφυτος ο Έγκλειστος μιλά –», έτσι που να σχηματίζεται η Κύπρος ή η Ελλάδα ή και η Ευρώπη (ή όποια άλλη μορφή προτιμάτε, αντίστοιχη με το περιεχόμενο του ποιήματος).
5. Προσέξτε τη χρήση των χρόνων στο ποίημα «Νεόφυτος ο Έγκλειστος μιλά –»:
α) Σε ποιο σημείο του ο Σεφέρης «συστοιχεί» το παρελθόν με το παρόν;
β) Σε ποιον άλλο ποιητή είδαμε μιαν ανάλογη «συστοιχία» του παρόντος με το παρελθόν;
6. Διαθεματική δραστηριότητα: Ο Σεφέρης γράφει το ποίημά του «Νεόφυτος ο Έγκλειστος μιλά –» το 1953, όταν επισκέπτεται την Κύπρο:
α) Αναζητήστε πληροφορίες από το βιβλίο της Ιστορίας σας ή και από άλλες πηγές για την κατάσταση που επικρατεί στο νησί κατά τη δεκαετία του 1950 και, αφού τις παρουσιάσετε στην τάξη, να τις συνδέσετε σε ένα μικρό σημείωμα για τον ατομικό σας φάκελο.
β) Ποιο σημαντικό γεγονός για τη νεότερη ιστορία της Κύπρου προοιωνίζονται οι τελευταίοι στίχοι του ποιήματος του Σεφέρη;
7. Να σχολιάσετε τη χρήση του σαιξπηρικού στίχου στο τέλος του ποιήματος «Νεόφυτος ο Έγκλειστος μιλά –»: με τι πνεύμα (ύφος) το χρησιμοποιεί ο Σεφέρης και γιατί;

ΣΥΝΑΝΑΓΝΩΣΕΙΣ

André Pieyre de Mandiargues

Αστυάναξ

Όχι, δεν είναι ο ξεγραμμένος γιος του Έκτορα. Ο Αστυάναξ είναι οι κρωγμοί των γλάρων και των χελιδονιών της θάλασσας μπρος στις απόκρημνες ακτές από κιμωλία, τις διάτρητες από φωλιές, που περιτείχισαν τις καλύτερες μέρες της παιδικής μου ηλικίας.

André Pieyre de Mandiargues [Αντρέ Πιερ ντε Μαντιάργκ], «Αστυάναξ»,
μτφρ. Στέλιος Λύτρας, *Η λέξη*, τχ. 69-70 (Νοέμβρης-Δεκέμβρης 1987)

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. Ξαναγράψτε το ποίημα του Σεφέρη «Αστυάναξ» προσαρμόζοντάς το στο φυσικό τοπίο που περιγράφει ο Αντρέ Πιερ ντε Μαντιάργκ στο δικό του ομότιτλο ποίημα. Τι παρατηρείτε; Αφήνει την ίδια αίσθηση στον Έλληνα αναγνώστη; Να συζητήσετε τις παρατηρήσεις σας στην τάξη.
2. α) Με βάση τη μορφή του ποιήματος του Αντρέ Πιερ ντε Μαντιάργκ, ο «Αστυάναξ» είναι παραδοσιακό ή μοντέρνο ποίημα και γιατί;
β) Με ποιο από τα ποιήματα του Σεφέρη που μελετήσατε συγγενεύει μορφικά;
3. Να δημιουργήσετε σε συνεργασία με τον διπλανό ή τη διπλανή σας ένα καλλιγράμμα με στίχους από το ποίημα του Αντρέ Πιερ ντε Μαντιάργκ «Αστυάναξ».

Γιώργος Σεφέρης

Ένας Έλληνας – Ο Μακρυγιάννης

Η λογοτεχνική γενιά του '30, στην οποία ανήκει ο Σεφέρης, επαναπροσδιόρισε τον όρο «ελληνικότητα» αναδεικνύοντας τα πιο ουσιαστικά και γνήσια στοιχεία της ελληνικής λαϊκής παράδοσης. Μία από τις μορφές που κέρδισε το ενδιαφέρον της ήταν και ο λαϊκός ζωγράφος Θεόφιλος Χατζημιχαήλ, ο οποίος, όσο ζούσε, δεν γνώρισε καμιά καταξίωση. Σε αυτόν αναφέρεται ο Σεφέρης στο παρακάτω απόσπασμα από το δοκίμιό του «Ένας Έλληνας – ο Μακρυγιάννης».

Μια φορά κι έναν καιρό ήταν ένας φτωχός φουστανελάς που είχε τη μανία να ζωγραφίζει. Τον έλεγαν Θεόφιλο. Τα πινέλα του τα κουβαλούσε στο σελάχι¹ του, εκεί που οι πρόγονοί του βάζαν τις πιστόλες και τα μαχαίρια τους. Τριγύριζε στα χωριά της Μυτιλήνης, τριγύριζε στα χωριά του Πηλίου και ζωγράφιζε. Ζωγράφιζε ό,τι του παράγγελναν, για να βγάλει το ψωμί του. Υπάρχουν στον Άνω Βόλο κάμαρες ολόκληρες ζωγραφισμένες από το χέρι του Θεόφιλου, καφενέδες στη Λέσβο, μπακάλικά και μαγαζιά σε διάφορα μέρη, που δείχνουν το πέρασμά του – αν σώζονται ακόμη. Ο κόσμος τον περιγελούσε. Του έκαναν μάλιστα και αστεία τόσο χοντρά, που κάποτε τον έριξαν κάτω από μian ανεμόσκαλα και τού 'σπασαν ένα-δυο κόκαλα. Ο Θεόφιλος, ωστόσο, δεν έπαυε να ζωγραφίζει σε ό,τι έβρισκε. Είδα πίνακές του φτιαγμένους πάνω σε κάμποτο², πάνω σε πρόστυχο³ χαρτόνι. Τους θαύμαζαν κάτι νέοι, που τους έλεγαν ανισόρροπους οι ακαδημαϊκοί. Έτσι κυλούσε η ζωή του, και πέθανε ο Θεόφιλος, δεν είναι πολλά χρόνια, και μια μέρα ήρθε ένας ταξιδιώτης από τα Παρίσια. Είδε αυτή τη ζωγραφική, μάζεψε καμιά πενηνταριά κομμάτια, τα τύλιξε και πήγε να τα δείξει στους φωτισμένους κριτικούς που κάθονται κοντά στο Σηκουάνα. Και οι φωτισμένοι κριτικοί βγήκαν κι έγραψαν πως ο Θεόφιλος ήταν σπουδαίος ζωγράφος. Και μείναμε με ανοιχτό το στόμα στην Αθήνα. Το επιμύθιο αυτής της ιστορίας είναι ότι λαϊκή παιδεία δε σημαίνει μόνο να διδάξουμε το λαό αλλά και να διδαχτούμε από το λαό.

Θυμούμαι πάντα το Θεόφιλο όταν συλλογίζομαι τον Μακρυγιάννη.

Γιώργος Σεφέρης, *Δοκίμες*, τόμος Α' (1936-1947),
εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1999

¹ **σελάχι**: δερμάτινη ζώνη που φορούσαν οι παλαιοί φουστανελοφόροι αγωνιστές, με διάφορες δέκες και πτυχές για τα όπλα και άλλα χρειζόμενα της πολεμικής τους εξάρτυσης

² **κάμποτο**: χοντρό βαμβακερό ύφασμα

³ **πρόστυχο**: χαρτόνι χαμηλής ποιότητας και αξίας

Ο ζωγράφος Θεόφιλος με στολή Μεγαλέξανδρου

Ο ζωγράφος Θεόφιλος με φουστανέλα

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. Περιγράψτε τον Θεόφιλο στις δύο φωτογραφίες που βλέπετε, σχολιάζοντας και την ενδυμασία του: τι φανερώνει αυτή για την αντίληψη που είχε για τον εαυτό του και την τέχνη του;
2. Να υπογραμμίσετε στο κείμενο του Σεφέρη τις σημαντικότερες κατά την κρίση σας φράσεις για τον Θεόφιλο και το έργο του και στη συνέχεια να συνδέσετε μια σύντομη βιογραφία του (100 λέξεις) αντιγράφοντάς τις στον ατομικό σας φάκελο.
3. Ο Σεφέρης στο δοκίμιό του «Ένας Έλληνας – ο Μακρυγιάννης» γράφει: «Το επιμύθιο αυτής της ιστορίας είναι ότι λαϊκή παιδεία δε σημαίνει μόνο να διδάξουμε το λαό αλλά και να διδαχτούμε από το λαό». Ανατρέξτε στον *Διάλογο* του Σολωμού που θα βρείτε στην «Ανεμόσκαλα» του Κέντρου Ελληνικού Γλώσσας και εντοπίστε μian ανάλογη άποψη του εθνικού μας ποιητή για τη γλώσσα. Συμπληρώστε ανάλογα την παρακάτω φράση:
Το επιμύθιο του *Διαλόγου* του Σολωμού είναι ότι

4. Άλμπουμ εικόνων με έργα του Θεόφιλου

5. α) Να διαβάσετε τα παρακάτω χωρία του Σεφέρη και του Ελύτη και να συζητήσετε τις απόψεις των δύο βραβευμένων με Νόμπελ λογοτεχνών μας για την αξία της λαϊκής παράδοσης και των φορέων της.
- β) Να γράψετε ένα δικό σας δοκίμιο (150-200 λέξεων) για έναν άλλο λαϊκό δημιουργό που γνωρίζετε, αξιοποιώντας στοιχεία και ιδέες από τα χωρία αυτά.

«Και η μόρφωση, η παιδεία που δηλώνει ο Μακρυγιάννης, δεν είναι κάτι ξέχωρο ή αποσπασματικά δικό του είναι το κοινό χτήμα, η ψυχική περιουσία μιας φυλής, παραδομένη για αιώνες και χιλιετίες, από γενιά σε γενιά, από ευαισθησία σε ευαισθησία κατατρεγμένη και πάντα ζωντανή, αγνοημένη και πάντα παρούσα – είναι το κοινό χτήμα της μεγάλης λαϊκής παράδοσης του Γένους. Είναι η υπόσταση, ακριβώς, αυτού του πολιτισμού, αυτής της διαμορφωμένης ενέργειας, που έπλασε τους ανθρώπους και το λαό που αποφάσισε να ζήσει ελεύθερος ή να πεθάνει στα '21. Γι' αυτό η λαϊκή μας παράδοση είναι τόσο σπουδαία».

Γ. Σεφέρης, «Ένας Έλληνας – ο Μακρυγιάννης», Δοκίμες, τόμος Α', εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1999

«Άνθρωπος ο Θεόφιλος, αλλά με τη στοιχειώδη και πρωτογενή σύσταση ενός φυτού, ακολούθησε τη διαδρομή της ανθοφορίας και της καρποφορίας χωρίς να προσβληθεί ποτέ του από τα ζιζάνια που έσπειραν με τις θεωρίες τους για την ενοχή και την αμαρτία οι δρησκείες. Μολοντούτο, χωρίς ο ίδιος να το γνωρίζει, έφτασε ανεξάρτητα και πάνω από την καλλιτεχνική του ιδιοφυία, να ενσαρκώνει μια προσωπικότητα ηθική σε παρθένα κατάσταση, που τα μάτια μας, ασκημένα στα συμβατικά μέτρα, δεν είναι σε θέση αμέσως να εκτιμήσουν. [...] Σάμπως μια μυστική φωνή να του δίδαξε ότι η ελευθερία είναι πάντοτε μια σχέση αντίστροφα ανάλογη ανάμεσα στον πλούτο των υλικών αγαθών και στον πλούτο της ψυχής, περιορίζει τις πραχτικές του ανάγκες στο ελάχιστο. Ένα πιάτο φαί, ένα ρούχο, ένα σελάχι με μπογιές».

Οδυσσέας Ελύτης, «Ο ζωγράφος Θεόφιλος. Η άλλη Λέσβος», *Ανοιχτά χαρτιά*, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 2021

Θεόφιλος, *Ιάσων και Μήδεια*

6. Στον πίνακα *Ιάσων και Μήδεια* ο Θεόφιλος αναμιγνύει δύο ιστορίες: ποιες είναι αυτές; να τις αναφέρετε και να σχολιάσετε τι φανερώνει αυτή η «μείξη» για την αντίληψη του ελληνικού κόσμου και της ελληνικής παράδοσης που είχε ο ζωγράφος σε ένα σύντομο κείμενο (120 λέξεις).
7. Ερευνητική εργασία (project): Με όσα μάδατε για τη ζωή και το έργο του Θεόφιλου, να συνδέσετε μια τεχνοκριτική για τη σχολική εφημερίδα (περίπου 200 λέξεις) με τίτλο «Θεόφιλος Χατζημιχαήλ, ένας ναΐφ Έλληνας ζωγράφος», καταγράφοντας τις εντυπώσεις σας από τους πίνακές του και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους που δικαιολογούν τον παρακάτω ορισμό:

Ναΐφ τέχνη (naïve art) είναι μια ειδική τεχνοτροπία/μορφή τέχνης, βασικά ζωγραφικής, που χαρακτηρίζεται από μια παιδικού τύπου απλοϊκότητα, τόσο στα υλικά και στο περιεχόμενο όσο και στην τεχνική. Γνώρισμα των ναΐφ καλλιτεχνών είναι η έλλειψη (ή η απόρριψη της) εικαστικής παιδείας. Η ναΐφ τέχνη δεν ακολουθεί τους καθιερωμένους κανόνες της «ακαδημαϊκής» ζωγραφικής, όπως είναι η προοπτική, η φωτοσκίαση, οι λεπτομέρειες στο σχέδιο. Αντίθετα, η χρήση του χρώματος και η απόδοση των μορφών γίνεται με έναν πολύ βασικό τρόπο, όπως σε ένα παιδικό σχέδιο.

Για τη σύνταξη του άρθρου σας μπορείτε να αντλήσετε ιδέες και από το ντοκιμαντέρ της ΕΡΤ (<https://archive.ert.gr/6910/>), όπου άλλοι ζωγράφοι μιλούν για την τέχνη του Θεόφιλου.

Περιηγηθείτε στο Μουσείο Θεόφιλου στη Μυτιλήνη:

<https://www.mytilene.gr/mouseia/mouseio-theofilou/> και

και στο Μουσείο Θεόφιλου στο Πήλιο (οικία Κοντού):

http://www.hotelsline.gr/root/newhotel/mx/m_Magnisia_theofilos.asp

Οδυσσέας Ελύτης

Ο Οδυσσέας Ελύτης (1911-1996), λογοτεχνικό ψευδώνυμο του Οδυσσέα Αλεπουδέλη, γεννήθηκε στο Ηράκλειο της Κρήτης, αλλά η οικογένειά του καταγόταν από τη Μυτιλήνη. Σπούδασε νομικά στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και το 1935 δημοσίευσε τα πρώτα του ποιήματα στο περιοδικό Τα Νέα Γράμματα, το οποίο ταυτίστηκε με τη «γενιά του '30». Πολέμησε κι αυτός όπως και άλλοι της γενιάς του στο μέτωπο της Αλβανίας. Είναι ο δεύτερος Έλληνας ποιητής μετά τον Γιώργο Σεφέρη που τιμήθηκε με το βραβείο Νόμπελ Λογοτεχνίας (1979). Αφομοιώνοντας στοιχεία του υπερρεαλισμού (χωρίς όμως να γίνεται ένας τυπικός εκπρόσωπός του) και χρησιμοποιώντας με τόλμη τη γλώσσα, ανανέωσε με τη σειρά του σημαντικά την ελληνική ποίηση κατακτώντας μια κορυφαία θέση στα ελληνικά γράμματα. Η πρώτη του συλλογή έχει τίτλο Προσανατολισμοί (1940), και ακολουθούν ο Ήλιος ο πρώτος (1943) και το Άσμα ηρωικό και πένθιμο για το χαμένο ανθυπολοχαγό της Αλβανίας (1945), έργα εμπνευσμένα από τις εμπειρίες του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Η σύνθεση, όμως, που θα τον καταξιώσει είναι Το Άξιον Εστί (1959), ένα μεγαλειώδες έργο στο οποίο ο Ελύτης ανασυνθέτει την αδιάσπαστη ιστορική και πολιτισμική πορεία του ελληνικού λαού. Στα έργα του συγκαταλέγονται επίσης Το Μονόγραμμα (1972), Τα Ετεροθαλή (1974), Μαρία Νεφέλη (1978), Ο μικρός ναυτίλος (1985) κ.ά. Ο Ελύτης διακρίθηκε επίσης στην τεχνική του κολάζ, ενώ έγραφε και δοκίμια και μετέφρασε τόσο ποιητικά όσο και θεατρικά έργα.

Ήλιος ο πρώτος

Η σύνθεση Ήλιος ο πρώτος (1943) ξεχειλίζει από το φως του ήλιου, που αντισταθμίζει τη σκοτεινιά της Κατοχής στη χώρα. Ο Ελύτης πλάθει έναν κόσμο γεμάτο ρώμη και λάμψη, στον οποίο τα φυσικά στοιχεία του τόπου συνυπάρχουν με τα όνειρα, την ορμή και την αγάπη για την ελευθερία συγκροτώντας έτσι ένα «αντιστασιακό» ποιητικό σύμπαν.

XVIII

Ψηλά μ' έναν πυρσό από στάχυα η λεβεντιά
Προχωρεί μες στα κύματα και τραγουδάει:

Ω παιδιά που με νιώθετε – πατριωτάκια του ήλιου
Με βέργες και παράξενα πουλιά στα χέρια
Με χλοερές καρδιές και μάτια καθαρά
Που ακούτε από τις παραλίες την ανατολή να βουίζει
Ζεσταίνοντας στην αγκαλιά σας ένα φως απέραντο
Από την άκρη τ' ουρανού ως το βάθος της καρδιάς
Με πείσμα πορφυρό – πατριωτάκια του ήλιου
Που λέτε: ο μόνος δρόμος είναι η ανατολή!

Της ελιάς και της συκιάς και του κυπαρισσιού
Των αμπελιών των ξεροπόταμων και των μεγάλων
τρούλων

Η γη ακουμπάει από τη μια μεριά στην όχθη των
ονείρων σας

Ακούστε με είμαι από τους δικούς σας δώστε μου ένα
χέρι

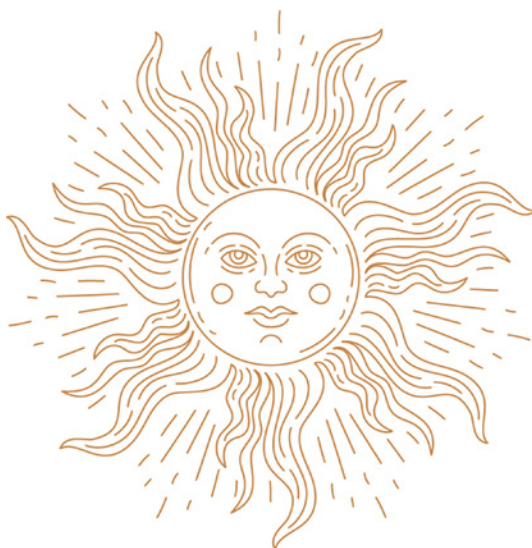
Που ν' αγαπάει μεμιάς να κόβει τα ολόκληρα όνειρα
Να κολυμπάει ελεύθερα στα νιάτα των νεφών.

Η γη μιλάει κι ακούγεται απ' το ρίγος των ματιών.

Οδυσσέας Ελύτης, *Ποίηση*, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 2003

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. Το ποίημα του Οδυσσέα Ελύτη είναι γεμάτο από μεταφορές: να τις υπογραμμίσετε στο κείμενο και μετά να τις γράψετε στον πίνακα όχι με τη σειρά που εμφανίζονται αλλά ανάλογα με τον βαθμό πρωτοτυπίας τους (από την πιο κοινή στην πιο τολμηρή κατά τη γνώμη σας).
2. Δημιουργική γραφή: Συμπληρώστε το ποίημα του Ελύτη με μια αρχική στροφή που να περιγράφει τη σκοτεινιά της Κατοχής στην Ελλάδα χρησιμοποιώντας ανάλογες μεταφορές. Εναλλακτικά, επιλέξτε τις μεταφορές που σας έκαναν μεγαλύτερη εντύπωση στο ποίημά του και αξιοποιήστε τις σε ένα δικό σας ποίημα με θέμα της επιλογής σας.
3. Σε ποια σημεία ο ποιητής τονίζει τη σύνδεσή του με το πλήθος της λεβεντιάς που αντιμάχεται τον εχθρό; Να καταγράψετε τις σχετικές φράσεις.
4. Ένα στοιχείο της μοντέρνας ποίησης είναι η απουσία στίξης. Ξαναγράψτε τη δεύτερη στροφή του ποιήματος του Ελύτη βάζοντας στίξη εκεί που θεωρείτε ότι απαιτείται. Συγκρίνετε το αποτέλεσμα με την αρχική μορφή και σχολιάστε τις παρατηρήσεις σας στην τάξη.
5. Αναζητήστε στο διαδίκτυο (<https://www.youtube.com/watch?v=w9lByTaA5bM>) και ακούστε τη μελοποίηση του ποιήματος «Ήλιος ο πρώτος» από τον Γιάννη Μαρκόπουλο (ερμηνεύει ο Σταύρος Πασπαράκης):
 - α) Με ποια μουσικά μέσα (όργανα, κλίμακες) αποδίδει ο Γιάννης Μαρκόπουλος τον τόνο του ποιήματος του Ελύτη;
 - β) Ποια είναι η δική σας άποψη σχετικά με τη μελοποιημένη ποίηση;
6. Ποίημα του Νικηφόρου Βρεττάκου «Μικρός τύμβος» και δραστηριότητα

Το Άξιον Εστί

Η μεγαλειώδης αυτή σύνθεση εκκολάφθηκε όταν ο Ελύτης ήταν στην Ευρώπη (1948-1951). Για το Άξιον Εστί (που κυκλοφόρησε το 1959) ο ίδιος ο ποιητής έχει δηλώσει: «Όσο κι αν φαίνεται παράξενο, η παραμονή μου στην Ευρώπη με έκανε να βλέπω πιο καθαρά το δράμα του τόπου μας· εκεί αναπηδούσε πιο ανάγλυφο το άδικο που κατάτρεχε την Ελλάδα, και το άδικο που κατάτρεχε τον ποιητή. Σιγά-σιγά αυτά τα δύο ταυτίστηκαν μέσα μου. Το επαναλαμβάνω, μπορεί να φαίνεται παράξενο, αλλά έβλεπα καθαρά ότι η μοίρα της Ελλάδας ανάμεσα στα άλλα έθνη ήταν ό,τι και η μοίρα του ποιητή ανάμεσα στους άλλους ανθρώπους – και βέβαια εννοώ τους ανθρώπους του χρήματος και της εξουσίας. Αυτό ήταν ο πρώτος σπινθήρας, ήταν το πρώτο εύρημα. Και η ανάγκη που ένιωθα για μια δέηση, μού 'δωσε ένα δεύτερο εύρημα. Να δώσω, δηλαδή, σ' αυτή τη διαμαρτυρία μου για το άδικο τη μορφή μιας εκκλησιαστικής λειτουργίας. Κι έτσι γεννήθηκε το Άξιον Εστί».

ΑΝΑΓΝΩΣΜΑ ΤΕΤΑΡΤΟ

Το οικόπεδο με τις τσουκνίδες

Το «ανάγνωσμα» αναφέρεται στην περίοδο της Κατοχής και στα μπλόκα των Γερμανών κατακτητών, στα οποία οι δωσίλογοι (προσωπιδοφόροι προδότες) υποδείκνυαν ανάμεσα στο πλήθος αγωνιστές για εκτέλεση.

Μιαν από τις ανήλιαγες μέρες εκείνου του χειμώνα, ένα πρωί Σαββάτου, σωρός αυτοκίνητα και μοτοσυκλέτες εξώσανε το μικρό συνοικισμό του Λευτέρη, με τα τρύπια τενεκεδένια παράθυρα και τ' αυλάκια των οχετών στο δρόμο. Και φωνές άγριες θγάνοντας, εκατεδήκανε άνθρωποι με χυμένη την όψη στο μολύβι και τα μαλλιά ολόισα, ίδιο άχερο. Προστάζοντας να συναχτούν οι άντρες όλοι στο οικόπεδο με τις τσουκνίδες. Και ήταν αρματωμένοι από πάνω ως κάτω, με τις μπούκες¹ χαμηλά στραμμένες κατά το μπουλούκι². Και μεγάλος φόβος έπιανε τα παιδιά, επειδή τύχαινε, σχεδόν όλα, να κατέχουνε κάποιο μυστικό στην τσέπη ή στην ψυχή τους. Αλλά τρόπος άλλος δεν ήτανε, και χρέος την ανάγκη κάνοντας, λάβανε δέση στη γραμμή, και οι άνθρωποι με το μολύβι στην όψη, το άχερο στα μαλλιά και τα κοντά μαύρα ποδήματα, ξετυλίξανε γύρω τους το συρματοπλέγμα. Και κόψανε στα δύο τα σύγνεφα, όσο που το χιονόνερο άρχισε να πέφτει, και τα σαγόνια με κόπο κρατούσανε τα δόντια στη δέση τους, μήπως τους φύγουν ή σπάσουνε.

Τότε, από τ' άλλο μέρος φάνηκε αργά βαδίζοντας να 'ρχεται Αυτός με το Σβησμένο Πρόσωπο, που σήκωνε το δάχτυλο κι οι ώρες ανατρίχιαζαν στο μεγάλο ρολόι των αγγέλων. Και σε όποιον λάχαινε να σταθεί μπροστά, ευθύς οι άλλοι τον αρπάζανε από τα μαλλιά και τον εσούρνανε χάμου πατώντας τον. Όσπου έφτασε κάποτε η στιγμή να σταθεί και μπροστά στον Λευτέρη. Αλλά κείνος δε σάλεψε. Σήκωσε μόνο αργά τα μάτια του και τα πήγε μεμιάς τόσο μακριά –μακριά μέσα στο μέλλον του– που ο άλλος ένιωσε το σκούνημα κι έγειρε πίσω με κίνδυνο να πέσει. Και σκυλιάζοντας, έκανε ν' ανασηκώσει το μαύρο του πανί, ναν του φτύσει κατάμουτρα. Μα πάλι ο Λευτέρης δε σάλεψε.

Πάνω σε κείνη τη στιγμή, ο Μεγάλος Ξένος, αυτός που ακολουδούσε με τα τρία σιρίτια στο γιακά, στηρίζοντας στη μέση τα χέρια του, κάγχασε: ορίστε, είπε, ορίστε οι άνθρωποι που δέλουνε, λέει, ν'

¹ μπούκες: τα στόμια των πυροβόλων όπλων

² μπουλούκι: άτακτο πλήθος

αλλάζουνε την πορεία του κόσμου! Και μη γνωρίζοντας ότι έλεγε την αλήθεια ο δυστυχής, καταπρόσωπο τρεις φορές του κατάφερε το μαστίγιο. Αλλά τρίτη φορά ο Λευτέρης δε σάλεψε. Τότε, τυφλός από τη λίγη πέραση που 'χε η δύναμη στα χέρια του, ο άλλος, μη γνωρίζοντας τι πράττει, τράβηξε το περίστροφο και του το θρόνηξε σύρριζα στο δεξί του αυτί.

Και πολύ τρομάζανε τα παιδιά, και οι άνθρωποι με το μολύβι στην όψη και το άχερο στα μαλλιά και τα κοντά μαύρα ποδήματα, κέρωσαν³. Επειδή πήγανε κι ήρθανε γύρω τα χαμόσπιτα, και σε πολλές μεριές το πισσόχαρτο⁴ έπεσε και φανήκανε μακριά, πίσω απ' τον ήλιο, οι γυναίκες να κλαίνε γονατιστές, πάνω σ' ένα έρμο οικόπεδο, γεμάτο τσουνκίδες και μαύρα πηχτά αίματα. Ενώ σήμαινε δώδεκα ακριβώς το μεγάλο ρολόι των αγγέλων.

Οδυσσέας Ελύτης, *Ποίηση*, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 2003

Α. ΤΑΣΣΟΥ : «Τὸ μπλόκο τῆς Κοκκινιάς»

³ κέρωσαν: χλώμιασαν (συνήθως από φόβο, ντροπή ή ξάφνιασμα)

⁴ πισσόχαρτο: χοντρό χαρτί αλειμμένο με πίσσα που χρησιμοποιείται ως στεγανωτικό υλικό για πόρτες, παράθυρα κλπ.

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. Από την αρχή του «αναγνώσματος» ο Ελύτης μάς βάζει στο κλίμα της Κατοχής: να αναφέρετε τις σχετικές περιγραφές στο κείμενο και τα συναισθήματα που σας προκάλεσαν.
2. Στο κείμενο «Το οικόπεδο με τις τσουκνίδες» ξεχωρίζουν τρία πρόσωπα: να δηλώσετε ποια είναι αυτά και να εξηγήσετε πώς ο Ελύτης φανερώνει το ήθος τους, αυτό που εκπροσωπούν, από τον τρόπο που τα παρουσιάζει/ονομάζει.
3. Να αντιγράψετε στον ατομικό σας φάκελο τις φράσεις του κειμένου «Το οικόπεδο με τις τσουκνίδες» που δείχνουν ποιος τελικά είναι ο κερδισμένος και ποιος ο πραγματικά χαμένος σε αυτή την αναμέτρηση.

4. Ιστορικό χρονικό για τα κατοχικά μπλόκα

5. Να αναφέρετε ποια στοιχεία στο «ανάγνωσμα» του Ελύτη σας παραπέμπουν στην εκκλησιαστική παράδοση.
6. Παρατηρήστε το χαρακτηριστικό του Τάσσου «Το μπλόκο της Κοκκινιάς»:
 - α) Ποια στοιχεία στην εικόνα μπορούν να συσχετιστούν με το κείμενο του Ελύτη;
 - β) Δοκιμάστε να αποδώσετε κι εσείς με ένα σκίτσο ή μια ζωγραφιά τη σκηνή που σας εντυπώθηκε περισσότερο από «Το οικόπεδο με τις τσουκνίδες» του Ελύτη.
7. Αναζητήστε σε έντυπα λευκώματα ή ηλεκτρονικές πηγές και άλλα χαρακτηριστικά ή εικαστικά έργα από την περίοδο της Κατοχής και του Εμφυλίου (π.χ. της Βάσως Κατράκη) και δημιουργήστε ένα μικρό άλμπουμ στο πλαίσιο ενός αφιερώματος με τίτλο «Η τέχνη στην Κατοχή».
8. Αναζητήστε σε ιστορικά βιβλία ή ιστοσελίδες και άλλες πληροφορίες για το μπλόκο της Κοκκινιάς. Μπορείτε επίσης να δείτε το σχετικό ντοκιμαντέρ από το ψηφιακό αρχείο της ΕΡΤ (<https://www.ert.gr/ert-arxeio/bloko-tis-kokkinias-17-avgoustou-1944/>) με αφηγήσεις ανθρώπων που το έζησαν. Να καταγράψετε τα συναισθήματα που νιώσατε στον ατομικό σας φάκελο.

Ο μικρός ναυτίλος

Ο Ελύτης από τα πρώτα έως τα ύστερα ποιήματά του υμνεί τη νεότητα, το σφρίγος της ζωής και την παρθένα ματιά στον κόσμο. Η σύνθεση Ο μικρός ναυτίλος (1985) οργανώνεται σε επτά σκηνές και η καθεμία συγκροτείται από επτά ποιήματα. Το ποίημα 3, απόσπασμα του οποίου ακολουθεί, προέρχεται από τη δεύτερη σκηνή, η οποία έχει τον καλδικό τίτλο «Και με φως και με θάνατον».

3

Είσαι νέος – το ξέρω – και δεν υπάρχει τίποτε.
Λαοί, έθνη, ελευθερίες, τίποτε.
Όμως ε ί σ α ι. Και την ώρα που
Φεύγεις με το 'να πόδι σου έρχεσαι με τ' άλλο
Ερωτοφωτόσχιστος
Περνάς θέλεις δε θέλεις
Αυλητής φυτών και συναγείρεις¹ τα είδωλα
Εναντίον μας. Όσο η φωνή σου αντέχει.

Πώς της παρθένας το τζιτζίκι όταν το πιάνεις
Πάλλονται κάτω απ' το δέρμα σου οι μυώνες
Ή τα ζώα που πίνουν κι ύστερα κοιτούν
Πώς σβήνουν την αδλιότητα: ίδια εσύ
Παραλαμβάνεις απ' τους Δίες τον κεραυνό
Και ο κόσμος σου υπακούει. Εμπρός λοιπόν
Από σένα η άνοιξη εξαρτάται. Τάχυνε την αστραπή

Πιάσε το ΠΡΕΠΕΙ από το ιώτα και γδάρε το ίσαμε το πι.

Οδυσσέας Ελύτης, *Ποίηση*, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 2003

¹ συναγείρεις: ξεσηκώνεις

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. α) Η περιγραφή του νέου που δίνει ο Ελύτης στον *Μικρό ναυτίλο* σας αντιπροσωπεύει; Τι θα αλλάζατε και τι θα κρατούσατε από αυτή την περιγραφή;
β) Να γράψετε είτε ένα ποίημα, σαν αυτό του Ελύτη, είτε μια σελίδα ημερολογίου (μέχρι 60 λέξεις), αρχίζοντας με τη φράση «Είμαι νέος / νέα», στο οποίο να εκθέτετε τις απόψεις σας για το τι σημαίνει και πώς αισθάνεστε εσείς τη νεότητά σας.
2. Ο Ελύτης είναι γλωσσοπλάστης, όπως φαίνεται από το επίθετο «ερωτοφωτόσχιστος» που επινοεί:
α) Αφού αναλύσετε τη λέξη στα συνθετικά της, να δηλώσετε ποιο ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της νιότης αποδίδει ο ποιητής με αυτήν.
β) Οργανώστε έναν «αγώνα λεξιπλασίας» και επινοήστε νέες σύνθετες λέξεις, που να αποδίδουν ιδιότητες των νέων όπως τις περιγράφει ο Ελύτης στο ποίημά του.

3. Παιχνίδι με λέξεις από τον «Μικρό Ναυτίλο» του Ελύτη

4. Ακροστιχίδα με χαρακτηριστικά της νεότητας

5. Να δημιουργήσετε ομαδικά ένα κολάζ αναζητώντας εικόνες στο διαδίκτυο που να ταιριάζουν με το ποίημα 3 από τον *Μικρό ναυτίλο* του Ελύτη και να το εκθέσετε στην τάξη.

6. Ο χαρακτήρας των νέων κατά τον Αριστοτέλη και δραστηριότητα συνεξέτασης

ΣΥΝΑΝΑΓΝΩΣΕΙΣ

Τάσος Λειβαδίτης

Καντάτα

Η Καντάτα του Τάσου Λειβαδίτη (1922-1988) είναι ένα συνθετικό ποίημα γραμμένο στα δύσκολα μεταπολεμικά-μετεμφυλιακά χρόνια (κυκλοφόρησε το 1960). Η δομή του έργου είναι θεατρική: το σκηνικό είναι ένας συνοικιακός δρόμος, τα πρόσωπα είναι ο Ποιητής, ο Άνθρωπος με το κασκέτο, διάφοροι περαστικοί και ένας χορός από άνδρες και γυναίκες λαϊκής καταγωγής. Στο απόσπασμα ο Άνθρωπος με το κασκέτο αφηγείται τη σύλληψη ενός επιγραφοποιού. Συχνά – λέει ο ποιητής – του αρέσει να μιλάει σε ύφος βιβλικό.

Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΜΕ ΤΟ ΚΑΣΚΕΤΟ

1. Και τις ημέρες εκείνες οι άντρες με τις καπαρντίνες και τις χαμηλωμένες ρεπούμπλικες πήραν το έγγραφο της διαταγής.
2. Και πήγαν να τον συλλάβουν.
3. Ήταν δε αυτός άνθρωπος φτωχός, επιγραφοποιός το επάγγελμα.
4. Κι είχεν απαρνηθεί τη μητέρα του και τα εργαλεία του,
5. κι ό,τι πιο άγιο και βαθύ έχει ο άνθρωπος σε τούτον τον κόσμο.
6. Και μάζευε, έλεγε η διαταγή, κρυφά τους μεροκαματιάρηδες και τους χερομάχους,
7. και τους μιλούσε για την ελπίδα και το μέλλον – κι άλλες τέτοιες βλασφημίες.
- [...]
65. Κι οι μέρες πέρασαν γρήγορα. Κι ήρθε το τελευταίο απόγεμα που ο φτωχός επιγραφοποιός θα ζούσε πάνω στη γη.
66. Κι ακούμπησε στο μικρό, καγκελόφραχτο παράθυρο του κελιού και κοίταξε κάτω την πολιτεία.
67. Κι ύστερα κοίταξε ψηλά, που αρχίζουν ν' ανάβουν τ' άστρα ένα-ένα.
68. Και τότε μια απέραντη γαλήνη τον έλουσε, σα νάσβησαν όλες μεμιάς οι αγωνίες, που χρόνια τώρα τον βασανίζουν.
69. Κι ένοιωσε μέσα του τον ίδιο γλυκό λυγμό, όπως όταν ήταν παιδί, και κάποιος του άπλωνε εγκάρδια το χέρι του, ή τούλεγε μια παρήγορη λέξη.
70. Και ψιδύρισε σιγανά: σύντροφοι.
71. Και τον οδήγησαν, μαζί με άλλους δυο συντρόφους του, σ' ένα μικρό λόφο, λίγο πιο έξω απ' την πόλη.
72. Πίσω από ένα παλιό, ερειπωμένο νοσοκομείο.
73. Κι ό,τι ξημέρωνε.
74. Κι ο αξιωματικός του αποσπάσματος, όπως είναι αρχαίο συνήθειο, πήγε και στάθηκε μπροστά στον ακρινό σύντροφο και τον ρώτησε:
75. Ποια είναι η τελευταία σου επιθυμία;
76. Κι εκείνος ζήτησε να καπνίσει. Και τούδωσαν.
77. Κι ο αξιωματικός πήγε και στάθηκε στο δεύτερο σύντροφο. Και τον ερώτησε κι αυτόν.

78. Κι εκείνος ζήτησε μια πέτρα μεγάλη.
79. Κι ο αξιωματικός, περίεργος, διέταξε να τη φέρουν. Κι απομακρύνθηκε λίγο.
80. Τότε αυτός πήρε την πέτρα που ζήτησε και την ακούμπησε κάτω, στο χώμα, ανάμεσα στους δυο άλλους συντρόφους του. Κι ανέβηκε πάνω.
81. Γιατί ήταν κοντός.
(Μεγάλη παύση)
82. Κι ο τρίτος σύντροφος δε ζήτησε τίποτα.
83. Κι ήτανε άνοιξη.
84. Για ν' αληθέψει ο λόγος, που γυρίζοντας στα τρίστρατα, λέγαν κείνοι οι παλιοί τραγουδιστές, με τα μακριά τους γένια να ανεμίζουνε σαν άρπες:
85. Ακόμα τούτ' την άνοιξη, ραγιάδες, ραγιάδες....
86. Κι ο επικεφαλής πήγε και στάθηκε πλάι στο απόσπασμα. Κι έδωσε το παράγγελμα:
87. Επί σκοπόν!
88. Οι τρεις σύντροφοι, τότε, γύρισαν και κοιτάχτηκαν μια στιγμή.
89. Κι ύστερα στρέψαν πάλι τα μάτια τους μπροστά, κοιτάζοντας πάνω απ' τα κράνη του αποσπάσματος, μακριά,
90. το μέλλον.
91. Πυρ!
(Παύση)
92. Κι ήταν η ώρα που κάθε μέρα βγαίνει ο ολόλαμπρος ήλιος.
93. Κι αρχίζει η ζωή.

(Μεγάλη παύση)

Τάσος Λειβαδίτης, *Ποίηση*, τόμος Α', εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1985

Φρανθίσκο Γκόγια, «Δεινά του πολέμου», Νο 15 (χαρακτικό)

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

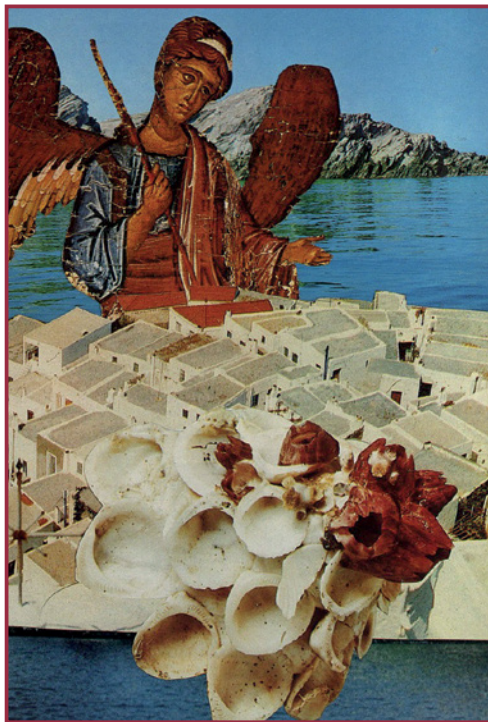
1. Να αναφέρετε θεματικές αναλογίες ανάμεσα στο κείμενο του Οδυσσέα Ελύτη «Το οικόπεδο με τις τσουκνίδες» και στο απόσπασμα από την *Καντάτα* του Τάσου Λειβαδίτη.
2. Το απόσπασμα από την *Καντάτα* είναι γραμμένο «σε βιβλικό ύφος»: να καταγράψετε στον ατομικό σας φάκελο όλα τα στοιχεία μορφής και περιεχομένου που το πιστοποιούν, με τη βοήθεια της/του φιλόλογου σας.
3. Ανατρέξτε στο ποίημα του Βάρναλη «Η Μάνα του Χριστού» που υπάρχει στο βιβλίο. Ποια κοινά στοιχεία διαπιστώνετε ανάμεσα στον Χριστό και στον επιγραφοποιό της *Καντάτας*; Να τα σχολιάσετε λαμβάνοντας υπόψη την ιδεολογία των δύο συγγραφέων (για τη ζωή και τη δράση του Λειβαδίτη μπορείτε να βρείτε στοιχεία σε λεξικά λογοτεχνών ή σχετικές ιστοσελίδες).
4. Διαθεματική δραστηριότητα: Ο Βάρναλης γράφει τη «Μάνα του Χριστού» στα χρόνια της Μικρασιατικής Καταστροφής, το κείμενο «Το οικόπεδο με τις τσουκνίδες» του Ελύτη αναφέρεται στη γερμανική Κατοχή, η *Καντάτα* του Λειβαδίτη περιγράφει τη μετεμφυλιακή εμπειρία: τι διαπιστώσεις κάνετε για τη νεότερη ιστορία της Ελλάδας μέσα από τα κείμενα αυτά; Να τις καταγράψετε σε ένα άρθρο για τη σχολική εφημερίδα με θέμα τη σχέση της λογοτεχνίας με την ιστορία (μέχρι 150 λέξεις).

Μαρίνα Λαμπράκη-Πλάκα

Τα οπτικά ποιήματα του Οδυσσέα Ελύτη

Για τον Ελύτη, το κολάζ είναι μια εναλλακτική γλώσσα της αποκάλυψης. Στα συντακτικά στοιχεία του, είτε προέρχονται από φωτογραφίες είτε από έργα τέχνης, σταχυολογούμε το ευρετήριο του φανταστικού μουσείου του ποιητή. Ένα φανταστικό μουσείο όπου συνοικούν χρώματα, πίνακες ζωγραφικής, πτυχές κυμάτων και χιτώνων, αγάλματα και μέλη ναών, τα λευκά του ασβέστη και του γάλακτος [...]. Τα κολάζ του Ελύτη σε ξεναγούν στην ποιητική του. Προτείνουν μια οπτική ανάγνωση των τρόπων της ποίησής του. Γι' αυτό την καλύτερη φιλοξενία τους τη βρίσκουν πλάι πλάι στους στίχους του, μέσα στα βιβλία του.

Μαρίνα Λαμπράκη-Πλάκα, «Τα οπτικά ποιήματα του Οδυσσέα Ελύτη»,
Καθημερινή (ένθετο: Επτά Ημέρες), 24/3/1996

Οδυσσέας Ελύτης, *Η προσφορά* (κολάζ), 1967

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. Δημιουργική ανάγνωση: Ανακαλύψτε την τέχνη των «συνεικόνων» (κολάζ) του Ελύτη διαβάζοντας το βιβλίο του *Το δωμάτιο με τις εικόνες*.
2. Το κείμενο της Μαρίνας Λαμπράκη-Πλάκα «Τα οπτικά ποιήματα του Ελύτη» περιγράφει τον τρόπο εργασίας του ποιητή: ποια υλικά συνδέουν τα κολάζ του; Τι προσθέτει το παρακάτω κείμενο του Ελύτη στην περιγραφή αυτή;

Σκοπός μου δεν ήταν να παίζω. Ήταν να μεταγράψω την ποιητική μου σ' ένα επίπεδο αποσπασμένο από τους ήλους του σταυρού της γλώσσας. Και μου φάνηκε, με το πείραμα που έκανα, ότι κρατούσα ίσως στα χέρια μου το κατάλληλο κλειδί. Πολλές παλιές μου ορέξεις άρχισαν σιγά-σιγά, με άλλου είδους απαιτήσεις, ν' ανεβαίνουν από τον βυθό των ποιημάτων μου στην επιφάνεια.

Οδυσσέας Ελύτης, *Το δωμάτιο με τις εικόνες*, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1986

3. Δημιουργήστε ένα κολάζ τύπου Ελύτη με βάση τους παρακάτω στίχους του Σεφέρη από το ποίημά του ««Νεόφυτος ο Έγκλειστος μιλά –»:

πού είχε [η Παναγία] στα μάτια ψηφιδωτό τον καημό της Ρωμιοσύνης,
εκείνου του πέλαγου τον καημό σαν ήβρε το ζύγισμα της καλοσύνης.

4. Αναζητήστε στο διαδίκτυο και δείτε άλλα κολάζ του Ελύτη, καθώς και μαθητικά κολάζ εμπνευσμένα από την ποίησή του. Στη συνέχεια συζητήστε στην τάξη ποια σας άρεσαν περισσότερο και εμπνευστείτε από αυτά μια δική σας ανάλογη δημιουργία.

Γιάννης Ρίτσος

Ο Γιάννης Ρίτσος (1909-1990) γεννήθηκε στη Μονεμβασιά και ήταν γόνος εύπορης οικογένειας που ξέπεσε. Έχασε από νωρίς τη μητέρα και τον αδελφό του και το 1925 ήρθε στην Αθήνα κάνοντας διάφορα επαγγέλματα για βιοπορισμό. Αρρώστησε με φυματίωση – τη μάστιγα της εποχής – και στο σανατόριο «Σωτηρία» (όπου βρισκόταν και η Μαρία Πολυδούρη, με την οποία ανέπτυξε φιλία) ο Ρίτσος ήρθε σε επαφή με τις μαρξιστικές ιδέες. Το 1934 έγινε μέλος του ΚΚΕ και την ίδια χρονιά κυκλοφόρησε την πρώτη ποιητική συλλογή του με τίτλο Τρακτέρ. Έκανε όμως ιδιαίτερη αίσθηση με τη σύνθεση Επιτάφιος (1936), έναν αγωνιστικό επιτάφιο θρήνο εμπνευσμένο από μια διαδήλωση καπνεργατών στη Θεσσαλονίκη που δάφτηκε στο αίμα. Στα χρόνια της Κατοχής ο Ρίτσος προσχώρησε στο ΕΑΜ και κατόπιν γνώρισε, ως αριστερός, αλλεπάλληλες διώξεις, εξορίες και εκτοπισμούς από το εμφυλιακό και μετεμφυλιακό καθεστώς της χώρας. Το 1976 τιμήθηκε με το Βραβείο Λένιν, την υψηλότερη διάκριση της τότε ΕΣΣΔ. Ο Ρίτσος είναι ένας από τους πολυγραφότερους Έλληνες δημιουργούς. Στα έργα του ανήκουν η Ρωμιούσνη (1966), Το καπνισμένο τσουκάλι (1949), Η σονάτα του σεληνόφωτος (1956), Ο αφανισμός της Μήλος (1974), Η Κυρά των αμπελιών (1975) και πολλά άλλα. Η καλλιτεχνική φύση του, εκτός από την ποίηση, εκδηλώθηκε και στη ζωγραφική.

Η Κυρά των αμπελιών

Η σύνθεση Η Κυρά των αμπελιών, όπως και η Ρωμιούσνη γράφτηκαν την περίοδο 1945-1947, στα σκληρά χρόνια του ελληνικού Εμφυλίου. Στο απόσπασμα που ακολουθεί από την Κυρά των αμπελιών ο Ρίτσος αναδεικνύει την ιστορική μνήμη των αγώνων του ελληνικού λαού για ελευθερία, δικαιοσύνη, ισότητα και αδελφότητα, μνήμη αποτυπωμένη στα χαρακτηριστικά του ελληνικού τοπίου.

II

Συχνά-πυκνά μάς βρίσκαν δύσκολες χρονιές κ' έμεναν
άδεια του λαδιού τα κιούπια
κ' έμεναν άδεια του σταριού τ' αμπάρια σαν την Άγια
Τράπεζα που τη διαγούμισαν¹ οι ανέμοι και τα χρόνια
κάθε φορά που ερχόνταν κάτι ξένοι με γυαλιστερά κου-
μπιά και ψηλές μπότες.

[...]

Τότε κ' εμείς, παιδιά, που ξαγρυπνούσαμε κρυφά, κου-
κουλωμένοι στη βελέντζα², ακούγαμε σαν μέσα από
ξερό πηγάδι τη φωνή Σου
ακούγαμε σαν μέσα απ' την παλιά κασέλα τη ζωγραφιστή
με μαύρα κυπαρίσσια
«έννοια σου, εγώ είμαι εδώ» κ' αποκοιμιόμασταν σφίγγο-
ντας ένα αστέρι στην καρδιά μας
και μες στον ύπνο μας ακούγαμε κάποιους που εφτάναν,
κάποιους που έφευγαν
κάτι μουγγά χτυπήματα σάμπως να κρούονταν άρματα
καπούλια που άναβαν μακριά μες τους καπνούς κ' ένα
φεγγάρι σίγουρο σαν του Νικηταρά το γόνατο
χέρια φαρδιά που σφίγγονταν κ' ορκίζονταν απάνου στο
σπαδί του Μακρυγιάννη,
και μισανοίγοντας τα μάτια μας βλέπαμε ορθό τον Πρό-
γονο στην πόρτα να γεμίζει τη μπασιά³ με την αντρεία
του
σα σφουγγαράς μέσα στις νύχτας τα νερά που γύρω του
γλιστρούσανε των αστεριών τα ψάρια κ' έτσι να λέει
σε κάποιον που φεύγει «καλό βόλι».

Γιάννης Ρίτσος, *Ποιήματα*, τόμος Β' (1941-1958),
εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1996

¹ διαγούμισαν: λεηλάτησαν

² βελέντζα: χοντρή κουβέρτα

³ μπασιά: είσοδος (εδώ σπιτιού)

Ακουαρέλα του Γιάννη Ρίτσου που κόσμησε
τον μουσικό δίσκο *Η Κυρά των αμπελιών* (1975)

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. Ποια στοιχεία της περιόδου της Κατοχής προσθέτει το απόσπασμα από την *Κυρά των αμπελιών* του Γιάννη Ρίτσου στο κείμενο «Το οικόπεδο με τις τσουκνίδες» του Οδυσσέα Ελύτη; Να δηλώσετε τους σχετικούς στίχους.
2. Στο ποίημα του Ρίτσου, όπως και στο πεζό του Ελύτη, αναφέρονται τα παιδιά: πώς παρουσιάζονται στα δύο κείμενα και τι νομίζετε ότι θέλουν να τονίσουν οι δύο ποιητές με τις φράσεις: «τύχαινε, σχεδόν όλα, να κατέχονε κάποιο μυστικό στην τσέπη ή στην ψυχή τους» (Ελύτης), «κι αποκοιμιόμασταν σφίγγοντας ένα αστέρι στην καρδιά μας» (Ρίτσος);
3. Στο απόσπασμα από την *Κυρά των αμπελιών* γίνονται μεικτές αναφορές στη λαϊκή, την εθνική και τη χριστιανική παράδοση: να τις αναφέρετε και να σχολιάσετε τη σχέση τους, λαμβάνοντας υπόψη το εισαγωγικό σημείωμα για τον ποιητή και το έργο του.
4. Κείμενο του Κυριάκου Πλησή για την *Κυρά των αμπελιών* και δραστηριότητα

Ο λόφος

Κάποιος είχε πολλούς πεδαμένους.
Έσκαβε το χώμα, τούς έθαβε μόνος του.
Πέτρα την πέτρα, χώμα το χώμα
έφτιαξε ένα λόφο.
Πάνου στο λόφο
έφτιαξε την προσηλιακή¹ καλύβα του.

Ύστερα χάραξε δρομάκια
φύτεψε δέντρα
προσεχτικά, γεωγραφικά, συλλογισμένα.
Το μάτι του χαμογελούσε.
Το χέρι του δεν έτρεμε σχεδόν.
Ο λόφος.

Εκεί ανεβαίνουν τ' απογεύματα της Κυριακής
οι μητέρες σπρώχνοντας τα καροτσάκια των παιδιών τους
οι εργάτες της συνοικίας με πλυμένο πουκάμισο
να λιαστούν και ν' ανασάνουν λίγο αέρα.
Εκεί τα ζευγαράκια σεργιανάνε το απόβραδο
μαθαίνουν να διαβάζουν τ' αστέρια.
Κάτου απ' τα δέντρα ένα παιδί παίζει μια φυσαρμόνικα.
Ο λεμοναδάς διαλαλεί τις γκαζόζες του.

Πάνου στο λόφο, όλοι το ξέρουν
πως είναι πιο κοντά στον ουρανό.

Όμως κανένας δεν ξέρει πώς έγινε ο λόφος
κανένας δεν ξέρει πόσοι κοιμούνται στα σπλάχνα του λόφου.

Γιάννης Ρίτσος, *Ποιήματα*, τόμος Β' (1941-1958),
εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1996

¹ **προσηλιακή**: που την βλέπει/φωτίζει ο ήλιος, ευήλια

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. Να αποδώσετε σε 60-70 περίπου λέξεις το νόημα του ποιήματος «Ο λόφος», όπως το καταλαβαίνετε, προσέχοντας κυρίως τη σχέση (τον κύκλο) ζωής - θανάτου.
2. Διαβάζοντας το ποίημα «Ο λόφος» μαζί με το απόσπασμα από την *Κυρά των αμπελιών* του Γιάννη Ρίτσου, ποιο αισθάνεστε ότι προηγείται και ποιο έπεται από άποψη περιεχομένου; Να αιτιολογήσετε την απάντησή σας.
3. Αναζητήστε και ακούστε το ποίημα «Ένα το χελιδόνι» από το έργο *Το Άξιον Εστί* του Ελύτη μελοποιημένο από τον Μίκη Θεοδωράκη (1964). Ποιοι στίχοι του Ελύτη θεωρείτε ότι συνδέονται με το ποίημα «Ο λόφος» του Ρίτσου και τι επιδιώκουν να τονίσουν;
4. Δημιουργική γραφή: Δοκιμάστε να συνθέσετε ένα δικό σας ποίημα με ανάλογο αξιακό περιεχόμενο με εκείνο του Ρίτσου επιλέγοντας ένα άλλο σύμβολο από αυτό του «λόφου».

3 x III τρίστιχα

Μολονότι ο Ρίτσος είναι γνωστός κυρίως για τα μακροσκελή του ποιήματα, τα ποιήματα που ακολουθούν δείχνουν μια άλλη όψη του ταλέντου του: αξιοποιούν τη λεπτομέρεια και τη μετατρέπουν σε σημαντική ποιητική ιδέα μέσα σε ελάχιστους στίχους.

σειρά πρώτη

10. Έκανες μια τρύπα στο χαρτί.
Μπήκε ο άνεμος
έφερε το ποίημα.
108. Στο διάφανο φτερό ενός εντόμου
μελέτησα τη γεωγραφία
της τέχνης.

σειρά τρίτη

87. Το κίτρινο πλάι στο μαβί, πρωινό του Μάρτη.
Το ρόδινο πλάι στο τεφρό, βραδάκι.
Πανσέδες του Τσαρούχη.
89. Άδειο το σπίτι. Τα παράθυρα κλειστά.
Γυμνή, παλλόμενη, απλωμένη στο κρεβάτι
η απουσία του σώματός σου.

Γιάννης Ρίτσος, *3 x III τρίστιχα*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1987

Γιάννης Τσαρούχης, Πανσέδες σε κεγκυραϊκό θάξο με γκρέκες (1961)

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

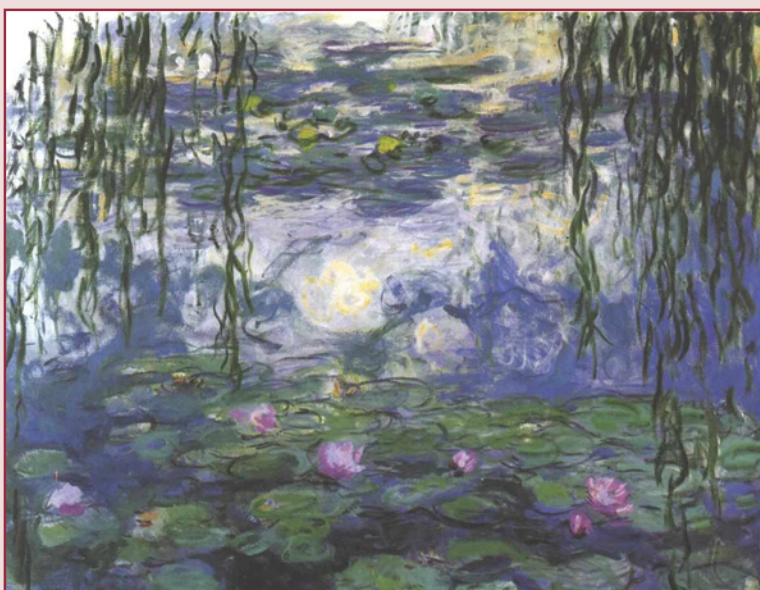
1. α) Θα αποκαλούσατε τα τρίστιχα του Ρίτσου «οπτικά ποιήματα» και γιατί;
β) Ποιο σας έκανε μεγαλύτερη εντύπωση; Να σχολιάσετε το περιεχόμενό του (είναι ποίημα ποιητικής; ερωτικό; «εικαστικό»);
2. Συνεργαστείτε σε ομάδες για να δημιουργήσετε κολάζ τύπου Ελύτη με εικόνες από τα παραπάνω τρίστιχα του Ρίτσου. Η καλύτερη προσπάθεια θα δημοσιευτεί στη σχολική εφημερίδα.
3. Αναζητήστε την έκδοση 3 x III τρίστιχα και διαβάστε στην τάξη άλλα τέτοια ποιήματα του Ρίτσου που σας άρεσαν (κάθε μαθητής / μαθήτρια απαγγέλλει από ένα και εξηγεί γιατί το επέλεξε).
4. Ερευνητική εργασία (project): Εργαστείτε σε δύο ομάδες: η πρώτη θα περιηγηθεί στην επίσημη ιστοσελίδα του ποιητή Γιάννη Ρίτσου και θα παρουσιάσει συνοπτικά τα περιεχόμενά της στην ολομέλεια. Η δεύτερη ομάδα θα παρακολουθήσει το ντοκιμαντέρ «Γιάννης Ρίτσος: Ποίηση και Εικόνα» από το ψηφιακό αρχείο της ΕΡΤ (<https://archive.ert.gr/68575/>) και θα παρουσιάσει τις απόψεις του ποιητή για το έργο του, ποιητικό και εικαστικό. Οι παρουσιάσεις των δύο ομάδων μπορούν να γίνουν σε μια διδακτική ώρα αφιερωμένη στον ποιητή.

5. Εικαστική απόδοση των τρίστιχων του Ρίτσου

6. Δημιουργική γραφή: Ξαναγράψτε το τρίστιχο 87 του Ρίτσου, έτσι ώστε, αντί για τους πανσέδες του Τσαρούχη, να ταιριάζει με τα νούφαρα του Μονέ που βλέπετε στην παρακάτω εικόνα:

Νούφαρα, λεπτομέρεια από τον ομώνυμο κύκλο έργων του Γάλλου ιμπρεσιονιστή ζωγράφου Κλωντ Μονέ (1915)

ΣΥΝΑΝΑΓΝΩΣΕΙΣ

Νίκος Γκάτσος

Τσάμικος

Στα κακοτράχαλα τα βουνά
με το σουραύλι¹ και το ζουρνά²
πάνω στην πέτρα την αγιασμένη
χορεύουν τώρα τρεις αντρειωμένοι.
Ο Νικηφόρος κι ο Διγενής
κι ο γιος της Άννας της Κομνηνής.

Δική τους είναι μια φλούδα γης
μα εσύ Χριστέ μου τους ευλογείς
για να γλιτώσουν αυτή τη φλούδα
απ' το τσακάλι και την αρκούδα.
Δες πώς χορεύει ο Νικηταράς
κι αηδόνι γίνεται ο ταμπουράς³.

Από την Ήπειρο στο Μοριά
κι απ' το σκοτάδι στη λευτεριά
το πανηγύρι κρατάει χρόνια
στα μαρμαρένια του χάρου αλώνια.
Κριτής κι αφέντης είν' ο Θεός
και δραγουμάνος⁴ του ο λαός.

Θεόφιλος, Ο θάνατος του Μάρκου Βότσαρη το 1823

¹ σουραύλι: λαϊκό πνευστό όργανο, φλογέρα

² ζουρνά: λαϊκό πνευστό όργανο (πίπιζα), που συνήθως συνοδεύει το νταούλι

³ ταμπουράς: λαϊκό έγχορδο όργανο, λαγούτο

⁴ δραγουμάνος: οθωμανικός τίτλος για το αξίωμα του διερμηνέα· εδώ σημαίνει, γενικά, αυτός που ασκεί εξουσία

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. Ποια κοινά στοιχεία έχει το ποίημα «Τσάμικος» του Νίκου Γκάτσου με το απόσπασμα από την *Κυρά των αμπελιών* του Γιάννη Ρίτσου;
2. Αναζητήστε πληροφορίες για τον τσάμικο χορό και στη συνέχεια σχολιάστε την επιλογή του τίτλου «Τσάμικος» από τον Γκάτσο με βάση το περιεχόμενο του ποιήματός του.
3. Τι συμβολίζει κατά τη γνώμη σας το «τσακάλι» και η «αρκούδα» στο ποίημα του Γκάτσου;
4. Αναζητήστε στο διαδίκτυο (<https://www.youtube.com/watch?v=uaib9ryb6H0>) και ακούστε τη μελοποίηση του ποιήματος του Γκάτσου «Τσάμικος» από τον Μάνο Χατζηδάκι, με ερμηνευτή τον Μανόλη Μητσία. Τι συναισθήματα σας δημιουργεί το τραγούδι και από τι προκαλούνται κατά τη γνώμη σας;
5. Στο απόσπασμα από την *Κυρά των αμπελιών* ο Ρίτσος αναφέρεται στον Πρόγονο, μνημονεύοντας τον Νικηταρά και τον Μακρυγιάννη, ενώ ο Γκάτσος στον δικό του «Τσάμικο» προσθέτει κι άλλους:
α) Να δηλώσετε ποιοι είναι αυτοί και τι γνωρίζετε για τη δράση τους.
β) Ποιους ακόμη θα προσθέτατε εσείς στον «Τσάμικο»; Να αιτιολογήσετε την απάντησή σας.
6. Ερευνητική εργασία (project): Με βάση τις ιστορικές σας γνώσεις, να δημιουργήσετε συνεργατικά μια πινακοθήκη Προγόνων της ελληνικής ελευθερίας, από την αρχαιότητα έως τους νεότερους χρόνους, με προσωπογραφίες τους και με λεξάντες που να εξιστορούν σε σύντομα κείμενα την αγωνιστική δράση τους. Να παρουσιάσετε τη συλλογική εργασία σας στην τάξη ή/και να την δημοσιεύσετε στη σχολική εφημερίδα στο πλαίσιο μιας εθνικής γιορτής.

Τίτος Πατρίκιος

Υπόγειο τραίνο

Κι έπειτα τα χρόνια θα περάσουν
όγκοι βουνών και χώμα θα παρεμβληθούν
θα ξεχαστούνε όλα
όπως ξεχνιέται το καθημερινό φαί
που μας κρατάει ορθούς.
Όλα, έξω από κείνη τη στιγμή
που μέσα στο συνωστισμό του υπόγειου τραίνου
κρατήθηκες στο μπράτσο μου.

Παρίσι, Μάης 1960

Τίτος Πατρίκιος, *Ποιήματα III. 1959-1973*,
εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1998

Τζένη Μαστοράκη

Η πόρτα

Τώρα, επάνω στην πεσμένη πόρτα
περνάνε και κρεμάνε τα τραγούδια τους
δεμένα με χρωματιστές κορδέλες
σαν τάματα σε κάποια
Παναγία τάδε, τη θαυματοουργή.
Ο ποιητής κουβαλάει
την πόρτα στην πλάτη
και σωπαίνει.
Θα τότε δεις καμιά φορά λοιπόν
να περπατάει σκυφτός
ή να περνάει με το πλάι τα στενά
και κείνο το κάγκελο
στραβωμένο
αφήνει βαθιά χαρακιά
πάνω στην άσφαλτο.

Τζένη Μαστοράκη, *Το σόι*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1990

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. Πώς «συνομιλεί» το ποίημα του Τίτου Πατρίκιου «Υπόγειο τραίνο» με το ποίημα «Ο λόφος» και με το τρίστιχο 89 του Γιάννη Ρίτσου; Να δηλώσετε τις ομοιότητες αλλά και τις διαφορές που αισθάνεστε ότι έχουν μεταξύ τους.
2. Η Τζένη Μαστοράκη είναι ποιήτρια της «γενιάς του '70», δηλαδή της γενιάς που έζησε τη Χούντα στην Ελλάδα (1967-1974). Σε ποιο σημαντικό γεγονός εκείνης της εποχής θεωρείτε ότι αναφέρεται ο τίτλος του ποιήματός της «Η πόρτα»;
3. Σε αντίθεση με τα κείμενα του Ελύτη, του Ρίτσου και του Λειβαδίτη, όπου ο ποιητής μιλάει εξ ονόματος των αγωνιστών, στο ποίημα της Μαστοράκη ο ποιητής «κουβαλάει την πόρτα στην πλάτη και σωπαίνει». Γιατί σωπαίνει; Να αιτιολογήσετε την απάντησή σας με στοιχεία από το ίδιο το κείμενο, λαμβάνοντας υπόψη και τις «εθνικές γιορτές» και «επετείους» όπως διοργανώνονται σήμερα στη μνήμη σημαντικών ιστορικών γεγονότων.
4. Αναζητήστε στο διαδίκτυο στοιχεία και φωτογραφίες για τη διαλυμένη πόρτα του Πολυτεχνείου τον Νοέμβριο του 1973. Να σχολιάσετε σε ένα δικό σας κείμενο (μέχρι 60 λέξεις) πώς καταλαβαίνετε τους τελευταίους στίχους του ποιήματος της Μαστοράκη και αν θεωρείτε ότι ισχύουν και σήμερα:

*και κείνο το κάγκελο
στραβωμένο
αφήνει βαδιά χαρακιά
πάνω στην άσφαλτο.*

Μνημείο πεσόντων Πολυτεχνείου, Δημοτικός κήπος Δράμας

Ανδρέας Εμπειρίκος

Το ρήμα Αγναντεύω

Το ποίημα ανήκει στη συλλογή *Ενδοχώρα* (α' έκδοση 1945), η οποία ανήκει στην ηπιότερη φάση της υπερρεαλιστικής γραφής του Εμπειρίκου, όπου το άλογο στοιχείο έχει υποχωρήσει προς όφελος της εκφραστικής καθαρότητας. Δεν λείπουν, ωστόσο, τα βασικά στοιχεία της υπερρεαλιστικής ποιητικής, όπως η τόλμη των μεταφορών και η ροπή προς το θανυμάσιο.

Ο Ανδρέας Εμπειρίκος (1901-1975), γόνος εφοπλιστικής οικογένειας από την Άνδρο, γεννήθηκε στη Ρουμανία. Θεωρείται ο εισηγητής της υπερρεαλιστικής ποίησης στην Ελλάδα. Την περίοδο 1926-1931 σπούδασε στο Παρίσι ψυχανάλυση – την οποία κατόπιν άσκησε επαγγελματικά – και συνδέθηκε με τον κύκλο των Γάλλων υπερρεαλιστών, ιδίως με τον ηγέτη τους Αντρέ Μπρετόν. Επιστρέφοντας στην Ελλάδα, έδωσε μια διάλεξη «Περί Σουρρεαλισμού» και την ίδια χρονιά (1935) εξέδωσε την πρώτη του ποιητική συλλογή με τίτλο *Υψικάμινος*, η οποία προκάλεσε σκάνδαλο λόγω της «αυτόματης γραφής» και του «άλογου» περιεχόμενου της. Ακολούθησαν και άλλες συλλογές, όπως η *Ενδοχώρα* και η *Οκτάνα*, που εκδόθηκαν μεταπολεμικά, ενώ μετά τον θάνατό του κυκλοφόρησε το μυθιστόρημα-ποταμός *Ο Μέγας Ανατολικός* σε 8 τόμους. Στο έργο του ο Εμπειρίκος επαγγέλλεται έναν αταξικό και ερωτικά απελευθερωμένο κόσμο, απαλλαγμένο από προκαταλήψεις και απαγορεύσεις που, σύμφωνα με τον ίδιο, καταστέλλουν την ελεύθερη έκφραση του ενστίκτου της ζωής και του δημιουργικού οίστρου.

Τούτη η αιθρία με το σύννεφο που πλέχει στον αέρα
Είναι γαλάζιος πλους μιας κάτασπρης φρεγάδας
Ιστάμενος ακουμπιστός στην κουπαστή κοιτάζω
Και βλέπω τα θηράματα των λογισμών μου
Δελφίνια που αναδύονται κ' εισδύουν μέσ' στο κύμα
Πεδιάδες ακρογάλια και βουνά
Και μια ξανθή νεάνιδα που στέκει στο πλευρό μου
Μέσ' στις οποίες τα γαλήνια μάτια βλέπω
Το μέλλον της ολόκληρης και το παρόν μου.

Ανδρέας Εμπειρίκος, *Ενδοχώρα* (1934-1937),
εκδ. Άγρα, Αθήνα 1980

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. Τι περιγράφεται στο ποίημα «Το ρήμα Αγναντεύω» και τι βρίσκεται στο επίκεντρο αυτού του κόσμου;
2. Διαβάστε το ποίημα του Ανδρέα Εμπειρικού μαζί με το απόσπασμα από τον *Μικρό ναυτίλο* του Οδυσσέα Ελύτη και αναφέρετε ομοιότητες στη μορφή και στο περιεχόμενό τους.
3. Να συσχετίσετε το ποίημα του Εμπειρικού:
 - α) με το επίγραμμα «Εις Φραγκίσκα Φραιξερ» του Σολωμού και
 - β) με το ποίημα «ΙΖ΄. Αστυάναξ» του Σεφέρη που υπάρχουν στο βιβλίο σας.Να σχολιάσετε στον ατομικό σας φάκελο τη σχέση φύσης – ανθρώπου, φυσικού και ηθικού κάλλους στα τρία κείμενα (μέχρι 80 λέξεις).
4. Νέοι τίτλοι για το ποίημα του Εμπειρικού «Το ρήμα Αγναντεύω»

Του Αιγάγρου

Το πεζόμορφο αυτό ποίημα της συλλογής Οκτάνα (η οποία γράφεται τη δεκαετία του '60) έχει ως πρωταγωνιστή τον αίγαγρο, σύμβολο του αδοϋλτου φρονήματος που περιφρονεί την ευκολία και τη μετριότητα των κοινωνικών συμβάσεων στις οποίες έχουν υποκύψει οι πολλοί. Στο κείμενο γίνεται αναφορά και σε Έλληνες ποιητές, παλαιότερους και νεότερους, τους οποίους ο Εμπειρικός θεωρεί όχι μόνο ομότεχνους αλλά και ομοϊδεάτες. Το ποίημα έχει δύο εκδοχές με μικρές μεταξύ τους διαφορές.

Πήδηξε ο αίγαγρος και στάθηκε σε μια ψηλή κορφή. Στητός και ρουδουνίζοντας κοιτάζει τον κάμπο και αφουγκράζεται πριν άλλο σκίρτημα σε άλλη κορφή τον πάη. Τα μάτια του λάμπουν σαν κρύσταλλα και μοιάζουν με μάτια αετού, ή ανθρώπου που μέγας οίστρος τον κατέχει. [...]

Ο αίγαγρος κοιτάζει και αφουγκράζεται. Από τον κάμπο ανεβαίνει μία μυριόστομη κραυγή ανθρώπων πνευστιώντων¹.

«Αίγαγρε! Αίγαγρε! Έλα σε μας για να χαρής και να μας σώσης».

Ο αίγαγρος κοιτάζει και αφουγκράζεται. Όμως δεν νοιάζεται καθόλου για όλου του κάτω κόσμου την βοή και την αντάρα. Στέκει στητός στα πόδια του, και όλο μυρίζει τον αέρα, σηκώνοντας τα χείλη του σαν σε στιγμές οχείας².

«Αίγαγρε! Αίγαγρε! Έλα σε μας για να ευφρανθής και να μας σώσης. Θα σε λατρεύουμε ως Θεό. Θα κτίσουμε ναούς για σένα. Θάσαι ο τράγος ο χρυσός! Και ακόμη θα σου προσφέρουμε πλούσια ταγή³ και όλα τα πιο ακριβά μανάρια⁴ μας ... Για δεξ!».

¹ πνευστιώντων: που ανασαίνουν γοργά και έντονα

² οχείας: οίστρου, ζευγαρώματος (για τα ζώα)

³ ταγή: τροφή των ζώων

⁴ μανάρια: δρεφτάρια, ζώα που τα τρέφουν καλά

Και λέγοντας οι άνθρωποι του κάμπου έσπρωχναν προς το βουνό ένα κοπάδι από μικρές κατσίκες σπάνιες, από ράτσα.

Ο Αίγαγρος στέκει ακίνητος και οσμίζεται ακόμη τον αέρα. Έπειτα, ξαφνικά, υψώνει το κεφάλι του και αφήνει μέγα θέλασμα, που αντηχεί επάνω και πέρα απ' τα φαράγγια σαν γέλιο λαγαρό, και μονομιάς, με πήδημα γοργό, σαν βέλος θεόρατο ή σαν διάττων, ακόμη πιο ψηλά πετιέται.

Γεια και χαρά σου, Αίγαγρε! Γιατί να σου φαντάζουν τα λόγια του κάμπου και οι φωνές του; Γιατί να προτιμήσης του κάμπου τα κατσίκια; Έχεις ό,τι χρειάζεσαι εδώ και για βοσκή και για οχείες και κάτι πάρα πάνω, κάτι που, μα τον Θεό, δεν ήκμασε ποτέ κάτω στους κάμπους – έχεις εδώ την Λευτεριά!

Τα κρύσταλλα που μαζώχθηκαν και φτιάξαν τον Κρυστάλλη, ο Διονύσιος Σολωμός ο Μουσηγέτης, ο Ανδρέας ο πρωτόκλητος και πρωτοφάλης Κάλβος, ο Περικλής Γιαννόπουλος που ελληνικά τα ήδεδε όλα κ' έκρυβε μέσα του, βαθιά, μια φλογερή ψυχή Σαβοναρόλα, ο μέγας ταγός⁵ ο Δελφικός, ο Αρχάγγελος Σικελιανός που έπλασε το Πάσχα των Ελλήνων και ανάστησε (Πάσχα και αυτό) τον Πάνα, ο εκ του Ευξείνου ποιητής ο Βάρναλης ο Κώστας, αι βάτοι αι φλεγόμεναι, ο Νίκος Εγγονόπουλος και ο Νικήτας Ράντος, ο Οδυσσεύς Ελύτης, που την ψυχή του βάπτισε στα ιωνικά νερά του Ελληνικού Αρχιπελάγους, ο εκ Λευκάδος ποιητής, αυγερινός και αποσπερίτης, ο Νάνος Βαλαωρίτης, αυτοί και λίγοι άλλοι, αυτοί που πήραν τα βουνά, να μην τους φάη ο κάμπος, δοξολογούν τον οίστρο σου και το πυκνό σου σπέρμα, γιε του Πανός και μιας ζαρκάδας Αφροδίτης.

Γεια και χαρά σου, Αίγαγρε, που δεν αγαπάς τους κάμπους! Τι να τους κάνης; Ο ήλιος εδώ, κάθε πρωί, σηκώνεται ανάμεσα στα κέρατά σου! Στα μάτια σου λάμπουν οι αστραπές του Ιεχωβά⁶ και ο ίμερος⁷ ο άσβηστος του Δία, κάθε φορά που σπέρνεις εδώ, στα δηλυκά σου, την ένδοξη και απέθαντη γενιά σου!

Γεια και χαρά σου, Αίγαγρε, που δεν θα πας στους κάμπους! Γεια και χαρά σου, που πατάς τα νυχοπόδαρά σου στον απορρώγων⁸ κορυφών τα πιο ψηλά Ωσαννά!

Είπα και ελάλησα, Αίγαγρε, και αμαρτίαν ουκ έχω.

Γλυφάδα, 12.7.1960

Ανδρέας Εμπειρίκος, *Οκτάνα*, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1980

⁵ ταγός: αρχηγός, ηγέτης

⁶ Ιεχωβά: το όνομα του Θεού στην εβραϊκή βιβλική παράδοση

⁷ ίμερος: έντονη ερωτική επιθυμία, πόθος

⁸ απορρώγων: απόκρημνων

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. Ποια Λευτεριά υμνεί ο Αίγαγρος του Εμπειρικού; Σε τι διαφέρει αυτή από τη Λευτεριά που υμνούν άλλοι ποιητές που μελετήσατε, όπως ο Σολωμός, ο Κάλβος, ο Βάρναλης, ο Ρίτσος, ο Λειβαδίτης;
2. Ποια είναι η βασική αντίθεση στο ποίημα «Του Αιγάγρου»; Να σχολιάσετε αν έχει και μεταφορική/συμβολική αξία.
3. Γιατί πιστεύετε ότι ο Αίγαγρος αρνείται τα δώρα των ανθρώπων του κάμπου: την πλούσια τροφή, τις καλύτερες κατσίκες, τη λατρεία του ως Θεού; Αφού γράψετε τις απαντήσεις σας ατομικά, να τις συζητήσετε στην τάξη.
4. Αναζητήστε στο διαδίκτυο και ακούστε την απαγγελία «Του Αιγάγρου» από τον ίδιο τον Εμπειρικό: η απαγγελία του ποιητή σας βοηθά στην κατανόηση του κειμένου και γιατί;
5. Μορφή και ρυθμός στο ποίημα «Του Αιγάγρου»
6. Να συζητήσετε την παράγραφο του ποιήματος όπου ο Εμπειρικός ξεχωρίζει ονόματα ομοτέχνων του που επίσης «πήραν τα βουνά να μην τους φάει ο κάμπος»: τι εννοεί με τη φράση αυτή;
7. Γλωσσάρι για τους λογοτέχνες που αναφέρει ο Εμπειρικός στο «Του Αιγάγρου»
8. Στο ποίημα «Του Αιγάγρου» ο Εμπειρικός ανακατεύει στοιχεία της αρχαίας και της χριστιανικής παράδοσης: να εντοπίσετε σχετικά σημεία στο κείμενο και να εξηγήσετε γιατί το κάνει.
9. α) Σας άρεσε αυτό το ποίημα; Να αιτιολογήσετε την απάντησή σας.
β) Δοκιμάστε να γράψετε κι εσείς ένα πεζόμορφο ποίημα με ανάλογο θέμα, αντικαθιστώντας όμως τον Αίγαγρο με ένα άλλο σύμβολο.

Ανακαλύψτε τον ποιητή και το έργο του στο ντοκιμαντέρ
«Ανδρέας Εμπειρικός» της ΕΡΤ:

<https://archive.ert.gr/7909/>

ΣΥΝΑΝΑΓΝΩΣΕΙΣ

Μίλτος Σαχτούρης

Ο Μίλτος Σαχτούρης (1919-2005) υπήρξε απόγονος ναυάρχου της Επανάστασης του 1821 από την Ύδρα. Αν και σπούδασε νομικά, αφοσιώθηκε τελικά στην ποίηση και τοποθετείται στη νεοϋπερρεαλιστική ομάδα των Ελλήνων μεταπολεμικών ποιητών ως ένας από τους πιο σημαντικούς εκπροσώπους της.

Ο Ανδρέας Εμπειρικός στον Πόρο

Και να που φάνηκε ο Ανδρέας Εμπειρικός
στον Πόρο
τα δάχτυλά του κίτρινα καμένα απ' τα τσιγάρα
τσιγάρα να καίνε σαν κεριά
γύρω-γύρω στα τραπέζια
τσιγάρα πάνω στις καρέκλες
τσιγάρα παντού
κι άγρια κόκκινα ποδήλατα να περπατάνε.
Ωραίος σαν αετός ο Εμπειρικός
τα μάτια του να καίνε.
– Πώς απ' τον Πόρο, Αντρέα;
εσύ πάντα πήγαινες στην Άνδρο.
– Κι εσύ Μίλτο, έπρεπε να ήσουν
στην Ύδρα, γιατί στον Πόρο;
Και τότε έσκασε εκείνο το ωραίο
το φοβερό το γέλιο του·
πετάχτηκαν τρομαγμένα τα σπυργίτια
ένα σύννεφο σπυργίτια
πέρα απ' το θάνατό του.

Ο Ανδρέας Εμπειρικός φωτογραφημένος
από τον Άρη Κωνσταντινίδη (1962)

Μίλτος Σαχτούρης, *Ποιήματα άπαντα (1945-1998)*,
εκδ. Κέδρος, Αθήνα 2014

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. Στο ποίημά του ο Μίλτος Σαχτούρης συνθέτει μια ποιητική προσωπογραφία του Ανδρέα Εμπειρίκου. Από πού κυρίως φαίνεται ο θαυμασμός του νεότερου ποιητή για τον παλαιότερο; Να αναφέρετε συγκεκριμένα στοιχεία από το ποίημα του Σαχτούρη.

2. Δημιουργία εικαστικής προσωπογραφίας του Εμπειρίκου

3. Ο Σαχτούρης γράφει στο ποίημά του: «Ωραίος σαν αετός ο Εμπειρικός / τα μάτια του να καίνε»: τι σας θυμίζει αυτή η περιγραφή από τα κείμενα του Εμπειρίκου που υπάρχουν στο βιβλίο; Να την σχολιάσετε.
4. Με αφορμή τον στίχο του Σαχτούρη «κι άγρια κόκκινα ποδήλατα να περπατάνε», διαβάστε το παρακάτω ποίημα του Εμπειρίκου με τίτλο «Ο πλόκαμος της Αλταμίρας» από τη συλλογή *Ενδοχώρα*, όπου και ο περίφημος ορισμός του για την ποίηση:

Η ποίησις είναι ανάπτυξι στίλβοντος¹ ποδηλάτου. Μέσα της όλοι μεγαλώνουμε. Οι δρόμοι είναι λευκοί. Τ' άνθη μιλούν. Από τα πέταλά τους αναδύονται συχνά μικρούτσικες παιδίσκες. Η εκδρομή αυτή δεν έχει τέλος.

- α) Ποια είναι τα βασικά συστατικά της ποίησης ως πράξης και ως στάσης ζωής κατά την άποψη του Εμπειρίκου;
- β) Εμπνευστείτε από αυτό το ποίημα και γράψτε ένα δικό σας «ποίημα ποιητικής» με υπερ-ρεαλιστικές εικόνες.

¹ στίλβοντος: αστραφτερού

Κώστας Παράσχος

[Άτιτλο]

Το κείμενο του Κώστα Παράσχου, αδελφού του γνωστού συγγραφέα και κριτικού Κλέωνα Παράσχου, σατιρίζει τον ακατανόητο για το ευρύ κοινό υπερρεαλιστικό λόγο, ενώ παράλληλα τον παρωδεί υιοθετώντας φράσεις και συντακτικές δομές των υπερρεαλιστών, όπως η φράση «Δεν έχουμε κυδώνια» από το ποίημα «Ασβέστης» της Υψικάμινου (1935) του Εμπειρικού, που σατιρίστηκε στην εποχή της από πολλούς. Το κείμενο περιέχεται στο βιβλίο Η τέχνη για τους λίγους. Χειρόγραφα και ντοκουμέντα του Άρτζη Μπούρτζη (Αθήνα 1945) με τα αρχικά Κ.Π.

Είδα λοιπόν στον ύπνο μου, να 'ρχεται κάποιος νέος. Είχε μερικά τριαντάφυλλα στο στόμα του και γαϊδουράγκαθα στ' αυτιά. Στο κεφάλι φόραγε ένα ωραίο ζευγάρι λουστρίνια και στα πόδια του μια ρεπούμπλικα. Οι τσέπες του, είτανε γεμάτες από μπλε γυαλιά και κομμάτια από το μυαλό του, που τα κόλλαγε όποτε και όπως του αρέσανε. Είχε ακόμα μερικά ελατήρια και ηλεκτροφόρα σύρματα που πηγαίνανε στην κοιλιά του. Στο μέτωπό του είτανε κρεμασμένα πράσινα ψάρια και καμινάδες εργοστασίων κατασκευής βομβών. Στα χέρια του, είχε κουδουνάκια και καμπάνες.

Ο νέος όμως, δεν είχε κυδώνια.

Στάθηκε ορθός μπροστά μου και μου 'πε:

– Άρτζη Μπούρτζη, είμαι ο Υπερρεαλισμός.

Αθηνά Βογιατζόγλου, Συνομιλίες ποιητών, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2019

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. Διαβάστε το ποίημα «Ασβέστης» του Εμπειρικού, που γίνεται στόχος της παρωδίας του Κώστα Παράσχου:

Δεν έχουμε κυδώνια. Μας πήραν το ισόποσο του βραχυτέρου μας πολτού και μένουν κάτω απ' το φλοίσβο του οι νεαρές λεοπαρδάλεις μόνο και μόνες τους με τα μαύρα φλουριά τους και την ψυχρήν ερήμωσι του τελευταίου γλάρου. Δεν έχουμε κυδώνια. Φορτία ευκαλύπτων πεθαίνουν μέσ' στην παλάμη των παλμών μας κι' ό,τι κι' αν πούμε κι' ό,τι κι' αν δούμε κερνάμε την εξέχουσα νοημοσύνη των αρωματισμένων μεираκίων. Δεν έχουμε κυδώνια ή μήπως έχουμε την κυδωνόπλαστη τραχύτερή τους μορφή καταιγισμών κόποι και χλιαρά σταχυολογήματα μεταδατικών και αρνητικών κλωδογύρισμα

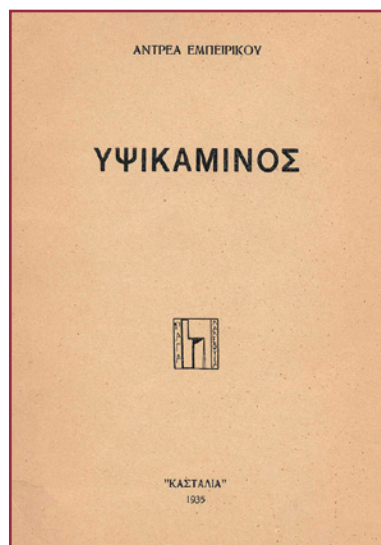
πόλου και τρύπα.

Ανδρέας Εμπειρικός, Υψικάμινος, εκδ. Άγρα, Αθήνα 1988

- α) Το ποίημα του Εμπειρικού είναι γραμμένο με «αυτόματη γραφή»: ποια είναι τα χαρακτηριστικά της και τι προκαλεί στον αναγνώστη;
- β) Έχοντας διαβάσει τον «Ασβέστη» του Εμπειρικού, βρίσκετε επιτυχημένη την παρωδία του Παράσχου και γιατί;

2. Δημιουργική γραφή: Συνεργαστείτε στην τάξη με την καθοδήγηση της/του φιλόλογου σας και μετατρέψτε σε πεζόμορφη παρωδία το ποίημα του Σαχτούρη «Ο Ανδρέας Εμπειρικός στον Πόρο» διατηρώντας το θαυμαστικό ύφος του ή διακωμωδώντας το, όπως το κείμενο του Παράσχου.

3. Κείμενα για την υποδοχή του υπερρεαλισμού στην Ελλάδα και δραστηριότητες

Εξώφυλλο της πρώτης έκδοσης της πρώτης ελληνικής υπερρεαλιστικής συλλογής (1935)

Νίκος Εγγονόπουλος

Ο Νίκος Εγγονόπουλος (1907-1985) γεννήθηκε στην Αθήνα και σπούδασε στην Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών. Καταγόταν από παλιά φαναριώτικη οικογένεια της Πόλης, αλλά ο ίδιος έζησε μια λιτή ζωή. Στενός φίλος του Εμπειρικού και θαυμαστής του ζωγράφου Τζιόρτζιο ντε Κίρικο, ο Εγγονόπουλος ήταν από τους πρώτους που προσχώρησαν στο υπερρεαλιστικό κίνημα, εφαρμόζοντας τις αρχές του τόσο στην ποίηση όσο και στη ζωγραφική. Η πρώτη του ποιητική συλλογή Μην ομιλείτε εις τον οδηγόν (1938) προκάλεσε τη χλεύη και τον διασυρμό του, λόγω της υπερρεαλιστικής τολμής της, χωρίς όμως αυτό να τον ανακόψει. Ακολούθησαν Τα κλειδοκύμβαλα της σιωπής (1939), ενώ το 1944 εκδόθηκε ο Μπολιβάρ, ένα ελληνικό ποίημα, που θεωρείται από τα σημαντικότερα έργα του. Η τελευταία ποιητική συλλογή του με τίτλο Στην κοιλιά με τους ροδώνες κυκλοφόρησε το 1978. Εκείνο που κάνει ξεχωριστό το έργο του Εγγονόπουλου είναι η συνομιλία της ποίησης με τη ζωγραφική του ως όψεις του ίδιου υπερρεαλιστικού οράματος.

Ελεωνόρα

Το ποίημα ανήκει στην πρώτη ποιητική συλλογή του Εγγονόπουλου Μην ομιλείτε εις τον οδηγόν (1938) και είναι ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα αυτόματης γραφής. Ο ποιητής με την τεχνική των ελεύθερων συνειρμών συνθέτει υπερρεαλιστικά τη γυναικεία μορφή προκαλώντας στον αναγνώστη/θεατή έκπληξη και «ανοικείωση», βασικό ζήτημένο του υπερρεαλιστικού *merveilleux* («θαυμαστού»).

for hands she hath non, nor
eyes, nor feet, nor golden
Treasure of hair.

(προσδιά όψις)

τα μαλλιά της είναι σαν χαρτόνι
και σαν ψάρι
τα δυο της μάτια είναι
σαν ένα περιστέρι
το στόμα της
είναι σαν τον εμφύλιο πόλεμο
(στην Ισπανία)
ο λαιμός της είναι ένα κόκκινο
άλογο
τα χέρια της
είναι
σαν τη φωνή
του πυκνού
δάσους
τα δυο της στήθη είναι
σαν τη ζωγραφική μου
η κοιλιά της είναι
η ιστορία
του Βέλθανδρου και της Χρυσάντζας
η ιστορία
του Τωβία
η ιστορία

του
γαϊδάρου
του λύκου και της
αλωπούς
το φύλο της
είναι
οξέα σφυρίγματα
μέσα στη γαλήνη
του μεσημεριού
οι μηροί της είναι
οι τελευταίες
αναλαμπές
της σεμνής χαράς
των οδοστρωτήρων
τα δυο της γόνατα
ο Αγαμέμνων
τα δυο της λατρευτά
μικρά
πόδια
είναι το πράσινο
τηλέφωνο
με τα κόκκινα
μάτια

(οπισθία όψις)

τα μαλλιά της
είναι
μια λάμπα του πετρελαίου
που καίει
το πρωί
οι ώμοι της
είναι
το σφυρί
των πόθων
μου
η πλάτη της
είναι τα
ματογυάλια
της θάλασσας
το άροτρο
των απατηλών
ιδεογραμμάτων
σφυράει
θλιμμένα
στη μέση της
οι γλουτοί της
είναι
ψαρόκολλα
οι μηροί της

είναι
σαν
αστροπελέκι
οι μικρές της φτέρνες
φωτίζουν
τα
πρωινά

κακά
όνειρα

και τελικά
είναι
μια γυναίκα
μισή
ιπποκάμπη
και μισή
περιδέραιο
ίσως ακόμη
να είναι
εν μέρει πεύκο
και εν μέρει
ανελκυστήρ

Νίκος Εγγονόπουλος, *Ποιήματα*, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 2007

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. Χαρακτηριστικό γνώρισμα των υπερρεαλιστικών ποιημάτων είναι οι τολμηρές εικόνες και οι απροσδόκητες μεταφορές. Να αναφέρετε παραδείγματα από την «Ελεωνόρα» του Νίκου Εγγονόπουλου που σας έκαναν τη μεγαλύτερη εντύπωση.
2. Ο Εγγονόπουλος, εκτός από ποιητής, είναι και ζωγράφος. Πώς φανερώνεται η δεύτερη ιδιότητά του στο ποίημα «Ελεωνόρα»;
3. Δημιουργική γραφή: Δοκιμάστε να ξαναγράψετε την τελευταία ενότητα του ποιήματος του Εγγονόπουλου (και τελικά είναι μια γυναίκα...) με δικές σας εικόνες «αυτόματης γραφής». Εναλλακτικά, επιχειρήστε να αποδώσετε εικαστικά την ενότητα αυτή.

4. Απόσπασμα του Εμπειρικού για τον υπερρεαλισμό και παραγωγή κειμένου

5. Χρονολόγιο πρώτων εκδόσεων μοντερνιστικών ποιημάτων στην Ελλάδα

Ορφεύς ξενόφοβος

Ο μύθος έχει σημαντική θέση στο έργο του Εγγονόπουλου. Ιδιαίτερα ο μύθος του μουσικού-ποιητή Ορφέα άσκησε πάνω του ιδιαίτερη έλξη, ώστε να του αφιερώσει όχι μόνο ποιήματα, όπως το παρακάτω, αλλά και πολλές ζωγραφικές απεικονίσεις. Το συγκεκριμένο ποίημα προέρχεται από τη μεταπολεμική συλλογή *Εν ανθρωπώ έλληνι λόγω* (1957) και ανακαλεί εμπειρίες της πρόσφατης ιστορίας της Ελλάδας, τις οποίες ο Εγγονόπουλος βίωσε προσωπικά, καθώς πολέμησε στο αλβανικό μέτωπο και έζησε τις ζοφερές ημέρες της Κατοχής και του Εμφυλίου.

τα δάκρυα λερώνουν τη ζωή

εκλάψατε τόσο πολύ
και τώρα τα μάτια σας εστέρεψαν
γυναίκες
της Ελλάδας

εκεί που επέσαν τα ματόκλαδά σας
φυτρώνουν κυπαρίσσια
με πάντοτε στην κορυφή τους
ένα πουλί

Νίκος Εγγονόπουλος, *Ποιήματα*, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 2007

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. α) Ποια άλλη πτυχή του Εγγονόπουλου, εκτός από την καθαρά αισθητική, μπορείτε να εντοπίσετε στο ποίημά του «Ορφεύς ξενόφοβος»;
β) Η εικόνα των γυναικών της Ελλάδας που κλαίει σε ποια άλλα κείμενα που μελετήσατε σας παραπέμπει;
2. Η μυθική μορφή του Ορφέα, από την Αρχαιότητα, είναι συνυφασμένη με την τέχνη της ποίησης και τις απαρχές του πολιτισμού. Γιατί ο Εγγονόπουλος τον ονομάζει «ξενόφοβο» στον τίτλο του ποιήματός του; Τι υπαινίσσεται; (λάβετε υπόψη το εισαγωγικό σημείωμα)
3. Το ποίημα κατά τη γνώμη σας τελειώνει απαισιόδοξα ή αισιόδοξα; Να αιτιολογήσετε την απάντησή σας ερμηνεύοντας τα κεντρικά μοτίβα-σύμβολα αυτής της στροφής, το «κυπαρίσσι» και το «πουλί» στην κορυφή.

4. Πίνακας του Εγγονόπουλου «Ορφεύς» (1972) και δραστηριότητα

Περιηγηθείτε στην επίσημη ιστοσελίδα του Νίκου Εγγονόπουλου

https://www.engonopoulos.gr/_homeEL/

ΣΥΝΑΝΑΓΝΩΣΕΙΣ

Αρτούρος Ρεμπώ

Μια εποχή στην κόλαση

Ο Αρτούρος Ρεμπώ (Arthur Rimbaud, 1854-1891) θεωρείται το «τρομερό παιδί» του γαλλικού Συμβολισμού, ένας από τους λεγόμενους «καταραμένους» ποιητές λόγω του εντελώς αντισυμβατικού τρόπου ζωής του. Μολονότι εγκατέλειψε τη λογοτεχνία σε ηλικία 20 ετών, το έργο του – που ουσιαστικά αριθμεί δύο ποιητικές συλλογές, τις Εκλάμψεις και το Μια εποχή στην κόλαση – άσκησε σημαντική επίδραση στη μοντέρνα ποίηση, με τη φαντασμαγορία των εικόνων και τις εντελώς νέες φόρμες που χρησιμοποίησε. Ο Ρεμπώ έζησε μια σκανδαλώδη ζωή, γεμάτη περιπλανήσεις, καταχρήσεις και περιπέτειες, και πέθανε σε ηλικία μόλις 37 ετών, μένοντας στην ιστορία των γραμμάτων ως ο κατεξοχήν «έφηβος ποιητής». Το απόσπασμα που ακολουθεί είναι ένα δείγμα της επανάστασης που έφερε στον ποιητικό λόγο προαναγγέλλοντας τον υπερρεαλισμό.

Παραλήρημα

II

Αλχημεία της λέξης

Η σειρά μου τώρα. Θα διηγηθώ μια τρέλλα μου.

Για καιρό καυχιόμουν πως κάθε τοπείο μου ανήκε, και χλεύαζα τις διασημότητες της σύγχρονης ποίησης και ζωγραφικής.

Με συγκινούσαν ανούσιοι πίνακες, εξωραϊσμένα ανώφλια, σκηνικά, ο μπερντές του σαλτιμπάγκου, λεξάντες, εκλαϊκευμένες εκδόσεις, ξεπερασμένη λογοτεχνία, τα λατινικά της εκκλησίας, ερωτικά βιβλία μ' ανορθογραφίες, τα μυθιστορήματα των προκατόχων μας, νεραϊδοδράματα, παιδιάτικες φυλλάδες, απαρχαιωμένα μελοδράματα, σαχλές ομοιοκαταληξίες, άχαροι ρυθμοί.

Ονειρεύτηκα σταυροφορίες, άγραφες εξερευνησεις, δημοκρατίες χωρίς ιστορία, θρησκευτικούς πολέμους αποσοβημένους, επαναστάσεις ηθών, αποκοπές φυλών κι' ηπιέρων.

Πίστεψα σε κάθε δυνατή μαγεία.

Ανακάλυπα το χρώμα των φωνηέντων. –

Α μαύρο, Ε άσπρο, Ι κόκκινο, Ο γαλάζιο, Υ πράσινο.

Προσδιόρισα το χώρο και την κίνηση κάθε συμφώνου και με τους ρυθμούς του ενστίχτου είχα την τιμή ν' ανακαλύψω μια νέα ποιητική γλώσσα, προσιτή, μια μέρα, σ' όλες τις αισθήσεις.

Έχω τ' αποκλειστικό δικαίωμα για κάθε μετάφραση.

Στην αρχή ήταν ένα πείραμα.

Έγραφα σιωπές, νύχτες, σημείωσα καταλεπτώς τ' ανέκφραστο. Μέτρησα φρενίτιδες.

Arthur Rimbaud, *Μια εποχή στην κόλαση*,
μτφρ. Νίκος Σπανιάς, εκδ. Γνώση, Αθήνα 1981

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. Στο «Παραλήρημα» γινόμαστε μάρτυρες της καλλιτεχνικής «αφύπνισης» του Ρεμπώ: να εντοπίσετε στο κείμενο το σημείο μετάβασης από το πριν στο μετά της ποιητικής του και να σχολιάσετε τη σημασία της λέξης «Ονειρεύτηκα» σε αυτή την αλλαγή.
2. Ο Ρεμπώ γράφει: «είχα την τιμή ν' ανακαλύψω μια νέα ποιητική γλώσσα». Να αναφέρετε ποιες κυρίως λέξεις στο κείμενό του, κατά τη γνώμη σας, φανερώνουν τον επαναστατικό και αντισυμβατικό χαρακτήρα της.
3. Στη διάλεξη του Εμπειρικού για τον Σουρρεαλισμό ως βασικοί στόχοι του κινήματος αναφέρονται οι εξής:
 - η επίθεση εναντίον των «καλώς κειμένων» της κοινωνίας
 - η υπέρβαση των στενών ορίων της λογικής
 - η επαφή του ανθρώπου με το θαυμαστό και το άγνωστο
 - η σύνδεση ποίησης και ζωής
 - η απελευθέρωση του καλλιτέχνη και γενικά του ανθρώπου από τους ασφυκτικούς κανόνες μιας αφύσικης ηθικής και αισθητικής επιβολής.

Να σημειώσετε δίπλα από κάθε σημείο σχετικές φράσεις από το κείμενο του Ρεμπώ, που επιτρέπουν να τον θεωρήσουμε πρόδρομο της επανάστασης του Υπερρεαλισμού.

4. Δημιουργία ακροστιχίδας

Μάτση Χατζηλαζάρου

Η Μάτση Χατζηλαζάρου (1914-1987) θεωρείται η πρώτη υπερρεαλίστρια ποιήτρια στην Ελλάδα. Μνήθηκε στην ποίηση και στην τεχνική της αυτόματης γραφής από τον Ανδρέα Εμπειρίκο, τον οποίο γνώρισε ως ασθενής (ο Εμπειρίκος ήταν ψυχαναλυτής), και τελικά τον παντρεύτηκε (1939) αλλά ο γάμος τους δεν κράτησε πολύ. Εμφανίστηκε στα γράμματα με το ψευδώνυμο Μάτση Ανδρέου και η πρώτη ποιητική συλλογή της κυκλοφόρησε το 1944 με τίτλο Μάης, Ιούνης και Νοέμβρης. Τα ποιήματά της εκδόθηκαν σε τόμο μετά τον θάνατό της, όπως και η αλληλογραφία της με τον Εμπειρίκο.

Φύλλα με εικόνες

Στο απόσπασμα του ποιήματος που ακολουθεί πρωταγωνιστεί το μεγαλείο του γυναικείου σώματος. Η ποιητική φαντασία της Χατζηλαζάρου το ανατέμνει στα επιμέρους στοιχεία του και εντέλει το ταυτίζει με τη φύση συνδέοντάς το με διάφορα φυσικά στοιχεία. Στο ποίημα εντοπίζονται τυπικά γνωρίσματα της υπερρεαλιστικής εικονοποιίας.

το φόντο σ' αυτές τις εικόνες τείνει προς το γαλάζιο πολύ συχνά φωτίζει το μνημονικό ύστερα
από 'να αφηρημένο βλέμμα στις φλέβες του χεριού

το φόρεμα τα μαλλιά σαλεύουνε κοντά στα χείλια της γραμμής και απλώνονται

γυναίκα που με μια κίνηση
ρίχνει πίσω τα μαλλιά της
όπως γυρνάνε τα φύλλα του βιβλίου σε διαστήματα κανονικά
έπειτα η στρώση των μαλλιών το φόρεμα
γίνονται ένα
καστανοκόκκινα και σκιές από χρυσαφίες αχτίδες
χρώματα φαύνου
ή μην είναι τα πόδια τα μακριά
όλο τσακίσματα όλο πηδήματα
που σκορπίζουν έναν κάμπο ρείκια καψαλισμένα
το χρώμα τους μοιάζει το καφετί εκείνο
με τις μικρές σπίδες
που ξαναβρίσκεται μονάχα όταν κλείσουμε τα βλέφαρα
μετά απ' το κάψιμο μιας εικόνας

εκεί που ξεπροβάλλουν τα χέρια και το πρόσωπο σα φεγγάρι μες στη νύχτα

ένα γέλιο ατλαξιού που σκίζεται
και στο νήμα των ματιών
σκάλωσεν ένας χαρταετός
ο χαρταετός της λέξης έρωτας
μετά «στα χείλη κατεβαίνει
κι από τα χείλη στην καρδιά

ριζώνει και δε θγαίνει»
αυτά αφού ο ήλιος
σηκώσει το δρεπάνι του και τεμαχίσει τον ορίζοντα
πώς να το ξυγώσουμε αυτό το πλάσμα
που χορεύει στα πλάγια εκεί μακριά
τα χέρια όλο τσακίσματα κρατάνε μια φλογέρα

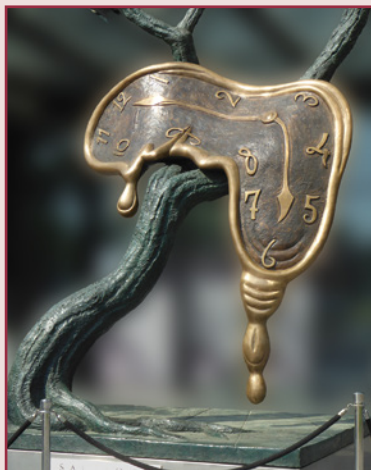
όταν σταματάει το κυνηγητό
η γυναίκα είναι δέντρο με πουλιά
και τσιρίζουνε μες στα κλαριά της
μετά από ξύπνημα αιφνίδιο
στον κορμό της γραπώνονται σκαραβαίοι
και στις ρίζες της σβήνουν πυγολαμπίδες

τα πόδια είναι η σφεντόνα του κορμιού πάνω στη γη

Μάτση Χατζηλαζάρου, *Ποιήματα, 1944-1985*,
εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1989

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. Τι κοινό υπάρχει ανάμεσα στο ποίημα της Μάτσης Χατζηλαζάρου και στην «Ελεωνόρα» του Νίκου Εγγονόπουλου ως προς το θέμα και την τεχνική;
2. Να συγκρίνετε το ποίημα της Χατζηλαζάρου με το ποίημα «Ασβέστης» του Εμπειρίκου ως προς τη σύνταξη και να συζητήσετε τις παρατηρήσεις σας.
3. Τα υπερρεαλιστικά ποιήματα αντικαθιστούν το «νόημα», τη λογική σύνδεση των λέξεων, με τη συγκινησιακή αλληλουχία των εικόνων που αναδύονται από το υποσυνείδητο: να γράψετε τις απόψεις σας για τη μέθοδο αυτή σε σχέση με τα παραδοσιακά ποιήματα που μελετήσατε. Ποια μορφή τέχνης, η παραδοσιακή ή η μοντέρνα, βρίσκεται πιο κοντά στην ευαισθησία σας;
4. Δημιουργική γραφή: Προσπαθήστε να αποδώσετε το γλυπτό του Νταλί «Προφίλ του χρόνου» σε ποίημα διατηρώντας τον υπερρεαλιστικό χαρακτήρα του.

Προφίλ του χρόνου, γλυπτό
του υπερρεαλιστή καλλιτέχνη
Σαλβαδόρ Νταλί

Η ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΣΤΟΝ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΟ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΟ ΚΟΣΜΟ

Η σκληρή δεκαετία του 1940 (Κατοχή, Εθνική Αντίσταση, Εμφύλιος) θα σημαδέψει τόσο την ποίηση όσο και την πεζογραφία, δίνοντάς της έναν έντονο ιστορικοπολιτικό χαρακτήρα. Έχοντας εμπεδώσει τους μοντέρνους τρόπους της γενιάς του '30, οι Έλληνες μεταπολεμικοί συγγραφείς—που προέρχονται κατά κανόνα από τον ηττημένο πολιτικά και στρατιωτικά χώρο της Αριστεράς—θα αποτυπώσουν την τραυματική εμπειρία της ματαίωσης του αγωνιστικού οράματος της γενιάς τους, αλλά και την πίκρα από τη μεταπολεμική εικόνα της δεινοπαθούσας χώρας. Από τους πλέον αντιπροσωπευτικούς λογοτέχνες-φορείς του δεινού διώματος «του επιζώντος» είναι ο Μανώλης Αναγνωστάκης, ποιήματα του οποίου ανθολογούνται στην ενότητα (με τις συναναγνώσεις τους). Παράλληλα με το αίσθημα της ήττας και της ιδεολογικής απομάγευσης που εκφράζουν στο έργο τους οι «στρατευμένοι» ποιητές, ειδικά μετά τις εξελίξεις στις χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού, η υπαρξιακή αγωνία σε έναν κόσμο που ορίζεται πλέον από τον Ψυχρό πόλεμο και την απειλή της πυρηνικής καταστροφής, θα οδηγήσει στην εμφάνιση μιας πιο υπαρξιακής ποίησης (σαν αυτή που καλλιεργεί η Ζωή Καρέλλη), όπως και στην επιλογή μιας υπερρεαλίζουσας έκφρασης που τονίζει τον εφιάλτη και τον παραλογισμό.

Ανάλογα γνωρίσματα παρατηρούνται και στη μεταπολεμική πεζογραφία. Εκτός από τα θέματα της πολιτικής ηθικής και των διαψευσμένων αγώνων, τους λογοτέχνες απασχολούν και ζητήματα όπως η ιστορική μνήμη, η εργασιακή «αλλοτρίωση» και η αποξένωση (χαρακτηριστικό παράδειγμα το απόσπασμα από Το διπλό βιβλίο του Δημήτρη Χατζή), η αυθαιρεσία της πατριαρχικής εξουσίας (όπως αποτυπώνεται εμβληματικά στο θεατρικό Η Στέλλα με τα κόκκινα γάντια του Ιάκωβου Καμπανέλλη), ο προβληματισμός μπροστά στους νέους αστικούς μετασχηματισμούς και στους μηχανισμούς κοινωνικού ελέγχου. Χαρακτηριστικό δείγμα από αυτή την άποψη, με διαχρονική ισχύ, είναι Η Φάρμα των ζώων του Τζορτζ Όργουελ, που ανθολογείται στην ενότητα και στην εκδοχή του γκράφικ νόβελ. Μια ειδική πτυχή των προβλημάτων του μεταπολεμικού κόσμου ορίζει η κυπριακή λογοτεχνία της εισβολής, στην οποία αποτυπώνεται το ανοιχτό τραύμα του διαμελισμού του τόπου και της δραματισμένης ταυτότητας των ανθρώπων του με όλες τις δραματικές του συνέπειες (αναγκαστικός εκτοπισμός-ξεριζωμός, αγνοούμενοι, εγκλωβισμένοι, καταστροφή μνημείων κλπ.).

Η λογοτεχνία από τα χρόνια της δεκαετίας του '70 και μετά εναντιώνεται στα αδιέξοδα της δικής της εποχής, της αλλοτριωμένης με νέους τρόπους (καταναλωτισμός, μετανάστευση, αστυφιλία κ.ά.), χρησιμοποιώντας μια γλώσσα τσουχτερή, αντικομφορμιστική (σχεδόν αδυρόστομη), που ταιριάζει στη θεματική της και στην καταγγελία της μικροαστικής νοοτροπίας και της μαζικής κουλτούρας, ενδυναμωμένη από κοινωνικά κινήματα όπως ο Μάης του '68 και από τον νέο αέρα της Μεταπολίτευσης. Σε πιο πρόσφατα χρόνια, όπως φαίνεται από τα τελευταία κείμενα που ανθολογούνται στο βιβλίο, ο προβληματισμός των συγγραφέων ανοίγεται σε κρίσιμα θέματα του καιρού μας, όπως το μεταναστευτικό πρόβλημα, ο ρατσισμός κάθε μορφής και τα κινήματα χειραφέτησης, οι οικολογικές ανησυχίες, η «άχρηστη» τέχνη, η τεχνητή νοημοσύνη.

Τζορτζ Όργουελ

Ο Τζορτζ Όργουελ (George Orwell, συγγραφικό ψευδώνυμο του Eric Arthur Blair, 1903-1950) ήταν Βρετανός λογοτέχνης, κριτικός και δημοσιογράφος. Θεωρείται ένας από τους πιο επιδραστικούς μεταπολεμικούς συγγραφείς. Το έργο του είναι αφιερωμένο στην κριτική των ολοκληρωτικών καθεστώτων και στην υπεράσπιση των ατομικών ελευθεριών. Τα γνωστότερα βιβλία του είναι Η Φάρμα των Ζώων (1945), μια αλληγορία της πορείας που είχε η προλεταριακή Επανάσταση στη Ρωσία από την αρχή της μέχρι και την επιβολή του σταλινικού καθεστώτος, καθώς και το δυστοπικό μυθιστόρημα 1984 (γραμμένο το 1949 αλλά πολύ επίκαιρο και σήμερα), το οποίο περιγράφει τι μπορεί να συμβεί όταν η εξουσία γίνεται αυτοσκοπός, χειραγωγώντας την ιδιωτική ζωή και επιδιώκοντας να εξουσιάζει ακόμα και τη σκέψη του ανθρώπου. Το έργο του Όργουελ έχει ασκήσει μεγάλη επίδραση στον δημόσιο λόγο καθιερώνοντας όρους όπως οργουελικός, Μεγάλος Αδελφός κ.ά.

Η φάρμα των ζώων

Το αλληγορικό αυτό αφήγημα περιγράφει την εξέγερση των ζώων μιας φάρμας και την επιθυμία τους να φτιάξουν μια κοινότητα αλληλεγγύης, όπου όλα τα ζώα θα είναι ίσα χωρίς τον «τύραννο» Άνθρωπο. Η επανάσταση των ζώων θα πραγματοποιηθεί, αλλά σταδιακά θα επανέλθει η γνωστή τάξη πραγμάτων, με ορισμένα ζώα να παίρνουν τη θέση των εκμεταλλευτών ανθρώπων. Το απόσπασμα είναι από την αρχή του έργου.

Είχαν συναδραιοστεί πια όλα τα ζώα, εκτός από το Μωυσή, το εξημερωμένο κοράκι που είχε αποκοιμηθεί πάνω σ' ένα δοκάρι έξω από την πίσω πόρτα. Όταν ο Γέροντας βεβαιώθηκε πως όλα τα ζώα είχαν βουλευτεί και πως περίμεναν μ' ανυπομονησία να τον ακούσουν, ξερόβηξε και άρχισε:

— Σύντροφοι, δ' ακούσατε κιόλας για το παράξενο όνειρο που είδα χτες τη νύχτα. Αλλά σ' αυτό θα φτάσω πιο ύστερα. Έχω κάτι άλλο να σας πω πρώτα. Σύντροφοι, μου φαίνεται πως δε θα είμαι μαζί σας για πολλούς μήνες ακόμη. Γι' αυτό, προτού πεθάνω, αισθάνομαι πως είναι υποχρέωσή μου να σας μεταδώσω τη σοφία που απόκτησα. Ο βίος μου υπήρξε μακρύς κι είχα πολύ καιρό στη διάθεσή μου να δουλεύω τη σκέψη μου όσο βρισκόμουν ξαπλωμένος στο στάβλο μου. Μου φαίνεται πως μπορώ να πω ότι έχω καταλάβει το νόημα της ζωής σ' αυτή τη γη, όσο κανένα άλλο ζώο. Για τούτο ακριβώς το νόημα θέλω να σας μιλήσω.

Σύντροφοι, τι νόημα έχει η ζωή μας; Ας δούμε: η ζωή μας είναι ελεεινή, κουραστική και σύντομη. Γεννιόμαστε και μας τρέφουν τόσο όσο χρειάζεται για να κρατηθούμε στη ζωή. Όσοι από μας μπορούν να δουλέψουν, εξαναγκάζονται σ' αυτό μέχρι την τελευταία σταλιά της δύναμής μας. Κι όταν πια πάψουμε να είμαστε χρήσιμοι, μας

σφάζουν με το χειρότερο τρόπο. Στην Αγγλία δεν υπάρχει κανένα ζώο που ξέρει τι πάει να πει ευτυχία και καλοπέραση, σα γίνει ενός χρονού. Στην Αγγλία δεν υπάρχει ζώο ελεύθερο. Τα ζώα ζουν μες στη μίζερια και τη σκλαβιά. Αυτή είναι η πικρή αλήθεια.

Είναι όμως αυτό ένα μέρος από την τάξη που επικρατεί στη φύση; Μήπως αυτό συμβαίνει επειδή η γη μας είναι τόσο φτωχική που να μη μπορεί να κάνει υποφερτή τη ζωή σ' αυτούς που την κατοικούν; Όχι, σύντροφοι, χίλιες φορές όχι! Η γη της Αγγλίας είναι εύφορη, το κλίμα της είναι καλό. Είναι

σε θέση να δώσει τροφή άφθονη σ' ένα πολύ μεγαλύτερο αριθμό ζώων απ' όσα την κατοικούν τούτη δω τη στιγμή. Κι αυτή ακόμη, η δική μας η φάρμα, θα μπορούσε να θρέψει μια δωδεκάδα άλογα, είκοσι αγελάδες, εκατοντάδες πρόβατα και μάλιστα με μια άνεση και αξιοπρέπεια που δε μπορούμε να βάλουμε με το μυαλό μας. Γιατί, λοιπόν, ζούμε σε τέτοια μίζερια; Γιατί σχεδόν ό,τι βγαίνει απ' τον ιδρώτα της δουλειάς μας, μας το αρπάζουν οι άνθρωποι. Να πού βρίσκεται η εξήγηση των δεινών μας, σύντροφοι. Όλ' αυτά συνοψίζονται σε μια λέξη: «Άνθρωπος». Ο Άνθρωπος είναι ο μοναδικός εχθρός μας. Βγάλτε τον Άνθρωπο απ' τη μέση και θα δείτε πως η αιτία της πείνας και της κοπιαστικής δουλειάς θα εξαφανιστεί.

Ο Άνθρωπος είναι το μόνο ζωντανό που καταναλώνει χωρίς να παράγει. Δε δίνει γάλα, δε γεννάει αβγά, κι είναι πολύ αδύναμος για να τραβήξει το αλέτρι. Ακόμη, ούτε και να τρέξει γρήγορα μπορεί για να πιάσει ένα λαγό. Και όμως αυτός είναι ο άρχοντας των ζώων όλων. Τα βάζει να δουλεύουν κι απ' τον κόπο τους δίνει πίσω όσο χρειάζεται ίσα ίσα για να μην ψοφήσουν· τα υπόλοιπα τα κρατάει για λόγου του. Με τη δουλειά τη δική μας καλλιεργείται η γη, η κοπριά η δική μας τη λιπαίνει. Όμως κανείς μας δεν έχει δικό του τίποτα παραπάνω απ' το πετοί του. Εσείς, αγελάδες, που στέκεστε μπροστά μου, πόσες χιλιάδες γαλόνια γάλα δώσατε τη χρονιά που πέρασε; Και τι απόγινε αυτό το γάλα που θα 'πρεπε να είχε θρέψει γερά μοσχάρια; Κάθε σταγόνα του κατέβηκε στα λαρύγγια των εχθρών μας. Κι εσείς, κότες, πόσα αβγά γεννήσατε την τελευταία χρονιά και πόσα απ' αυτά τ' αβγά έγιναν κλωσόπουλα; Τα υπόλοιπα πήγαν όλα στην αγορά για να γεμίσουν τις τσέπες τους ο Τζόουνς κι οι άνθρωποί του. Και συ, Κλόβερ, πού είναι τα τέσσερα πουλάρια που έκανες, που θα ήταν το στήριγμα κι η χαρά των γερατειών σου; Ένα μετά το άλλο πουλήθηκαν μόλις έγιναν ενός χρονού, κι ούτε που θα ξαναδείς κανένα πια! Και τι κέρδισες από τις τέσσερις γέννες σου και για όλη τη δούλεψή σου στα χωράφια; Τίποτα περισσότερο από ένα πιάτο φαί κι ένα στάβλο.

Αλλά και τούτη τη μίζερη ζωή δε μας αφήνουν να τη χαρούμε πέρα για πέρα. Όσο για τον εαυτό μου, δε μεμφιμοιρώ. Είμαι ένας από τους τυχερούς. Είμαι δώδεκα χρονώ κι απόκτησα πάνω από τετρακόσια παιδιά. Για ένα γουρούνι αυτή είναι η φυσιολογική ζωή. Στο τέλος όμως κανένα ζώο δε γλιτώνει απ' το σκληρό μαχαίρι. Εσείς, γουρουνάκια μου, που κάθεστε μπροστά μου, στο σφαγείο θα τελειώσετε ένα ένα τη ζωή σας, προτού να κλείσει χρόνος. Αυτό το φριχτό τέλος θα έχουμε όλοι: αγελάδες, γουρούνια, πάπιες, πρόβατα. Όλοι. [...]

Λοιπόν, σύντροφοι, δεν είναι πια φανερό πως όλα τα δεινά της μοίρας μας προέρχονται από την τυραννία του ανθρώπου; Να απαλλαχτούμε μόνο απ' τον Άνθρωπο, και τότε οι καρποί των κόπων μας θα γίνονται δικοί μας. Μέσα σε μια νύχτα μοναχά, θα γινόμαστε πλούσιοι κι ελεύθεροι. Λοιπόν; Τι μένει να κάνουμε; Να: αγώνας μέρα νύχτα, με το σώμα και την ψυχή, για την ανατροπή της ανθρώπινης ράτσας. Να ποιο είναι το μήνυμα που έχω για σας: Επανάσταση! [...]

– Λίγα μένουν ακόμα να σας πω. Σας ξαναλέω πως παντοτινό μας χρέος είναι η εχθρότητα προς τον Άνθρωπο και τα καμώματά του. Οτιδήποτε έχει δυο πόδια, είναι εχθρός. Οτιδήποτε έχει τέσσερα πόδια ή φτερούγες, είναι φίλος. Και να θυμάστε πως στον αγώνα ενάντια στον Άνθρωπο δεν πρέπει να του μοιάζουμε. Κι όταν θα τον έχετε νικήσει, δεν πρέπει να ξεσηκώσετε τα τρωτά του. Κανένα ζώο δεν πρέπει ποτέ να κατοικήσει σε σπίτι, να κοιμηθεί σε κρεβάτι, να φορέσει ρούχα, να πιει οινόπνευματώδη, να καπνίσει, ν' αγγίξει λεφτά και ν' ασχοληθεί με το εμπόριο. Όλες οι συνήθειες των ανθρώπων είναι αμάρτημα. Και το σπουδαιότερο: κανένα ζώο δεν πρέπει ποτέ να κάνει κακό στο ίδιο του το γένος. Αδύνατοι ή δυνατοί, έξυπνοι ή κουτοί, είμαστε όλοι αδέρφια. Κανένα ζώο δεν πρέπει να σκοτώσει ποτέ άλλο ζώο. Όλα τα ζώα είναι ίσα.

Και τώρα, σύντροφοι, θα σας πω για το όνειρό μου που είδα τη νύχτα. Δε μπορώ να σας το περιγράψω. Ήταν ένα όνειρο για τη γη, όπως θα είναι άμα θα έχει εκλείψει απ' αυτήν ο Άνθρωπος. Στάθηκε όμως αφορμή να θυμηθώ κάτι που είχα λησμονήσει από καιρό. Πολλά χρόνια τώρα, τότε που ήμουν ένα μικρό γουρουνάκι, η μητέρα μου κι οι άλλες γουρούνες συνήθιζαν να τραγουδούν ένα παλιό τραγουδάκι από το οποίο ήξεραν μονάχα το σκοπό και τις τρεις πρώτες λέξεις. Είχα μάθει κι εγώ το σκοπό όταν ήμουν παιδί, αλλά πάει πολύς καιρός που δεν πέρασε απ' το μυαλό μου. Χτες τη νύχτα, λοιπόν, μου ξανάρθε στ' όνειρό μου. Και το πιο σπουδαίο, θυμήθηκα και τα λόγια του τραγουδιού που πιστεύω το τραγουδούσαν τα ζώα του παλιού καιρού κι είχε μείνει ξεχασμένο πολλές γενιές. [...]

*Ζώα της Αγγλίας και της Ιρλανδίας
ζώα κάθε τόπου, ζώα κάθε γης,
τα χαρωπά ακούστε μου μαντάτα:
όπου να 'ναι φτάνει η μέρα της γιορτής.*

*Αργά ή γρήγορα η μέρα θ' ανατείλει
που ο τύραννος θα διωχτεί,
και οι αγροί της Αγγλίας οι καρπεροί
όλων των ζώων θα γίνουνε νομή.*

*Οι χαλκάδες απ' τη μύτη θα χαθούν,
απ' τη ράχη θα λείψουν τα σαμάρια,
στη σκουριά θα μείνουν σπιρούνια, χαλινάρια,
και τ' άγρια καμτσίκια θα πάψουν να ηχούν.*

*Τόσα πλούτη κι άλλα τόσα:
τι κριθάρι και σανός, τι σιτάρι και τι θρόμη,
τι τριφύλλι και φασόλια, κι όλα τ' άλλα τα καλά,
όλα θα 'ναι πια δικά μας την ημέρα της γιορτής.*

*Χρυσαφένιοι δε να είναι της Αγγλίας οι αγροί,
κρουσταλλένια τα νερά,
και η αύρα πιο γλυκιά
σα θα 'ρθεί η λευτεριά.*

*Για να έρδει κείν' η μέρα, να δουλέψουν πρέπει όλοι
ακόμη κι αν δεν είναι να τα ζήσουμε ποτέ.
Και οι χήνες και τα άτια, γαλοπούλες και γελάδες
να μοχθήσουν πρέπει όλοι για να έρδει λευτεριά.*

*Ζώα της Αγγλίας και της Ιρλανδίας,
ζώα κάθε τόπου, ζώα κάθε γης,
το μαντάτο μου να πάрте, να το στείλετε παντού,
γιατί όπου να 'ναι φτάνει η ημέρα της γιορτής.*

Το τραγούδι αυτό ξεσήκωσε στα ζώα ένα άγριο παραλήρημα. Προτού καλά καλά το τελειώσει ο Γέροντας, είχαν αρχίσει να το τραγουδούν και κείνα.

Τζωρτζ Όργουελ, *Η φάρμα των ζώων* μτφρ. Κυριάκος Ντελόπουλος, εκδ. Γράμματα, Αθήνα 1982

Τζορτζ Όργουελ

ΣΥΝΑΝΑΓΝΩΣΗ

Η φάρμα των ζώων (γκράφικ νόβελ)

Δεν νομίζω, σύντροφοι,
ότι θα είμαι μαζί σας
για πολύ καιρό ακόμη,
και προτού πεθάνω, αισθάνομαι
καθήκον μου να σας μεταφέρω
όλη την πείρα
που απέκτησα.

Εξήσα μακρά ζωή, είχα
πολύ καιρό για περισυλλογή,
καθώς ήμουν ζαγγωμένος
στο παχνί μου...

και μπορώ να πω
ότι καταλαβαίνω
τη φύση της ζωής
περισσότερο από τον καθένα
σ' αυτόν τον κόσμο.

Γι' αυτό,
λοιπόν, θέλω
να σας μιλήσω.

Ας δούμε τώρα, σύντροφοι, ποια ακριβώς
είναι η ζωή που κάνουμε.

Εύνοη,
δυταλισμένη και κουραστική.

Γεννιόμαστε, μας δίνουν τόσο φαί όσο μας χρειάζεται
για να στεκόμαστε στα πόδια μας, μας εξαντλούν
στη δουλειά και, όταν πιαύουμε να είμαστε χρήσιμοι,
μας σφάζουν με τον χειρότερο τρόπο.

Κανένα ζώο σ' όλη την Αγγλία δεν είναι ελεύθερο.
Η ζωή ενός ζώου είναι κατοικοφυΐα
και σκληριά. Αυτή είναι η αλήθεια.

Αλλά μήπως φταίει γι' αυτό η φύση; Μήπως αυτά συμβαίνουν επειδή η γη μας είναι τόσο φτωχή που δεν μπορεί να προσφέρει υποφερτή ζωή;

Οχι, σύντροφοι,
χίτες φορές εγώ!

Το έδαφος της Αγγλίας είναι γόνιμο, το κλίμα της γλυκό, και μπορεί να προσφέρει άφθονη τροφή σε άπειρα μεγαλύτερο αριθμό ζώων από αυτόν που υπάρχει.

Η απάντηση σε όλα μας τα προβλήματα συνοψίζεται σε μία μόνο λέξη: Άνθρωπος.

Ο άνθρωπος είναι ο μόνος πραγματικός εχθρός μας.

Ο άνθρωπος είναι το μόνο ον στον κόσμο που παίρνει χωρίς να δίνει. Δεν δίνει γάλα, δεν γεννάει αβγά και είναι πολύ αδύναμος να σύρει το αζέτρι.

Παρό'ιχ' αυτό, είναι ο αφέντης όλων των ζώων.

Ας ξεφορτωθούμε τον άνθρωπο και οι καρποί της εργασίας μας θα είναι δικοί μας. Σχεδόν μέσα σε μια νύχτα θα μπορούσαμε να γίνουμε πλούσιοι κι ελεύθεροι.

Τι πρέπει, λοιπόν, να κάνουμε;
Τι άλλο από το να εργαστούμε νύχτα και μέρα με όλη μας την ψυχή και το σώμα για να πετάξουμε από πάνω μας τον ανθρώπινο ζυγό;

Αυτό είναι το μήνυμά μου, σύντροφοι:
Επανάσταση!

Και πάνω απ' όλα, δεν πρέπει ποτέ κανένα ζώο να καταπιέσει την ίδια τη φύση του.

Είμαστε όλοι αδέρφια
Όλα τα ζώα είναι ίσα

Το χθεσινό μου όνειρο ήταν ένα όραμα της γης
πώς θα είναι όταν θα εξαφανιστεί ο άνθρωπος.
Δεν μπορώ να σας το περιγράψω.

Θυμάμαι όμως ένα παλιό τραγούδι που συνήθιζε
να τραγουδάει η μητέρα μου. Χτες βράδυ μου ήρθαν
τα λόγια του τραγουδιού. Είμαι βέβαιος ότι τα ζώα
το τραγουδούσαν από τα πολύ παλιά χρόνια.

Ζώα της Αγγλίας, ζώα της Ιρλανδίας
ζώα σε κάθε γλήμα και τόπο που ότε,
για τα που δε' να βόσκουν χρόνια ευτυχίας
τ' αρχαίο μου άγγεζήμα ακούστε.

Αχτί ή γρήγορα θα έρθ' η μέρα
πν ο τράντας θα φύγει μακριά,
και της Αγγλίας τα χωράκια έως πέρα
θα τα περύνει ζώα μοναχά.

Ήλως οχθελίμπος τότε θα λήμψει
και το νερό καθάριο θα κυλάει,
αίρα γλυκά θα χαίρονται οι κίμποι
τη μέρα που η λευτεριά θα μας γελάει.

Για την ημέρα αυτή όλοι ν' αγωνιστούμε,
γελάδες, όλγα, κουέ'λα, σκί'λα,
έστω κι αν πριν τη δοίμε θα χαρούμε,
από τον μύθο μας η λευτεριά θα ανιττείται.

Ζώα της Αγγλίας, ζώα της Ιρλανδίας,
ζώα σε κάθε γλήμα και τόπο που ότε...

Τζωρτζ Όργουελ, *Η φάρμα των ζώων*, διασκευή-εικονογράφηση Odyr, εκδ. Κάκτος, Αθήνα 2018

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. Αφού διαβάσετε τον παρακάτω ορισμό της αλληγορίας, να δείξετε ότι η *Φάρμα των ζώων* του Τζορτζ Όργουελ είναι μια αλληγορία συμπληρώνοντας τις φράσεις που ακολουθούν:

Η αλληγορία είναι ένας λεκτικός τρόπος (σχήμα λόγου) με τον οποίο κάποιος εννοεί άλλα από αυτά που λέει. Συχνά χρησιμοποιούνται αλληγορικά στοιχεία της φύσης ή του ζωικού βασιλείου για να περιγραφούν ανθρώπινες καταστάσεις και συμπεριφορές. Η αλληγορία έχει, λοιπόν, δύο επίπεδα σημασίας: ένα κυριολεκτικό και ένα δεύτερο επίπεδο σημασίας, που υποδηλώνεται (βρίσκεται «κάτω από τις γραμμές»), με τρόπο όμως που το υπονοούμενο νόημα να γίνεται αντιληπτό στον αναγνώστη.

α) Η *Φάρμα των ζώων* σε ένα πρώτο επίπεδο μιλά για την εκμετάλλευση

β) Η *Φάρμα των ζώων* σε ένα δεύτερο επίπεδο μιλά για την εκμετάλλευση

2. α) Να γράψετε μια δική σας αλληγορία, στο πνεύμα εκείνης του Όργουελ, τροποποιώντας κατάλληλα τις υπογραμμισμένες λέξεις στην παρακάτω παράγραφο από τη *Φάρμα των ζώων* και αλλάζοντας οτιδήποτε άλλο χρειάζεται.

«Σας ξαναλέω πως παντοτινό μας χρέος είναι η εχθρότητα προς τον Άνθρωπο και τα καμώματά του. Οτιδήποτε έχει δυο πόδια, είναι εχθρός. Οτιδήποτε έχει τέσσερα πόδια ή πτερούγες, είναι φίλος. Και να θυμάστε πως στον αγώνα ενάντια στον Άνθρωπο δεν πρέπει να του μοιάζουμε. Κι όταν θα έχετε νικήσει, δεν πρέπει να ξεσηκώσετε τα τρωτά του. Κανένα ζώο δεν πρέπει ποτέ να κατοικήσει σε σπίτι, να κοιμηθεί σε κρεβάτι, να φορέσει ρούχα, να πει οιοπνευματώδη, να καπνίσει, ν' αγγίξει λεφτά και ν' ασχοληθεί με το εμπόριο. Όλες οι συνήθειες των ανθρώπων είναι αμάρτημα. Και το σπουδαιότερο: κανένα ζώο δεν πρέπει ποτέ να κάνει κακό στο ίδιο του το γένος. Αδύνατοι ή δυνατοί, έξυπνοι ή κουτοί, είμαστε όλοι αδέρφια. Κανένα ζώο δεν πρέπει να σκοτώσει ποτέ άλλο ζώο. Όλα τα ζώα είναι ίσα.»

β) Δοκιμάστε να αποδώσετε την αλληγορία σας και σε εικονοαφήγημα (γκράφικ νόβελ) σε συνεργασία με συμμαθητές/τριές σας που είναι ικανοί/ές στο σχέδιο.

3. Να γράψετε ένα σύντομο κείμενο (50-60 λέξεις) στο οποίο να εξηγείτε πώς οι δύο μορφές της *Φάρμας των ζώων* – το παραδοσιακό έντυπο κείμενο και το εικονοαφήγημα – αλληλοσυμπληρώνονται.

4. Περιγράψτε με επίδετα τη ζωή στη *Φάρμα των ζώων* του Όργουελ

5. Συμφωνείτε με την κριτική που ασκεί το σοφό γουρούνι στους ανθρώπους για τη συμπεριφορά τους απέναντι στα ζώα; Ισχύει σήμερα; Οργανώστε έναν αγώνα λόγων, με επιχειρήματα υπέρ και κατά, αναφέροντας παραδείγματα από την εμπειρία σας.

6. Βρείτε τις σωστές λέξεις από τη *Φάρμα των ζώων*

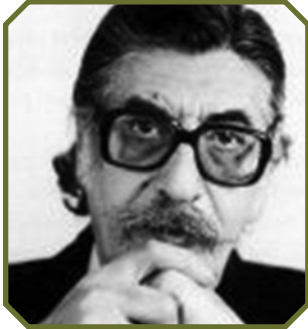
7. Σταυρόλεξο με λέξεις από τη *Φάρμα των ζώων*

8. Δημιουργική ανάγνωση: Διαβάστε ολόκληρο το μυθιστόρημα του Όργουελ, αφού χωριστείτε σε μικρές ομάδες. Κάθε ομάδα θα παρουσιάσει στην τάξη από ένα κεφάλαιο, για να δείτε πώς εξελίσσεται η ιστορία. Στο τέλος,
- α) να συζητήσετε τους λόγους για τους οποίους η επανάσταση των ζώων δεν πέτυχε και
 - β) να ξαναγράψετε συνεργατικά την ιστορία, σε κείμενο ή σε εικονοαφήγημα (γκράφικ νόβελ), με τρόπο που να έχει δετική κατάληξη.

Μανόλης Αναγνωστάκης

Ο Μανόλης Αναγνωστάκης (1925-2005) ανήκει στην πρώτη μεταπολεμική γενιά και άσκησε σημαντική επίδραση στους ομοτέχνους του τόσο με το ποιητικό όσο και με το κριτικό του έργο. Γεννήθηκε στη Θεσσαλονίκη και κατά τη διάρκεια της Κατοχής εντάχθηκε στην αριστερή νεολαϊστική οργάνωση ΕΠΟΝ. Για την πολιτική του δράση φυλακίστηκε και μάλιστα καταδικάστηκε σε θάνατο από το μετεμφυλιακό καθεστώς. Τελικά αμνηστεύθηκε το 1951, ενώ κατά τη διάρκεια της Χούντας (1967-1974) ανέπτυξε και αντιδικτατορική δράση. Η ποίησή του, όπως και άλλων δημιουργών της γενιάς του, χαρακτηρίστηκε ως «ποίηση της ήττας», καθώς καταγράφει, αφενός, το αίσθημα ματαίωσης από την ήττα στον Εμφύλιο, τις διώξεις αλλά και τη διάσπαση του αριστερού κινήματος και, αφετέρου, την αλλοτριωμένη εικόνα της μεταπολεμικής Ελλάδας. Μελετώντας το έργο του Αναγνωστάκη, ο Δημήτρης Μαρωνίτης καδιέρωσε τον όρο «ποιητική και πολιτική ηθική» ως μέτρο της σημασίας ενός έργου που οφείλει να διαθέτει όχι μόνο αισθητική αξία αλλά και κοινωνικοϊστορική συνείδηση.

Ποιητική

Το ποίημα προέρχεται από τη συλλογή *Ο στόχος* (1971) και σε αυτό ο Αναγνωστάκης τοποθετείται σχετικά με τον ρόλο της ποίησης. Ανήκοντας σε μια γενιά που αγωνίστηκε και υπέφερε στο όνομα της κοινωνικής δικαιοσύνης, υπερασπίζεται τον στρατευμένο χαρακτήρα της τέχνης καταλογίζοντας στους συμβίβασμένους επικριτές της προσωπική ιδιοτέλεια και δειλία.

- Προδίδετε πάλι την Ποίηση, θα μου πεις,
Την ιερότερη εκδήλωση του Ανθρώπου
Τη χρησιμοποιείτε πάλι ως μέσον, υποζύγιον
Των σκοτεινών επιδιώξεών σας
Εν πλήρει γνώσει της ζημιάς που προκαλείτε
Με το παράδειγμά σας στους νεωτέρους.
- Το τι δεν πρόδωσες εσύ να μου πεις
Εσύ κι οι όμοιοί σου, χρόνια και χρόνια,
Ένα προς ένα τα υπάρχοντά σας ξεπουλώντας
Στις διεθνείς αγορές και τα λαϊκά παζάρια
Και μείνατε χωρίς μάτια για να βλέπετε, χωρίς αφτιά
Ν' ακούτε, με σφραγισμένα στόματα και δε μιλάτε.
Για ποια ανθρώπινα ιερά μάς εγκαλείτε;

Ξέρω: κηρύγματα και ρητορείες πάλι, θα πεις.
Ε ναι λοιπόν! Κηρύγματα και ρητορείες.

Σαν πρόκες πρέπει να καρφώνονται οι λέξεις

Να μην τις παίρνει ο άνεμος.

Μανόλης Αναγνωστάκης, *Τα ποιήματα (1941-1971)*,
εκδ. Στιγμή, Αθήνα 1985

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. Στο ποίημα «Ποιητική» του Μανόλη Αναγνωστάκη ακούγονται δύο φωνές: από ποιο στοιχείο της μορφής το καταλαβαίνουμε; Να δηλώσετε συνοπτικά ποιες απόψεις συγκρούονται σχετικά με τον κοινωνικό ρόλο της ποίησης (και γενικότερα της τέχνης).
2. Διαθεματική δραστηριότητα: Ποιοι στίχοι του Αναγνωστάκη σας θυμίζουν την περίπτωση του αρχαίου φιλοσόφου Σωκράτη; Να ανακαλέσετε στοιχεία από τη βιογραφία του Σωκράτη που δικαιολογούν τον συσχετισμό.

3. Γνωρίσματα της «ποίησης της ήττας»

Πέντε μικρά δέματα

III

Το ποίημα, από τη συλλογή *Εποχές* (1945), ανήκει στην «ποίηση των παρενθέσεων», όπου είναι τονισμένη η υπαρξιακή διάσταση της ποίησης του Αναγνωστάκη. Σε αυτή την πτυχή του έργου του κυριαρχεί η ενδοσκόπηση και ο αναστοχασμός. Μετά από αγώνες, διώξεις, φυλακίσεις, ο ποιητής-αγωνιστής επιστρέφει στην πόλη (στο τοπίο της μεταπολεμικής Ελλάδας), που έχει ωστόσο αλλάξει τόσο, εξωτερικά και αξιακά, ώστε αυτός να δοκιμάζει την πικρή αίσθηση της «ξενότητας» και της μοναξιάς.

Δρόμοι παλιοί που αγάπησα και μίσησα ατέλειωτα
Κάτω απ' τους ίσκιους των σπιτιών να περπατώ
Νύχτες των γυρισμών αναπόμενες κι η πόλη νεκρή
Την ασήμαντη παρουσία μου βρίσκω σε κάθε γωνιά

Κάμε να σ' ανταμώσω, κάποτε, φάσμα¹ χαμένο του πόδου μου
Κι εγώ ξεχασμένος κι ατίδασος να περπατώ κρατώντας
Ακόμα μια σπίδα τρεμόσβηστη στις υγρές μου παλάμες.

(Και προχωρούσα μέσα στη νύχτα χωρίς
Να γνωρίζω κανένανε κι ούτε
Κανέναν με γνώριζε.)

Μανόλης Αναγνωστάκης, *Τα ποιήματα (1941-1971)*,
εκδ. Στιγμή, Αθήνα 1985

¹ φάσμα: φάντασμα

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. Τα ποιήματα «Ποιητική» και «Πέντε μικρά θέματα. ΙΙΙ» του Αναγνωστάκη αναδεικνύουν, αντίστοιχα, δύο σημαντικές πτυχές της μεταπολεμικής ποίησης, την κοινωνικοπολιτική και την υπαρξιακή της διάσταση. Να σχολιάσετε ποιο από τα δύο ποιήματα σας συγκίνησε ή σας προβλημάτισε περισσότερο και γιατί.
2. Ποιο αίσθημα κυριαρχεί στο ποίημα «Πέντε μικρά θέματα. ΙΙΙ» του Αναγνωστάκη;
α) Να αναφέρετε λέξεις ή φράσεις που το αποδίδουν εντονότερα στο ποίημα.
β) Να συσχετίσετε το αίσθημα αυτό με τη βιογραφία του Αναγνωστάκη (δείτε το εισαγωγικό σημείωμα για τον ποιητή).
3. Αναζητήστε στο διαδίκτυο (<https://www.youtube.com/watch?v=wtUiPNj36GU>) και ακούστε το ποίημα «Πέντε μικρά θέματα. ΙΙΙ» σε μουσική Μίκη Θεοδωράκη και ερμηνεία Μαργαρίτας Ζορμπαλά. Να σχολιάσετε στην τάξη αν η μελοποίηση του Θεοδωράκη και η ερμηνεία της Ζορμπαλά ανταποκρίνονται στο συναισθηματικό «κλίμα» του ποιήματος του Αναγνωστάκη.

4. Το μοτίβο των δρόμων στην ποίηση του Αναγνωστάκη

5. Στις παρενθέσεις συνηθίζουμε να βάζουμε πράγματα όχι σημαντικά. Ισχύει αυτό στην περίπτωση του ποιήματος «Πέντε μικρά θέματα. ΙΙΙ»; Να το σχολιάσετε, διαβάζοντας και το εισαγωγικό σημείωμα και λαμβάνοντας υπόψη ότι ο Αναγνωστάκης έχει γράψει μια ολόκληρη ποιητική συλλογή με τίτλο *Παρενθέσεις* (1949).

6. Δημιουργική ανάπλαση του ποιήματος του Αναγνωστάκη «Πέντε μικρά θέματα. ΙΙΙ»

7. «Οι άθλοι του Ηρακλέους», μια άλλη πτυχή της ποίησης του Αναγνωστάκη

Μανόλης Αναγνωστάκης

ΣΥΝΑΝΑΓΝΩΣΕΙΣ

Τάσος Λειβαδίτης

Ο ποιητής 1

Προσπαθεί να φαίνεται ήρεμος. Να μοιάζει με τους άλλους. Κι είναι στιγμές που το κατορθώνει.
Όμως τις νύχτες δεν μπορεί να κοιμηθεί. Οι μεγάλες φτερούγες του δε χωράνε μέσα στον ύπνο.

Τάσος Λειβαδίτης, *Ποίηση*, τόμος Γ' (1979-1987), εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1988

Κατερίνα Γώγου

(33)

Ποιος είναι ο λόγος της ποίησης
που βγαίνει απ' το ποιώ
και που σημαίνει πράττω
Ζητάω την απάντηση
απ' τους ακινητοποιημένους

Κατερίνα Γώγου, *Ο μήνας των παγωμένων σταφυλιών*,
εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα 1988

Μιχάλης Γκανάς

Περί ποιήσεως 2

Οι λέξεις δεν είναι καρφιά
ούτε φύλλα.
Και στο σφυρί αντιστέκονται
και στον αέρα.

Οι λέξεις είναι σαν τα σκάγια.
Ποιες βρίσκουνε το στόχο τους
ποιες δεν τον βρίσκουν.
Δε φταίει πάντα ο κυνηγός.

Μιχάλης Γκανάς, *Ποήματα 1978-2012*, εκδ. Μελάνι, Αθήνα 2013

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

- α) Να συμπληρώσετε τα κενά: Ο Μανόλης Αναγνωστάκης θέλει οι λέξεις της ποίησης να καρφώνονται σαν, ενώ ο Μιχάλης Γκανάς τις σκέφτεται σαν και τον ποιητή σαν Η Γώγου, πάλι, θεωρεί την ποίηση ως.....
.....Ο Τάσος Λειβαδίτης, τέλος, φαντάζεται τον ποιητή με
β) Να γράψετε πώς σκέφτεστε εσείς την ποίηση και τον δημιουργό της:
Οι λέξεις της Ποίησης είναι / πρέπει να είναι σαν
Ο Ποιητής είναι / πρέπει να είναι
2. Στο ποίημα του Γκανά «Περί ποιήσεως 2» εκφράζεται μια ενδιάμεση δέση για την ποίηση σε σχέση με την «Ποιητική» του Αναγνωστάκη. Ποια είναι αυτή η δέση και ποιος πιστεύετε ότι είναι ο «στόχος» που υπαινίσσεται ο Γκανάς;
3. Ποίημα ποιητικής του Κώστα Μόντη και δραστηριότητες

4. Δημιουργική γραφή: Αφού εμπνευστείτε από τα ποιήματα των μεταπολεμικών που έχετε στο βιβλίο, να γράψετε ένα δικό σας ποίημα ποιητικής, στο οποίο να εκφράζετε την προσωπική σας άποψη για τη λειτουργία της λογοτεχνίας/τέχνης.
5. Με βάση τα ποιήματα ποιητικής που μελετήσατε, να γράψετε ένα μικρό δοκίμιο για τη σχολική εφημερίδα με τίτλο «Η τέχνη για την τέχνη ή τέχνη-κοινωνικό σχόλιο;» διατυπώνοντας τη γνώμη σας με επιχειρήματα (μέχρι 200 λέξεις).

Ζωή Καρέλλη

Η Ζωή Καρέλλη (1901-1998), λογοτεχνικό ψευδώνυμο της Χρυσούλας Αργυριάδου, γεννήθηκε στη Θεσσαλονίκη και ήταν αδελφή του Νίκου Γαβριήλ Πεντζίκη, σημαντικού εκπροσώπου της λεγόμενης «Σχολής της Θεσσαλονίκης». Η ίδια εμφανίστηκε στα γράμματα με την ποιητική συλλογή Πορεία το 1940. Κατέδωσε συνολικά δώδεκα ποιητικές συλλογές, πέντε θεατρικά έργα και πολλά δοκίμια, καθώς και μεταφράσεις. Η ποίηση της Καρέλλη έχει έντονα υπαρξιακή διάσταση αλλά και χαρακτηριστική γυναικεία ευαισθησία. Βασικά θέματα που την απασχολούν είναι ο χρόνος, η μοναξιά, ο έρωτας και ο θάνατος, αλλά και η βαθιά ανησυχία για την εικόνα του μεταπολεμικού κόσμου και το μέλλον του πολιτισμού στα χρόνια του Ψυχρού Πολέμου.

Η Άνθρωπος

Το ποίημα δημοσιεύτηκε το 1957 στη συλλογή Αντιθέσεις. Σε αυτό η ποιήτρια πραγματεύεται με τόλμη τον αγώνα και την αγωνία της γυναίκας για χειραφέτηση, μιλώντας στον Θεό, στον οποίο παραδοσιακά όλοι βλέπουν μόνο το αρσενικό πρόσωπο.

Εγώ γυναίκα, η άνθρωπος,
ζητούσα το πρόσωπό Σου πάντοτε,
ήταν ως τώρα του ανδρός
και δεν μπορώ αλλιώς να το γνωρίσω.

Ποιος είναι και πώς
πιο πολύ μονάχος,
παράφορα, απελπισμένα μονάχος,
τώρα, εγώ ή εκείνος;
Πίστεψα πως υπάρχω, θα υπάρχω,
όμως τότε υπήρχα δίχως του
και τώρα,
πώς στέκομαι, σε ποιο φως,
ποιος είναι ο δικός μου ακόμα καϋμός;
Ω, πόσο διπλά υποφέρω,
χάνομαι διαρκώς,
όταν Εσύ οδηγός μου δεν είσαι.

Πώς θα δω το πρόσωπό μου,
την ψυχή μου πώς θα παραδεχτώ,
όταν τόσο παλεύω
και δεν μπορώ ν' αρμοστώ.

«Ότι διά σου αρμόζεται
γυνή τῷ ἀνδρί.»¹
Δεν φαίνεται ακόμα το τραγικό
του απρόσωπου, ούτε κι' εγώ

¹ «Ότι διά σου αρμόζεται / γυνή τῷ ἀνδρί»: παράφραση φράσης από την Ακολουθία του γάμου στην Ορθόδοξη Εκκλησία: «Καί ἄρμοςον τόν δοῦλόν σου (τόνδε), καί τήν δούλην σου (τήνδε), ὅτι παρὰ σοῦ ἀρμόζεται ἀνδρί γυνή»

δεν μπορώ να το φανταστώ ακόμα, ακόμα.
Τι θα γίνει που τόσο καλά,
τόσα πολλά ξέρω και γνωρίζω καλλίτερα,
πως απ' το πλευρό του δεν μ' έβγαλες.

Και λέω πως είμαι ακέριος άνθρωπος
και μόνος. Δίχως του δεν εγινόμουν
και τώρα είμαι και μπορώ
κι' είμαστε ζεύγος χωρισμένο, εκείνος
κι' εγώ έχω το δικό μου φως,
εγώ ποτε², σελήνη,
είπα πως δεν θα βαστώ απ' τον ήλιο
κι' έχω τόσην υπερηφάνεια
που πάω τη δική του να φτάσω
και να ξεπεραστώ, εγώ,
που τώρα μαθαίνομαι και πλήρως
μαθαίνω πως θέλω σ' εκείνον ν' αντισταθώ
και δεν θέλω από κείνον τίποτα
να δεχτώ και δε θέλω να περιμένω.

Δεν κλαίω, ούτε τραγούδι ψάλλω.
Μα γίνεται πιο οδυνηρό το δικό μου
ξέσκισμα που τοιμάζω,
για να γνωρίσω τον κόσμο δι' εμού,
για να πω το λόγο δικό μου,
εγώ που ως τώρα υπήρξα
για να θαυμάζω, να σέβομαι και ν' αγαπώ,

εγώ πια δεν του ανήκω
και πρέπει μονάχη να είμαι,
εγώ, η άνθρωπος.

Μαρία Χατζητοφή, Γυναικεία μορφή
(κέντημα σε καμβά)

Τα ποιήματα της Ζωής Καρέλλη, τόμος Β' (1955-1973), Οι Εκδόσεις των Φίλων, Αθήνα 1994

² **ποτε**: κάποτε, άλλοτε

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. Τι σας κάνει εντύπωση στον τίτλο του ποιήματος της Ζωής Καρέλλη και πώς το εξηγείτε;

2. Παραδοσιακή και μοντέρνα ποίηση: στιχουργικές διαφορές

3. Στο ποίημα της Καρέλλη αναφέρεται ο στίχος «κι' είμαστε ζεύγος χωρισμένο»: πιστεύετε ότι εννοεί τον χωρισμό ενός παντρεμένου ζευγαριού ή κάτι ευρύτερο; Να αιτιολογήσετε την απάντησή σας λαμβάνοντας υπόψη όλο το ποίημα.

4. Το ποίημα «Η Άνθρωπος» έχει δύο μέρη: να εντοπίσετε το όριό τους στο κείμενο και να εξηγήσετε τη διαφορά στο περιεχόμενό τους αναφέροντας στίχους που την τεκμηριώνουν.

5. Ο ρόλος και η θέση της γυναίκας κατά την Καρέλλη

6. α) Με ποιους στίχους από το ποίημα «Η Άνθρωπος» θα συνταιριάζατε τη «Γυναικεία μορφή» της Μαρίας Χατζητοφή, που το πλαισιώνει, και γιατί;

β) Σε τι διαφοροποιείται η μορφή της γυναίκας στο εικαστικό έργο σε σχέση με τη γυναίκα όπως την παρουσιάζει η Καρέλλη στο δικό της ποίημα;

Να καταγράψετε τα σχόλιά σας στον ατομικό σας φάκελο και στη συνέχεια να τα συζητήσετε στην τάξη.

7. Να αποδώσετε σε σκίτσο ή ζωγραφιά τη μορφή της χειραφετημένης γυναίκας, όπως την φαντάζεστε εσείς.

ΣΥΝΑΝΑΓΝΩΣΕΙΣ

Χάρης Βλαβιανός

Τα υπόλοιπα είναι σιωπή

Αν η φανταστική γυναίκα κάνει την αληθινή
να μοιάζει άσχημη, άχαρη, ακαλλιέργητη
(«ποιος είναι ο Καμύ;»)
και αν η φανταστική γυναίκα
μπορεί να σε ικανοποιεί μόνο στην φαντασία,
ενώ η αληθινή, παρά τις αδυναμίες της,
σε κάνει να νιώθεις ευτυχισμένος,
γιατί καλείς την φανταστική γυναίκα
να έρθει κάθε βράδυ στο κρεβάτι σου,
καθώς η αληθινή κοιμάται ανυποψίαστη πλάι σου;

Και αν η αληθινή γυναίκα
έχει έναν φανταστικό άντρα
(σίγουρα έχει)
που ικανοποιεί κάθε της επιθυμία,
θα ήθελες να ξέρεις ότι τώρα
βρίσκεται μαζί του σ' ένα μικρό μπιστρό στο Παρίσι
και γελάνε αγκαλιασμένοι, πίνοντας κόκκινο κρασί,
ή θα προτιμούσες να τη βλέπεις
να κάθεται απέναντί σου στον καναπέ
μ' ένα περιοδικό στο χέρι,
σαν να 'σασταν οι δυο σας μόνοι στο σπίτι;

Η σιωπή της δεν είναι εντέλει πολύτιμη;
Και η δική σου βολική;
Καλύτερα λοιπόν μην ανοίξεις αυτό το θέμα.
Τουλάχιστον σήμερα, αύριο, μεθαύριο.
Εσύ θα 'σαι ο χαμένος.

Χάρης Βλαβιανός, Αυτοπροσωπογραφία του λευκού,
εκδ. Πατάκης, Αθήνα 2018

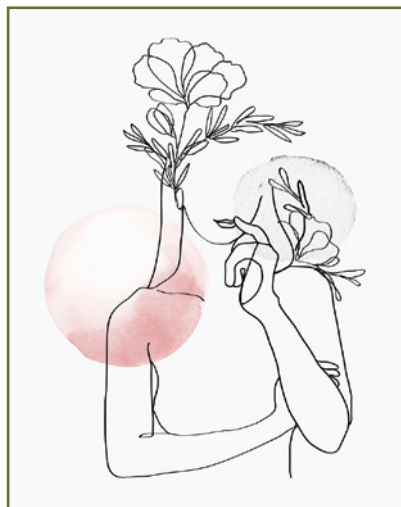
Τόλης Νικηφόρου

Γυναίκα

κάθε μικρή σου υποταγή
μειώνει τη δική μου ελευθερία
εμένα ταπεινώνει
κάθε χαμένο σου δικαίωμα
πληγώνει τη δική μου αξιοπρέπεια
κάθε παραπανίσιο σου φορτίο
έχει σε μένα ρίζες προγονικές
κάθε σε βάρος σου αδικία
είναι μια στυγερή κλοπή
απ' το παγκάρι της δικής μου εκκλησίας
κι όταν εσύ λιποψυχείς
εγώ είμαι ο αληθινός προδότης

στέκεσαι δίπλα μου
στο σπίτι, στη δουλειά ή στο οδόφραγμα
με τα ίδια μάτια
ελεύθερα ατενίζουμε τον ήλιο
περήφανοι
ασυμβίβαστοι
ωραίοι μέσα στα τόσα ελαττώματά μας
εμείς που η φύση έταξε σε σάρκα μία

Τόλης Νικηφόρου, *Το μαγικό χαλί. Τριάντα ερωτικά ποιήματα*,
χ. εκδ., Θεσσαλονίκη 1980

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. Τα ποιήματα της Ζωής Καρέλλη, του Χάρη Βλαβιανού και του Τόλη Νικηφόρου είναι «ερωτικά» ή θα τα χαρακτηρίζατε διαφορετικά, με βάση το θέμα τους, και πώς;
2. Τα ποιήματα του Βλαβιανού και του Νικηφόρου δομούνται πάνω σε αντιθέσεις. Συνεργαστείτε με τον διπλανό ή τη διπλανή σας και σημειώστε ποιες είναι οι βασικές αντιθέσεις στο καθένα.
3. Το ποίημα του Νικηφόρου τελειώνει με μια εικόνα αντίθετη από εκείνη του ποιήματος της Καρέλλη. Πρόκειται όντως για αντίθεση; Να το σχολιάσετε σε ένα κείμενο μέχρι 100 λέξεις.
4. Θα δεωρούσατε τα ποιήματα του Βλαβιανού και του Νικηφόρου «φεμινιστικά»; (να αιτιολογήσετε την απάντησή σας με συγκεκριμένους στίχους). Αν ναι, πώς εξηγείτε το γεγονός ότι είναι γραμμένα από άντρες;
5. Να ξαναγράψετε την τελευταία στροφή του ποιήματος του Βλαβιανού «Τα υπόλοιπα είναι σιωπή» (αλλάζοντας και τον τίτλο), όπως εσείς θα προτιμούσατε να κλείνει με βάση το περιεχόμενό του.
6. Διαβάζοντας το ποίημα του Βλαβιανού, ποια από τις δύο γυναίκες, τη «φανταστική» ή την «αληθινή», θα προτιμούσατε στη ζωή σας και γιατί; Οργανώστε έναν αγώνα λόγων υποστηρίζοντας την άποψή σας με επιχειρήματα.

7. Παιχνίδι με λέξεις γύρω από την έννοια ΑΝΘΡΩΠΟΣ

8. Δημιουργική γραφή: Δημιουργήστε ένα δικό σας ποίημα, στο πνεύμα εκείνου από τα τρία ποιήματα (της Καρέλλη, του Βλαβιανού ή του Νικηφόρου) που σας άρεσε περισσότερο, το οποίο όμως να μιλάει για μια άλλη καταπιεσμένη κοινωνική ομάδα. Να παρουσιάσετε τις δημιουργίες σας στην τάξη και οι καλύτερες να περιληφθούν σε ένα ηλεκτρονικό λεύκωμα για τη σχολική εφημερίδα.
9. Ομαδοσυνεργατική δραστηριότητα: Να συνδυάσετε σε ένα εικονοαφήγημα στίχους από τα ποιήματα του Βλαβιανού και του Νικηφόρου, δημιουργώντας μια δική σας ιστορία για τις σχέσεις των δύο φύλων με πρωταγωνιστές έναν άνδρα και μια γυναίκα.

10. «Μια μέρα μιας Μαίρης» σε στίχους Λουκιανού Κηλαηδόνη

11. Γυναικείο ζήτημα: διαδραστικό χρονολόγιο

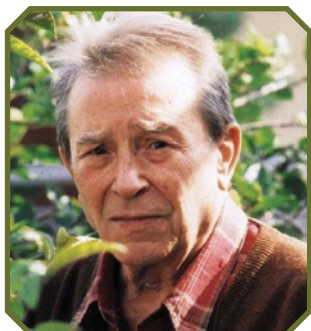
12. Παζλ με βάση το εικαστικό έργο «Συμβάν» του Δημήτρη Αληθεινού

13. Ερευνητική εργασία (project): Χωριστείτε σε δύο ομάδες. Η πρώτη, με την καθοδήγηση της/ του φιλολόγου σας, θα αναζητήσει πληροφορίες για το φεμινιστικό κίνημα στην Ελλάδα σε βιβλία και ηλεκτρονικές πηγές, ξεκινώντας από τη δράση της Καλλιρρόης Παρρέν (1861-1940), μίας από τις πρώτες Ελληνίδες φεμινίστριες. Η δεύτερη ομάδα θα αναζητήσει στο διαδίκτυο ειδήσεις για: γυναικοκτονίες, συζυγική/ενδοοικογενειακή βία, σεξουαλικές επιθέσεις και βιασμούς σε βάρος γυναικών, αναγκαστικούς γάμους κοριτσιών σε χώρες εκτός του Δυτικού Κόσμου, βάρβαρα έθιμα για τις έφηβες στην Αφρική και ανάλογα. Σε μια ειδική διδακτική ώρα-αφιέρωμα στο γυναικείο κίνημα, η πρώτη ομάδα θα παρουσιάσει τα δικαιώματα που διεκδίκησαν και κατέκτησαν εξελικτικά οι γυναίκες (πολιτικά, εκπαιδευτικά, εργασιακά/μισθολογικά κλπ.), ενώ η δεύτερη ομάδα θα παρουσιάσει την κατάσταση των γυναικών σήμερα στον κόσμο.

Ιάκωβος Καμπανέλλης

Ο Ιάκωβος Καμπανέλλης (1921-2011) γεννήθηκε στη Νάξο και από νωρίς έδειξε την κλίση του στα γράμματα, όπως και την κοινωνική του ευαισθησία. Το 1942 συνελήφθη από τους Γερμανούς και κατέληξε στο στρατόπεδο συγκέντρωσης Μαουτχάουζεν, από όπου απελευθερώθηκε (μαζί με λίγους ακόμη επιζώντες) τον Μάιο του 1945. Η τραυματική εμπειρία του στο ναζιστικό στρατόπεδο θα αποτυπωθεί αργότερα στο αντιπολεμικό χρονικό του με τίτλο Μαουτχάουζεν. Επιστρέφοντας στην Ελλάδα, θα καταπιαστεί με τη συγγραφή θεατρικών έργων με τέτοια επιτυχία ώστε να θεωρείται αναμορφωτής της νεοελληνικής δραματουργίας. Τα γνωστότερα θεατρικά του είναι Η αυλή των δαυμάτων, Παραμύδι χωρίς όνομα, Το μεγάλο μας τσίρκο και πολλά άλλα. Εκτός από θεατρικός συγγραφέας, ο Καμπανέλλης υπήρξε επίσης δοκιμιογράφος, στιχουργός και σεναριογράφος.

Η Στέλλα με τα κόκκινα γάντια

Το θεατρικό αυτό έργο έχει ως πρωταγωνίστρια τη Στέλλα, μια αδέσμευτη γυναίκα που αδιαφορεί για τις κοινωνικές συμβάσεις. Παρόλο που ερωτεύεται τον Μίλτο, όταν έρχεται η στιγμή να τον παντρευτεί αρνείται να εγκαταλείψει την ελευθερία της και να υποταχτεί στους περιορισμούς μιας επίσημης σχέσης. Το έργο ανέθηκε στη σκηνή το 1954 και την αμέσως επόμενη χρονιά έγινε κινηματογραφική ταινία με τίτλο Στέλλα σε σκηνοθεσία Μιχάλη Κακογιάννη και πρωταγωνίστρια τη Μελίνα Μερκούρη. Θεωρείται ταινία-σταθμός στην ιστορία του μεταπολεμικού κινηματογράφου.

(Ακούγεται το αυτοκίνητο που ξεκινά και απομακρύνεται. Η ANNETA φεύγει στο δάδος, η ΜΑΡΙΑ στέκει για λίγο σκεπτική κοιτάζοντας πέρα. Ύστερα πάει στο μακρύ τραπέζι και βαδίζοντας παράλληλα σαν να μετρά τις καρέκλες. Βάζει κάποιες πιο κοντά για να χωρέσουν κι άλλες. Όσπου σε μια στιγμή που στρέφει προς το δάδος βλέπει τη ΣΤΕΛΛΑ στη σκάλα. Έχει θγάλει το άσπρο μεταξωτό φόρεμα., είναι μ' ένα καθημερινό, κρατά μια τσάντα. Μένει εμβρόντητη.)

ΜΑΡΙΑ: ...Θεέ και Κύριε...
ΣΤΕΛΛΑ: ...κατάλαθέ με.
ΜΑΡΙΑ: ...τι να καταλάβω...;
ΣΤΕΛΛΑ: ...γιατί να παντρευτώ...;
ΜΑΡΙΑ: ...πάει, θα μου στρίψει...
ΣΤΕΛΛΑ: ...για να με κλείσουν μέσα...;
ΜΑΡΙΑ: ...τόρα τα λες αυτά...;
ΣΤΕΛΛΑ: ...πάντα δεν τα 'λεγα;
ΜΑΡΙΑ: ...ναι, μάτια μου, μα τώρα...
ΣΤΕΛΛΑ: ...τόρα είδα που με σέρνετε όλοι σας...!
ΜΑΡΙΑ: ... εμείς τι φταίμε, ποιος σε πίεσε; Εσύ είπες είν' ο μεγάλος μου [έρωτας] ας είναι κι ο τελευταίος...
ΣΤΕΛΛΑ: ...κι ακόμα είναι.
ΜΑΡΙΑ: ...ε, τότε...;
ANNETA: ... (εισβάλλει) ορίστε τη! Το 'ξερα πως θα κάμει πάλι την ατιμία της, το περίμενα...!

ΜΑΡΙΑ: ...χάσου εσύ, πήγαινε μέσα! Φως μου, άμα σου το πρότεινε δεν του είπες ναι...;
ΣΤΕΛΛΑ: ...γιατί τον αγαπώ, για να μην τον χάσω.
ΜΑΡΙΑ: ...ε, αφού τον αγαπάς ακόμα παντρεύσου τον, τι πειράζει;
ΣΤΕΛΛΑ: ...δεν αγαπώ για να παντρεύομαι, κι αν μ' αγαπούσε όπως αγαπώ εγώ, δε θα με ζόριζε να του πω ναι.
ΑΝΝΕΤΑ: ...για να μην του φύγεις το 'καμε, γιατί σε κατάλαβε...!
ΜΑΡΙΑ: ...βούλωσ' το!
ΣΤΕΛΛΑ: ...τι κατάλαβε, τι δες να πεις;
ΑΝΝΕΤΑ: ... αυτό που ξέρεις, αυτό που κάνεις με όλους...!
ΣΤΕΛΛΑ: ...του Μίλτου ποτέ δε θα του 'φευγα, κι αυτό να πάτε να του το πείτε! Ας με περιμένει όπου αλλού θέλει, μα όχι εκεί...!
ΜΑΡΙΑ: ...δεν γίνεται πια, αγάπη μου, σύνεργε κι έλα να πάμε...
ΣΤΕΛΛΑ: ...πού δες να με πας; Δεν είδες ότι κι αυτός θέλει να με αλλάξει; Ότι δε θέλει να τραγουδώ, να υπάρχω, να ξεχάσω ως κι εγώ η ίδια ποια ήμουνα!
ΜΑΡΙΑ: ...μην τα θλέπεις όλα μαύρα, ποτέ δεν είναι όλα μαύρα...!
ΣΤΕΛΛΑ: ...δεν άκουσες τη μάνα του;
ΜΑΡΙΑ: ...εσύ το γιο παίρνεις, τι σε νοιάζει η μάνα;
ΣΤΕΛΛΑ: ...τόρα που γνώρισα τη μάνα ξέρω το γιο δέκα φορές καλύτερα.
ΜΑΡΙΑ: ...δεν είναι παράλογη, ο τρόπος της είναι...
ΣΤΕΛΛΑ: ...σοφή είναι, όχι παράλογη!
ΜΑΡΙΑ: ...χώρια δε θα μένετε;
ΣΤΕΛΛΑ: ...αυτό είναι όλο κι όλο, αυτό κατάλαβες; σταματείστε πια, μη με πνίγετε, αφήστε με να φύγω!
ΜΑΡΙΑ: ...φύγε, Στέλλα μου, δε σε βαστάει κανείς, όμως σκέψου τι κάνεις!
ΣΤΕΛΛΑ: ...το σκέφτηκα, δεν περίμενα να μου το πεις.
ΜΑΡΙΑ: ...ε, τότε άργησες! Δεν είναι χτες και προχτές, είν' η τελευταία στιγμή, είν' όλα έτοιμα! Πήγαινε και σε λίγο καιρό έβρε άλλη λύση.
ΣΤΕΛΛΑ: ...όχι, δεν πάω...
ΜΑΡΙΑ: ... (σε απογνώση) ...τότε κάποιος πρέπει να τους το πει! Και ποιος; ...όχι, Θε μου, απελ-
δέτω απ' εμού...!
ΑΝΝΕΤΑ: ...αυτή να πάει... (ορμά στη ΣΤΕΛΛΑ και την σπρώχνει) ...αυτή που τα μαγειρεύει ωραία ωραία για να τα κάνει ύστερα σκατά...
ΜΑΡΙΑ: ...κάτω τα ξερά σου... (την αρπάζει απ' τη μέση και την τραβά...)
ΑΝΝΕΤΑ: ...αυτή που ξεφτελίζει το γυναικείο φύλο...! Να ποιες φταίνε που μας νομίζουν πουτά-
νες...! Τσούλα, εγωίστρια, εκμεταλλεύτρια...!
ΣΤΕΛΛΑ: ...εκμεταλλεύτρια εγώ...;
ΑΝΝΕΤΑ: ...όχι; Το πιάνο από πού το 'χεις;
ΜΑΡΙΑ: ...σκάσε!
ΑΝΝΕΤΑ: ...λυπήσου τον, βάλ' το κεφάλι κάτω σαν τίμια κοπέλα και πήγαινε, πήγαινε, αλλιώς θα σου θγάλω τα μάτια, τα διάσημα μάτια που μόνο για κακό τα 'χεις! (στην ΜΑΡΙΑ) ... εσύ γιατί την αφήνεις να κάνει ό,τι θέλει; Πες της ότι δε ρεζιλεύουν έτσι έναν άντρα...! Στέλλα, λυπήσου τον, σε παρακαλώ, λυπήσου τον!
ΣΤΕΛΛΑ: ...εσύ λυπήσου τον, εγώ δεν τον δέλω αξιολύπητο!

ANNETA: ...την ακούς; Βοήθα να την τραβήξουμε από τα μαλλιά, να του την πάμε με το ζόρι...!
ΜΑΡΙΑ: ...σταματείστε, θα με πεθάνετε!
ANNETA: ...ποια είν' αυτή που την κάνουν εικόνισμα για να τους παρατά και να τους χαραμίζει...;
ΣΤΕΛΛΑ: ...ηλίδια, πειναλέα, κακομοιριασμένη, άνοιξε τα στραβά σου, αυτοί που λυπάσαι μας χα-
ραμίζουνε! Του ζήτησα γω να με νοικοκυρέψει; Γιατί όλοι θέλουν να με κουτσουρέψουν,
ο ένας να με κάνει κυρία, ο άλλος νοικοκυρά! Τι στραβό έχω έτσι που είμαι; Δηλαδή
όποιος θέλει την ελευθερία του εαυτού του είναι υπόκοσμος; Πέστε μου έναν που να 'ρθε
και να μην ήθελε να μ' αλλάξει κατά το κέφι του...! Και τι είμ' εγώ για να μ' αλλάζουμε,
γραμμόφωνο! Εν τοιαύτη περιπτώσει για[τί] τους άρεσα την πρώτη ώρα; Επειδή ήμουν
κατάλληλη για αλλαγή ή επιδιόρθωση; Είπα σε κανέναν τους «πεθαίνω για σένα αλλά
σε θέλω αλλιώς» ...σε κανένα! Πέφτω σαν τυφλή, τα δίνω όλα, τους πιστεύω, ενώ αυτοί
μελετάνε μέσα τους πώς να με κάνουνε άλλη! Όχι αγαπημένες μου, εγώ δεν ξεγέλασα
κανένα, αυτοί με ξεγέλασανε...! (στη ΜΑΡΙΑ) ...εσύ, τουλάχιστο, κατάλαβέ με...!
ΜΑΡΙΑ: ...φοβάμαι...! μπορεί να του 'ρθει ακόμα και να σε σκοτώσει...!
ΣΤΕΛΛΑ: ...(πολύ ήρεμα) ...την αγάπη του μονάχα ήδela, και του 'δωσα κι εγώ όση είχα... ας με
σκοτώσει...
(Φεύγει το ίδιο ήρεμη.)

Ιάκωβος Καμπανέλλης, *Θέατρο*, τόμος Ε',
εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1991

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. Με βάση το απόσπασμα από τη «Στέλλα με τα κόκκινα γάντια» του Ιάκωβου Καμπανέλλη, να γράψετε τρία χαρακτηριστικά ενός θεατρικού έργου που το διαφοροποιούν από τα υπόλοιπα πεζογραφικά είδη (μπορείτε να προσθέσετε και άλλα που διαπιστώσατε).
α) _____
β) _____
γ) _____
(άλλα...) _____
2. Συμπληρώστε το σχήμα με στοιχεία για τον χαρακτήρα της Στέλλας από το θεατρικό του Καμπανέλλη
3. Να περιγράψετε τον χαρακτήρα της Στέλλας, της Αννέτας και της Μαρίας σύμφωνα με τα λεγόμενά τους στο απόσπασμα, σε ένα κείμενο τριών παραγράφων, μία για κάθε ηρωίδα (συνολικά 150 λέξεις).
4. Αναζητήστε στο διαδίκτυο (<https://www.youtube.com/watch?v=VtWd6M2ADuY>) και ακούστε τη Μελίνα Μερκούρη να ερμηνεύει το τραγούδι «Αγάπη που 'γινες δίκοπο μαχαίρι» σε στίχους Μιχάλη Κακογιάννη και μουσική Μάνου Χατζιδάκι και στη συνέχεια απαντήστε στα ακόλουθα ερωτήματα:

- α) Πώς συνδέεται το τραγούδι αυτό με την υπόθεση του έργου;
β) Τι καταλαβαίνετε για την Αννέτα από τον διάλογό της με τον Μίλτο στη σχετική σκηνή από την ταινία «Στέλλα» του Μιχάλη Κακογιάννη που βλέπετε στο βίντεο;
5. α) Ποια από τις τρεις ηρωίδες του θεατρικού έργου του Καμπανέλλη εκφράζει πιο πιστά τις ανδροκρατικές αντιλήψεις της εποχής; Να αναφέρετε φράσεις της που το αποδεικνύουν στο απόσπασμα.
β) Αντιστικτικά, να δηλώσετε εκείνες τις φράσεις της Στέλλας που σας έκαναν μεγαλύτερη εντύπωση, και γιατί.
6. Συνεξέταση του ποιήματος «Η Άνθρωπος» της Ζωής Καρέλλη με τη «Στέλλα με τα κόκκινα γάντια» του Καμπανέλλη
7. Σε κάποιο σημείο η Στέλλα λέει: «*τώρα που γνώρισα τη μάνα ξέρω το γιο δέκα φορές καλύτερα*». Τι εννοεί;
8. Ομαδοσυνεργατική δραστηριότητα: Χωριστείτε σε ομάδες και δημιουργήστε η κάθε ομάδα ένα γκράφικ νόβελ ή ένα ποίημα ή ένα θεατρικό μονόπρακτο, που θα αποδίδουν τις δικές σας σκέψεις για το πώς πρέπει να είναι η σχέση δύο ανθρώπων που αγαπιούνται. Παρουσιάστε τα στην τάξη σε ένα αφιέρωμα στη «Στέλλα».
9. Για να δείτε αν επαληθεύεται η τελευταία φράση της ηρώδας στο απόσπασμα από το θεατρικό του Καμπανέλλη που διαβάσατε, αναζητήστε στο διαδίκτυο (<https://www.youtube.com/watch?v=4rjh4lw9Gvs>) και παρακολουθήστε την τελευταία σκηνή από την ταινία «Στέλλα» του Κακογιάννη.
α) Να σχολιάσετε τη στάση της Στέλλας στην τελευταία αυτή σκηνή: δικαιολογεί τον χαρακτήρα της;
β) Να περιγράψετε το σκηνικό της τελευταίας σκηνής από την ταινία του Κακογιάννη λαμβάνοντας υπόψη την ιστορική περίοδο που γράφεται το θεατρικό έργο και κυκλοφορεί η ταινία (1954 / 1955).

Αφίσα για την ταινία του
Μιχάλη Κακογιάννη «Στέλλα»

Μαργαρίτα Λυμπεράκη

Η Μαργαρίτα Λυμπεράκη (1919-2001) γεννήθηκε στην Αθήνα. Ως παιδί χωρισμένων γονιών μεγάλωσε με τον παππού της, τον σημαντικό εκδότη Γεώργιο Φέξη. Η ίδια εμφανίστηκε στη λογοτεχνία το 1945 με το πεζογράφημα Τα ψάδινα καπέλα. Στο έργο της η Λυμπεράκη φρόντισε ιδιαίτερα να αναδείξει χαρακτηριστικά της γυναικείας ψυχοσύνδεσης, ενώ, ωριμάζοντας, η γραφή της απέκτησε σχεδόν συμβολιστικό χαρακτήρα. Εκτός από πεζογράφος, ήταν επίσης σεναριογράφος και θεατρική συγγραφέας.

Τα ψάδινα καπέλα

Το μυθιστόρημα ανήκει στο είδος του Bildungsroman, είναι δηλαδή ένα μυθιστόρημα διαμόρφωσης ή μαθητείας. Παρακολουθεί την πορεία από την εφηβεία ως την ενηλικίωση τριών αδελφών, της Μαρίας, της Ινφάντας και της Κατερίνας (η τελευταία είναι και η αφηγήτρια). Αν και το έργο εκδόθηκε μεταπολεμικά (1946), η δράση του τοποθετείται σε τρία καλοκαίρια του Μεσοπολέμου στην αττική ύπαιθρο – λειτουργικό σκηνικό για να αναδειχθούν ο αισθησιασμός, η ένταση των συναισθημάτων και η ονειρική φαντασία της νεότητας.

Η πυρκαγιά κράτησε τρεις μέρες και τρεις νύχτες. Κόντευε να κατέβει ως το Μπάφι να κάψει τους ανθρώπους. Το βουνό μοιάζει τώρα με πληγωμένο θηρίο που επουλώνει τις πληγές του στον ήλιο. Δε θα ξεχάσω το φόβο που είδα στα μάτια της Ινφάντας την πρώτη νύχτα, ούτε την έκφρασή τους τις νύχτες τις κατοπινές. Θα γνωριστούμε κάποτε με την αδερφή μου την Ινφάντα.

Και να σκεφτεί κανείς πως από τις τρεις μας ήταν η πιο άφοβη. Με τη Μαρία τσιρίζαμε και τινάζαμε τα πόδια σαν μας πλησίαζε μέλισσα, εκείνη την άφηνε να καθήσει στο μπράτσο ή στο μάγουλό της. Φορές στοιχηματίζαμε ποιος θα χώσει το χέρι στη λεβάντα μέχρι τον αγκώνα την ώρα που θ' ακούγαμε να χαρχαλεύουν σαύρες μέσα της.

Η Ινφάντα το τολμούσε. Κι' όταν μια μέρα είδαμε με τα μάτια μας αντί για σαύρα φίδι, η Ινφάντα πήρε ένα ξύλο και του χτύπησε το κεφάλι. Ύστερα μας φώναξε – ήμαστε κιόλας μακριά – και μας έδειξε πώς κουνούσε την ουρά ενώ ήταν ψόφιο. Σαν τύχαινε ν' ανταμώνουμε στον κάμπο κοπάδι από βουβάλια, πήγαινε και χόρευε μπροστά τους και τα ειρωνευόταν. Το σκοτάδι δεν το φοβήθηκε ποτέ. Τρελλαινόταν για τις καταιγίδες. Κάθε αστραπή λες και περνούσε απ' τα μάτια της· αν έκανες να της αγγίξεις τα μαλλιά, θάνιωδες στ' ακροδάχτυλα ένα γλυκό μυρμήγκιασμα κι' έπειτα ένα μικρό τίναγμα που να πηγαίνει απ' το κεφάλι ως τα πόδια. Όμως πήρε μεγάλο φόβο όταν πρωτοπήγε σχολείο. Κι' ο φόβος αυτός δεν έφυγε ολότελα τα κατοπινά χρόνια. Σα γυρίζαμε θυμάμαι τ' απο-

Μίνα Φάκκα, Καπέλο

γέματα, και μπαίναμε στο δρόμο του σπιτιού μας και το βλέπαμε, αναστέναζε μ' ανακούφιση. «Α...». Το πρόσωπό της, ξανάπαιρνε την ηρεμία του, τα μάτια την πράσινη διαφάνειά τους, και στα μάγουλα ανέβαινε δειλά κάποιο χρώμα.

Δεν πηγαίναμε στην ίδια τάξη με την Ινφάντα, μα τύχαινε ν' ανταμώσουμε στα διαλείμματα, και το αφύσικο ύφος της, τ' αφύσικο γέλιο της, μούδινε μια αλλόκοτη στενοχώρια. Ήταν σα ν' ανάγκαζε τον εαυτό της να χοροπηδάει. Οι κινήσεις της γίνονταν άχαρες, τ' ωραίο της πρόσωπο γκριμάτσα. Δεν έπιανε εξάλλου φιλίες ούτε έλεγε μυστικά. Μόνο μια χρονιά, στο γυμνάσιο, έτυχε να συνδεθεί πολύ με μια συμμαθήτριά της. Ήταν μια νιοφερμένη. Τη λέγανε Μιράντα, γελούσε με το τίποτα, και κάθε που γελούσε τράνταζε ολάκερο το κορμί της, και τα μαλλιά της κυμάτιζαν, χρυσή θάλασσα. Είχε τόλμη, μια δαυμαστή ζωντάνια, μια δύναμη που εκπορευόταν απ' τους πόρους του κορμιού της, απ' τα μαλλιά... Στη γυμναστική έκανε ακροβασίες να σαστίζεις. Περπατούσε με το κεφάλι κάτω και τα πόδια απάνω ώρα πολλή, κι' όταν σηκωνόταν μ' έναν πήδο έσκαγε στα γέλια. Όλες θέλησαν να γίνουν φίλες της Μιράντας, όμως εκείνη την Ινφάντα προτίμησε. Κάδονταν στο ίδιο θρανίο και βλέπαν απ' το παράθυρο τα ίδια πράγματα. Διαβάζανε τα ίδια βιβλία. Ήτανε ώρες που τις θάμπωνε μια ομορφιά, δεν ξέραν τι να πουν. Κι' όταν είδαν στις άκρες της αυλής τα πρώτα χαμομήλια, απόρησαν που ο χειμώνας είχε περάσει τόσο γρήγορα, με μια τέτοια ευτυχία.

Μαργαρίτα Λυμπεράκη, *Τα ψάδινα καπέλα*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1974

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. Σε τι διαφέρει η Ινφάντα από τις αδελφές της; Σε τι μοιάζει με τη Μιράντα; Αναφέρετε φράσεις από το απόσπασμα για να τεκμηριώσετε τις απαντήσεις σας.
2. Στα μυθιστορήματα της εφηβείας η φύση συχνά αποδίδει χαρακτηριστικά των εφήβων. Στο απόσπασμα από τα *Ψάδινα καπέλα* ποιο στοιχείο της φύσης αποδίδει τον εκρηκτικό χαρακτήρα της Ινφάντας; Να δηλώσετε το σχετικό χωρίο.
3. Γιατί πιστεύετε ότι η Ινφάντα δυσκολεύεται στο σχολείο; Συμβαίνει κάτι ανάλογο και σε εσάς; Να εξηγήσετε τους λόγους σε ένα σύντομο κείμενο μέχρι 80 λέξεις.
4. Ανατρέξτε στο ποίημα από τον *Μικρό ναυτίλο* του Ελύτη που μελετήσατε. Βρίσκετε ομοιότητες με την περιγραφή των εφήβων κοριτσιών στο απόσπασμα από τα *Ψάδινα καπέλα* της Λυμπεράκη, και ποιες; Να τις κωδικοποιήσετε στον πίνακα ή στον ατομικό σας φάκελο.

Αναζητήστε στο διαδίκτυο (<https://archive.ert.gr/6744/>) και παρακολουθήστε το πρώτο επεισόδιο της τηλεοπτικής σειράς «Τα ψάδινα καπέλα» (ΕΡΤ)

ΣΥΝΑΝΑΓΝΩΣΕΙΣ

Κατερίνα Αγγελάκη-Ρουκ

· γ ·

«Το φεγγάρι, το φεγγάρι!»
Σταματήσαμε να μιλάμε
για τα παλιά – ολόδροσες φιλενάδες
τότε πάνω στα γυαλιστερά ποδήλατά μας,
ατίθασες, να παρασέρνουμε στις ρόδες
τις φωνές των μανάδων μας –
και παραμερίσαμε τα κλαριά
για να το δούμε ολόκληρο
το φεγγάρι, που 'μοιαζε με κίτρινο καπάκι
σε διάφανο αγγείο.

Κατερίνα Αγγελάκη-Ρουκ, *Ποιήματα 1986-1996*,
εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα 1999

Κική Δημουλά

Ασυμβίβαστα

Όλα τα ποιήματά μου για την άνοιξη
ατέλειωτα μένουν.

Φταίει που πάντα διάζεται η άνοιξη,
φταίει που πάντα αργεί η διάδυσή μου.

Γι' αυτό αναγκάζομαι
κάθε σχεδόν ποίημά μου για την άνοιξη
σε μια εποχή φθινοπώρου
ν' αποτελειώνω.

Κική Δημουλά, *Ποιήματα*, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1998

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. Το ποίημα της Κατερίνας Αγγελάκη-Ρουκ αναφέρεται σε δύο χρονικές/ηλικιακές φάσεις:
α) Ποιο στοιχείο της μορφής δηλώνει το όριό τους;
β) Διαπιστώνετε αναλογίες στην περιγραφή των κοριτσιών ανάμεσα στο ποίημα της Αγγελάκη-Ρουκ και στο πεζό της Λυμπεράκη, και ποιες; Να καταγράψετε τις σχετικές λέξεις στο ποίημα.
2. Τι πιστεύετε ότι συμβολίζουν η «άνοιξη» και το «φθινόπωρο» στο ποίημα «Ασυμβίβαστα» της Κικής Δημουλά;
3. Η ενήλικη φωνή στο ποίημα της Αγγελάκη-Ρουκ παρομοιάζει το φεγγάρι με «κίτρινο καπάκι σε διάφανο αγγείο». Πώς θα το αποκαλούσατε εσείς;
4. Τι θα κρατούσατε και τι θα αλλάζατε από τα παραπάνω ποιήματα της Αγγελάκη-Ρουκ και της Δημουλά έτσι ώστε να ταιριάζουν στην ηλικία σας; Επιχειρήστε να τα ξαναγράψετε σε συνεργασία με τον διπλανό ή τη διπλανή σας.

5. Απόσπασμα από την *Eroica* του Κοσμά Πολίτη και δραστηριότητες

6. Γλωσσάρι βασικών στοιχείων των «μυθιστορημάτων εφηβείας»

7. Δημιουργική ανάγνωση / Ερευνητική εργασία (project): Με βάση τα στοιχεία που δίνονται στο γλωσσάρι, διαβάστε σε μικρές ομάδες τα μυθιστορήματα εφηβείας του παρακάτω καταλόγου. Κάθε ομάδα θα ερευνήσει τις μορφές μύησης και τα πρόσωπα/μυητές που αναφέρονται στο μυθιστόρημα που διάβασε και θα κάνει μια σύντομη παρουσίασή τους στην τάξη, δίνοντας και την περίληψη του έργου.

Ελληνικά μυθιστορήματα εφηβείας: Κ. Πολίτης *Eroica*, Γ. Θεοδοκάς *Λεωνής*, Α. Βουσθούνης *Προμήνυμα*, Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος *Αστροφεγγιά*, Ά. Τερζάκης *Ταξίδι με τον Έσπερο*, Μ. Λυμπεράκη *Τα ψάδινα καπέλα*, Μ. Κρανάκη *Contre-temps*.

Ξένα μυθιστορήματα εφηβείας (σε μετάφραση): Κ. Ντίκενς *Μεγάλες προσδοκίες*, Μ. Τουέν *Οι περιπέτειες του Χάκλμπερι Φιν*, Μπ. Σμιθ *Ένα δέντρο μεγαλώνει στο Μπρούκλιν*, Έ. Έσσε *Ντέμιαν*, Τ. Μαν *Τόνιο Κρέγκερ*, Άμος Ος *Σούμι*.

Κώστας Μόντης

Ο Κώστας Μόντης (1914-2004) θεωρείται ένας από τους σημαντικότερους Κύπριους λογοτέχνες. Εκτός από τις Στιγμές – τα επιγραμματικά αλλά μεστά ποιήματα που συνεισέφερε στη νεοελληνική λογοτεχνία – ο Μόντης έγραψε και μεγαλύτερες συνθέσεις, όπως τα Γράμματα στη μητέρα, που αποδίδουν στη μητέρα - πατρίδα τις τραυματικές εμπειρίες και δοκιμασίες, αλλά και το ισχυρό φρόνημα αντίστασης του κυπριακού ελληνισμού. Τα σημαντικότερα πεζογραφήματά του είναι οι Κλειστές πόρτες (1964), ένα λογοτεχνικό χρονικό του αγώνα της ΕΟΚΑ (1955-59) ενάντια στην αγγλική κατοχή της Κύπρου με αίτημα την Ένωση με την Ελλάδα, και Ο αφέντης Μπατίστας και τ' άλλα (1980), ένα είδος μυθιστορηματικής βιογραφίας με σημείο αναφοράς έναν μακρινό θρυλικό πρόγονο. Ο Μόντης, επίσης, ασχολήθηκε με το θέατρο και διασκεύασε αριστοτεχνικά στην κυπριακή διάλεκτο τη Λυσιστράτη του Αριστοφάνη.

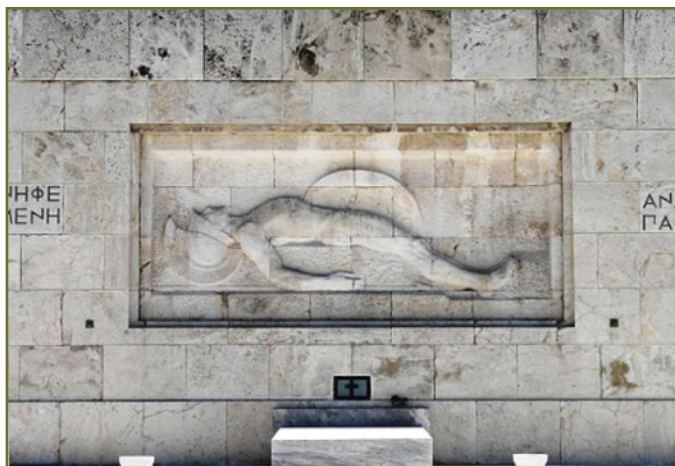
Στιγμές

Οι Στιγμές του Μόντη είναι ποιήματα μέγιστης αφάιρεσης, λιτά στη μορφή (μερικά ακόμη και μονόστιχα) αλλά πυκνά στο νόημα, τα οποία συμπυκνώνουν σκέψεις και σχόλια για οτιδήποτε έχει κινήσει την προσοχή του ποιητή. Πολλά από αυτά – συχνά άτιτλα – ο Μόντης τα επεξεργάστηκε σε διάφορες παραλλαγές. Το παρακάτω προέρχεται από τη συλλογή Κύπρια Ειδώλια (1980).

Μια μητέρα μπροστά στο Μνημείο του Αγνώστου Στρατιώτη

Τον κυτάζει και της φαίνεται τόσο μακρινός,
τον κυτάζει και της φαίνεται τόσο ξένος
αυτός ο νεκρός Σπαρτιάτης.
Πώς να τον πει «παιδί της»,
πώς να τον φωνάξει «Μιχαλάκη» της;

Κώστας Μόντης, Άπαντα Α΄. Ποίηση, τόμος Α΄,
εκδ. Ίδρυμα Α. Γ. Λεβέντη, Λευκωσία 1987

Το Μνημείο του Αγνώστου Στρατιώτη στο Σύνταγμα

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. Το ποίημα του Κώστα Μόντη «συνομιλεί» με την εικόνα του Μνημείου του Αγνώστου Στρατιώτη. Τι είναι εκείνο που αναδεικνύει ο ποιητής και δεν μνημειώνεται στην εικόνα;
2. Συνεξέταση ποιημάτων του Μόντη για το Μνημείο του Αγνώστου Στρατιώτη
3. «Ο Μιχαλιός» του Καρυωτάκη
4. Δημιουργική γραφή: Εμπνευστείτε από τις Στιγμές του Μόντη που μελετήσατε και γράψτε κι εσείς ένα παρόμοιο ολιγόστιχο ποίημα με θέμα της επιλογής σας.
5. Δοκιμάστε να μελοποιήσετε μία από τις Στιγμές του Μόντη, αυτή που σας άρεσε περισσότερο, ή αποδώστε την με σκίτσο ή ζωγραφιά.

Τουρκική εισβολή – Ο αγνοούμενος

Ένα από τα μεγαλύτερα ανθρωπιστικά ζητήματα που προκάλεσε η τουρκική εισβολή στην Κύπρο το 1974 είναι οι αγνοούμενοι, στρατιώτες και πολίτες, οι οποίοι δεν επέστρεψαν ποτέ αλλά ούτε και δηλώθηκαν ως νεκροί. Οι συγγενείς τους κρατούσαν τις φωτογραφίες τους σε κάθε αντικατοχική εκδήλωση στο νησί ζητώντας να μάθουν την τύχη τους. Σήμερα, για ορισμένους από αυτούς έχει εξακριβωθεί ο θάνατος με τη μέθοδο του DNA, πολλών όμως η τύχη παραμένει άγνωστη.

Αυτή τη γελαστή φωτογραφία
με το στραβό σκουφί
και τη χρωματιστή γραβάτα
πούχει καρφитσωμένη στο στήθος της η μάνα του
δε θα την έβγανε εκείνος, βέβαια,
αν ήξερε πως μια μέρα
το γέλιο του και το στραβό σκουφί
κ' η χρωματιστή γραβάτα
θα κάρφωναν πιο βαθειά το μαχαίρι στην καρδιά της.

Κώστας Μόντης, Άπαντα. Συμπλήρωμα,
έκδ. Ίδρυμα Α. Γ. Λεβέντη, Λευκωσία 1988

Μαρία Χατζητοφή, Το πουκάμισο του αγνοούμενου

Κυπριόπουλα κρατούν φωτογραφίες των αγνοούμενων γονιών τους

ΣΥΝΑΝΑΓΝΩΣΕΙΣ

Κυριάκος Πλησής

Επίμετρο II: Να μνημονεύονται

*Να μνημονεύονται
Ακάμας, Αίπεια, Σόλοι, Λάμπουσα,
Λάπηθος, Κερύνεια, Χύτροι, Αφροδίσιον,
Ουρανία, Αχαιών Ακτή, Σαλαμίσ, Αλάσια.*

*Να μνημονεύονται
Άγιος Αντιφωνητής, Γλυκιώτισσα, Κανακαριά,
Απόστολος Ανδρέας, Απόστολος Βαρνάβας,
Άγιος Επιφάνιος.*

*Να μνημονεύονται
προς δόξαν και υπερηφάνειαν
των ενδόξων και πεπολιτισμένων γειτόνων μας
και των ευγενών τέκνων της Εσπερίας
καθώς και των γενναίων τέκνων
του Αγάλματος της Ελευθερίας.*

Κυριάκος Πλησής, Όνομα δ' αυτής Μακαρία,
Οι Εκδόσεις των Φύλων, Αθήνα 1991

Λεύκιος Ζαφειρίου

Γυναίκες στο Λεονάρισσο

*Δεν μιλάνε, πλην όμως συνεννοούνται,
γιατί όλοι ξέρουν αυτό που κανένας τους δεν λέει.
Γιώργος Μαρκόπουλος*

*Είναι σε ξένο τόπο μόνες
χωρίς αντίγραφα της μνήμης
ονειρεύονται πίνοντας καφέ –
είναι ώρες που νιώθουν να πνίγονται, τη μοναξιά.*

*Τα λουλούδια στην αυλή σε ακτινογραφία
«Τι έκαμα εγώ που έμεινα» ακούγεται
η μικρότερη.*

Κι ο μονόλογός της για την Κανακαριά
«Επήαμεν τυχαία, ελείπασιν τα ψηφιδωτά».

Ύστερα κάθεται με σταυρωμένα χέρια
ρεμβάζει η θλίψη στα μάτια
στο χαμόγελο στο μαύρο φόρεμα
της κυρίας Νιόβης·

σε ξένη γλώσσα τα παιδιά
τις λοιδορούν¹.

12.7.2006

Λεύκιος Ζαφειρίου, *Η θλίψη του απογεύματος*,
εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2007

Ο Χριστός, ψηφιδωτό από τον ναό
της Παναγίας Κανακαριάς

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. Διαβάστε προσεκτικά τα ονόματα των κατεχόμενων τόπων της Κύπρου και εξηγήστε τι υπογραμμίζει η απλή παράθεσή τους στις δύο πρώτες στροφές του ποιήματος «Επίμετρο II: Να μνημονεύονται» του Κυριάκου Πλησή.
2. Ποιους υπονοεί ο Πλησής στην τρίτη στροφή του ποιήματός του και πού βρίσκεται η ειρωνεία;
3. Τι θέλει να τονίσει η επανάληψη της προστακτικής «Να μνημονεύονται» στο ποίημα του Πλησή; Διακρίνετε καμιά διαφορά στον λόγο της μνημόνευσης μεταξύ των πρώτων στροφών και της τελευταίας;
4. Πώς αποδίδεται η εικόνα των εγκλωβισμένων στην κατεχόμενη Καρπασία στο ποίημα του Λεύκιου Ζαφειρίου «Γυναίκες στο Λεονάρισσο»; Τι συναισθήματα σας προκαλεί; Να σημειώσετε τους στίχους που σας έκαναν μεγαλύτερη εντύπωση.
5. α) Ποια νομίζετε ότι είναι τα παιδιά που λοιδορούν τις γυναίκες στο Λεονάρισσο;
β) Με ποια εκφραστικά μέσα ο Ζαφειρίου υπογραμμίζει το αίσθημα του ξένου που νιώθουν οι γυναίκες, και γενικά οι άνθρωποι της Καρπασίας, στον ίδιο τους τον τόπο;
6. Στο ποίημα του Μόντη η γελαστή φωτογραφία του αγνοούμενου παλικαριού καρφώνεται σαν μαχαίρι στην καρδιά της μάνας. Ο Ζαφειρίου στο δικό του ποίημα γράφει ότι οι γυναίκες στο Λεονάρισσο μένουν μόνες «χωρίς αντίγραφα μνήμης»: τι δηλώνει αυτή η αντίθεση για την κατάσταση στην Κύπρο μετά την εισβολή;

¹ λοιδορούν: κοροϊδεύουν, περιπαιζουν, κακολογούν

7. Εικόνες της κατεχόμενης Κύπρου και δημιουργική γραφή

8. Ομαδοσυνεργατική δραστηριότητα: Αναζητήστε στο διαδίκτυο και δείτε το λεύκωμα «Η μετά-ωρη θλίψη της Ιστορίας...» του Λεύκιου Ζαφειρίου (έκδοση Γραφείου Τύπου και Πληροφοριών, Λευκωσία 2023, <https://enimerosi.moec.gov.cy/archeia/1/ypp16116b>). Χωριστείτε σε τρεις ομάδες: η πρώτη θα μελετήσει τις φωτογραφίες των μνημείων, η δεύτερη τις φωτογραφίες των ανθρώπων και η τρίτη τα κείμενα που τις πλαισιώνουν. Στη συνέχεια να συντάξετε ομαδικά ένα κείμενο-αφιέρωμα στην κατεχόμενη Κύπρο (μέχρι 300 λέξεις), με επιλεγμένες εικόνες από το λεύκωμα, για τη σχολική εφημερίδα.

9. Παζλ με βάση έργο της Κύπριας εικαστικού Μαρίας Χατζητοφή

10. Δημιουργική γραφή: Σκεφτείτε τον Τούρκο στρατιώτη Οκτέν στο *Αναμνήσεις με πολλά κουκούτσια* του Γιώργου Χαριτωνίδη να βλέπει την εικόνα που περιγράφει ο Μόντης στο ποίημά του «Τουρκική εισβολή – Ο αγνοούμενος». Να γράψετε ένα γράμμα που στέλνει στη μητέρα του αγνοούμενου με σκέψεις που θα θέλατε να διατυπώνει, σύμφωνα με το ήθος του όπως σκιαγραφείται στο έργο του Χαριτωνίδη.

11. Απόσπασμα από την *Κυπριακή Συμφωνία* του Θεοδόση Πιερίδη και δραστηριότητες

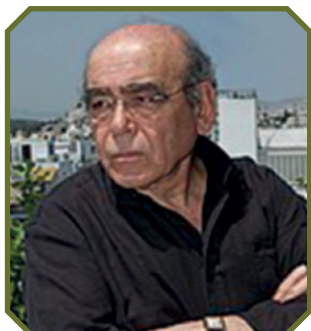
12. Εικόνες από την τουρκική εισβολή του 1974 και δραστηριότητα επικαιροποίησης

13. Η καταστροφή της πολιτισμικής κληρονομιάς σε εμπόλεμες περιοχές μέσα από εικόνες

Θανάσης Βαλτινός

Ο Θανάσης Βαλτινός (1932-2024) είναι ένας από τους πιο αναγνωρισμένους μεταπολεμικούς πεζογράφους με εθνικές και διεθνείς διακρίσεις. Πρωτοεμφανίστηκε στα γράμματα το 1958. Τα βιβλία που τον καδιέρωσαν ήταν Η κάθοδος των εννιά (1972), Ορθοκωστά (1994), Στοιχεία για τη δεκαετία του '60 (1989), Το συναξάρι του Ανδρέα Κορδοπάτη. Βιβλίο πρώτο: Αμερική (1972) και Βιβλίο δεύτερο: Βαλκανικοί – '22 (2000). Στα βιβλία αυτά περνούν τα σημαντικότερα γεγονότα της κοινωνικής και πολιτικής ιστορίας της Ελλάδας του 20ού αιώνα, και τίγονται σημαντικά ζητήματα όπως η μετανάστευση. Ο Βαλτινός έχει διακριθεί επίσης ως σεναριογράφος αλλά και ως μεταφραστής αρχαίων τραγωδιών. Από το 2008 μέχρι τον θάνατό του ήταν μέλος της Ακαδημίας Αθηνών, της οποίας διετέλεσε και Πρόεδρος.

Στοιχεία για τη δεκαετία του '60

Το συγκεκριμένο έργο του Βαλτινού (που τιμήθηκε με το Κρατικό Βραβείο Μυθιστορήματος το 1990) είναι ένα ιδιότυπο μυθιστόρημα, πολύ διαφορετικό από τα συμβατικά του είδους. Αποτελείται από ντοκουμέντα και «επίκαιρα» του Τύπου της εποχής, που δημιουργούν το κοινωνικό πλαίσιο μέσα στο οποίο γίνονται κατανοητές οι επιστολές που περιλαμβάνει το βιβλίο ως «ιστορία από κάτω», δηλαδή βιωματική μαρτυρία των γεγονότων της δεκαετίας. Ορισμένες από αυτές τις επιστολές, από διάφορα σημεία του βιβλίου, παρατίθενται εδώ.

Εν Λαρίση, τη 19η Μαρτίου 1960

Σεβαστέ κύριε αντιπροσωπάρχα,

Έμαθα πως παίρνετε ανθρώπους για την Αυστραλία από μια κοπέλα που φεύγει και αυτή και είναι παντελονού. Σας παρακαλώ, αν παίρνετε ακόμα να μου γράψετε τι χαρτιά να φτιάξω. Είμαι τριάντα έξι ετών ορφανή γονέων. Η δουλειά μου είναι υφάντρια και νοσηλεία, ως αδελφή νοσοκόμα. Δεκατέσσερα χρόνια στο εργοστάσιο Καλαμοχέρα, όπου σταμάτησα λόγω ανικανοποίητου μιστού, και τέσσερα χρόνια σε κλινική.

Περιμένω απάντησή σας με όλα τα απαιτούμενα δικαιολογητικά προς εγγραφή στους καταλόγους σας και αν είναι δυνατόν το γράμμα συστημένο για να μη χαθεί. Διότι επείγομαι να μεταναστεύσω.

Μετά τιμής
Δεσποινίς Μαρία Θωμά Καραγεωργίου

.....

13.5.1960

Κύριοι,

Παρακαλώ όπως με πληροφορήσετε αν ημπορώ να μεταναστεύσω για την Αυστραλία. Είμαι γεννηθείς το 1943 και καταφέρνω να μιλώ λίγα αγγλικά. Εργάζομαι τρία χρόνια στο «Ξενία» Ναυπλίου. Είμαι τελειόφοιτος του

δημοτικού. Έχω δύο αδελφές στο Σίντνεϋ της Αυστραλίας. Έχουν πάει και οι δύο με την εταιρεία σας. Είναι δίδυμες και πήγαιναν στη σχολή Κηφισιάς, Λεβίδου 40, και έμαθαν μερικές ξένες λέξεις και ό,τι άλλο δίδασκαν εκεί. Και τώρα βρίσκονται στο Σίντνεϋ από πέντε μήνες. Εγώ είμαι στο «Ξε-νία» βοηθός σερβιτόρου, αλλά καταφέρνω καλά τη δουλειά μου στο εστιατόριο. Δεν ξέρω αν έχετε έρθει καμιά φορά αλλά ελπίζω να γνωρίζετε από σερβίς πολυτελείας. Έχω γονείς και υπογράφουν να φύγω. Περιμένω απάντηση.

Μίμης

.....

Εν Ληξουρίω, τη 10η Δεκεμβρίου 1961

Προς τα γραφεία της ΔΕΜΕ¹,
καλημέρα σας

Πρώτον θέλω να με πληροφορήσετε εάν μπορώ να μεταναστεύω αεροπορικώς, με την οικογένειάν μου. Με το καράβι όχι, διότι φοβούμαι και είναι μακρύ το ταξίδι στη θάλασσα. Εάν υπάρχει τρόπος με το αεροπλάνον, έχει καλώς. Έχω και δύο μικρά κάτω των επτά ετών. Παρακαλώ να με πληροφορήσετε πόσα χρήματα θα χρειαστώ για όλα τα έξοδα, στεριάς και αέρος. Έχω και αδελφόν στην Αυστραλία, έχει εκεί πέντε χρόνια, είχε πάει μέσον ΔΕΜΕ¹ και μου γράφει πολύ καλά λόγια. Έτερον ουδέν και μένω έως απαντήσεώς σας.

Παναγής Πυλαρινός Κωνσταντελάτος
του Γερασίμου

Με στενοχωρεί πολύ που παρέλειψα να σας πω ότι είμαι υποδηματοποιός.

.....

Εν Ράχη, τη 1.8.1968

Αγαπητέ μου Δεμέ, γεια σου

Μάθετε ότι το γράμμα σας το έλαβα και χάρηκα πάρα πολύ. Μου γράφετε να πάω σε μια σχολή να μάθω αγγλικά. Περίπου πέντε μήνες. Ακούστε, αγαπητέ μου Δεμέ, οι έγγαμοι γιατί πάνε στην Αυστραλία χωρίς να μάθουν και οι άγαμοι πρέπει; Ακούστε, εγώ θέλω να πάω χωρίς να μάθω την αγγλική γλώσσα. Μπορώ να πάω; Απαντήστε μου ναι ή όχι. Στην Αυστραλία έχω αδελφό, έχω πρώτη ξαδέρφη, γαμπρό και φίλους, και μπορούν αυτοί οι συγγενείς μου να μου μάθουν τα αγγλικά εκεί. Άλλα δεν έχω να σας γράψω. Κλείνω το γράμμα μου με καλή καρδιά και περιμένω απάντηση.

Γεια σας

Ασπρογεράκης Απόστολος

Θανάσης Βαλτινός, Στοιχεία για τη δεκαετία του '60, εκδ. Ωκεανίδα, Αθήνα 2001

¹ ΔΕΜΕ: Διεθνής Οργανισμός Μετανάστευσης, η αρμόδια υπηρεσία μετανάστευσης εκείνη την εποχή

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. Με βάση τις επιστολές από το βιβλίο του Θανάση Βαλτινού *Στοιχεία για τη δεκαετία του '60*:
- α) συνεργαστείτε στην τάξη για να συμπληρώσετε τον πίνακα που ακολουθεί·
 - β) στη συνέχεια να γράψετε στον ατομικό σας φάκελο ένα σύντομο κείμενο (μέχρι 150 λέξεις) για τη μετανάστευση συνδέτοντας τα στοιχεία του πίνακα.

ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ				
ΟΝΟΜΑ				
ΦΥΛΟ / ΗΛΙΚΙΑ				
ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ				
ΜΟΡΦΩΣΗ - ΓΝΩΣΕΙΣ				
ΤΟΠΟΣ ΔΙΑΜΟΝΗΣ				
ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ				
ΜΕΣΟΛΑΒΗΤΕΣ				
ΜΕΣΟ ΜΕΤΑΦΟΡΑΣ				
ΣΥΓΓΕΝΕΙΣ ΣΤΗΝ ΑΥΣΤΡΑΛΙΑ				

2. Αφού διαβάσετε συνδυαστικά τις παραπάνω επιστολές από το βιβλίο του Βαλτινού, να απαντήσετε στα ακόλουθα ερωτήματα:
- α) Ποιος κύριος λόγος θεωρείτε ότι κινεί τους ανθρώπους αυτούς να φύγουν για τη μακρινή Αυστραλία και από ποια σημεία στις επιστολές το καταλαβαίνετε;
 - β) Ποιο είναι το δίχτυ ασφαλείας τους για το μεγάλο βήμα;
 - γ) Ποιο είναι το βασικό πρόβλημα που αντιμετωπίζουν οι υποψήφιοι μετανάστες;

3. Πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα των υποψήφιων μεταναστών

4. Το μορφωτικό επίπεδο των υποψήφιων μεταναστών διαφέρει:
- α) Ποιο ή ποια στοιχεία στη διατύπωση των επιστολών αποκαλύπτει τη διαφορά;
 - β) Να δηλώσετε ποιος / ποια έχει κατά τη γνώμη σας τη χαμηλότερη μόρφωση, αιτιολογώντας την απάντησή σας με κειμενικά στοιχεία.

5. Εσείς σε ποιο μέρος του κόσμου θα θέλατε να μεταναστεύσετε και γιατί; Να συντάξετε μια επιστολή προς την πρεσβεία της χώρας που επιθυμείτε να πάτε, δηλώνοντας στοιχεία ανάλογα με εκείνα στις επιστολές που διαβάσατε (όνομα, ηλικία, μόρφωση/ξένες γλώσσες, τόπος διαμονής, οικογενειακή και οικονομική κατάσταση, μέσο μεταφοράς, ενδεχόμενοι συγγενείς στη χώρα υποδοχής).
6. Ερευνητική εργασία (project): Διαβάστε τις πληροφορίες που ακολουθούν για να κατανοήσετε καλύτερα το φαινόμενο της ελληνικής μετανάστευσης στα μεταπολεμικά χρόνια:

Οι ξένες αγορές εργασίας άρχισαν τη δεκαετία 1956-1960 να απορροφούν εργατικά χέρια από την Ελλάδα με ένα ρυθμό 3% μέσου ετήσιου όρου αναχωρήσεων σε 1.000 κατοίκους, που την αμέσως επόμενη δεκαετία τριπλασιάστηκε (Φράγκος, 1980, σ. 53). Η «μετακίνηση προς τα έξω» δεν είχε μόνον οικονομικά κίνητρα αλλά και ψυχολογικά, όπως λ.χ. τη φυγή από τις πικρίες του μετεμφυλιακού κλίματος, που βασάνιζαν τους Έλληνες. Δεν είναι τυχαίο ότι το τραγουδάκι που έγινε τότε της μόδας είχε ως κεντρικό μοτίβο «Θα σε πάρω να φύγουμε σ' άλλη γη σ' άλλα μέρη, που κανένα δεν ξέρουμε και κανείς δεν μας ξέρει».

Ιωάννα Λαμπίρη-Δημάκη, «Κοινωνική αλλαγή 1949-1974. Η κοινωνιολογική οπτική του ιστορικού φαινομένου», *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τόμος 9, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, σ. 187-188

Χωριστείτε στη συνέχεια σε τρεις ομάδες: η πρώτη θα παρακολουθήσει στο διαδίκτυο το ντοκιμαντέρ της εκπομπής «Η μηχανή του χρόνου» με τίτλο «Οι Έλληνες μετανάστες της Αμερικής», που αναφέρεται στην αρχή του φαινομένου (<https://www.youtube.com/watch?v=gwy9KhUXS0U>) και θα συνδέσει μια συνοπτική παρουσίαση για την ιστορία της ελληνικής μετανάστευσης στον Νέο Κόσμο. Η δεύτερη και η τρίτη ομάδα θα διαβάσουν αντίστοιχα το βιβλίο του Θανάση Βαλτινού *Συναξάρι Αντρέα Κορδοπάτη. Βιβλίο πρώτο: Αμερική* και το βιβλίο της Σώτης Τριανταφύλλου *Πιτσιμπούργκο* και θα παρουσιάσουν επιλεγμένα αποσπάσματα από τη σκοπιά των ίδιων των μεταναστών.

Μετανάστες στην Αμερική στις αρχές του 20ού αιώνα

ΣΥΝΑΝΑΓΝΩΣΗ

Δημήτρης Χατζής

Το διπλό βιβλίο

Ο Δημήτρης Χατζής (1913-1981), ένας από τους σημαντικότερους μεταπολεμικούς πεζογράφους μας, πέρασε μεγάλο μέρος της ζωής του ως πολιτικός πρόσφυγας σε χώρες της Ανατολικής Ευρώπης όπως η Ουγγαρία. Το μυθιστόρημά του Το διπλό βιβλίο (1976) αναπτύσσεται σε εννέα σχετικά αυτόνομα κεφάλαια και περιγράφει μέσα από την ιστορία ενός Έλληνα μετανάστη στη Δυτική Γερμανία την αγωνία του μεταπολεμικού ανθρώπου μπροστά σ' έναν κόσμο που αλλάζει ραγδαία αδιαφορώντας για τις συνέπειες της εργασιακής και ψυχικής αλλοτρίωσης στα αυτοματοποιημένα εργοστάσια και στις απρόσωπες μεγαλουπόλεις.

1. ΑΟΥΤΕΛ-ΑΟΥΤΟ ΕΛΕΚΤΡΙΚΑ

Το εργοστάσιο το δικό μας, είναι ένα καινούργιο εργοστάσιο. Η φάτσα του μπροστά – γυαλί κι αλουμίνιο. Καμινάδες, φουγάρα, καπνίες – τίποτα τέτοια. Είναι ηλεκτροκίνητο. Καινούργιο κ' ηλεκτροκίνητο. Μικρό – μα μεγάλη παραγωγή. Με ποιο τρόπο μπόρεσα εγώ να τη λογαριάσω, θα σου το πω παρακάτω. ΑΟΥΤΕΛ – που θα πει άουτο ελέκτρικα. Κατασκευάζουμε φώτα για τ' αυτοκίνητα. Όλα τα φώτα εμείς. Τα μεγάλα τα μπροστινά, τους φανούς που τα λένε, τους μικρούς τους φανούς κι όλα τ' άλλα τα φώτα τους, τ' απομέσα, τ' απόξω. Μαζί με τα φώτα, τις λάμπες, κατασκευάζουμε και το σύστημα, τους πίνακες και τους δείχτες που 'ναι στο ταμπλό, τους διακόπτες που βρίσκονται στο τιμόνι, τα σύρματα, τις συνδέσεις τους, την αυτόματη σηματοδότηση πίσω στα κόκκινα φώτα των φρένων, όλο δηλαδή το μηχανισμό τους.

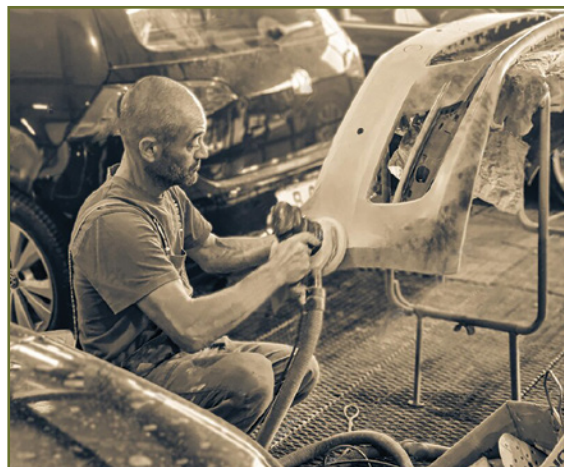
Οι μηχανές είναι κάτω στο ισόγειο κ' είναι κι άλλες και στο δεύτερο πάτωμα – οι Γερμανοί το λένε για πρώτο. Άλλες μηχανές είναι και στο παραπάνω πάτωμα. Εγώ δεν έχω καμιά δουλειά σ' αυτά τα πατώματα για να πάω – τις βλέπω μονάχα καθώς περνώ το πρωί και τ' απόγεμα – μέσα δε μπήκα ποτές. [...]

Στο τέταρτο πάτωμα είναι το πακετάρισμα. Ένα ασανσέρι δουλεύει συνέχεια από το πρώτο, το δεύτερο και το τρίτο το πάτωμα. Όλα τα φώτα ανεβάζονται έτοιμα στο τέταρτο πάτωμα. Σε δυο σάλες πολύ μεγάλες – τάκα-τάκα – μπαίνουν στα χαρτονένια κουτιά τους, με τη φίρμα μας, τις οδηγίες και τις ρεκλάμες που 'ναι γραμμένες σε κάθε κουτί. Μέσα στο κουτί τους, είδα μια φορά να βάζουν σε μερικά τους και τις βιδίτσες που πάνε μαζί για να τα βάλουν στη θέση τους. Και δω, στις σάλες αυτές, δε μπήκα ποτές, απ' έξω τα βλέπω όσα βλέπω, πίσω απ' τη μεγάλη τζαμαρία που μας χωρίζει. Σκέφτομαι, λοιπόν, πως είμαι μέσα σ' αυτό το ΑΟΥΤΕΛ – και δεν είμαι. Όλα τα βλέπω – και μια τζαμαρία με χωρίζει απ' όλα. [...]

Εμείς, όλο το μικρό το προσωπικό, μπαίνουμε και βγαίνουμε από την είσοδο της αυλής, από την πίσω μεριά στο δρόμο που 'ναι πάνω στο σταθμό των σιδηροδρόμων – αυτόν τον καταραμένο σταθμό, που θα χρειαστεί να σου πω και γι' αυτόν. Έχει τις καρτέλες ολονών μας εκεί, τις χτυπάμε σ' ένα

πράσινο μηχάνημα – ώρα και λεφτά που μπαίνουμε, ώρα και λεφτά που σκολάμε. Τρακατάκ-τακ κάνει το μηχανάκι και πέφτει η καρτέλα σου – σταμπαρίστηκες για σήμερα. Δεν υπάρχουν – στα νούμερα μόνο, αυτά λογαριάζονται.

Δημήτρης Χατζής, *Το διπλό βιβλίο*, εκδ. Το Ροδακίό, Αθήνα 1999

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. Το απόσπασμα από το *Διπλό βιβλίο* του Δημήτρη Χατζή δίνει μια χαρακτηριστική εικόνα της βιομηχανικής παραγωγής στη μεταπολεμική περίοδο. Να γράψετε στον ατομικό σας φάκελο:
α) τα στοιχεία του κειμένου που την περιγράφουν και
β) τις φράσεις του αφηγητή-εργάτη που δείχνουν την εργαλειοποίηση και την αποξένωση από την ανθρώπινη φύση του («αλλοτρίωση»).

2. Γλωσσάρι με όρους σχετικούς με τη μετανάστευση

3. Δημιουργική γραφή: Υποδέστε ότι είστε ένας από τους μετανάστες που φτάνουν με το τρένο στη Γερμανία. Να γράψετε μια σελίδα ημερολογίου εξηγώντας ποια ήταν τα συναισθήματά σας όταν φτάσατε και ποια μετά την εμπειρία σας ως εργάτες στο εργοστάσιο, λαμβάνοντας υπόψη το απόσπασμα από το *Διπλό βιβλίο* του Χατζή.
4. Στις επιστολές από το βιβλίο του Βαλτινού *Στοιχεία της δεκαετίας του '60* οι υποψήφιοι μετανάστες στην Αυστραλία είναι και άντρες και γυναίκες. Στο απόσπασμα από το *Διπλό βιβλίο* του Χατζή φαίνεται ότι οι μετανάστες-εργάτες στα εργοστάσια της Γερμανίας είναι βασικά άντρες. Να εξηγήσετε σε ένα κείμενο (μέχρι 60 λέξεις) γιατί πιστεύετε ότι συμβαίνει αυτό.

5. Δημιουργική ανάγνωση: Να διαβάσετε ολόκληρο *Το διπλό βιβλίο* του Χατζή και να εξηγήσετε τον τίτλο του (γιατί «διπλό»;;). Στη συνέχεια δοκιμάστε συνεργατικά να συνοψίσετε τα βασικά του θέματα σε ένα εικονοαφήγημα (γκράφικ νόβελ).

6. Γυναικεία μετανάστευση: πληροφοριακό κείμενο

7. Δείτε στο διαδίκτυο (<https://www.youtube.com/watch?v=AB4qHqHoDxY>) την παρουσίαση του ντοκιμαντέρ «Η μητέρα του σταθμού» της Κωστούλας Τωμαδάκη και, με βάση αυτό, επιχειρήστε να ανασυνδέσετε μια μέρα από τη ζωή μιας μεταπολεμικής μετανάστριας στη Γερμανία σε μορφή ημερολογίου.
8. Στο τέλος του αποσπάσματος από το *Διπλό βιβλίο* του Χατζή διαβάζουμε: «*Τρακατάκ-τακ κάνει το μηχανάκι και πέφτει η καρτέλα σου – σταμπαρίστηκες για σήμερα. Δεν υπάρχουν – στα νούμερα μόνο, αυτά λογαριάζονται*». Σε ποια άλλη περίπτωση είδαμε ο άνθρωπος να γίνεται ένα «νούμερο»; Να αναφέρετε τα σχετικά κείμενα στο βιβλίο σας και να σχολιάσετε τους πιθανούς συσχετισμούς ανάμεσα στις δύο καταστάσεις «αλλοτρίωσης» που περιγράφουν.
9. Να διαβάσετε το δημοτικό και το λαϊκό τραγούδι που ακολουθούν:
- α) Πώς αποδίδουν την τραγικότητα της ξενιτιάς τα δύο τραγούδια και σε τι διαφέρουν ως προς τον τρόπο; Ποιο σας συγκινεί περισσότερο και γιατί;
- β) Τι συμπεραίνετε από το δημοτικό και το λαϊκό τραγούδι για τη διάρκεια του φαινομένου της μετανάστευσης στον ελληνικό χώρο και τις συνέπειές του;

Δημοτικό τραγούδι	Λαϊκό τραγούδι
Την ξενιτιά, την αρφανιά, την πίκρα, την αγάπη, τα τέσσερα τα ζύγιασαν, βαρύτερα είν' τα ξένα. Ο ξένος εις την ξενιτιά πρέπει να βάνη μαύρα, για να ταιριάξη η φορεσιά με της καρδιάς τη λάβρα. Ν. Γ. Πολίτης, <i>Εκλογαί από τα τραγούδια του ελληνικού λαού</i>, πρόλογος Κ. Π. Καβάφης, εκδ. Εκάτη, Αθήνα 2005	Κρατώντας κάποια φωτογραφία, μια μάνα κλαίει βράδυ - πρωί, βλέπει το γιο της που 'ναι στα ξένα και πόσα χρόνια τον καρτερεί. Η τύχη της, η τύχη της, την έχει δικασμένη να ζει δυστυχισμένη, στην κάμαρα κλειστή. Την έχει πάντα για συντροφιά της, την σφίγγει μέσα στην αγκαλιά, κυλούν επάνω τα δάκρυά της και τη στεγνώνει με τα φιλιά.

	Η τύχη της, η τύχη της, την έχει δικασμένη να ζει δυστυχισμένη, στην κάμαρα κλειστή. Φιλάει το γιο της, που τον κρατάει η ξελογιάστρα η ξενιτιά, και με λαχτάρα καρδιοχτυπάει, τον γυρισμό του προσμένει πια. Και ίσως να γίνουν χαρές τα τόσα βάσανά της, να δει την κάμαρά της και πάλι ανοιχτή. Στιχουργός: Χρήστος Κολοκοτρώνης Συνθέτης: Γεράσιμος Κλουβάτος Ερμηνευτής: Στέλιος Καζαντζίδης
--	--

10. Το ταξίδι και τα τραγούδια της μετανάστευσης

11. Αναζητήστε στο διαδίκτυο και ακούστε τον Στράτο Διονυσίου να ερμηνεύει το τραγούδι «Στον σταθμό του Μονάχου» του Άκη Πάνου (1972) και τη Βίκυ Μοσχολιού να τραγουδά το «Μιλώ για τα παιδιά μου» από τον δίσκο *Μετανάστες* (1974) σε στίχους Γιώργου Σκούρτη και μουσική Γιάννη Μαρκόπουλου:

- α) Τι συναισθήματα σας προκαλούν τα τραγούδια αυτά;
- β) Τι αποκαλύπτουν για τις συνέπειες της μετανάστευσης στη ζωή και στην ψυχολογία των ανθρώπων;

12. Ερευνητική εργασία (project): Για ποιους λόγους αναγκάζονται να μεταναστεύσουν οι άνθρωποι σήμερα; Αναζητήστε με τη βοήθεια της/του φιλόλογου σας σχετικές πληροφορίες και ειδήσεις στο διαδίκτυο και παρουσιάστε τα ευρήματά σας στην τάξη σε ένα αφιέρωμα με θέμα «Η μετανάστευση σήμερα», συνδυάζοντας κείμενα (που θα γράψετε εσείς) και εικόνες.

13. Εικόνες για την «Ημέρα για τους πρόσφυγες» και δημιουργική γραφή

Κυριάκος Χαραλαμπίδης

Ο Κύπριος ποιητής Κυριάκος Χαραλαμπίδης (γενν. 1940), με καταγωγή από την κατεχόμενη Άχνα της επαρχίας Αμμοχώστου, εμφανίστηκε το 1961 με την ποιητική συλλογή Πρώτη Πηγή. Ήδη με το επόμενο ποιητικό διβλίο του, Η άγνοια του νερού (1967), η ποιότητα της γραφής του αναγνωρίστηκε από τους ομοτέχνους του, όπως ο Παπατσώνης, που έγραψε πως ο Χαραλαμπίδης «ζωογονεί τη μαρασμένη και ασθενούσα νεοελληνική Ποίηση». Βασικά χαρακτηριστικά της ποίησης του Χαραλαμπίδη είναι η βαθιά γνώση της ιστορίας του ελληνικού κόσμου και της ελληνικής γραμματείας στη διαχρονία της, η πυκνότητα των νοημάτων, ο γλωσσικός πλούτος και η εκφραστική δεξιότητα, αλλά και η ειρωνεία και το χιούμορ. Η ιστορία, οι μύθοι, η χριστιανική παράδοση τροφοδοτούν την έμπνευσή του, όπως και ο διάλογός του με άλλους κορυφαίους Έλληνες ποιητές. Μεγάλο μέρος του έργου του αναφέρεται στο τραύμα του 1974, δηλαδή στην τουρκική εισβολή και κατοχή του δόρειου τμήματος του νησιού, στην προσφυγοποίηση του πληθυσμού εκείνων των περιοχών και στη μνήμη τόπων και προσώπων της κατεχόμενης Κύπρου.

Τα κατά Ματθαίον πάθη των Αθηνών

Το ποίημα ανήκει στη συλλογή Στη γλώσσα της υφαντικής (2013) και εκφράζει τη θλίψη του ποιητή για το σύγχρονο τοπίο της Ελλάδας που καίγεται, σε αντιδιαστολή με εκείνη την ιδεατή που κρατάει μέσα στην ψυχή του.

Αθήνα είσαι πιο όμορφη καμένη
Αναρχικό επί της Σόλωνος

Και δάκρυσε η φωτιά για τα καμένα δάση
και για το δέντρο της Πλατείας ριγμένο
στο καθαρήριο πυρ απέραντου σπηλαίου.
Αλίμονο, Έλληνά μου!

Δεν θα σου πω «τις πταίει», ενώ διαβαίνω
ανάμεσα στους πάδους την αιτία
και την κατάρρευση του ποταμού,
ξένος εγώ, το κέλυφος του νόστου
μόνο κρατώντας και τα λίγα βάδρα
της πάλαι Αγροτέρας Πάναγνης Παρθένου
Υπεραγίας Αρτέμιδος, αποδυμώντας
τα δαυμαστά που είδα σ' όνειρα τοπία.

Κυριάκος Χαραλαμπίδης, Ποιήματα 1961-2017,
εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 2019

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. Το ποίημα «Τα κατά Ματθαίον πάθη των Αθηνών» του Κυριάκου Χαραλαμπίδη ξεκινάει με ένα οξύμωρο: ποιο είναι αυτό και τι προκαλεί στον αναγνώστη;
2. Το σύνθημα που δέτει ο Χαραλαμπίδης ως μότο (προμετωπίδα) στο ποίημά του έχει ειρωνική ή κυριολεκτική σημασία; Να αιτιολογήσετε την απάντησή σας με βάση το περιεχόμενο του ποιήματος.
3. Τι αντιπροσώπευε η Άρτεμις στην Αρχαία Ελλάδα; Ο Χαραλαμπίδης στο ποίημά του την αποκαλεί «Πάναγνη Παρθένο Υπεραγία»: με ποια την συνδέει; Αφού προσέξετε και τον τίτλο του ποιήματος, να εξηγήσετε σε γραπτό ή προφορικό λόγο τι επιδιώκει να τονίσει ο ποιητής με τον τρόπο αυτό.

ΣΥΝΑΝΑΓΝΩΣΗ

Αμαλία Τσακνιά

Νοσταλγία

Θα πρέπει να 'ταν όμορφα τα χρόνια
που το χιόνι έπεφτε στην ώρα του
έλιωνε στην ώρα του
και τα ρυάκια πότιζαν με τη σειρά τους
τα φτωχικά μας περιβόλια.
Τώρα μπερδεύτηκαν οι εποχές
ο χρόνος θρυμματίστηκε
το νερό στεγνώνει αμέσως όπου ν' αγγίζει
τα πηγάδια θεόξερα σκοτεινά
κάπου μακριά σφυρίζει ένα τρένο
δεν το βλέπει κανείς μόνο ακούγεται
τα πλοία σαλπάρουν κρυφά τις νύχτες
και κανείς δεν ξέρει τι φορτώσανε
κι εκείνα τ' άγνωστα πουλιά
που γέμισαν τελευταία τους κήπους μας
και δε γνωρίζουμε από πού μας έρχονται
και πώς τα λένε.

Από τη συλλογή *Αφύλακτη διάβαση* (1978).

Πηγή: *Η ελληνική ποίηση του 20ού αιώνα. Μια συγχρονική ανθολογία*,
επιμ. - ανθολόγηση Ευριπίδης Γαραντούδης, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2008

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. Το ποίημα «Νοσταλγία» της Αμαλίας Τσακνιά μοιάζει σαν να συνεχίζει το ποίημα του Κυριάκου Χαραλαμπίδη «Τα κατά Ματθαίον πάθη των Αθηνών»: ποια κοινά στοιχεία μοιράζονται; Να τα καταγράψετε αντικριστά στον πίνακα της τάξης ή στον ατομικό σας φάκελο.
2. Από την Αρχαιότητα αναγνωρίζονταν τέσσερα κοσμογονικά φυσικά στοιχεία: *γη, αέρας, νερό, φωτιά*.
 - α) Ποιοι στίχοι στο ποίημα της Τσακνιά «Νοσταλγία» φανερώνουν την πλήρη αποκοπή/αποξένωση του σύγχρονου ανθρώπου από το φυσικό περιβάλλον με αναφορά σε αυτά τα κοσμογονικά στοιχεία;
 - β) Ποιο κοσμογονικό στοιχείο λείπει από το ποίημα της Τσακνιά και σε ποιο ποίημα το εντοπίζετε; Να σχολιάσετε πώς παρουσιάζεται εκεί.

3. Τα πάθη του περιβάλλοντος σε εικόνες και δημιουργική γραφή

4. Παρατηρήστε το παρακάτω σκίτσο του Μιχάλη Κουντούρη, που δημοσιεύτηκε στην *Εφημερίδα των Συντακτών* τον Αύγουστο του 2021: τι συναισθήματα σας δημιουργεί σε σχέση με τα κείμενα και τις εικόνες που μελετήσατε πιο πάνω; Να αναπτύξετε τις απόψεις σας σε ένα μικρό κείμενο για τη σχολική εφημερίδα (μέχρι 120 λέξεις), λαμβάνοντας υπόψη και τον τελευταίο στίχο του ποιήματος του Χαραλαμπίδη: «αποδυμώντας / τα θαυμαστά που είδα σ' όνειρα τοπία».

Σκίτσο του Μιχάλη Κουντούρη

5. Το ποίημα «Πού είναι τα πουλιά;» του Γιώργη Παυλόπουλου και δραστηριότητες

Νούτσιο Όρντινε

Ο Ιταλός διανοούμενος και συγγραφέας Νούτσιο Όρντινε (Nuccio Ordine, 1958-2023) υπήρξε καθηγητής της ιταλικής λογοτεχνίας στο Πανεπιστήμιο της Καλαβρίας και έλαβε πολλές διεθνείς διακρίσεις. Υπηρετώντας τις ανθρωπιστικές σπουδές, υπερασπίστηκε με σθένος την αξία των γνώσεων εκείνων που δεν έχουν ωφελιμιστικό χαρακτήρα, ενώ διατύπωσε επανειλημμένα τις ανησυχίες του για τον διαρκώς αυξανόμενο κερδοσκοπικό χαρακτήρα της σύγχρονης εποχής. Τις ιδέες αυτές εκφράζει και στο παρακάτω δοκίμιο.

Η χρησιμότητα των άχρηστων γνώσεων

Ζούμε σ' ένα πολιτικό, κοινωνικό και οικονομικό πλαίσιο που κυριαρχείται όλο και περισσότερο από τη δικτατορία της μεγιστοποίησης του κέρδους. Ας μην παρεξηγηθούν τα λόγια μου: Το κέρδος σε μια κοινωνία είναι θεμιτό, αρκεί να αποτελεί «μέσο» και όχι «αυτοσκοπό». Ακόμη και ο Adam Smith, τον οποίο παρανόησαν πολλές φορές οι ίδιοι οι υποστηρικτές του, είχε αντιληφθεί πλήρως τη διαφορά που υπάρχει ανάμεσα σ' έναν όλο απληστία και χωρίς ηθικούς φραγμούς εγωισμό και σ' ένα ενάρετο προσωπικό συμφέρον, εμπνευσμένο από τη φρόνηση. Πράγματι, το κέρδος για το κέρδος, αποδεσμευμένο από κάθε κοινωνικό και ηθικό φραγμό, εξαιτίας της ίδιας της

αρπακτικής του φύσης, αντί να γίνει εργαλείο ανάπτυξης της ανθρωπότητας, μπορεί αντίθετα να μετατραπεί σε εργαλείο καταστροφής του πολιτισμού και αποσάθρωσης του πνεύματος.

Ούτε που δίνουμε πλέον σημασία όταν, μπροστά σε κάθε μικρή καθημερινή επιλογή μας, κάποιος μας ρωτήσει «σε τι χρησιμεύει»: Σε τι άραγε χρησιμεύει να διαβάσεις την *Οδύσσεια* ή ένα ποίημα της Σαπφούς; Σε τι άραγε χρησιμεύει να μελετήσεις λατινικά και αρχαία ελληνικά; Σε τι άραγε χρησιμεύει να ακούσεις Mozart, να επισκεφτείς τον Παρθενώνα, να δεις το ηλιοβασίλεμα από τον υπέροχο ναό του Ποσειδώνα στο Σούνιο; Σε τι χρησιμεύει να θαυμάσεις τον πίνακα του Cézanne *Οι χαρτοπαίκτες*;

Σ' αυτές τις παράλογες ερωτήσεις είχε ήδη απαντήσει εξάιρετα ο Αριστοτέλης στο έργο του *Μετά τα φυσικά*. Σε όποιον τον ρωτούσε «σε τι χρησιμεύει η φιλοσοφία» απαντούσε ότι η φιλοσοφία «δεν χρησιμεύει», διότι δεν «κάνει εκδούλευση», διότι δεν είναι στην υπηρεσία κανενός, διότι είναι μια επιστήμη αυθύπαρκτη που διδάσκει τον δρόμο προς την ελευθερία: ακριβώς όπως ένας ελεύθερος άνθρωπος «υπάρχει για τον εαυτό του και όχι για κάποιον άλλον».

Πράγματι, δεν συνειδητοποιούμε ότι η λογοτεχνία και οι ανθρωπιστικές γνώσεις, η κουλτούρα και η μόρφωση αποτελούν το ιδανικό αμυντικό υγρό μέσα στο οποίο οι ιδέες της δημοκρατίας, της ελευθερίας, της δικαιοσύνης, της ισότητας, του κοσμικού χαρακτήρα της κοινωνίας, του δικαιώματος στην κριτική, της ανοχής, της αλληλεγγύης, του κοινού καλού μπορούν να αναπτυχθούν δυναμικά. [...]

Ο μεγάλος Γάλλος συγγραφέας Théophile Gautier, στον οποίο ο Baudelaire αφιερώνει *Τα άνθη του κακού*, μας θυμίζει ότι τα πιο ωραία πράγματα της ζωής δεν θεωρούνται απαραίτητα:

Το ωραίο δεν είναι απαραίτητο στη ζωή. Αν καταργούνταν τα άνθη, ο κόσμος δεν θα υπέφερε. Ωστόσο ποιος θα επιθυμούσε να μην υπάρχουν τα άνθη; Βεβαιότατα θα αρνηθώ τις πατάτες και όχι τα τριαντάφυλλα, και νομίζω ότι δεν υπάρχει στον κόσμο κάποιος ωφελιμιστής ικανός να ξεριζώσει τις τουλίπες ενός κήπου για να φυτέψει λάχανα.

Και ο Ιάπωνας συγγραφέας Κακούζο Οκάκουρα στο *Βιβλίο του τσαγιού* (1906), σε ένα όλο πάθος κεφάλαιο αφιερωμένο στα λουλούδια εικάζει ότι ο πολιτισμός και η ερωτική ποίηση γεννήθηκαν ακριβώς τη στιγμή που το ανθρώπινο ον ανακάλυψε τη σημασία των λουλουδιών:

Όταν διαισθάνθηκε τη χρήση που μπορούσε να κάνει του άχρηστου –εξηγεί ο Κακούζο Οκάκουρα–, ο άνθρωπος πραγματοποίησε την είσοδό του στο βασίλειο της τέχνης.

Ο σπουδαίος δραματουργός Ευγένιος Ιονέσκο έγραψε με εξαιρετική διαύγεια ορισμένες αξιομνημόνευτες σελίδες στις οποίες περιγράφει μια ανθρωπότητα που έχει χάσει το δρόμο της και η οποία, εξαιτίας της λατρείας της για το χρήσιμο και το κέρδος έχει χάσει το νόημα της ζωής:

Παρατηρήστε τον κόσμο να τρέχει πολυάσχολος στους δρόμους. Δεν κοιτάζουν ούτε δεξιά ούτε αριστερά, ανήσυχοι, με τα μάτια καρφωμένα στο έδαφος, σαν σκυλιά. Προχωράνε ευθεία, αλλά πάντα χωρίς να κοιτάζουν μπροστά τους, αφού ακολουθούν μηχανικά μια ήδη γνωστή γι' αυτούς διαδρομή. Σε όλες τις μεγάλες πόλεις του κόσμου αυτό συμβαίνει. Ο σύγχρονος άνθρωπος, ο οικουμενικός, είναι ο πολυάσχολος άνθρωπος, που δεν έχει χρόνο, που είναι αιχμάλωτος της ανάγκης, που δεν κατανοεί πως ένα πράγμα μπορεί να μην είναι χρήσιμο· που δεν κατανοεί ούτε πως, στην πραγματικότητα, το χρήσιμο μπορεί να είναι ένα άχρηστο καταπιεστικό βάρος. Αν δεν καταλάβουμε τη χρησιμότητα του άχρηστου, την αχρηστία του χρήσιμου, δεν θα καταλάβουμε την τέχνη· και μια χώρα που δεν καταλαβαίνει την τέχνη είναι μια χώρα σκλάβων ή ρομπότ, μια χώρα δυστυχημένων ανθρώπων, ανθρώπων που δεν γελάνε και δεν χαμογελάνε, μια χώρα χωρίς πνεύμα· όπου δεν υπάρχει χιούμορ, δεν υπάρχει γέλιο αλλά οργή και μίσος.

Nuccio Ordine, *Η χρησιμότητα του άχρηστου*,
μτφρ. Ανταίος Χρυσοστομίδης, εκδ. Άγρα, Αθήνα 2014

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. Παίξτε στην τάξη ένα παιχνίδι «ιδεοθύελλας» προσθέτοντας στα παραδείγματα του Νούτσιο Όρντινε άλλες πηγές «άχρηστων γνώσεων» από τη λογοτεχνία, τις τέχνες, ή ακόμα και τη φύση.
2. Συνεργαστείτε με τον διπλανό ή τη διπλανή σας και δοκιμάστε να αλλάξετε τον τίτλο του δοκιμίου του Όρντινε με δύο τρόπους, φροντίζοντας, όμως, να διατηρεί σε κάθε περίπτωση τη σχέση του με το περιεχόμενο του κειμένου:

Η χρησιμότητα _____
_____ των άχρηστων γνώσεων

3. Συσχετισμός του κειμένου του Όρντινε με τον πίνακα του Σεζάν «Οι χαρτοπαίκτες»

4. Ο Γκωτιέ ισχυρίζεται: «Βεβαιότατα θα αρνηθώ τις πατάτες και όχι τα τριαντάφυλλα, και νομίζω ότι δεν υπάρχει στον κόσμο κάποιος ωφελιμιστής ικανός να ξεριζώσει τις τουλίπες ενός κήπου για να φυτέψει λάχανα». Εσείς τι θα επιλέγατε: τις «χρήσιμες» πατάτες και τα λάχανα ή τα «άχρηστα» τριαντάφυλλα και τις τουλίπες; Να οργανώσετε έναν αγώνα λόγων στην τάξη με επιχειρήματα υπέρ και κατά, ή ακόμη και μιας ενδιαμέσης δέσης που σας εκφράζει.
5. Να γράψετε ένα κείμενο για τη σχολική εφημερίδα (μέχρι 160 λέξεις), στο οποίο να αναπτύσσετε τη θέση του Ιονέσκο ότι «το χρήσιμο μπορεί να είναι ένα άχρηστο καταπιεστικό βάρος», λαμβάνοντας υπόψη κείμενα όπως το απόσπασμα από το Διπλό βιβλίο του Χατζή ή τα κείμενα του Καρυωτάκη για τον δημοσιούπαλληλικό βίο που μελετήσατε.
6. Να υποστηρίξετε σε ένα σύντομο δοκίμιο (μέχρι 250 λέξεις) την άποψη του Όρντινε ότι «η λογοτεχνία και οι ανθρωπιστικές γνώσεις, η κουλτούρα και η μόρφωση αποτελούν το ιδανικό αμνιακό υγρό μέσα στο οποίο οι ιδέες της δημοκρατίας, της ελευθερίας, της δικαιοσύνης, της ισότητας, του κοσμικού χαρακτήρα της κοινωνίας, του δικαιώματος στην κριτική, της ανοχής, της αλληλεγγύης, του κοινού καλού μπορούν να αναπτυχθούν δυναμικά», φέρνοντας ως παραδείγματα κείμενα που διδαχθήκατε σε αυτό το βιβλίο και εμπεριέχουν τέτοιες ιδέες.
7. Αφού εντοπίσετε τις κοινωνικές αξίες στο ανθολογημένο κείμενο, να τις συζητήσετε στην τάξη.

Γιουβάλ Νώαχ Χαράρι

Ο Γιουβάλ Νώαχ Χαράρι (Yuval Noah Harari, γενν. 1976) είναι Ισραηλινός διανοούμενος και συγγραφέας βιβλίων (best sellers) που πραγματεύονται την παρουσία του ανθρώπινου είδους στον πλανήτη και τη δημιουργία πολιτισμού. Το πρώτο του βιβλίο *Sapiens*. Μια σύντομη ιστορία του ανθρώπου (2011) μεταφράστηκε σε 30 γλώσσες μετατρέποντας τον Χαράρι σε διασημότητα. Σε επόμενα βιβλία του ο συγγραφέας οραματίζεται το μέλλον και την εξέλιξη ως έναν συνδυασμό βιολογικών και τεχνολογικών δημιουργημάτων, τα οποία θα αντικαταστήσουν σταδιακά τον *Homo Sapiens*, δημιουργώντας μια σειρά από νέα πρακτικά και ηθικά ζητήματα.

Ο Μότσαρτ στη μηχανή

Το κείμενο «Ο Μότσαρτ στη μηχανή» προέρχεται από το βιβλίο του Χαράρι 21 μαθήματα για τον 21ο αιώνα (2018) και συγκεκριμένα από το κεφάλαιο «Εργασία». Το βιβλίο εξετάζει μια σειρά από κεφαλαιώδη ζητήματα της σύγχρονης ζωής θέτοντας σημαντικά ερωτήματα γύρω από περίπλοκα ή καινοτόμα φαινόμενα που αφορούν κάθε σχεδόν πεδίο της ανθρωπίνης ύπαρξης. Το απόσπασμα αναφέρεται στην κυριαρχία της τεχνητής νοημοσύνης σε πολλά πεδία της ανθρωπίνης δράσης, αλλά και σε ορισμένα που αντιστέκονται ακόμη στην εισβολή της.

Τουλάχιστον βραχυπρόθεσμα, η τεχνητή νοημοσύνη και η ρομποτική μάλλον δεν πρόκειται να εξαφανίσουν εντελώς ολόκληρες βιομηχανίες. Οι δουλειές που απαιτούν εξειδίκευση σε ένα στενό φάσμα τυποποιημένων δραστηριοτήτων θα αυτοματοποιηθούν. Θα είναι όμως πολύ πιο δύσκολο να αντικατασταθούν οι άνθρωποι από μηχανές σε λιγότερο τυποποιημένες εργασίες που απαιτούν την ταυτόχρονη χρήση πολλών διαφορετικών δεξιοτήτων και περιλαμβάνουν την αντιμετώπιση απρόβλεπτων ενδεχόμενων. Ας πούμε, για παράδειγμα, τη φροντίδα υγείας. Πολλοί γιατροί ασχολούνται σχεδόν αποκλειστικά με την επεξεργασία πληροφοριών: συγκεντρώνουν ιατρικά δεδομένα, τα αναλύουν και κάνουν διαγνώσεις. Οι νοσηλευτές,

αντίθετα, χρειάζονται επίσης καλές κινητικές και συναισθηματικές δεξιότητες για να κάνουν μια επώδυνη ένεση, να αλλάξουν μια επίδεση ή να συγκρατήσουν έναν βίαιο ασθενή. Έτσι, θα έχουμε μάλλον μια τεχνητή νοημοσύνη ως οικογενειακό γιατρό στο κινητό μας τηλέφωνο πολύ πριν αποκτήσουμε ένα αξιόπιστο ρομπότ-νοσηλεύτη. Η βιομηχανία ανθρωπίνης φροντίδας –που φροντίζει αρρώστους, νήπια και ηλικιωμένους– θα παραμείνει μάλλον ανθρώπινο προπύργιο για πολύ καιρό. Μάλιστα, καθώς οι άνθρωποι ζουν περισσότερο και κάνουν λιγότερα παιδιά, η φροντίδα ηλικιωμένων θα εξελιχθεί πιθανότατα σε έναν από τους ταχύτερα αναπτυσσόμενους τομείς στην αγορά ανθρωπίνης εργασίας.

Εκτός από τη φροντίδα, σοβαρά εμπόδια στην αυτοματοποίηση βάζει και η δημιουργικότητα. Δεν χρειαζόμαστε πια ανθρώπους για να μας πουλάνε μουσική (την αγοράζουμε απευθείας από το κατάστημα ίντερνετ), αλλά οι συνθέτες, οι μουσικοί, οι τραγουδιστές και οι ντιτζέι είναι ακόμα από σάρκα και οστά. Βασιζόμαστε στη δημιουργικότητά τους όχι μόνο για να δημιουργούν εντελώς καινούργια μουσική, αλλά και για να επιλέγουν από ένα αχανές πεδίο διαδεσμιών δυνατοτήτων.

Εντούτοις, μακροπρόθεσμα καμία δουλειά δεν θα είναι απόλυτα ασφαλής απέναντι στην αυτοματοποίηση. Ακόμα και οι καλλιτέχνες πρέπει να προσέχουν. Στον σύγχρονο κόσμο η τέχνη συνδέεται συνήθως με τα ανθρώπινα συναισθήματα. Σκεφτόμαστε γενικά ότι οι καλλιτέχνες μεταφέρουν εσωτερικές ψυχολογικές δυνάμεις και ότι ο σκοπός της τέχνης είναι να μας κάνει να συνδεθούμε με τα συναισθήματά μας ή να μας εμπνεύσει κάποιο νέο συναίσθημα. Κατά συνέπεια, όταν θέλουμε να αξιολογήσουμε την τέχνη, έχουμε την τάση να την κρίνουμε ανάλογα με τον συναισθηματικό αντίκτυπο που έχει για το κοινό της. Ωστόσο, αν η τέχνη προσδιορίζεται από τα ανθρώπινα συναισθήματα, τι μπορεί να συμβεί αν κάποια στιγμή εξωτερικοί αλγόριθμοι είναι σε θέση να κατανοήσουν και να χειραγωγήσουν τα ανθρώπινα συναισθήματα καλύτερα απ' ό,τι ο Σαίξπηρ, η Φρίντα Κάλο ή η Μπιγιονσέ;

Σε τελική ανάλυση τα συναισθήματα δεν είναι κάποιο μυστικιστικό φαινόμενο – είναι το αποτέλεσμα βιοχημικών διαδικασιών. Επομένως, στο όχι και τόσο μακρινό μέλλον, ένας μηχανικός αλγόριθμος ικανός να μαθαίνει θα μπορεί πιθανώς να αναλύει τα βιομετρικά δεδομένα που θα αντλεί από αισθητήρες πάνω ή μέσα στο σώμα σας, να προσδιορίζει τον τύπο της προσωπικότητάς σας και τις αλλαγές της διάθεσής σας και να υπολογίζει τον συναισθηματικό αντίκτυπο που θα έχει για εσάς ένα συγκεκριμένο τραγούδι – ή ακόμα και ένα συγκεκριμένο μουσικό κλειδί.

Από όλες τις μορφές τέχνης, η μουσική είναι μάλλον η πιο δεκτική στην ανάλυση Μεγάλων Δεδομένων, γιατί τόσο τα εισαγόμενα όσο και τα εξαγόμενα δεδομένα προσφέρονται για ακριβή μαθηματική απεικόνιση. Τα εισαγόμενα δεδομένα είναι μαθηματικά μοτίβα ηχητικών κυμάτων και τα εξαγόμενα είναι ηλεκτροχημικά μοτίβα νευρωνικών καταιγίδων. Σε μερικές δεκαετίες, ένας αλγόριθμος που επεξεργάζεται εκατομμύρια μουσικές εμπειρίες μπορεί να μάθει να προβλέπει πώς η συγκεκριμένη εισαγωγή δεδομένων οδηγεί στη συγκεκριμένη εξαγωγή.

Youval Noah Harari, *21 μαθήματα για τον 21ο αιώνα*,
μτφρ. Μιχάλης Λαλιώτης, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2018

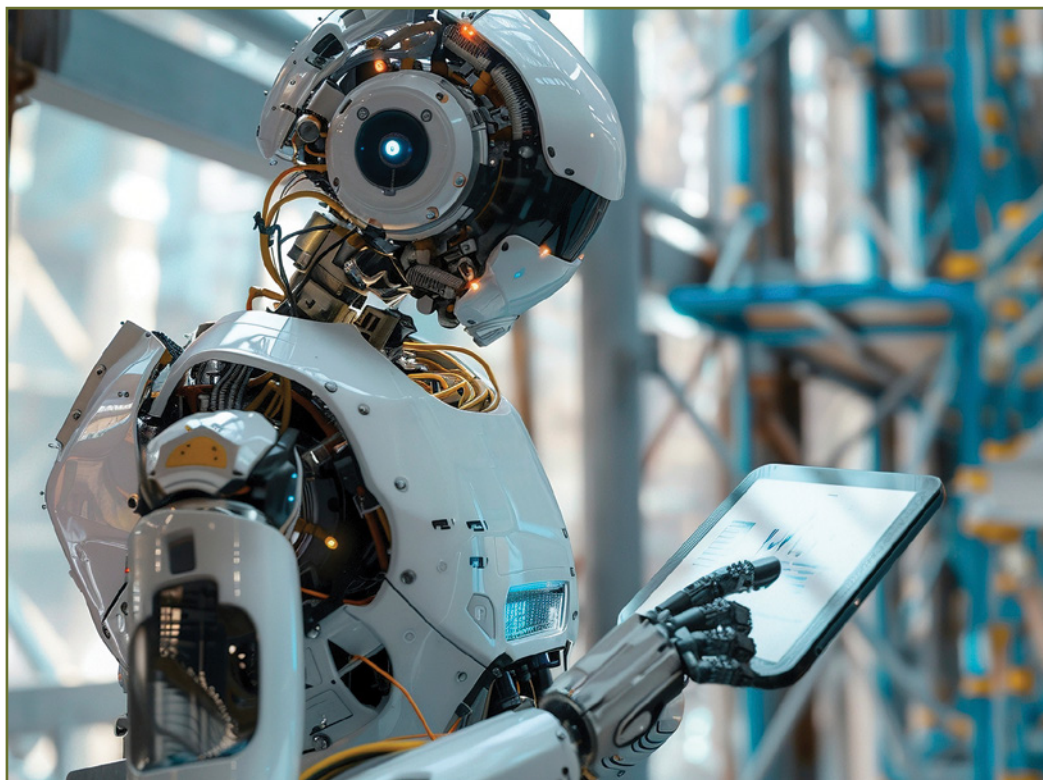
Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. Τι σκέψεις και ποια συναισθήματα σας προκαλεί το κείμενο του Χαράρι «Ο Μότσαρτ στη μηχανή»; Να αιτιολογήσετε τις απαντήσεις σας.

2. Η τεχνητή νοημοσύνη στη ζωή μας

3. Η εξέλιξη της ρομποτικής σε χρονογραμμή

Γιουβάλ Νώαχ Χαράρι

ΣΥΝΑΝΑΓΝΩΣΕΙΣ

Μάτση Χατζηλαζάρου

επίλογος

μετά από το έτος 2000
ο Ζακ Υβ Κουστώ
και οι άλλοι επιστήμονες
δα μας κάνουνε ν' αγγίζουμε
τη χλιδή της ανακάλυψης
την έξαλλη ζωή της ύλης
την αξία ενός άστρου για μας
σε εκατομμύρια χρόνια φως
απόσταση τότε
ένας βίος ποίησης
δε θα βρίσκεται πια για
κανέναν στο υπερπέραν

Μάτση Χατζηλαζάρου, *Ποήματα 1944-1985*,
εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1989

Μένης Κουμανταρέας

Ένα πλατάνι

Το κείμενο είναι απόσπασμα από εισήγηση του συγγραφέα στο Μέγαρο Μουσικής τον Φεβρουάριο του 2008.

Ένα καλοκαίρι, τότε που ήμουν επτά ετών κι ο πόλεμος φάνταζε μακρινός ακόμα, θρισκόμουν καθισμένος κάτω από ένα πλατάνι στην Κηφισιά στο σπίτι που νοικιάζαμε τότε. Καθόμουν αργός κι αφουγκραζόμουν το θρόισμα των φύλλων πλάθοντας με το νου μου διάφορα, αυτά που φαντάζονται τα παιδιά. Το δέντρο μου μιλούσε. Ήμουν βέβαιος γι' αυτό. Αλλά εγώ δεν καταλάβαινα τι ήθελε να πει.

Κάποια στιγμή ένα φύλλο κόπηκε από το πλατάνι και παρασυρμένο άρχισε να πέφτει από το πιο ψηλό κλαρί. Σήκωσα τα μάτια περιέργως να δω προς τα πού το πήγαινε ο αέρας κι εκείνο έπεφτε αργά-αργά, θαρρείς κρατημένο από αλεξίπτωτο. Ξαφνικά, σε μια στιγμή κατάλαβα ότι ερχόταν ίσια καταπάνω μου. Δεν ξέρω γιατί, μα φοβήθηκα και πήγα να παραμερίσω. Όσο όμως κι αν έγερνα το κορμί μου πότε δεξιά και πότε αριστερά, εκείνο με σημάδευε. Ήρθε πρώτα να πέσει πάνω στο κεφάλι μου κι έπειτα διαδοχικά στους ώμους μου σαν να με έχριζε ιππότη. Τέλος ήρθε να καθίσει στα χέρια μου.

Το παρατηρούσα. Τα νεύρα πάνω στο φύλλο σχημάτιζαν διάφορα σχήματα και διακλαδώσεις. Κάθε

δρόμος με πήγαινε και σ' ένα μέρος διαφορετικό και με έβγαξε σε μία καινούργια περιπέτεια και χώρα. Άρχισα τότε να φαντάζομαι διάφορα. Κι όπως είχα στα χέρια μου το πλατανόφυλλο, κατάλαβα ότι στη δέση του κρατούσα ένα φύλλο χαρτί. Κι αντί να διαβάσω μια ιστορία, όπως αυτές που διάβαζα παιδί, ξαφνικά είχα αρχίσει σα μεγάλος να γράφω ένα δικό μου παραμύθι.

Έκρυψα το φύλλο κάτω από το μαξιλάρι μου, μα τη νύχτα εκείνο τριζοβολούσε και φώναζε σαν ζωντανό. Το πρωί που ξύπνησα χρειάστηκε να το ημερέψω, επινοώντας μια καινούργια ιστορία, κι έπειτα άλλη μια, ώσπου το δέντρο που μου είχε στείλει το φύλλο του, να χορτάσει.

Ακόμα προσπαθώ να χορτάσω αυτό το δέντρο.

Δεν ξέρω αν η ιστορία αυτή, είναι μία ακόμη από τις τόσες που επινοώ, πάντως για ένα είμαι βέβαιος. Ότι το συγγραφικό μου στάδιο άρχισε κάτω από ένα πλατάνι.

Είναι περίεργο για έναν άνθρωπο της πόλης, όπως εγώ, που όλα τα γραψίματά μου έχουν να κάνουν με το αστικό τοπίο, ότι η αρχική μου πηγή στάθηκε ένα δέντρο, κάτι σαν τη «Βασιλική Δρυ». Φαίνεται όμως ότι η φύση, κι ας της έχω γυρίσει την πλάτη, είναι εκείνη που κατά βάθος με τροφοδοτεί, είτε γράφω για την πόλη είτε όχι. Με αυτό το άπιαστο και το πρωταρχικό που περιέχει και που εγώ κάθε φορά πασχίζω να αιχμαλωτίσω. Η αλήθεια είναι ότι είμαι εγώ αιχμάλωτός της.

Μεγαλώνοντας, μεγάλωναν και τα φύλλα του χαρτιού, πλήθαιναν οι ιστορίες. Το δέντρο είχε γίνει δάσος πια, ένα πέτρινο δάσος όπως η πόλη, κι εγώ είχα αρχίσει να χάνομαι στους δρόμους της, από τις λεωφόρους μέχρι τα πιο στενά σοκάκια.

Μένης Κουμανταρέας, *Ξεχασμένη φρουρά. Τα κρυφά χαρτιά του συγγραφέα*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2010

Ερωτήσεις και Δραστηριότητες

1. Την τεχνολογική εξέλιξη που περιγράφει ο Χαράρι φαίνεται να είχε προμαντέψει η Μάτση Χατζηλαζάρου στο ποίημά της «επίλογος» με ορόσημο την αυγή του 21ου αιώνα (2000). Σε τι κυρίως αναφέρεται ο «επίλογος» στο ποίημά της; Να σχολιάσετε αν συμμερίζεστε τον προβληματισμό της σε ένα κείμενο 80 λέξεων, λαμβάνοντας υπόψη και το απόσπασμα από το δοκίμιο του Όρντιν «Η χρησιμότητα των άχρηστων γνώσεων».
2. Στο κείμενο του Μένη Κουμανταρέα παρατηρούμε μια εξέλιξη με φορά αντίθετη από αυτή που περιγράφει ο Χαράρι στο δοκίμιό του: όχι από τον άνθρωπο στη μηχανή αλλά από τον άνθρωπο πίσω στη φύση.
 - α) Να αναφέρετε συγκεκριμένα στοιχεία από το κείμενο του Κουμανταρέα που δείχνουν πώς η φύση «γεννά» τη δημιουργικότητα στον άνθρωπο.
 - β) Ποια από τις δύο περιγραφές, του Χαράρι ή του Κουμανταρέα, σας αρέσει περισσότερο και γιατί;
3. Να διαβάσετε το διήγημα «Υπό την βασιλικήν δρυ» του Παπαδιαμάντη, που αναφέρεται στο κείμενο του Κουμανταρέα, και να γράψετε ένα δοκίμιο-αντίλογο σε εκείνο του Χαράρι εξηγώντας γιατί το κείμενο αυτό δεν θα μπορούσε να γραφτεί από μια μηχανή.

4. Διαβάστε τώρα το παρακάτω ποίημα που έγραψε ο αλγόριθμος του ChatGPT, με συγκεκριμένες οδηγίες,* κατά τον τρόπο του ποιήματος του Σεφέρη «ΙΖ΄. Αστυάναξ» από το *Μυθιστόρημα*, που μελετήσατε. Να συζητήσετε πώς σας φαίνεται κι αν, τελικά, ο Χαράρι έχει δίκιο στο κείμενό του «Ο Μότσαρτ στη μηχανή», στο πλαίσιο μιας γενικότερης συζήτησης για τη λογοτεχνική δημιουργία στην εποχή μας.

Ο οίκτος του Αστυάνακτα

(ποίημα δημιουργημένο από την τεχνητή νοημοσύνη)

Στις σκιές των πεσόντων, φως μου, αναζητώ σημάδι,
Γιατί η γη σιωπά στον πόνο του αιώνα;
Αστυάναξ μικρός, μες τη στάχτη παιχνιδιάρης.
Μητέρα, ο πόλεμος σβήνει τα όνειρα;
Η Τροία καίγεται, ο ουρανός παραμιλά.
Λύπη στο βλέμμα, στην ψυχή η ιστορία μας.

Πατέρα, ήρωας στις πύλες, ακούς το κλάμα;
Στον ίσκιο του θανάτου, λόγια περιττά.
Κάθε πέτρα μιλάει, κάθε γωνιά έχει φωνή.
Η θλίψη δεν είναι παρά σκιά ενός ονείρου.
Στιγμές ανείπωτες, στιγμές αιώνιες.
Η ψυχή της γης έχει τη δική της οδύνη.

Μητέρα, ο πόλεμος σβήνει τα όνειρα;
Ο χρόνος φέρνει την αλήθεια, όχι το φως.
Αθάνατοι ήρωες, η μνήμη σας ζει.
Απέχθεια για το σπαθί, που τη ζωή μας ρήμαξε.
Κάτω απ' τα ερείπια, αναζητώ την ειρήνη.
Στο αίμα της γης, η περηφάνια μας κρύβεται.
Μητέρα, ο πόλεμος σβήνει τα όνειρα;
Το αύριο θα φέρει την αγάπη ή τη λύπη;
Η σιωπή του κόσμου, ένας βαθύς αναστεναγμός.
Μες στην καρδιά της φωτιάς, η αλήθεια λάμπει.
Και η ελπίδα στα ερείπια θα φυτρώσει ξανά.
Η αγάπη μας, φως στη σκοτεινιά του πόνου.
Μητέρα, ο πόλεμος σβήνει τα όνειρα;

* Αφού δόθηκαν στο πρόγραμμα 6 ποιήματα του Σεφέρη, μεταξύ των οποίων και αποσπάσματα από το *Μυθιστόρημα*, οι οδηγίες που δόθηκαν ήταν οι ακόλουθες: Το ποίημα να έχει 25 ακανόνιστους στίχους χωρισμένους σε τρεις ενότητες. | Ο τίτλος του να περιλαμβάνει και ένα όνομα. | Οι στίχοι να είναι ανισοσύλλαβοι (15σύλλαβοι, 12σύλλαβοι και 7σύλλαβοι ανακατεμένοι), με ιαμβικό ρυθμό (ένας 12σύλλαβος να είναι μεσοτονικός). | Ένας από τους στίχους να επαναλαμβάνεται τρεις φορές ως επωδός. | Ένας στίχος μόνο να διατυπώνει ένα ρητορικό ερώτημα. | Το περιεχόμενό του να δείχνει απέχθεια για τον πόλεμο, λύπη για τον άνθρωπο και περηφάνια για την ιστορία του ελληνισμού. | Να εμφανίζει τον Αστυάνακτα (Αστυάναξ) να απευθύνεται στη μητέρα και τον πατέρα του ως επιζών, ενώ αυτοί είναι νεκροί. | Το επίπεδο της γλώσσας να είναι για φιλόλογους της Μέσης Εκπαίδευσης.

Πηγές Εικόνων

Εξώφυλλο

Μίνα Φάκκα, *Θαλασσινό τοπίο*

1η ενότητα

Διονύσιος Σολωμός. Αποθετήριο Πολυμέσων Wikimedia,

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Solomos_portrait_4.jpg

Αλέξανδρος Ησαΐας, *Η εκστρατεία του Δράμαλη στην πεδιάδα του Αργους*, Αργολική Αρχαιακή Βιβλιοθήκη Ιστορίας και Πολιτισμού. Αποθετήριο Πολυμέσων Wikimedia,

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Dramalis_Expedition_at_Argos_by_Isaias.jpg

Γελοιογραφία-σχόλιο (1894) κατά του καθηγητή Φιλολογίας Γεωργίου Μιστριώτη, ενός από τους πιο φανατικούς υποστηρικτές της καθαρεύουσας κατά τη γλωσσική διαμάχη

Χρήστος Μποκόρος, *Διονύσιος Σολωμός*. Από την έκθεσή του «1821, η γιορτή» στο Μουσείο Μπενάκη (2021)

Μαρία Χατζητοφή, *Ελληνική σημαία*

Πορτρέτο του Κάλβου από τον Οδυσσέα Ελύτη. Διάθεση φωτογραφίας: Ιουλίτα Ηλιοπούλου

Πορτρέτο του Κάλβου από τον Γεώργιο Σεφέρη. Διάθεση φωτογραφίας: Όλγα-Δάφνη Κρίνου

Αρι Σέφερ (Ary Scheffer), *Γυναίκες Σουλιώτισσες*. Αποθετήριο Πολυμέσων Wikimedia,

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:The_Souliot_Women_1827.jpg

Αλέξανδρος Πούσκιν. Αποθετήριο Πολυμέσων Wikimedia,

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Orest_Kiprensky_-_D0%9F%D0%BE%D1%80%D1%82%D1%80%D0%B5%D1%82_%D0%BF%D0%BE%D1%8D%D1%82%D0%B0_%D0%90.%D0%A1.%D0%9F%D1%83%D1%88%D0%BA%D0%B8%D0%BD%D0%B0_-_Google_Art_Project.jpg

Wolfgang Amadeus Mozart, σκίτσο του Βαγγέλη Παυλίδη. Διάθεση φωτογραφίας: Σάββας Παυλίδης

Αντόνιο Σαλιέρι. Αποθετήριο Πολυμέσων Wikimedia,

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Antonio_Salieri_painted_by_Joseph_Willibrord_M%C3%A4hler.jpg

Βίκτωρ Ουγκώ. Αποθετήριο Πολυμέσων Wikimedia,

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Victor_Hugo_by_%C3%89tienne_Carjat_1876_-_full.jpg

Έντγκαρ Άλλαν Πόε. Αποθετήριο Πολυμέσων Wikimedia,

[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Edgar_A._Poe_-_NARA_-_528345_\(cropped\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Edgar_A._Poe_-_NARA_-_528345_(cropped).jpg)

Φωτογραφία από το εξώφυλλο του βιβλίου *Ο φόνος είναι χρήμα* του Πέτρου Μάρκαρη, εκδόσεις Κείμενα

Εξώφυλλο από το βιβλίο του Άρθουρ Κόναν Ντόυλ, *Οι αναμνήσεις του Σέρκλοκ Χόλμς*. Αποθετήριο πολυμέσων Wikimedia,

[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Arthur_Conan_Doyle,_The_Memoirs_of_Sherlock_Holmes_\(Newnes,_1894\).djvu](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Arthur_Conan_Doyle,_The_Memoirs_of_Sherlock_Holmes_(Newnes,_1894).djvu)

Εξώφυλλο από το περιοδικό *Η Μαύρη Μάσκα*. Αποθετήριο πολυμέσων Wikimedia,

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Black_Mask_Magazine,_June_1924_cover.tif

Φωτογραφία από το εξώφυλλο του βιβλίου *Η τέχνη του τρόμου και άλλα διηγήματα* του Πέτρου Μάρκαρη, εκδόσεις Κείμενα

Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης. Αποθετήριο Πολυμέσων Wikimedia,

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Alexandros_Papadiamantis.jpg

Έντβαρτ Μουνκ (Edvard Munch), *Το άρρωστο παιδί*. Αποθετήριο Πολυμέσων Wikimedia,

[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Edvard_Munch_-_The_sick_child_\(1907\)_-_Tate_Modern.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Edvard_Munch_-_The_sick_child_(1907)_-_Tate_Modern.jpg)

Ο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης στη Δεξαμενή Κολωνακίου το 1906 (φωτογραφία του Παύλου Νιρβάνα). Αποθετήριο Πολυμέσων Wikimedia,

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Papadiamantis_Aleksandros_by_Nirvanas.jpg

Προσωπογραφία του Παπαδιαμάντη από τον Νίκο Εγγονόπουλο. Διάθεση φωτογραφίας: Εριέττη Εγγονοπούλου

Λευκάδιος Χέρν (Lafcadio Hearn). Διάθεση φωτογραφίας: Νίκη Εκδοτική

Εικαστική απόδοση της πάλης του ανθρώπου με μεταφυσικές οντότητες. Αποθετήριο Πολυμέσων Wikimedia, <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:KyosaiTenguBonze.jpg>

Λευκάδιος Χερν, *Καϊντάν. Ιαπωνικές ιστορίες για παράδοξα πράγματα*, Εμπειρία Εκδοτική, Αθήνα 2017

2η Ενότητα

Κωστής Παλαμάς. Creative Commons Άδειες και Αποθετήριο Πολυμέσων Wikimedia, τύπος άδειας: commons.wikimedia, CC BY-SA 4.0, via Wikimedia Commons. URL:

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:%CE%9A%CF%89%CF%83%CF%84%CE%AE%CF%82_%CE%A0%CE%B1%CE%BB%CE%B1%CE%BC%CE%AC%CF%82.jpg

Κ.Π. Καβάφης. Αποθετήριο Πολυμέσων Wikimedia,

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Konstantinos_Kavafis.jpg

Γιάννης Τσαρούχης, *Σπουδή για την άνοιξη – Ντομινίκ*, 1971. Λάδι σε πανί 100 x 73 εκ. Ιδιωτική συλλογή. © Ίδρυμα Γιάννη Τσαρούχη, αρ. ευρ. 728

Προσωπογραφία του Καβάφη από τον Νίκο Εγγονόπουλο (1948). Διάθεση φωτογραφίας: Εριέττη Εγγονοπούλου

Άγγελος Σικελιανός. Αποθετήριο Πολυμέσων Wikimedia,

<https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Sikelianos.jpg>

Στιγμιότυπα από τις Δελφικές Εορτές που διοργάνωσαν ο Άγγελος Σικελιανός και η πρώτη του σύζυγος, Εύα Πάλμερ. © Φωτογραφικό Αρχείο ΕΛΙΑ/MIET

Κώστας Βάρναλης. Αποθετήριο Πολυμέσων Φωτοδέντρο,

<http://photodentro.edu.gr/aggregator/lo/photodentro-aggregatedcontent-8526-2130>

Μιχαήλ Άγγελος, *Pietà* (Αποκαθήλωση), Creative Commons Άδειες και Αποθετήριο Πολυμέσων Wikimedia, τύπος άδειας: Michelangelo, CC BY-SA 3.0, via Wikimedia Commons. URL:

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Michelangelo%27s_Pieta_5450_croprncleaned.jpg

Κώστας Καρυωτάκης. Αποθετήριο Πολυμέσων Wikimedia,

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Kostas_Karyotakis_in_Preveza.jpg

Ονορέ Ντωμέ (Honoré Daumier), *Δον Κιχώτης και Σάντσο Πάντσα*. Αποθετήριο Πολυμέσων Wikimedia,

[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Honor%C3%A9_Daumier_017_\(Don_Quixote\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Honor%C3%A9_Daumier_017_(Don_Quixote).jpg)

Υπάλληλοι στο γραφείο, Νέα Ιωνία, 1932. © Φωτογραφικό Αρχείο ΕΛΙΑ/MIET

Μαρία Πολυδούρη. Αποθετήριο Πολυμέσων Wikimedia,

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:POLYDOURIMARIA_gr.jpg

Σκίτσο της Μαρίας Πολυδούρη από τον Φωκίωνα Δημητριάδη (1930). Αποθετήριο Πολυμέσων Wikimedia,

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Mar%C3%ADa_Polydouri_dibujada_por_Fokion_Dimitriadis,_Eleftheron_Vima,_26_Enero_1930.png

3η Ενότητα

Γιώργος Θεοτοκάς. © Φωτογραφικό Αρχείο ΕΛΙΑ/MIET

Graffiti του εικαστικού καλλιτέχνη David Pintor σε τοίχο στο Πόρτο της Πορτογαλίας (2014)

Στράτης Μυριβήλης. © Φωτογραφικό Αρχείο ΕΛΙΑ/MIET

Τάσος Ζαφειριάδης – Θανάσης Πέτρου, *ξημέρωσε ο θεός τη μέρα*, εκδόσεις Πατάκης, Αθήνα 2021

Ηλίας Βενέζης. © Φωτογραφικό Αρχείο ΕΛΙΑ/MIET

Τάγμα εργασίας (Αμελέ ταμπουρού) στην ενδοχώρα της Μικράς Ασίας. Αποθετήριο πολυμέσων Wikimedia,

[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Labor_Battalions_\(Amele_Taburu\).png](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Labor_Battalions_(Amele_Taburu).png)

Soloúra, *Αϊθαλί*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 2014

Εκτοπισμένοι τσιγγάνοι στα χρόνια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Creative Commons Άδειες και Αποθετήριο Πολυμέσων Wikimedia, Bundesarchiv, R 165 Bild-244-48 / CC-BY-SA 3.0 , CC BY-SA 3.0 DE , μέσω Wikimedia Commons. URL: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bundesarchiv_R_165_Bild-244-48,_Asperg,_Deportation_von_Sinti_und_Roma.jpg

Γιώργος Σεφέρης. Αποθετήριο Πολυμέσων Wikimedia, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Giorgos_Seferis_1963.jpg

Γιώργος Σεφέρης, *Τετράδιο Γυμνασμάτων Β΄*, εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα 1976

Θεόφιλος με φουστανέλα. Αποθετήριο Πολυμέσων Wikimedia, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Theophilos_Hatzimihail_and_his_mother_-_photo_circa_1900.jpg
Θεόφιλος με στολή Μεγαλέξανδρου. Συλλογή Λαογραφικού Κέντρου Κίτσου Μακρή, © Βιβλιοθήκη και Κέντρο Πληροφόρησης Πανεπιστημίου Θεσσαλίας

Θεόφιλος, *Ιάσων και Μήδεια*. © Δημοτικό Μουσείο Θεόφилου, Βαρειά Μυτιλήνης

Οδυσσέας Ελύτης. Αποθετήριο Πολυμέσων Wikimedia, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Odysseas_Elytis_1974.jpg

Α. Τάσος, *Το μπλόκο της Κοκκινιάς*, ΑΛΤΕΡ ΕΓΚΟ ΜΜΕ ΑΕ, εφημερίδα «ΤΑ ΝΕΑ», 28.8.1980, Ιστορικό Αρχείο «ΤΟ ΒΗΜΑ» | «ΤΑ ΝΕΑ»

Φρανθίσκο Γκόγια (Francisco José de Goya y Lucientes), *Δεινά του πολέμου*, No 15. Αποθετήριο Πολυμέσων Wikimedia, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Prado_-_Los_Desastres_de_la_Guerra_-_No._15_-_Y_no_hai_remedio.jpg

Οδυσσέας Ελύτης, *Η προσφορά* (κολάζ), 1967. Διάθεση φωτογραφίας: Ιουλίτα Ηλιοπούλου

Γιάννης Ρίτσος. Διάθεση φωτογραφίας: οικογένεια Γιάννη Ρίτσου

Ακουαρέλα του Γιάννη Ρίτσου που κοσμεί τον μουσικό δίσκο «Η Κυρά των αμπελιών» (1975). Διάθεση φωτογραφίας: οικογένεια Γιάννη Ρίτσου

Γιάννης Τσαρούχης, *Πανσέδες σε κερκυραϊκό βάζο με γκρέκες*, 1961. Νερομπογιά σε χαρτί 30 x 22 εκ. Ιδιωτική Συλλογή. © Ίδρυμα Γιάννη Τσαρούχη

Νούφαρα, λεπτομέρεια από τον ομώνυμο κύκλο έργων του Γάλλου ιμπρεσιονιστή ζωγράφου Κλοντ Μονέ (1915). Αποθετήριο Πολυμέσων Wikimedia, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Monet_-_Seerosen5.jpg

Θεόφιλος, *Ο θάνατος του Μάρκου Βότσαρη το 1823*. Αποθετήριο Πολυμέσων Wikimedia, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Botsaris_death.JPG

Μνημείο πεσόντων Πολυτεχνείου. George Groutas Camera location41° 08' 53.12" N, 24° 08' 46.89" E View this and other nearby images on: OpenStreetMap 41.148089; 24.146358, CC BY 2.0, via Wikimedia Commons. URL: <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Polytexneio.jpg>

Ο Ανδρέας Εμπειρικός φωτογραφημένος από τη γυναίκα του Βιβίκα στο Παρίσι, στα μέσα της δεκαετίας του 1950. Διάθεση φωτογραφίας από το Αρχείο Λεωνίδα Εμπειρικού

Αίγαγρος. Αποθετήριο Πολυμέσων Wikimedia, [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:EB1911_Ibex_\(Capra_ibex\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:EB1911_Ibex_(Capra_ibex).jpg)

Ο Ανδρέας Εμπειρικός φωτογραφημένος από τον Άρη Κωνσταντινίδη το 1962 (Ο γλυπτός κόκορας είναι της γλύπτριας Ναταλίας Μελά). Διάθεση φωτογραφίας από το Αρχείο Λεωνίδα Εμπειρικού και Εκδόσεων Άγρα

Εξώφυλλο της πρώτης έκδοσης της πρώτης ελληνικής υπερρεαλιστικής συλλογής (1935). © Αρχείο Λεωνίδα Εμπειρικού και Εκδόσεων Άγρα

Νίκος Εγγονόπουλος. Creative Commons Άδειες και Αποθετήριο Πολυμέσων Wikimedia, Errietti Engonopoulou, CC BY-SA 3.0, via Wikimedia Commons. URL: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Nikos_Engonopoulos.jpg

Νίκος Εγγονόπουλος, *Ορφεύς*, 1972. Διάθεση φωτογραφίας: Ερριέτη Εγγονοπούλου

Προφίλ του χρόνου, γλυπτό του υπερρεαλιστή καλλιτέχνη Σαλβαδόρ Νταλί. Αποθετήριο Πολυμέσων Wikimedia, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Dal%C3%AD,_Perfil_del_tiempo,_Vroclavo,_7.jpeg

4η ενότητα

Τζορτζ Όργουελ. Creative Commons Άδειες και Αποθετήριο Πολυμέσων Wikimedia, Cassowary Colorizations, CC BY 2.0, via Wikimedia Commons. URL:

[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:George_Orwell,_c._1940_\(41928180381\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:George_Orwell,_c._1940_(41928180381).jpg)

Τζορτζ Όργουελ, *Η φάρμα των ζώων*, διασκευή-εικονογράφηση Odyr, εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα 2018

Μανόλης Α. Αναγνωστάκης. Αποθετήριο Πολυμέσων Φωτοδέντρο,

<http://photodentro.edu.gr/aggregator/lo/photodentro-aggregatedcontent-8526-2114>

Ζωή Καρέλλη. © Φωτογραφικό Αρχείο ΕΛΙΑ/MIET

Μαρία Χατζητοφή, *Γυναικεία μορφή*

Ιάκωβος Καμπανέλλης. Creative Commons Άδειες και Αποθετήριο Πολυμέσων Wikimedia, KATERINA I.KAMPA-NEΛΛΗ (Katerina I. Kambanelli), CC BY-SA 3.0, via Wikimedia Commons. URL:

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Iakovos_Kampanellis.jpg

Αφίσα για την ταινία του Μιχάλη Κακογιάννη «Στέλλα». © Ίδρυμα Μιχάλης Κακογιάννης

Μαργαρίτα Λυμπεράκη. Διάθεση φωτογραφίας: Βιβλιοπωλείον της Εστίας

Μίνα Φάκκα, *Κόσμημα*

Κώστας Μόντης. Διάθεση φωτογραφίας: Στάλω Πουαγκαρέ

Το Μνημείο του αγνώστου στρατιώτη στο Σύνταγμα. Αποθετήριο Πολυμέσων Wikimedia,

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Tomb_of_Unknown_at_Syntagma_Square_in_Athens.JPG

Μαρία Χατζητοφή, *Το πουκάμισο του αγνοούμενου*

Κυπριόπουλα κρατούν φωτογραφίες των αγνοούμενων γονιών τους. © Φωτογραφικό Αρχείο Γραφείου Τύπου και Πληροφοριών Κύπρου

Ο Χριστός, ψηφιδωτό από τον ναό της Παναγίας Κανακαριάς. Βυζαντινό Μουσείο Ιδρύματος Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ'. Αποθετήριο πολυμέσων Wikimedia,

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Church_of_Panagia_Kanakaria,_apse_conch,_mosaics,_Lythragkomi,_Cyprus_-_Virgin_Mary_and_Christ_Child_in_mandorla,_Christ_Child,_detail_of_upper_half_-_MSBZ004_BF_T_LPK_02_-_Dumbarton_Oaks.jpg

Μετανάστες στην Αμερική στις αρχές του 20ού αιώνα (1902). Αποθετήριο Πολυμέσων Wikimedia,

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ellis_island_1902.jpg

Κυριάκος Χαραλαμπίδης. Αποθετήριο Πολυμέσων Wikimedia,

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Kyriakos_Charalambides.jpg

Σκίτσο του Μιχάλη Κουντούρη, *Εφημερίδα των Συντακτών*, Αύγουστος 2021

Πολ Σεζάν (Paul Cézanne), *Οι χαρτοπαίκτες* (δεκαετία 1890). Αποθετήριο Πολυμέσων Wikimedia,

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Les_Joueurs_de_cartes,_par_Paul_C%C3%A9zanne.jpg

Γιουβάλ Νόαχ Χαράρι. Creative Commons Άδειες και Αποθετήριο Πολυμέσων Wikimedia, Daniel Naber, CC BY-SA 4.0, via Wikimedia Commons. URL:

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Yuval_Noah_Harari_cropped.jpg

